МЕЃУНАРОДЕН ЦЕНТАР ЗА СЛАВЈАНСКА ПРОСВЕТА - СВЕТИ НИКОЛЕ

«МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД»
(ПСИХОЛОГИЈА, ОБРАЗОВАНИЕ И МЕДИЦИНА)

СПИСАНИЕ
на научни трудови

ОСМА МЕЃУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ „ГАВРИЛО РОМАНОВИЧ ДЕРЖАВИН“

Година IV *Број 3* *Април 2017*

- СВЕТИ НИКОЛЕ, Р. МАКЕДОНИЈА -
- 2017 -

Издавач: Меѓународен Центар за Славјанска Просвета - Свети Николе

За издавачот: Доц. д-р Јордан Ѓорчев, директор

Наслов: «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД» (ПСИХОЛОГИЈА И ОБРАЗОВАНИЕ И МЕДИЦИНА)

Организационен одбор:
Претседател: д-р Јордан Ѓорчев, Македонија
Заменик Претседател: д-р Стромов Владимир Јуревич, Русија
Член: м-р Борче Серафимовски, Македонија

Уредувачки одбор:
Проф. д-р Душан Николовски, Македонија
Доц. д-р Александар Илиевски, Македонија
Проф. д-р Мирослав Крстиќ, Србија
Проф. д-р Момчило Симоновиќ, Србија
Проф. д-р Тодор Галунов – Бугарија
Проф. д-р Даниела Тасевска – Бугарија
Доц. д-р Хаџиб Салкич, Босна и Херцеговина
д-р Татјана Осадчаја, Русија
Доц. д-р Вера Шунаева, Русија

Технички раководител: Михаела Ѓорчева

Технички секретар на конференцијата: м-р Милена Спасовска

Уредник: Доц. д-р Јордан Ѓорчев

Компјутерска обработка и дизајн: м-р Милена Спасовска

ISSN (принт) 1857-9299
ISSN (онлајн) 1857-9302

Адреса на комисијата: ул. Маршал Тито 77, Свети Николе, Р. Македонија

Контакт телефон: +389 (0)32 440 330

Организациониот одбор им се заблагодарува на сите учесници за соработката!

Напомена:
Организациониот одбор на Осмата меѓународна научна конференција «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» не одговара за можните повреди на авторските права на научните трудови објавени во списанието. Целосната одговорност за оригиналноста, автентичноста и лекторирањето на научните трудови објавени во списанието е на самите автори на трудовите.

Печати: Печатница МЦСП, Свети Николе

Тираж: 100

МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ

ИСТОК - ЗАПАД

(ПСИХОЛОГИЈА, ОБРАЗОВАНИЕ И МЕДИЦИНА)

ОБЛАСТ

ПСИХОЛОГИЈА, ОБРАЗОВАНИЕ И МЕДИЦИНА

СОДРЖИНА

Ѓорѓина Ќимова
СОВРЕМЕНОСТА И НЕЈЗИНИОТ ОДРАЗ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 1

Нина Камнева
ПСИХОЛОГИЯ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ И ИНДИВИДУАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ГЕНДЕРНОМ КОНФЛИКТНОМ ПОВЕДЕНИИ 7

Н.А. Коваль
ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ПРИ ЛИЧНОСТНО-ЦЕНТРИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ 13

Л.В. Абдалина
АКМЕОЛОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ В СТРУКТУРЕ ПРЕДПРИИМЧИВОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ 21

Алексей Кидинов
СОЦИАЛЬНО-ДИНАМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЛИЧНОСТНОГО КОНФОРМИЗМА В ГРУПП 25

Славица Наумовска
ПРОФЕСИОНАЛНИОТ РАЗВОЈ И КОНСТРУКЦИЈА НА КАРИЕРА КАЈ АДОЛЕСЦЕНТИТЕ 31

Анита Ристеска, Александра Симоноск, Јулијана Ристова
ИСПИТУВАЊЕ НА РАЗВОЈОТ НА ПСИХОМОТОРИКАТА, СОЦИЈАЛИЗАЦИЈАТА, КОМУНИКАЦИЈАТА И САМОПОСЛОЖУВАЊЕТО НА ЛИЦА СО УМЕРЕНИ ПРЕЧКИ ВО ИНТЕЛЕКТУАЛНИОТ РАЗВОЈ 37

М-р Андон Дамовски
ПРИМЕНА НА КРЕАТИВНИ ТЕХНИКИ ВО ГРУПНА РАБОТА СО ДЕЦА СО ПОСЕБНИ ПОТРЕБИ 41

М-р Марија Младеновска – Димитровска
Александар Димитровски
КЛИНИЧКО-ПСИХОЛОШКА ИНТЕРВЕНЦИЈА ПРИ РАБОТА СО ДЕЛИНКВЕНТНА ПОПУЛАЦИЈА ВО УЧИЛИШТЕ 47

Доц.д-р Томислав Таневски
ТАНЦ, ТАНЦТЕРАПИЈА ИЛИ ДВИЖЕЊЕ НА МУЗИКА ВО МУЗИКОТЕРАПИЈА 53

Мирјана Гичевска
ПОТЕШКОТИИ ВО ДОНЕСУВАЊЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНИ ОДЛУКИ 61

д-р Никола Петров
д-р Мариета Петрова
НАСТАВНИКОТ, ЕДУКАТОР, КРЕАТОР И ТВОРЕЦ НА НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС 67

Наташа Димеска, PhD студент
Проф. д-р Иван Трајков
ТРЕТМАН НА СЕКСУАЛНО ЗЛОСТАВУВАНО ДЕТЕ 75

Арчакова Ольга
Вялушкина Татьяна
ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ КАК НАПРАВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ 81

Иванова Ангелина Александровна
РЕПРОДУКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ XXIВЕКА 87

В.И Ловкова
ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВАЯ СФЕРА КАК ФАКТОР КАЧЕСТВА ЖИЗНИ СПОРТСМЕНОВ 93

Т.В. Юрьева
Е.С. Дьячкова
О.Н. Маркова
ИССЛЕДОВАНИЕ СКЛОННОСТИ К АУТОАГРЕССИВНОМУ ПОВЕДЕНИЮ ОБУЧАЮЩИХСЯ 97

Доц. д-р Марија Котевска Димовска
Проф. д-р. Менде Солунчевски
СОВРЕМЕНИТЕ ТРЕНДОВИ НА ОРГАНИЗАЦИСКАТА ПСИХОЛОГИЈА - НОВИ ПЕРСПЕКТИВИ ЗА МЕНАЏМЕНТОТ 103

Доц. д-р Марија К. Димовска
Доц. д-р Гордана Тасевска
М-р Спиро Мавровски
ПРОМЕНА НА ОРГАНИЗАЦИСКАТА КУЛТУРА ВО УСЛОВИ НА МОДЕРНИЗАЦИЈА НА ОБРАЗОВАНИЕТО 113

Златева Елена
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОНКОЛОГИЧЕСКИХ БОЛЬНЫХ 119

Prof. Daniela Hristova Tasevska, Ph.D
Emilija Ugrinovska, Doctorant
КАРИЕРНО РАЗВИТИЕ В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ И ПРОФЕСИОНАЛНО КОНСУЛТИРАНЕ В УЧИЛИЩЕ 123

М-р Ана Чучкова
ВЛИЈАНИЕТО НА СТРЕСОТ И ТРАУМИТЕ ВРЗ ПОЈАВАТА НА ОНКОЛОШКО ЗАБОЛУВАЊЕ 129

Татьяна Юрьевна Васильева
ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ 135

Николић Гордана
Крстић Мирослав
Жикић Оливера
ФОРЕНЗИЧКИ АСПЕКТ РЕАКТИВНИХ СТАЊА 141

проф.др. Диана Белевска
м-р Јана Белевска
м-р Елена Кузмановска
ПОРОДИЛНА БОЛКА-ОЧЕКУВАЊА И РЕАЛНОСТ 147

Д-р Арсовска Несторовска Кети
М-р Марина Кузмановска
ЛГБТ РОДИТЕЛСТВО – ИСТОПОЛОВИ РОДИТЕЛИ И НИВНИТЕ ДЕЦА 151

м-р Марина Кузмановска
ПРИМЕНА НА КОГНИТИВНИТЕ СТИЛОВИ НА УЧЕЊЕ КАЈ КРЕАТИВНИТЕ УЧЕНИЦИ ВО ПРОЦЕСОТ НА НАСТАВАТА 157

Кирил Трајчев
ЛОГОТЕРАПИЈАТА НА ВИКТОР ФРАНКЛ ИЛИ ПОТРАГА ПО СМИСЛАТА НА ЖИВОТОТ 163

Д-р Ванѓа Радевска
МУЛТИДИСЦИПЛИНАРЕН ПРИСТАП ВО РАБОТА СО ДЕЦА СО ПОСЕБНИ ПОТРЕБИ 169

Лилјана Јовановска
СО РАЗБИРЛИВИОТ И ЗНАЧЕНСКИОТ ИНПУТ ДО ПОЛЕСНО УСВОЈУВАЊЕ НА НЕМАЈЧИНИОТ ЈАЗИК 173

М-р Серафимовски Борче
ОСОБЕННОСТИ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В МНОГОНАЦИОНАЛЬНОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ 179

Ѓорѓи Илиевски
АКРЕДИТАЦИЈАТА И ЕВАЛУАЦИЈАТА КАКО ПРОЦЕС ЗА КВАЛИТЕТНО ВИСОКО ОБРАЗОВАНИЕ 185

М-р Милена Спасовска
М-р Николај Уточкин
Проф. д-р Диана Белевска
Проф. д-р Нина Коваљ
ОПТИМИЗАМ И ПЕСИМИЗАМ КАЈ УЧЕНИЦИТЕ ВО СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА ВО МАКЕДОНИЈА И РУСИЈА 197

Билјана Илиев
ПСИХОЛОШКИ ПРОМЕНИ И ПСИХИЧКИ ПОРЕМЕТУВАЊА ВО ТЕК НА СТАРЕЕЊЕТО И СТАРОСТА 205

Билјана Илиев
ПРИЧИНИ И ТРЕТМАН НА ДЕПРЕСИЈА 209

Д-р Фросина Денкова Зафировска
Доц. д-р Софија Георгиевска
ПЕРФОРМАНСАТА НА ВРАБОТЕНИТЕ – АЛАТКА ЗА КАТЕГОРИЗИРАЊЕ НА ВРАБОТЕНИ 213

Д-р Фросина Денкова Зафировска
Доц. д-р Софија Георгиевска
МЕНАЏИРАЊЕ НА ТАЛЕНТИ 219

Проф. д-р Диана Белевска, М-р Милена Спасовска, М-р Јана Белевска
УЛОГАТА НА СЕМЕЈСТВОТО ВО СЕКСУАЛНАТА ЕДУКАЦИЈА НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ 225

м-р Јасмина Пресилска
ПСИХОЛОНГВИСТИКАТА ПРИ ИЗУЧУВАЊЕ НА СТРАНСКИ ЈАЗИЦИ 231

Князев Николай Павлович
ИНФОРМАТИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. ЭТАПЫ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ. ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ. 235

А.В. Гладких
ПРОЕКТНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ У ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ 241

Ѓорѓијевска Александра
НАСИЛСТВО ВО УЧИЛИШТА 247

Доц. д-р Даниел Павловски
СЕРВИСИ ЗА ПОДДРШКА НА СТАРИТЕ ЛИЦА И НЕФОРМАЛНИТЕ ДАВАТЕЛИ НА СОЦИЈАЛНИ УСЛУГИ 253

Марија Јовановска
УЧИЛИШТЕТО КАКО ФАКТОР ВО ЕКО-ОБРАЗОВАНИЕТО 261

Львов Владимир Андреевич
ШКОЛЬНАЯ БЛИЗОРУКОСТЬ 267

37.091.39-027.18(497.7)

Ѓорѓина Ќимова
Проф.д-р на педагошки науки
Меѓународен Славјански Универзитет ,,Г.Р.Державин,, Св.Николе

СОВРЕМЕНОСТА И НЕЈЗИНИОТ ОДРАЗ ВО ОБРАЗОВАНИЕТО ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

АПСТРАКТ

Трудот е посветен на теоретска разработка на новите карактеристики на современото образование. Современото образование мора да биде одраз на достигнувањата на техниката, технологијата и глобалниот развој. За да го достигне врвот образованието, неопходно треба да ги интегрира традиционалните вредности на сопствениот образовен систем и иновациите од сите сфери на човековото функционирање. Единствено на тој начин образованието ќе стане и само двигател на нови вредности и континуиран квалитетен развој.

Клучни зборови: традиција, современост, образование, квалитет.

MODERNITY AND ITS REFLECTION IN EDUCATION IN MACEDONIA

ABSTRACT

The study is devoted to the theoretical development of the new features of modern education. Modern education must reflect the values of art technology and global development. To reach the top education, it should integrate the traditional values of their own education system and innovations from all areas of human functioning. Only in this way, education will become the guide for new values and continuous quality development.

Keywords: tradition, modernity, education, quality.

Глобалната поврзаност, енормното количество на информации и знаења, информациската технологија, интернетот, пораст на населението на светско ниво се нови етикети на современиот свет денес. Со новите атрибути на светот се менува и функцијата, организацијата и самиот процес на образованието.

Промените почнуваат на индивидуално ниво, уште во свеста, па се до општесвено и глобално. Промените се составен вечен дел на општестевниот развој, тие се постојани. Но, за нивна успешност е потребна визија, способност за планирање и дејствување.

Промените во смисла на модернизација на образовниот систем се во постојан конфликт со традиционалното, изразено во ставови, мислења, навики на човечките ресурси во постојниот образовен систем. Синтезата односно компромисот меѓу традицијата и современото во образовниот систем би дале најефикасни резулатаи.

Образованието како двигател на промените, првично мора да ги внесе промените во својата срж. Пред се, целта на образованието од усвојување на

постојните знаења, е насочена кон интернализирање на постојано односно доживотно усвојување на нови , но и селективни, и истовремено применливи знаења. За тоа е потребна мотивација, но и способност за планирање и организација на сопственото време кои се развиваат во наставата.

Освен доживотното учење како неопходна база за прилагодување кон промените и поттикнување на нови, се бараат и нови способности и вештини од типот: пребарување на информации на интенерт, способност за критичко мислење, правилно менаџирање на времето, контрола на стрес, ефикасна комуникација, тимско работење.

Во современото општество образованието уште повеќе го држи приматот на развојот и промените, и неопходно е постојано со новите вредности да доживува софистицирана модификација на само себе.

Конкретно, информатичката и комуникациската технологија со својот мегаломански бран предизвикаа промени во сите сегменти на општеството, и секако беа причина за модификација на образованието воопшто.

Посебно интернетот стана море, кое со својата ширина влијаеше на безгранично и бездискриминаторско поврзување и комуникација на глобално ниво, буквално на сите и во сите подрачја, а со својата длабочина стана неисцрпно со информации за истражување. Интернетот во секој миг денес го нуди светот пред секој, со мноштво моментални информации од различен тип, аудитивни, визуелни, просторни.

Како резултат на тој бран на технологија, модерната технологија од типот на современ инвентар, смарт-табли, проектори, компјутери за секој, спонтано навлезе во училиштето како неопходна потреба.

Денес ученикот не е задоволен само со информациите и знаењето кое ќе го добие како ограничен ресурс во училницата, затоа што дури и пред да ја добие во училиште ја имал во информален облик од интернетот.

Безконечните информации кои ученикот ги добива надвор од училницата, влијаат на промена на улогата на професорот, кој од презентер на информации, треба да го претвори образовниот процес во место каде низ пријатна социо-емоционална клима ќе се применуваат знаења и ќе се индивидуализира и персонализира едукативниот процес. Колку општеството повеќе се развива, одговорноста на училиштето се зголемува и расте бројот на барања пред наставниците во смисла нивно поквалитетно и сестрано образование; креативен пристап во планирањето и реализација на наставата; обезбедување на позитивна социо-емоционалан клима и здрава средина за учење која се однесува на висок степен на застапеност на диференцијацијата во воспитно-образовниот процес.

Во однос на моделирањето на наставата, денес акцент е ставен на современиот модел кој се темели на зголемена интеракција која подразбира двонасочна недирективна комуникација меѓу наставникот и ученикот.

Овој модел создава услови за квалитативно нов пристап во наставата, во кој основната идеја се однесува на сфаќањето дека образованието е процес во кој доминира процес на подготовка, емитување, примање, обработка и усвојување на модел. Тоа во суштина ја редефинира основната цел на образованието, врз основа на тезата за перманентно образование, определена во насока на тоа учениците да научат како да учат и решаваат проблеми. Перманетното образование ќе биде успешно доколку ученикот се научи како да се учи. Личноста која учи мора постојано да се менува, развива, да биде отворена и подготвена за промени. Ова

се карактеристики, кои мора да се развиваат.

Улогата на училиштето значително е променета, а очекувањата се поголеми од кога и да е. Промените кои со себе ги носи развојот на информатичката технологија, можноста за користење на различни извори на знаење, како и новиот систем на комуникација, со себе носат една нова клима – наставниците повеќе не се единствени извори на знаење и информации, ниту училиштето е единствен центар за учење и развој на младите. Меѓутоа, ова не значи дека одговорноста на училиштето се намалува,. Напротив, таа се зголемува и истовремено ги зголемува барањата за сопствени промени, како на материјалните, така и на самите наставници и нивните дополнителни усовршувања, поради промена на улогите и самиот процес на настава.

Во услови на промени, училиштето има поголема одговорност, затоа што треба да овозможи и повеќе од максимумот во образованието и подготовката на младата популација за успешна работа и заработка. Исто така, и очекувањето на родителите се во насока на тоа нивните деца добијат општо образование, кај нив да се развијат етичките вредности, да го формираат карактерот и да ги усвојат клучните способности и вредности неопходни за натамошен живот.

Во поглед на наставата, современото училиште како еден од приоритетите ја има креативната активна настава. Со други зборови, низ наставата учениците ќе имаат можности за ефикасно усвојување на знаење со примена на мултимедијални извори, да се подготват за активно практикување на теоретските знаења и за успешно вклучување во течението на промените кои ги носи технолошкиот развој во секојдневниот живот. Исто така модернизацијата на наставата наметнува повеќе практика, повеќе конкретни примери, многу реални проекти, вежби низ што ќе се развиваат практичните способности на учениците. Впрочем учениците треба да се подготвуваат за она што ги очекува во реалниот свет, надвор од училиштето. Современото училиште во суштина се развива меѓу науката, технологијата и културата. Тоа функционира во интеракцијата меѓу овие три области кои се неопходни за „вистинско“ образование.

Основната интенција на промените во образовниот систем во Македонија е изразена во краток исказ - квалитет во образованието, но богат по содржина и значаен по суштина. Согласно европските документи, како и потребите на современиот свет, македонскиот образовен систем постави приоритетни цели како: унапредување на достапност, праведноста и рамноправноста во образованието, зголемување на квалитетот на образованието и подобрување на ефикасноста на образовниот систем со посебен осврт на системот за контрола на квалитетот заради достигнување на современите стандарди кои се применуваат во европскиот образовен простор на сите нивоа на образование.

Во таа смисла, промените во образовната сфера во Република Македонија се однесуваат на: иновирање на наставните планови и програми како од структурен, содржински, интенционален аспект; професионален развој на наставниците; евалуација на работата на наставниците односно професионално портфолио; „Компјутер за секое дете“; е-дневник кој се однесува на електронска педагошка евиденција заради поблиска соработка со родителите и континуирана повратна информација меѓу наставникот и родителот; задолжително средно образование; бесплатни учебници; интегрална евалуација на работата на воспитно-образовните институции; стандардизација и екстерна евалуација на постигањата на учениците; лиценцирање на менаџерската функција во воспитно-

образовните институции; лиценцирање на работата на воспитувачите, стручните работници и негователките во предучилишните воспитно-образовни институции; примена на информациско комуникациска технологија во наставата.

Промените мора да бидат постојани и за да бидат успешни треба да: постои функционална интеграција и единство на влијанијата на наставникот, родителот, масмедиумите и на целокупната средина и секако да постои функционална интеграција на вредностите од традицијата со вредностите на модерниот начин на живот. Само на тој начин ќе се обезбедат услови за повисок квалитет во образованието.

Современите типови на ученици се карактеризираат со: голема брзина на когнитивно функционирање, широк опсег на внимание, извршување на повеќе задачи истовремено (multitasking), добивање на инстант информација преку мултимедијални извори, процесирање на слики, звуци и видео пред текст, холистички пристап кон учење (целовит), нелинеарен пристап кон учење, иконички вештини на компјутер, умреженост, соработка, активност при усвојување односно создавање на знаење, учење со барање на информации, инстантна валоризација и награда ,учење низ игра, учење по пат на екстернализација, учење на она што е релевантно, актуелно, веднаш корисно и забавно,користење на фантазија. Тоа се новите карактеристики кон кон мора да се адаптира наставниот процес.

За да се излезе во пресрет на новите ученици, наставниците мора да се доближат до современиот свет преку: подучување на целиот ум, технолошка флуентност- користење на повеке комјутерски програми и нивно кобинирање; мултимедијална флуентност-користење на камера, креирање презентација или подкаст, монтирање на видео презентација, блог, вики-влез ; информатичка флуентност-способност да се користи и интерпретира секоја информација во сите форми и формати за да се извлече знењето и да се дојде до значењето и релевантноста-Теорија на 5 А: да се постави суштинско прашање; да се истражи суров материјал од сите достапни ресурси ; да се анализира добиената информација, да се направи дистинкција меѓу факт и мислење, релевантно и ирелевантно; примена на добиената информација во реален контекст, проблем или симулација на проблем-чекор од теорија кон практика ; евалуација на процесот и добиениот резултат.

Наставникот во современоста мора да поседува и социјална флуентност-способност да се донесат правилни одлуки во дигиталниот социјален свет; фокусот да е ставен на учење со откривање, да им се даде моќ на учениците да станат независни во своето размислување; фокусот да го стават на високо рационалните вештини- метакогнитивни вештини, критичко размислување; да го креираат нивниот контекст- да се премине од содржина кон контекст, да им се дозволува да визуализираат на начин кој на нив им е поприроден и вроден; нов пристап кон процесот на вреднување-базиран на стандарди, разни видови и начини на мерења,критериуми и очекувања, базирани на менторство и водење, за да осознаат што всушност е квалитетно сработена задача.

Посебен акцент во современоста се става на концептот за интегрирање на едукацијата, забавата и мултимедијата, опишувајки го образовниот софтвер како едукација комбинирана со забава и релаксирање. Постојат различни видови на вакви модели: интерактивен - каде учениците се вклучени во некоја игра; набљудувачки - имаат улога на гледачи (филм, видео, музеј, шоу); целен - со однапред определени цели и задачи (за подобрување на некоја вештина,

за стекнување на некое искуство – игра со симулации; според целна група – ориентиран според интересите и според возраста.

Позитивните каракатеристики на овој модел се социјално однесување: самоконтрола и самодисциплина, позитивна социјална интеракција и дружељубивост, кооперативност, споделување, решавање на социјални проблеми и способност за разбирање на животните искуства, способност за подредување, преговарање, компромис, анализа на конфликт; когнитивен развој: меморија, креативност, дивергентно размислување, развој на вештините на резонирање, основни вештини за комуникација, решавање проблеми, развивање на стратегии; емотивен развој: емпатија, љубопитност, споделување, фокусирање на дадената задача, грижа, намалено ниво на стрес; физички развој: координација на движење, прецизна моторика и сл.

Со користење на информациско комуникациските алатки наставникот може да го дизајнира, развива и менаџира процесот на настава. На овој начин се зголемува ефектот на воспитно-образовниот процес и го прави помоќен. Листа на информациско комуникациски алатки: компјутер, лаптоп, нотебук, дигитална камера, интернет, ЦД-ром,е-маил, дигитална библиотека, аудио конференција, софтвер, симулации, блог, соби за разговор" на интернет (chat rooms); интерактивни табли (interactive whiteboards); подкасти (podcasts); интернет страници за споделување содржини од заеднички интерес (social bookmarking sites); видеоконференција (videoconferencing)..

Моделирана средина за учење со помош на комјутерска технологија е одлична алатка за обезбедување на интересна можност за учење, комуникација и практика и надвор од училницата. Таа им обезбедува да работат со нивен ритам, да имаат слобода да одберат материјал и да ја одберат својата патека на учење. Компјутерската технологија освен следењето на современоста, има значење за индивидуализација на пристапот кон учењето, во смисла погодна е за различните стилови на учење,потоа за креирање на ралични стратегии на подучување и учење, како и за рефлективно и колаборативно учење. Така се поттикнува критичко и логичко мислење, примена на знаењата, интеракција и развој на егзистенцијалната континуирана потреба од знаења.

Ова се контури, кои училиштето и образованието задолжително треба да ги интерназизира кај ученикот, кои се неопходни за живот и работа во реалниот свет, и единствено на тој начин би било успешно и квалитетно. Промените се почнати, но бараат уште поголеми чекори.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Brookhart S. M. (2013). Assessing creativity, Educational Leadership, Vol. 70, pp. 28–34,http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.133.4995&rep=rep1&type=pdf
2. Cowan J. (2011). What Expert Teachers Do — By John Loughran", British Journal of Educational Technology, Vol. 42, pp. E14–E14
3. Egenfeldt-Nielsen. E. (2007). Educational Potential of Computer Games. London:Continuum.
4. Moir E. (2013). Accelerating teacher effectiveness: Lessons learned from two decades of new teacher induction", The Phi Delta Kappan, Vol. 91, pp. 14–21.
5. Национална програма за развој на образованието 2005-2015 год.,(2005).

Скопје: Министерство за образование и наука
6. Suzić, N. (2005). Pedagogija za XXI vijek, Banja Luka: TT-Centar.
7. Veen, W. &Vrakking, B. (2006). Homo Zappiens, Growing up in a Digital Age. London: Network Continuum Education.
8. https://www.zondle.com/publicPages/welcome.aspx
9. http://www.meritonlinelearning.com/OLMS/Login/Login.aspx
10. https://www.edmodo.com/ http://nastava20.wordpress.com/

159.923.07:316.482-055

Нина Камнева
ТГУ им.Г. Р. Державина, e-mail: ni_kamneva @ mail.ru

ПСИХОЛОГИЯ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ И ИНДИВИДУАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В ГЕНДЕРНОМ КОНФЛИКТНОМ ПОВЕДЕНИИ

Анатоция: В статье обсуждаются результаты исследования позитивная психология для улучшения качества жизни и индивидуально-личностных особенностей социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении.

Существующие исследования показывают противоречивость и неоднозначность взглядов на эту проблему.

Сложный социально-психологических перемен в нашей стране привлекает особое внимание к тем научным дисциплинам, объектом которого является жизненный стиль позитивная психология для улучшения качества жизни и индивидуально-личностных особенностей социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении.

В силу этих обстоятельств социальная психология в настоящие время становится, социально необходимой и значимой областью профессиональной деятельности психологов в различных областях позитивной психологии. Следует отметить, что неумение самостоятельно разрешить кризисные жизненные ситуации, конфликты также нередко приводит состояний психической дезадаптации и личностных реакций на эмоционально-напряженную профессиональную деятельность.

В статье обсуждаются результаты исследования, в которых относительно устойчивая модель изучение позитивной психологии для улучшения качества жизни и индивидуально-личностных особенностей социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении различными научными дисциплинами показывает сложный характер данного явления и сложившаяся практика системного анализа предполагает и сложное определение исследуемого феномена.

Получены, данные позволили сделать вывод, что актуальными и особенно важными становятся психологические исследования позитивной психологии. Для улучшения качества жизни и индивидуально-личностных особенностей социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении, позволяющие вскрывать закономерности позитивной психологии для улучшения качества жизни в связи с этим подчеркивается необходимость сохранения индивидуально-личностных особенностей социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении, как важнейшего посредника общества в условиях современного мира.

Ключевые слова: Позитивная психология; индивидуально-личностных особенностей; гендерный конфликт

POSITIVE PSYCHOLOGY TO IMPROVE THE QUALITY OF LIFE AND INDIVIDUAL PERSONALITY CHARACTERISTICS AND SOCIAL PSYCHOLOGICAL RESEARCH IN GENDER CONFLICT BEHAVIOR

Abstract: The article discusses the results of the study positive psychology to improve the quality of life and individual personality characteristics and social psychological research in gender conflict behavior. Existing studies show contradictory and ambiguous views on this issue. The complex social and psychological changes in our country draws special attention to the scientific disciplines, the object of which is lifestyle positive psychology to improve the quality of life and individual personality characteristics and social psychological research in gender conflict behavior. In view of these circumstances, social psychology is now becoming socially necessary and important area of professional activity of psychologists in various fields of positive psychology. It should be noted that failure to resolve the crisis on their own life situations, conflict often leads also the state of mental maladjustment and personal reactions to emotional and intense professional activity. The article discusses the results of a study in which relatively stable model study of positive psychology to improve the quality of life and individual personality characteristics and social psychological research in gender conflict behavior various scientific disciplines reveals the complex nature of the phenomenon and the prevailing system analysis practice implies a complex definition of the studied phenomenon. Are obtained, the data led to the conclusion that the relevant and particularly important are the psychological study of positive psychology. To improve the quality of life and individual personality characteristics and social psychological research in gender conflict behavior, allowing open pattern of positive psychology to improve the quality of life in this regard, it emphasizes the need to maintain individual personal characteristics of social psychological research in gender conflict behavior as an important mediator of society conditions of the modern world.

Key words: Positive psychology; individually-personal features; gender conflict

Исследователями основной характеристикой психологического анализа, понятие «позитивная психология для улучшения качества жизни и индивидуально-личностные особенности в регуляции в гендерном конфликтном поведении в социальной психологии» определяется как целостная система индивидуальных, избирательных, сознательных связей личности с различными сторонами объективной действительности.

Основной характеристикой психологического анализа, одной из пере¬менных конфликта, а именно – личности конфликтующих сторон, по-прежнему остается стиль поведения или стиль конфликтного взаимодействия (А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов), который строится на представлениях людей друг о друге и соответствующих обобщенных или специфических ожиданиях в регуляции гендерном конфликтном поведении в социальной психологии.

А. Кох показал, что учет восприятия испытуемым ситуации конфликтного взаимодействия и его представлений о способах действия в ней делают более вероятным прогноз поведения в данной ситуации [7].

О важной роли самосознания, самооценки в регуляции поведения

свидетельствуют также исследования А. Тессера [8, 9], работы, проведенные при изучении такого явления как самопрезентация [6, 10].

Методологической базой изучения индивидуального стиля, в том числе и стиля поведения в конфликте, является разработка данного понятия в работах Е.А. Климова, А.В. Либина, Б.М. Теплова, В.Д. Шадрикова и других исследователей. Индивидуальный стиль поведения в конфликте – это способ поведения в конфликтной ситуации, учитывающий личностные особенности участников конфликта, обусловленный определенными свойствами, входящими в структуру индивидуальности (И.В. Грошев, Т.И. Марголина и др.) и проявляющийся как в индивидуальных чертах каждого участника конфликтного взаимодействия, так и непосредственно в самом процессе конфликта.

Существуют разные точки зрения по поводу того, представляют ли стили конфликтного поведения стабильную характеристику личности или нет. В данном исследовании стиль конфликтного взаимодействия рассматривается как относительно устойчивая модель конфликтного взаимодействия, характеризующаяся особенностями динамики, спецификой реализуемых функций и своеобразием проявления формы данного взаимодействия.

Поэтому реализация в процессе конфликтного взаимодействия стилей речевого воздействия была выбрана в качестве основания для дифференциации стилевых форм проявления типов конфликтного взаимодействия, которые преломлялись через призму половых и гендерных различий.

Предпочтение участником конфликта определенной стратегии, способа поведения и речевого воздействия в относительно типичных конфликтных ситуациях может им осознаваться, а может и не осознаваться, но в любом случае, этот выбор опирается на индивидуально-личностные, гендерные, характерологические, возрастные и иные особенности участников конфликта.

По мнению ряда зарубежных ученых (S.L. Golding, W. Mischel и др.), индивидуальные различия в конфликтном поведении и речевом воздействии связаны с индивидуальными различиями в восприятии конфликтной ситуации. Именно в речевой коммуникации конфликтных ситуаций личностные и гендерные особенности часто и проявляются.

Анализ указанных исследований показывает: то, как личность воспринимает свое поведение в конфликте, какие аспекты межличностной коммуникации оценивает более адекватно оказывает существенное воздействие на процессы планирования, реализации и оценки межличностного поведения в конфликтном взаимодействии.

Относительно гендерных различий по склонности к эскалации конфликта, стилях реагирования на конфликт и т.д., в обыденном сознании существует определенная путаница. Мнения по этому вопросу и в научной литературе тоже неоднозначны, из чего можно предположить, что проявление гендерных различий в этом случае зависит от обстоятельств и способа реакции.

Таким, образом рассмотрим структурную модель позитивная психология для улучшения качества жизни и индивидуально-личностные особенности социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении на (рис. 1.).

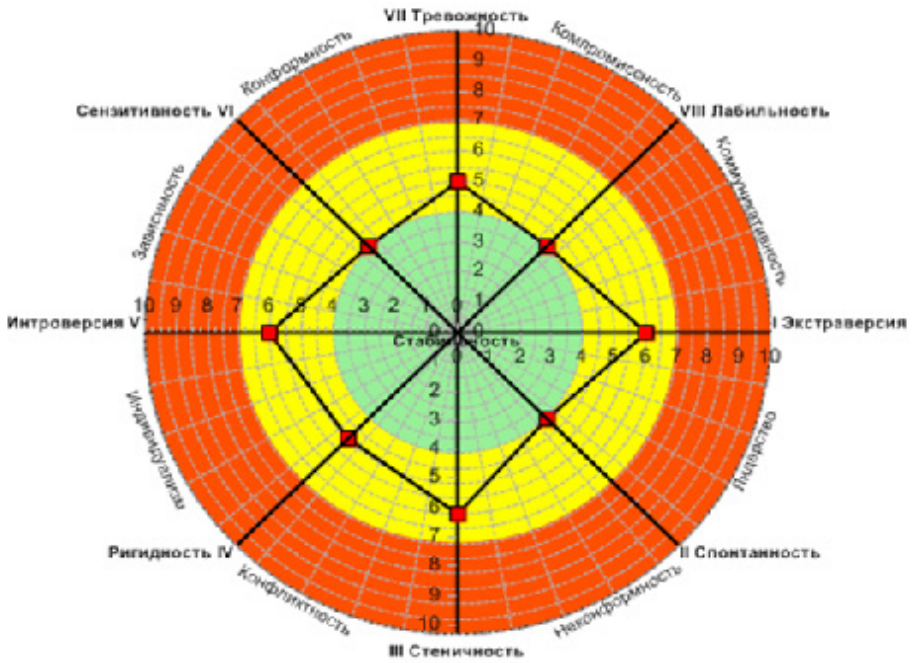

Рис.1. Индивидуально-типологические свойства и индивидуально-личностные особенности социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении

Конфликтный стиль межличностного поведения: сочетание с устойчивости собственного мнения с тенденцией к агрессивной манере самоутверждения вопреки интересам окружающих.

В различных исследованиях половые и гендерные различия согласно Д. Майерсу под «гендером» в психологии понимают социаль¬но-биологическую характеристику, с помощью которой люди дают опреде¬ление понятиям «мужчина» и «женщина» [5, С. 228].

В том числе, это связывается с развитием гендерного (от англ. gender – социальный или социокультурный пол) направления гуманитарных наук, объектом исследования которых, так или иначе, является человек согласно Д. Майерсу.

Как отмечают Д.В. Колесов и Н.Б. Сильверова [4], гендерные особенности постепенно становятся устойчивыми шаблонами поведения, выступающими в виде «роли», которая представляет вероятную и устойчивую форму поведения, определяющую положение человека в социальной среде [1].

Большинство исследователей, независимо от принадлежности к теоретическому направлению, сходятся в том, что гендерные особенности начинают формироваться в детском возрасте и, в большой степени, являются социальным, нежели биологическим феноменом.

В работах В.Е. Кагана [3] маскулинность и фемининность также описываются с одной стороны, как филогенетически обуслов¬ленные свойства психики, с другой – социокультурные образования, скла¬дывающиеся в онтогенезе.

Всплеск интереса к проблеме пола и изучение половых различий на всем жизненном пути личности очевиден.

Исследование этого конфликта заключаются не только или не столько в

изучении причин сложившегося господства мужчин над женщинами, сколько в рассмотрении самого процесса конфликтного взаимодействия двух культур.

Учитывая вышеизложенное важно обратить внимание на высказывание Девида Майерса: «Хотя действительные разли¬чия между полами малы, стереотипы в отношении этих различий иногда очень сильны» [5, С. 444].

Таким образом, в процессе анализа исследований, посвященных гендерным различиям, можно выделить ряд положений.

Однако при этом в исследованиях не рассматривается возможность того, что гендерные различия в свойствах личности могут приводить к возникновению гендерных различий в использовании механизмов психологических защит в конфликтном взаимодействии.

Во-первых, большинство авторов характеризуют гендерные особенно¬сти мужчин и женщин, сравнивая и противопоставляя их друг другу, при этом не учитывая биологическую составляющую.

Во-вторых, реальные различия между полами малы, однако люди склонны соответствовать гендерным стереотипам, действуя определенным образом.

В-третьих, проблема проявления половых и гендерных отличий в конфликтных ситуациях представляется недостаточно изученной и требует отдельного внимания.

Все вышесказанное определяет потребность в исследовании гендерных стереотипов и реального поведения людей в конфликтных ситуациях, дальнейший поиск путей преодоления сложных ситуаций возникающих на их основе.

Очевидно, что существующие подходы к теории половых и гендерных различий в поведении людей «валидны», полезны и необходимы для анализа.

В заключение следует отметить, что в большинстве исследований изучаются общие закономерности коммуникативного поведения в конфликтном взаимодействии. В меньшей степени внимание обращается на возрастные, гендерные, индивидуальные различия в коммуникативном поведении семейного конфликтного взаимодействия, а также на его связь с другими психологическими феноменами.

Более того, по частоте практикуемого стиля (или сочетания стилей), участников семейного конфликта можно классифицировать, взяв за основание и такую характеристику как гендер.

Сравнительный способ описания представляется нам эффективным, так как позволяет более четко продемонстрировать различия гендерных особенностей.

Исследование данного феномена может быть направлено как на изучение позиций тип разрешения конфликта индивидуально-личностные особенности социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении по отдельности, так и процесса взаимодействия в целом.

Таким образом, обозначенные критерии предоставляют возможность охватить наиболее существенные аспекты процесса конфликтного взаимодействия индивидуально-личностные особенности социально психологического исследования в гендерном конфликтном поведении, выделить общие признаки для каждого отдельного проявления конфликтного взаимодействия, создать интегрированную с речевыми стилевыми паттернами поведения, типологию данного процесса.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.
2. Гибш Г., Форверг М. Введение в марксистскую социальную психологию. – М., 1972. – 231 с.
3. Келам А. Супружеские отношения и факторы, влияющие на них // Проблемы семьи. – Т. 1. – Тарту, 1982. – С. 103-110.
4. Колесов Д.В., Сильверова Н.Б. Физиолого-педагогические аспекты поло¬вого созревания. – М.: Педагогика, 1978. – 224 с.
5. Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 2000. – 682 с.
6. Baumeister R.F. Self-esteem, self-presentation, and future interaction: a dilemma of reputation // Journal of Personality. – 1982. – Vol. 50. – P. 29-45.
7. Couch A.S. The psychological determinants of interpersonal behavior // Personality and social behavior. Eds. by D. Marlowe, K.J. Gergen. – Reading: Addison-Wesley Publishing Company, 1970. – P. 77-90.
8. Tesser A. Self-esteem maintenance in family dynamics // Journal of Personality and Social Psychology. – 1980. – Vol. 39. – P. 77-91.
9. Tesser A., Campbell J. Self-evaluation maintenance and the perception of friends and strangers // Journal of Personality. – 1982. – Vol. 50. – P. 261-279.
10. Tullar W.L. Relational control in the employment interview // Journal of Applied Psychology. – 1989. – Vol. 74. – P. 971-977.
11. Камнева Н.А. Эмпирическое исследование индивидуально-личностных и гендерных особенностей стилевых паттернов поведения в межличностном конфликтном взаимодействии // Научный диалог Журнал, - Екатеринбург – 2013.

37.011.3-051:159.923.2

Н.А. Коваль, e-mail: kafspsy@mail.ru
Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ПРИ ЛИЧНОСТНО-ЦЕНТРИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ

Аннотация: В статье раскрывается сущность личностно-центрированного похода в обучении, раскрыты педагогические стили. Автор описывает наиболее оптимальные стили для духовного развития личности студентов: надличностный стиль общения, стиль положительного переноса, аналитический стиль общения, эмпатийный стиль общения, раскрывающий стиль, безоценочный стиль. В статье также приводится сравнительный анализ традиционного и личностно-ориентированного подхода к обучению.

Ключевые слова: личностно-центрированный поход, педагогические стили, духовные качества преподавателя.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE TEACHER IN STUDENT-CENTERED EDUCATION

Abstract: the article reveals the essence of the personality-centered campaign in the training, disclosed pedagogical styles. The author describes the optimal styles for the spiritual development of individual students: transpersonal style of communication, style of positive transfer, analytical style of communication, empathic communication style that reflects the style of unbiased style. The article also provides a comparative analysis of traditional and student-centered approach to learning.

Key words: learner-centered campaign, teaching styles, qualities of a spiritual teacher.

Образовательный процесс в вузе преимущественно опирается на интеллектуальный контакт преподавателя со студентами, что в определенной мере делает "живучей" субъект-объектную парадигму, с такими ее составляющими, как формализм, отстраненно-менторская позиция, преобладание управления в ущерб самоорганизации, саморегуляции и так далее. Однако в настоящее время, вводя личностно-ориентированный подход, центрированный на студента, создаются предпосылки субъект-субъектных отношений, что выступает необходимым условием превращения учебного процесса в фактор духовного развития, самореализации и самоутверждения личности. К числу ведущих принципов осуществления данной парадигмы в высшей школе относят сотрудничество и самоуправление, принцип самореализации и самовыражения, развитие творческого стиля деятельности и другое. Личностно-ориентированный подход делает акцент на партнерстве, взаимном уважении, равных позициях преподавателей и студентов. Основное дидактическое отношение в процессе такого обучения - это $S \Leftrightarrow O \Leftrightarrow S_2$, где источником обучающего воздействия

выступает содержание образования, репрезентирующее собой объективную действительность (О). Преподаватель здесь - проводник идей, связующее звено, реализующий такие важные профессиональные функции, как стимулирующая, раскрывающая (способности, внутренний потенциал личности), подкрепляющая, поддерживающая развитие в нужном направлении, контролирующая (при личностно-ориентированном подходе - только в различных формах отчетности) [1].

Многие идеи личностно-ориентированного обучения созвучны с идеями западной гуманистической психологии и педагогики, а также концепциям "открытого обучения. Истоки его прослеживаются в трудах видных русских мыслителей, психологов, педагогов: В.О.Ключевского, А.П. Блонского, А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинского и других. Немало интересного находим в работах современных исследователей, которые раскрывают значение личностно-ориентированного подхода в развитии личности студента как будущего специалиста.

Эффективность личностно-центрированного подхода в образовании во многом зависит от коммуникативной установки преподавателя, реализующей или затрудняющей определенный стиль общения.

Более оптимальными, на наш взгляд, для духовного развития личности студентов являются такие стили, как [2]:

1. Надличностный стиль общения, поддерживающий постоянные позитивные отношения студента и преподавателя друг к другу вследствие того, что преподаватель (да и студент тоже) поднимается над временными помехами общения, не допускает конфликта, не снижается до навязываемых приемов общения. Образуется своеобразный "эффект купе в вагоне", когда люди приятно общаются, доверяют, проникновенно говорят, удовлетворены друг другом, то есть все коммуникативные процессы проходят в обстановке благоприятного эмоционального комфорта.

2. Стиль положительного переноса, который выступает уточнением предыдущего стиля, дает возможность преподавателю в процессе коммуникации поддерживать атмосферу умиротворенности, уверенности, оптимизма несмотря ни на что; это делает отношения, связи устойчивыми, поддерживающими, располагающими.

3. Аналитический стиль общения - это известная мудрость преподавателя, вдумчивость, неспешность в выводах, глубина проникновения в мотивы поведения и другое. Такой стиль субъект - субъектного взаимодействия формирует отношения сотрудничества, расположенности, веру друг в друга, уважение.

4. Эмпатийный стиль общения происходит на эмоциональном уровне, предполагающем эмоциональную синтонность, умение стать на другую позицию; это стиль эмоционального отзеркаливания, что особенно важно для достижения не только взаимоприемлемых, но и доверительных отношений.

5. Раскрывающий стиль - стиль общения, при котором большое значение принадлежит символической паузе, то есть пауза преподавателя - это принцип общения, когда он слушает студента, оценки, размышления студента, тем самым признает не просто право партнера на собственное суждение, но и заинтересован в том, чтобы студент сохранил самостоятельность во мнениях, поскольку она есть залог равноправного диалога.

6. Важен безоценочный стиль, в котором преподаватель и студент выступают на равных, а если оценивают, то друг друга. Наличие такого стиля - свидетельство желания педагога изменить свою позицию, стимулировать обратную связь, ориентироваться на понимание, а не на сообщение, передачу информации, уйти от собственных оценочных действий и формировать оценки со стороны группы и самооценки студентов.

Вышеназванные стили противоположны, как нетрудно заметить, манипулятивному стилю, то есть доминантному, авторитарному, принижающему роль студентов, игнорирующему их мнение, противопоставляющему деятельность педагога студенческой и др. Среда вуза может выступать фактором духовного становления личности лишь в условиях взаимоуважения, доверия, объективности, вере в развивающие потенциальные возможности студентов и потому данный стиль - либо показатель неблагополучия в вузовском коллективе, либо свидетельство непрофессиональной позиции преподавателя. И то, и другое - сдерживающие факторы духовного и профессионального развития будущих специалистов.

В итоге личностно-ориентированный подход, центрированный на студенте, отличен от традиционного подхода к обучению тем, что формирует отношения соучастия, сотворчества, двуплановость общения: индивидуальную и с аудиторией, аутентичность, то есть естественность поведения, совместную коммуникацию, духовно-творческие отношения между участниками учебного процесса и так далее (таблица 1). Чтобы владеть личностно-ориентированным подходом, педагогу самому надо иметь опыт личностной самореализации и на этой основе, используя современную педагогическую технологию, открыть простор для личностной самореализации каждого студента.

Сравнительный анализ традиционного и
личностно-ориентированного подхода к обучению, таблица 1

	Традиционный подход	Современный (личностно-ориентированный) подход
Образовательный процесс	Обучение как передача знаний, готовой информации, как наполненность необходимой суммой знаний	Обучение как путь творческой самореализации, самообразования; активный процесс, в котором студент реконструирует знание
Интеллектуальные цели	Акцент на содержание предмета, тренировка ума	Изменение содержания учебных дисциплин в соответствии с потребностями студентов и будущей направленностью их профессиональной деятельности, умение решать учебные и профессиональные задачи
Ценности	Фиксированные, объективные и универсальные	Изменчивые, субъективные и относительные
Преподавание	Акцент на когнитивное обучение	Акцент на целостность личности студента, обучение как активная включенность в окружающий мир
Преподаватель	Планирует, контролирует, организует, управляет, регулирует учебную деятельность	Планирует совместно со студентами, выполняет сти мулирующую, раскрывающую, подкрепляющую, под-держивающую функции
Воспитание	Когнитивное развитие - главное условие форми-рования социально-по-литических, нравствен-ных, эстетических и других качеств; конформность, усредненность личности	Акцент на личностном росте, гармоничном духовном развитии, на творчестве, средствах и путях самореализации

К сожалению, в вузовской практике имеет место недооценка формирующей роли отношений “преподаватель - студент” как эффективного средства духовного и профессионального развития будущих специалистов. Изменчивость и неустойчивость мотивов поступления в вуз, отсутствие у определенной части студентов инициативы, творческой активности в учебной, научно-исследовательской и других видах деятельности, возникающие конфликты между преподавателями и студентами, усиление антиинтеллектуальной направленности современной социокультурной ситуации и другое - все это свидетельство недооценки роли духовного фактора в подготовке специалистов. Поэтому исследование этой проблемы с предлагаемых нами позиций позволяет в условиях высшей школы сегодня подготовить профессионала, способного к полной духовно-творческой самореализации в окружающей действительности.

В ходе проведенного нами исследования было отмечено, что духовное общение преподавателей и студентов возникает, как правило, в ситуациях

учебного процесса, во время занятий, на что указывают около 60% опрошенных нами студентов. Для сравнения укажем, что лишь 9.4% считают, что духовное общение возникает преимущественно во время неформальных встреч, во время институтских мероприятий - 2.8%. Поэтому важно педагогическое умение преподавателя вкладывать в содержание читаемого курса такой духовный заряд, который бы устранял нейтральность передаваемых знаний, превращая тем самым учебный процесс в важнейший педагогический инструмент формирования духовно-профессиональных качеств будущих специалистов [2].

В целом отмечались качества, отнесенные к тем этическим нормам и ценностям, которые позволяют преподавателю выбрать компетентную и пользующуюся уважением окружающих линию поведения и делового взаимодействия.

При ответе на вопрос: "В чем, по Вашему, проявляется духовность преподавателя?" были получены разноречивые ответы. Студенты считали, что "духовность либо есть, либо ее нет" и если "она есть, то проявляется во всем, во всех сферах жизнеобитания человека", "видя преподавателя только на учебных занятиях, трудно судить о его духовности" и другое. Вместе с тем, и в таких противоречивых мнениях можно выделить характеристики духовности педагогов на уровне их деятельности и общения в вузовской среде. Сама среда стимулирует проявление духовности преподавателей. Полагаем, что прежде всего это деятельность, имеющая сильный духовный резонанс, раскрывающая яркую индивидуальность, самобытность человека, его сильные стороны личностного и профессионального саморазвития, самосовершенствования, то есть в таком случае мы имеем дело не столько с духовностью как качеством личности, но с духовностью, как социальной ценностью. Сюда, на наш взгляд, могут быть отнесены:

1. Самоотверженное служение профессии, науке, отдельному предмету, когда всему этому отдается значительная часть жизни. Именно из такого типа рождаются "зубры", остающиеся навечно в памяти и делах близких, сослуживцев, учеников, обессмертив тем самым свое имя. Такой тип преподавателя служит нравственным образцом, идеалом для юношей и девушек, стимулируя стремление к самообразованию, самовоспитанию, помогает обрести каждому свои пути самореализации, найти свое место в жизни.

2. Цельные выстраданные убеждения, сфокусированные в позиции, в отношении к людям, к миру, к роду занятий. Часто студенты попадают под обаяние этого мировоззрения, получают профессиональное и духовно-нравственное развитие; учатся совершать действия общей пользы, скрепляя взаимный мир людей и привнося в окружающую действительность общечеловеческие ценности.

Таким образом, первостепенное значение для совершенствования учебного процесса и наполнения его духовным смыслом имеет модель профессионального обучения, центрированная на студента.

Данная модель предполагает такую организацию работы, при которой студенты становятся центральной и активной фигурой. Педагог не только передает знания студентам, но и активно черпает ценную информацию,

исходящую от студентов, всячески поддерживая ее значимость. Данная модель есть воплощение в процессе профессионального обучения центральной идеи гуманистической психологии. Изменив таким образом взаимоотношения с педагогом, предлагаемая система способствует активизации личностной позиции каждого студента.

Центрированное на студенте обучение активизирует процессы межличностных отношений, наполняя их духовным содержанием, тем самым среда вуза обеспечивает будущим специалистам ценный опыт взаимодействия.

Серьезно изменив содержание преподаваемой дисциплины, поскольку оно создается не одним преподавателем, а каждым студентом, который привносит в него элемент своей индивидуальности, центрированная на студенте модель обучения создает оптимальные условия для творческого самовыражения.

Духовное становление будущих специалистов выстраивается не только как развитие и изменение отношений с педагогами, но в большей степени проявляется в качественном изменении поведения, поступков, в отношениях с сокурсниками, с членами студенческой группы. Студенческий коллектив, являясь основной сферой реализации общечеловеческих ценностей, может либо тормозить, либо стимулировать процесс духовного становления личности. Вот почему преподаватели вуза должны иметь достаточно четкое представление о ценностных отношениях в студенческом коллективе на протяжении всех лет вузовской подготовки специалистов.

Результаты социометрического замера, использованного нами, позволили выявить динамическую тенденцию присвоения студентами общечеловеческих и профессиональных ценностей. В ходе анализа данных были выявлены такие качества, как доверие, открытость, взаимопонимание, лежащие в основе межличностных отношений. К концу обучения взаимодействие студентов приобретает преимущественно характер социально ролевого поведения.

На первых курсах, как правило, социометрия выявляла достаточно высокий уровень эмоциональной сплоченности, а наблюдения показывали быстро складывающиеся товарищеские отношения, дружбу, эмоциональную вовлеченность в дела друг друга.

Думается, особая приподнятость в межличностных взаимоотношениях, солидарность, “чувство локтя” ребят объясняется их естественным стремлением быстрее освоиться в новой обстановке, найти дружескую поддержку однокурсников. Кроме того, совместные переживания на вступительных экзаменах способствуют сплочению, единению, взаимоподдержке.

Однако второй год обучения становится критическим моментом в жизни студенческой группы - появляются противоречия, разногласия, конфликты, даже изолированные. Эти тенденции имеют место во все время обучения, а к концу обучения они как бы выравниваются с тенденциями взаимодействия, взаимоподдержки и взаимопомощи. С другой стороны, социометрические замеры постоянно фиксируют и выявляют возрастающее взаимопонимание студенческой группы на основе профессионального взаимодействия. То есть можно сказать, что по мере возрастания опыта профессионально-творческого взаимодействия, приобретения навыков профессиональной деятельности формируются устойчивые творческие привязанности, профессионально-творческие микрогруппы. Это приводит к мысли о том, что к старшим курсам происходит замещение взаимопонимания, основанного на эмоционально-

личностных контактах, сплоченностью, взаимоподдержкой, в которых преобладают ценности профессионального общения и взаимовыручки. К концу обучения студенческая группа в большой мере профессионализируется, а ценности из сферы духовно-личностного взаимодействия перемещаются в сферу профессионально-ролевого поведения. Это означает, что растет число реализуемых общечеловеческих ценностей, идет процесс активного их перемещения из области познаваемых в область реализуемых, и у студентов, по крайней мере в стенах вуза, в отношениях с другими людьми на первый план выступают ценности, относимые к профессиональным. Если такая тенденция не корректируется в условиях вузовской среды, то она может привести к односторонности всей ценностно - мотивационной сферы личности, к нарушению ее глубинной связи с общечеловеческим ценностным универсумом. Данный процесс находится под влиянием окружающих личность людей, каждый из которых сам является носителем духовных ценностей, что создает социокультурную ситуацию духовного развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коваль Н.А. Духовность в системе профессионального становления специалиста: дис. … д-ра психол.наук / Н. А. Коваль. – Москва, 1997. - 464 с.
2. Коваль Н. А. Ценностная обусловленность развития духовности в отногенезе / Коваль И.А. // Известия Воронежского государственного педагогического университета. 2013. - № 1 (260). - С. 73-75.
3. Коваль Н.А. Социально-психологические аспекты развития духовности в социуме / Коваль И.А. // Акмеология. 2011. - № 3. - С. 386.

37.011.3-051:334.722

Л.В. Абдалина
Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина
e-mail: ablava11@rambler.ru

АКМЕОЛОГИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ В СТРУКТУРЕ ПРЕДПРИИМЧИВОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Аннотация: в статье дано авторское понимание сути предприимчивости современного преподавателя вуза, обоснован ее структурно-содержательный конструкт, интегрирующий мотивационный, интеллектуальный, творческий и регулятивный компоненты. Конкретизировано понимание продукта предприимчивости в виде вклада преподавателя в преобразование педагогической действительности в пространствах личности студента, самого преподавателя, образовательного процесса вуза. Выявлен и обоснован критериальный показатель мотивационного компонента предприимчивости преподавателя – акмеологическая направленность. Дана характеристика основных функций акмеологической направленности личности преподавателя – побудительной и регулятивной; показано их назначение в структуре предприимчивости преподавателя. Обозначена проблема целенаправленного формирования предприимчивости у работающего преподавателя вуза в условиях дополнительного профессионального образования.

Ключевые слова: предприимчивость преподавателя вуза, педагогическая действительность, акмеологическая направленность и ее функции в структуре предприимчивости преподавателя.

ACMEOLOGICAL ORIENTATION IN THE STRUCTURE OF THE ENTERPRISE OF THE MODERN TEACHER

Abstract: in article the author›s understanding of the enterprise of the modern University teacher, is justified by its structural construct, integrating motivational, intellectual, creative and regulatory components. Particularized understanding of product of enterprise in terms of contribution of the teacher in the transformation of the pedagogical reality in the spaces of the individual student, the teacher, the educational process of the University. Identified and justified criteria indicators motivational component of an enterprise of a teacher – acmeological orientation. The characteristic of the main functions of the acmeological orientation of the individual teacher – incentive and regulatory; shown in the structure of the enterprise of the teacher. Outlines the problem of the purposeful formation of entrepreneurship in the employees of the University teacher in terms of additional professional education.

Key words: entrepreneurial University teacher, pedagogical reality, acmeological orientation and its functions in the structure of the enterprise of the teacher.

Сегодня педагогической практике необходим преподаватель вуза, способный стратегически мыслить и тактически действовать, демонстрируя самостоятельность и нестандартность поведения; новаторство и новизну

в достижении целей; изобретательность, небоязнь риска; ориентацию на эффективное использование ресурсов и достижение наивысших результатов [4].

Авторитетные справочные источники трактуют предприимчивость, как: деятельность, демонстрирующую инновационность, творчество, самостоятельность; способность предпринимать действия в нужный момент, принимать решение в нужных ситуациях; свойство личности – энергичность, изобретательность, смелость, решительность. Как правило, такое понимание предприимчивости учеными обусловлено, их научными взглядами и концепциями (В.П. Анисимов, А.М. Омаров, Р. Хизрач, Н.В. Чигиринская и др.) [2].

Анализ научной литературы явился основанием представления предприимчивост как одного из ведущих свойств современного преподавателя вуза, которое формируется на потребностях и интересах личности, проявляется как энергичная самодеятельность, обеспечивающая творческое воплощение в профессионально-педагогическую деятельность выдвинутой идеи и содействующая качественному преобразованию профессионально-педагогической действительности [1].

Мы считаем, что предприимчивость как интегративное качество личности, традиционно изучаемой в единстве взаимодействия аффективной, когнитивной и поведенческой сфер, обладает собственным составом, структурой и логично может рассматриваться через мотивационный, интеллектуальный, творческий и регулятивный компоненты. Показателями, по которым возможно оценить наличие у преподавателей предприимчивости, могут выступить такие предпринимательские черты личности, как - инициативность; способность эффективно использовать потенциал; изобретательность; уверенность в себе; способность превращать идеи в действия; готовность к риску; корпоративность; внутренний локус контроля; ориентация на высшие достижения. По-прежнему актуальными выступают задачи дальнейшего научного обоснования и наполнения психологического конструкта предприимчивости преподавателя соответствующим смыслом, эмпирической верификации ее оценочных характеристик – критериев, показателей, уровней проявления.

Конкретизация критериев функционирования мотивационного компонента как ведущего в структуре предприимчивости обращает внимание на акмеологическую направленность личности преподавателя.

Выделяя мотивационный компонент и акмеологическую направленность как основу для непосредственного оценивания предприимчивости, важно принимать во внимание, что такое отнесение не может быть безусловным и каждый раз может потребовать авторских поправок к приоритетности признаков в комплексе компонентов предприимчивости.

В психологии и акмеологии остается влиятельной идея поиска ведущих детерминант продуктивности деятельности и прогрессивного развития личности в сфере человеческой мотивации, отношений и ценностей, т.е. направленности личности. Можно вспомнить такие теории, как мотивация достижения (Д. Мак-Клеланд), внутренняя мотивация (Э. Деси), внутренняя причинность (Р. Чармс) и др., в которых в различной степени могут быть отражены источники акмеологической направленности современной личности.

Очевидно, что доминирующее влияние на динамику и особенности профессионального поведения преподавателя, его деятельность и общение остается за направленностью его личности (К. Абульханова, Б.Г. Ананьев, Л.И.

Божович, К.К. Платонов, С.Л. Рубинштейн и др.). Направленность выступает регулятором активности личности, когда последняя осуществляет объективацию самой себя в значимых для нее поступках (С.Л. Рубинштейн).

В психологических исследованиях акмеологическая направленность определяется как качественная характеристика общей направленности личности, ориентирующая человека на прогрессивное развитие (в том числе профессиональное), на максимальную творческую самореализацию, как в профессиональной сфере, так и в жизнедеятельности в целом [3]; на высокопродуктивную педагогическую деятельность (Н.В. Кузьмина).

В настоящем исследовании в структуре акмеологической направленности, в первую очередь, мы выделяем: позитивную Я-концепцию преподавателя ценности самореализации, мотивацию достижений.

Продукт труда преподавателя вуза – это те качественные и количественные изменения, которые он привносит в предмет своей деятельности, в те объекты, на которые она направлена - на студентов, на самого себя, на профессию, то есть на педагогическую действительность.

По нашей мысли, предприимчивость преподавателя, побуждаемая его акмеологической направленностью, может быть отражена и выражена в основных взаимосвязанных пространствах педагогической действительности: пространстве личности студента (вклад преподавателя в обученность, воспитанность, развитость студента), пространстве личности преподавателя (профессиональный и личностный рост и акме-достижения преподавателя) и пространстве образовательного процесса (вклад преподавателя в развитие педагогической теории и практики; в обогащение учебно-методической, научно-исследовательской, организационной, воспитательной, научной видов деятельности инновационными формами, методами, технологиями; вклад в поддержание, развитие прогрессивных традиций, имиджа, конкурентоспособности вуза).

Качественные и количественные изменения во всех трех пространствах могут быть обеспечены так же профессиональной компетентностью и профессионально-личностными качествами преподавателя [5].

Поскольку мы видим результаты предприимчивости преподавателя, в первую очередь, в виде его вклада – интеллектуального, духовного, энергетического, творческого, эмоционального и др., в профессионально-личностное становление, рост студентов; в себя самого; в процветание, развитие положительного имиджа, кафедры, факультета, конкурентоспособности вуза, становится очевидной роль именно акмеологической направленности преподавателя.

Устойчивый уровень предприимчивости преподавателя зависит от акмеологической направленности, ее соотношения с другими свойствами личности – показателями интеллектуального, творческого, регулятивного компонентов, а так же от тех функций, которые она выполняет в структуре предприимчивости.

Можно выделить две основные функции акмеологической направленности личности - побудительную и регулятивную.

Побудительная функция состоит в том, что в акмеологической направленности воплощается основной вектор деятельности личности, тот путь, по которому движется преподаватель, стремящийся к достижению цели – к прогрессивному преобразованию и вкладу в педагогическую действительность.

Функция регуляции состоит в том, что динамичная совокупность акме-мотивов и потребностей конкретизирует и определяет предметы, объекты и действия, на которые направлена данная преобразующая деятельность преподавателя.

Акмеологическая направленность ориентирует, тесно связана и влияет на результат, продукт профессионально-педагогической деятельности, на ее продукт.

Актуальность развития предприимчивости работающего преподавателя вуза очевидна и успешность данного процесса в значительной степени может быть обусловлена целенаправленным совершенствованием показателей акмеологической направленности в условиях дополнительного профессионального образования преподавателя.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдалина Л.В. Предприимчивость как личностно и профессионально значимое качество преподавателя вуза // Развитие личности как стратегия современной системы образования: сборник научных статей Международной научно-практической конференции / под ред. Э.П. Комаровой. – Ч.2. – Воронеж: ИПЦ «Научная книга», 2016. – С.15-19.
2. Анисимов В.П., А.О. Золотарев Предприимчивость как ведущее качество личности современного преподавателя. Вестник ТвГУ. Серия «Педагогика и психология», 2013.Выпуск 2. – С.75-83.
3. Залюбовская Н.С., Портнова А.Г. Акмеологическая направленность личности на этапах вузовского и послевузовского профессионального становления педагога-психолога. Фундаментальные исследования.- 2014.№6 (часть 3). – С.607-613.
4. Копылова Н.Е. Инновационные компетенции преподавателя вуза / Н.Е Копылова // Психолого-педагогический журнал Гаудеамус, № 1 (21), 2013. С. 20-33.
5. Кубланов А.М. Общее представление о личностно-деловых качествах современного преподавателя вуза/ А.М Кубланов // Культура физическая и здоровье, № 4 (55), 2015. С. 53-56.

316.354:316.647.6

Алексей Кидинов
ТГУ им.Г. Р. Державина, e-mail: a080ak@gmail.com

СОЦИАЛЬНО-ДИНАМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ЛИЧНОСТНОГО КОНФОРМИЗМА В ГРУППЕ

Анатоция: Выражение социального динамизма через внутригрупповой конформизм представляет собой социально-психологическую необходимость, без которой социально-динамические процессы теряют свою сущностную природу. Тенденции развития современного общества определяют важность формирования у людей «здоровой конформности» в отношениях с иными культурами, сочетающей в себе осознание достоинства своей национальной культуры со способностью воспринимать положительные достижения другой.

Социальный динамизм; конформизм; противостояние

SOCIO-DYNAMIC ASPECTS OF PERSONAL CONFORMISM GROUP

Abstract: The term social dynamism through intra-conformity is a socio-psychological necessity, without which socio-dynamic processes are losing their essential nature. Trends in the development of modern society determine the importance of forming people "healthy conformity" in relations with other cultures, combining awareness of the dignity of their national culture with the ability to perceive the positive achievements of the other.

Social dynamism; conformism; opposition

Социальный динамизм во внутригрупповых психологических процессах закономерно проявляется в феномене личностного конформизма в социальной среде. Такое выражение социального динамизма через внутригрупповой конформизм представляет собой социально-психологическую необходимость, без которой социально-динамические процессы теряют свою сущностную природу.

Конформизм - явление многоуровневое и полиструктурное, которое может рассматриваться в различных аспектах - психологических, философских, этических, конкретно - социологических, педагогических. В силу различных подходов существует ряд определений понятия «конформизм» .[1]

Категория «конформизм» в науке описывается через различные, часто противоречащие друг другу, признаки: соучастие - приспособленчество, подчинение, согласие - соглашательство, основа продуктивной деятельности человека - деструктивная сила общества.

Отметим, что сама концепция конформизма рассматривалась в рамках западных идейных течений. Поэтому понятийная сущность данного феномена раскрывалась в словарях прежде всего западной социологии: «Конформизм (от лат. conformis- подобный, сходный, сообразный) - некритическое принятие

[1]Кидинов А.В. Личностный конформизм и противостояние в группе в социально-динамическом аспекте // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2011. № 9 (101). С. 186-192

и следование господствующим мнениям и стандартам, стереотипам массового сознания, традициям, авторитетам, принципам, установкам и пропагандистским клише. Конформизм социальный включает в себя такие черты, как отсутствие индивидуальности, стандартность, манипулируемость, консерватизм и т.п.».[2] Конформистское поведение рассматривалось как определяющая черта образа жизни человека современного западного общества.

«*Конформизм* – подчинение суждению или действия человека групповому давлению (мнению большинства) в ситуации конфликта между его собственным мнением (опытом) и мнением большинства» . Конформизм и подчинение сходны в том, что установка или поведение человека изменяются в зависимости от давления, реального или воображаемого, со стороны других людей. Но эти две формы социального влияния имеют и существенные различия. Совершенно очевидно, что в этих случаях источники социального воздействия различны. Побуждение к конформному поведению исходит от людей, равных по статусу, тогда как давление, требующее подчинения, исходит от авторитета, имеющего более высокий статус .

«*Конформиз*м – разновидность социального воздействия, результатом которого является стремление соответствовать мнению большинства» .

«*Конформизм* – процесс изменения аттитюдов, мнений, восприятия, поведения индивида в сторону согласия с группой в ответ на реальное или воображаемое групповое давление в ситуациях, когда нет прямого требования соглашаться с группой» .

Но есть в науке и иной подход к пониманию сущности конформизма. Так С. Аш определял конформизм как «отказ индивида от дорогих и значимых для него взглядов ради того, чтобы оптимизировать процесс адаптации к группе, а отнюдь не любое выравнивание мнений». Конформизм показывает меру подчинения индивида групповому давлению, принятия им определенного стандарта, стереотипа поведения, норм, ценностей, ценностных ориентации группы. Противоположным конформизму является поведение самостоятельное, устойчивое к групповому давлению. В данном случае наблюдается явление, именуемое «противостоянием» .

Поскольку социальный динамизм - это единство противоположностей, данные характеристики свойственны как конформизму, так и социальному противостоянию во внутригрупповой динамике. Это означает, что конформизм в его подлинной сущности есть не просто механическая готовность поступать так, как поступают значимые другие, но и преодоление как внутреннего, так и внешнего сопротивления попыткам строить конформные отношения.

Внутреннее сопротивление попыткам добиться конформизма может быть обусловлено тем, что определенные способы поведения объекта конформных отношений могут вызывать противоречивое отношение субъекта конформизма в силу нравственных возражений, при сохранении их притягательности для субъекта. Аналогично, противостояние в социальной среде является не только процессом, чреватым конфликтными и даже враждебными отношениями, но и

[2] Современная западная социология: Словарь. М., 1990. С.198.
[3]Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей. М., 2001. С.320.
[4]Московичи С. Социальная психология. М., 2000. С.320-322.
[5]Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник. – Мн., 2001. С.190.
[6]Современный психологический словарь / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.Б. Зинченко. – СПб., 2006. С.186.
[7]Аш С. Влияние группового давления на модификацию и искажение суждений // Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. СПб., 2000. С. 210-225.

согласием с определенными позициями, превращением оппонентов в партнеров, разрешением конфликтов и развитием отношений делового сотрудничества.

Конформизм тесно связан со значимостью ситуации, в которой осуществляется воздействие группы на индивида, и со значимостью (референтностью) самой группы для индивида. Чем выше степень значи¬мости этих характеристик, тем более выражен эффект группового давления. Феномен противостояния личности группе, т. е. выраженное постоянное сопротивление группе и противопоставление себя группе, является не противоположностью конформизму, а частным проявлением зависимости от группы. Противоположностью конформизму считается самостоятельность индивида, независимость его установок и поведения от группы, устойчивость к групповому воздействию.

В научной литературе выделяют несколько типов групп давления:

внешний конформизм - мнения и нормы группы принимаются человеком лишь внешне, а внутренне, на уровне своего самосознания, он продолжает не соглашаться с группой, вслух этого не высказывает. В принципе это и есть истинный конформизм. Это тип поведения приспосабливающегося к группе человека;

внутренний конформизм - человек действительно усваивает мнение большинства и полностью согласен с этим мнением, что показывает высокий уровень внушаемости данного человека. Это тип приспосабливающегося к группе человека;

негативизм - человек сопротивляется давлению группы, активно отстаивает свое мнение, показывает свою независимую позицию, спорит, доказывает, стремится к тому, чтобы его индивидуальное мнение стало мнением всей группы, открыто заявляет об этом своем желании. Это тип поведения человека, не приспосабливающегося к группе, а стремящегося приспособить группу к самому себе;

противостояние - независимость, самостоятельность норм, ценностей и суждений, неподверженность давлению группы. Это тип поведения самодостаточного человека, когда точка зрения не меняется в угоду большинству и не навязывается другим .[3]

Е.И.Рогов выделяет еще одну группу людей. Их реакцию на отношение группы называл «коллективистской», а их самих «коллективистами». Для них характерна избирательность. Они реагируют на воздействие группы и соглашаются с ее мнением, если оно соответствует истинному положению дел, и отвергают его, если оно не соответствует общечеловеческим ценностям. Благодаря таким людям чаще всего реализуются прогрессивные нововведения, действуют силы общественных преобразований .

Современное общество качественно изменило среду обитания людей, а также средства воздействия на них, сформировав новые формы конформизма, к которым относят урбанизационный, информационный и глобализационный.

Урбанизационный конформизм, являясь одной из форм конформизма, порожден возросшей ролью городов-мегаполисов в современном мире

[8]Кидинов А.В. Социально-динамический аспект противостояния в группе // Актуальные проблемы практического применения психологии и педагогики // Материалы II международной конференции. МОУ ВПО "Воронежский институт экономики и социального управления". 2011. С. 63.

[9]Рогов Е.И. Психология группы. М., 2007. С.116.

[10]Кидинов А.В., Коваль Н.А. Внутригрупповые отношения: социально-динамический подход к исследованию / монография. Тамбов, 2012. С. 154.

и их влиянием на человека. Исследования показывают, что условия жизни в крупном городе – городское пространство, предметный мир, плотность населения, транспортные и иные связи, имеют важные культурные, социальные и психологические последствия как позитивного, так и негативного характера. Они несут человеку не только комфорт, но нередко и угрозу его здоровью и жизни. Город представляет собой особую среду, вырабатывающую у человека своеобразную стратегию конформистского поведения, проявляющуюся в осмотрительности, осторожности, терпении, уступчивости, невмешательстве. В то же время в условиях мегаполиса у человека явственнее проявляются такие негативные черты конформизма, как пренебрежение к нуждам «неполезных» людей, дефицит социальной ответственности, порождаемый анонимностью и обезличенностью, привыкание к насилию, равнодушие к чужой боли .

Милграм, Холландер, Латане и др. выявили ряд особенностей конформистского поведения, которые они связывают с новыми нормами выросшего пространства взаимодействия. Это тенденция вступать в строго сегментированные, функциональные отношения, неспособность узнавать большинство людей, которых человек видит ежедневно, равнодушие к девиантному поведению, более сильная конкурентная борьба. Несмотря на это, урбанизационный конформизм относится к тому типу, который С. Милграм определил как конструктивный. Он обеспечивает социальную упорядоченность и предсказуемость, которые необходимы для координированных и эффективных групповых действий в условиях больших городов. Предельная терпимость, осторожность, абсолютное следование предписаниям, правилам и нормам городской жизни позволяют структурировать, контролировать и сохранять порядок в современных мегаполисах. В больших городах возникает множество ситуаций, в которых конформизм оказывается средством, позволяющим группе выжить в сложных, порой экстремальных условиях.

К новым формам конформизации личности в современной техногенной цивилизации следует отнести информационный конформизм. Постиндустриальная цивилизация, основанная на принципах стандартизации, централизации, максимализации, специализации, гигантомании (О. Тоффлер), в качестве приоритетной ценности выдвинула информационную деятельность. Информация и информационный обмен (как элемент массовой культуры) приобрели в современном обществе глобальный, всепроникающий и безграничный характер. Информация стала универсальным товаром потребления и универсальной ценностью. Компьютерные технологии и современные СМИ значительно расширили доступ к информации, сферу ее выбора, создали возможность отстранения от традиций, отказа от автоматического следования образцу, заданному социальной средой. И в то же время, во весь рост поставили задачу самоидентификации, самоопределения личности. Вместе с созданием современных информационных систем приведен в действие механизм «символического» влияния, в основе которого лежит способность его привилегированных представителей через систему контролируемых ими институтов социализации внедрять в массовое сознание свои идеалы и ценности. Формируется информационный конформист, отличающийся информационной «всеядностью», пассивностью и спонтанностью восприятия, хаотичностью поглощения информации, беспредельной терпимостью к ее содержанию. По ряду причин, и прежде всего, в силу неразвитости у людей социального мышления,

манипулятивное воздействие достигает своей цели-жертвы, превращая ее в пассивного поглотителя информационного «комбикорма». Индустриально-коммерческий тип производства и распространения стандартизированных духовных благ порождает все явственнее проявляющееся противоречие: относительная демократизация культуры обеспечивает свободный доступ к информации, повышает уровень формальной образованности масс при одновременном снижении их духовных запросов, качества образования, расширении рамок примитивно-потребительского мироотношения. Информационный конформист – желанный объект воздействия. Он выгоден группе, поскольку управляем, внушаем, нетребователен, предсказуем и готов к дальнейшему потреблению всего того, что ему предложат. А потому он активно и целенаправленно «взращивается» группой, использующей богатый арсенал методов манипулирования сознанием. Как отмечают П. Лазарсфельд и Р. Мертон, «… способствуя конформизму и минимизируя возможности проявления критических настроений в обществе, коммерческие средства массовой коммуникации опосредованно, но эффективно препятствуют развитию реального критического мировоззрения». [4]

Современная ситуация актуализирует проблему конформизации международных отношений, которую в литературе связывают с понятием глобализационного конформизма. Данный феномен характеризует уровень национально-государственных образований и выражает особенности их поведения и взаимодействия на международной арене. Позитивное содержание глобализации проявляется в повороте к гуманистическому видению человека с точки зрения ценностей развития, свободы, прав, уникальности каждой личности. Глобализация все очевиднее превращается в культурную стратегию Запада, целью которой является принятие ценностей и институтов западного бытия всем человечеством в качестве «веления времени». В этой связи конформистская позиция ряда стран проявляется в податливости и некритическом принятии всех ценностей Запада в качестве общечеловеческих. В условиях, когда коммерческий успех становится главным критерием, определяющим распространение духовной продукции, возникает серьезная опасность насаждения «ценностей», разлагающих национальное самосознание, формирующих культ потребительства, наживы, оправдывающих любые действия «сильных мира сего». [5] Отсюда важность формирования у людей «здоровой конформности» в отношениях с иными культурами, сочетающей в себе осознание достоинства своей национальной культуры со способностью воспринимать положительные достижения другой и противостоять тому, что несовместимо с традициями. Таким образом, основанная на принципе толерантности конформность не приемлет подобострастия и механического, некритического заимствования чужих ценностей, в то же время оставляет открытой возможность для диалога и обогащения собственной культуры достижениями другой.

[11]Современный психологический словарь / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.Б. Зинченко. – СПб., 2006. С.186.
[12]Холодовская А.В. Конформизм современного общества, его виды и особенности проявления. Вестник Брянского государственного технического университета. 2009. № 1. С. 112-122.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Аш С. Влияние группового давления на модификацию и искажение суждений // Пайнс Э., Маслач К. Практикум по социальной психологии. СПб., 2000. - С. 210-225.
2. Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей. М., 2001.
3. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник. – Мн., 2001. - С.190.
4. Лазарсфельд П., Мертон Р. Массовая коммуникация, массовые вкусы и организованное социальное действие // Массовая коммуникация и общество. Введение в теорию и исследования. М., 2004.
5. Московичи С. Социальная психология. М., 2000.
6. Рогов Е.И. Психология группы. М., 2007.
7. Современная западная социология: Словарь. М., 1990.
8. Современный психологический словарь / Под ред. Б.Г. Мещерякова, В.Б. Зинченко. – СПб., 2006. - С.186.
9. Холодовская А.В. Конформизм современного общества, его виды и особенности проявления. Вестник Брянского государственного технического университета. 2009. № 1. - С. 112-122.
10. Кидинов А.В. Социально-динамический аспект противостояния в группе // Актуальные проблемы практического применения психологии и педагогики // Материалы II международной конференции. МОУ ВПО "Воронежский институт экономики и социального управления". 2011. С. 63.
11. Кидинов А.В. Личностный конформизм и противостояние в группе в социально-динамическом аспекте // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2011. № 9 (101). С. 186-192.
12. Кидинов А.В., Коваль Н.А. Внутригрупповые отношения: социально-динамический подход к исследованию / монография. Тамбов, 2012. С. 154.

37.091.212:005.963.5

Славица Наумовска
СОУ „Таки Даскало“ – Битола, naumovska_slavica@yahoo.com

ПРОФЕСИОНАЛНИОТ РАЗВОЈ И КОНСТРУКЦИЈА НА КАРИЕРА КАЈ АДОЛЕСЦЕНТИТЕ

Апстракт: Адолесцентите психолошки и културолошки транзитираат во својот психички личносен развој, градат споствен идентитет и автономија, морално созреваат, градат слика за себе-какви треба да бидат во иднина, ја откриваат својата професија и другите вредности кои ќе им го осмислуваат животот. Адолесцентите за да дојдат до својот професионален идентитет, треба да им се овозможи соодветен професионален развој во рамките на училиштето преку професионалната ориентација која е сложена системска активност. Професионалното информирање, професионалното советување и професиналното следење како фази во професионалната ориентација даваат можност на адолесцентите да ги откријат способностите и дргите аспекти на личноста од една страна и ги запознаат со богатиот спектар на занимања од друга страна. Идните образовни и кариерни можности се лична одговорност кои треба да бидат рефлексија на личните самоспознавања, интереси, способности, вештини, мотивираност и каракерни особини.

Клучни зборови: професионален развој, адолесцент, кариерни можности

PROFESSIONAL DEVELOPMENT AND CONSTRUCTION ON CAREER IN ADOLESCENTS

Abstract: Adolescents transit psychologically and culturally in their personal psychical development, build by their own identity and autonomy, achieve maturity morally, build self-Image of how they should be in the future, they discover their own professions and others values that help them to arrange their lives.in order to come to their professional identity, adolescents should be allowed adequate professional development within the school through professional orientation which is a complex systemic activity. Professional information, professional counselling and tracking as professional stages in the professional orientation are giving opportunity of disclosing capabilities and other aspects of the person on one hand, and acquaint them with the rich range of professions from other hand. The future educational and career opportunities are personal responsibility that should be a reflection of personal self-realization, interests, abilities, skills, motivation and character traits.

Key words: professional development, adolescent, career opportunities

ПРОФЕСИОНАЛНИОТ РАЗВОЈ И КОНСТРУКЦИЈА НА КАРИЕРА КАЈ АДОЛЕСЦЕНТИТЕ

Адолесценцијата која се дефинира како преоден премин помеѓу детството и зрелоста се карактеризира со динамички физички развој и знчајни промени

во когнитивниот, емоционалниот и социјалниот разввој. Младата адолесцентна популација која психолошки и културолошки транзитира во својот психички личносен развој, гради споствен идентитет и автономија, морално созрева, се справува со врсниците и нивното влијание и барања, конфликтноста со родителите, училишниот успех, сликата за себе, згриженост за иднината односно каков треба да биде во иднина, ја открива својата професија и дргите вредности кои ќе му го осмислуваат животот. Адолесцентот за да дојде до својот професионален идентитет, треба да му се овозможи соодветен професионален развој во рамките на училиштето. Образованието следејќи ги новите пазарни услови на стопанисување а со тоа и промените во образованието, треба успешно да го остваруваат професионалниот развој на учениците се до професионалната одлука и потоа. Според тоа, секоја земја според сопствените економски можности наоѓа конструктивно решение или концепција за професиналниот развој на учениците преку обучување на наставниот кадар, стручната служба (психолог и педагог) и отворање на кариерни центри во училиштата.

Со појавата на индустријализацијата и новите технолошкии технички достигања се појавуваат нови занимања/професии кои и за поединецот и за општеството стануваат битни за секоја единка да се најде на "вистинското место" за нејзиното школување и вработување да биде поцелисходно.

Занимањето/професијата со која се занимава поединец е поле на кое доаѓа до израз неговата личност, поточно неговите способности, интереси и други мотивациони фактори, дури и емоции пред се темпераментот и карактерни особини. Успешното вршење на професијата значи усогласување на сите компоненти на личноста и постигнување резултати кои средината позитивно ги вреднува. Успешниот избор на занимањето/професијата влијае врз начинот на кој единката живее. Професијата е битна компонента за сликата за себе, на личниот идентитет и затоа претставува извор на смопочитување. Правилниот избор на занимање/професија се темели на рационално споредување и ускладување на спствените можности и потребите и барањата на групата на занимања.

Професионалниот развој ќе доведе до професионален избор кој се засновва на професионалната ориентација и професиналната селекција.

Во професионалната ориентација се поаѓа од личноста на поединецот и му се предочуваат занимања/ професии кои можат да ги совлада, а во професионалната селекција се поаѓа од потребите на училиштето, факултетот, работното место и друго при што се бираат оние кандидати кои најдобро одговараат.

Професионалната ориентација е активност која има за цел да му помогне на поединецот успешно да го одбере занимањето. Помошта се состои во откривањето на способности и други релевантни особини на личноста и на тој начин и откривањето на областа на занимања и нивото на сложеност на занимањата, за кои поединецот е способен. Така запознат "со себе"професионалната одлука ја носи поединецот.

Професиналната селекција е активност со која се избираат поединци кои, со своите способности и други карактеристики на личноста најмногу одговараат на барањата на одредено училиште, факултет, работното место, спортски тим и слично.

Во развиените земји, пофесиналната ориентација е вградена во образовниот процес и младите не само не само што имаат правилен професионален развој туку и можат да ги реализираат своите способности и професионални интереси

во иизборот на идното занимање/професија. Професиналната ориентација е сложена системска активност, чија задача е да го запознае ученикот со неговите способности и други аспекти на личноста од една страна и да го запознае со богатиот свет на занимања /професии, од друга страна. Професиналната ориентација се одвива во три фази:1 професинално нформирање 2. професионално советување и 3. професионално следење.

1. Под професинално информирање подразбираме, запознавање на учниците со занимањата и со образованието за тие занимња. ученикот треба да се информира со проодноста на одредени училиште, факултети односно со условите за понатамошното развивање и образование можностите за вработување, условите на работното место, можностите за напредување во работата, потешкотиите и последиците од таквото работно место и друго.

Суштината на професиналното информирање е во тоа што треба да прими карактер на воспитна комуникација, во која ќе учествуваат родителите, наставниците, психолозите, педагозите а повремено ќе се вклучат и електронските медиуми и печатот. Информацијата треба да му овозможи на ученикот да се доживее себеси во улогата на одредено занимање, за да може полесно да ги "препознае" своите професионални интереси и способности. Професионалното информирае како воспитување, треба да опфаќа не само давање на потребните информации туку и формирање на професионални интереси, создавање ставови и вредности за занимањата/професиите и отстранување на стереотипиите и прерасдите за одредени занимања/професии. Професионалното информирање секогаш треба да биде приспособено на возраста и образовните можности на учениците.

Оваа фаза на професионалната ориентација не треба да се сведи само на зпознавање на младите со потребните информации за занимањето туку треба да станува збор и за професионално воспитување кое претставува систематска информативна и образовано воспитна активност која има за цел поголема професионална зрелост, односно да се унапреди нивната спремност за адекватно однесување во изборот на знимањето.

Професионалното воспитување не ги опфаќа само добивање на потребни информации, туку и промени во формирањето на интереси, вредности, ставови, мислење, работни навики во однос на различни занимања. Затоа може да се речи дека професионалното воспитување е широк и длабок процес што значи промена, созревање на младиот човек во поглед на професионалната ориентација. Професионалното информирање има различни облици како што се: популарни побликации, специјални информативни радио и телевизиски емисии, посети и работа во разни претпријатија, фабрики, институции: здравствени, транспортни, образовни и др. Ефикасно професионално информирање значи давање информации кои мора да бидат објективни сестрани и прилагодени за оние за кои се наменети.

2. Професионално советување во современата пракаса се темели на истакнување на значението и потребата на единката сакостојно да ја донесе професионалната одлука. Целта на професионалното советување е единката да се запознае со своите способности и можности во согласност со барањата и основните карактеристики на занимањата/ професиите, условите за школување,

можностите за вработување и напредување во професијата. Конкретните задачи на професионалното советување се насочени пред се за помош на поединецот.

1. Да се запознае смиот себе си.
2. Да ги развие своите способности и останананатите квалитети до граница на своите можности.
3. Да развива сопствена одговорност за прибирање и користење на информации за самиот себе и за занимањата/професиите, како и облиците и можностите за понатамошо образование или вработување.
4. Да го запознае и рационално го реши професионалниот проблем, да се оспособи и да прави конкретна интерпретација на податоците за себе и занимањето/професијата, прави реален избор и носи одлки во иднина односно, да се оспособи успешно да ги решава своите проблеми во иднина.
5. Да се вклучи во соодветно училиште заради стекнување соодвено образование или работно место заради занимање.
6. Врз основа на следење на својот професионален развој во текот на образованието или на работното место, носи одлуки и превзема мерки кои ќе придонесат за понатамошната негова адаптација во работата.

За да се реализираат задачите на професионалното советување, претходно е потребно кандидатот да помине обемно психолошко и медицинско испитување за по пат на објективни психо-метриски и медицински испитувања, ученикот да дојде до сознанието за своите оптши и специфични способности, нивното ниво на развојот, интересите, мотивацијата, здравствената состојба и друго, Кога ученикот ќе ги добие овие информации/резултати за себе, за своите доминантни професионални интереси, работни вредности, тип индикатори за својата личност, покрај оние што ги добил по пат на професионално информирање, добива препраки за избор на професии/занимања и ученикот смостојно ги решава професионалните дилеми и носи самостојна професионална одлука.

Во фазата на професионалното советување информирањето на учникот/кандидатот во однос на информирањето за професиите/занимањата воопшто има друг облик и функција. Информирањето во процесот на советувањето мора да биде прилагодено на можностите и способностите на единката. Ова информирање треба да има функција да мотивира (да развива интерес кон школската работа и професионалното планирање да го запознае светот на професии и одбрани полина на занимање). Друга функција на информирањето во процесот на професионалното советување е детално информирање за карактристиките на занимањето/професијата и проверка на точноста и разбирањето на ученикот (содржина, услови за работа, влијанието на работата/професијата на секојдневниот начин на живеење како работа во смени, задолжителни дежурства, работа поврзана за помали или поголеми градови итн), перспективите на професијата, видот на образование и трењето на образованието за одредна професија. Трета функција на информирањето во процесот на професионалното советување е кариерниот советник да помогни во реалната процена на ученикот на своите професионални планирања, да стекне увид во потребата од промента на своите ставови и планови од неадекватни во адекватни избори.

3. Професионално следење подразбира следење на кандидатот со цел да му овозможи помош и ја олесни адаптацијата во образовната установа или во работата а со тоа се врши проверка на адекватноста на професионалната одлука

на кандидатот односно точноста на прогнозата и валидноста на применетите постапки и инструменти.

Во професионалното определување влијаат голем број фактори и тоа најпрво способностите и професионалните интереси на ученикот а потоа и семејството, полот и општествените услови.

Семејството е битен фактор во професионалната определба на младите. Материјалните услови како еден аспек на семејството, кој главно произлегува од образовниот и социјалниот статус на раодителите. Социјалните карактеристики на семејството се во тесна врска со со материјалниот статус на семејството. Под социјалните карактеристики се подразбира бројот на децата и на другите членови на поширокото семејство, како и нивното образование и занимање. Социо – културната клима во семејството се дефинира како комплекс од културно и интелектуално однесување, бројт и квалитетот на социјалните комуникации, вредностите и ставовите кои се негуваат (што подразбира стереотипии и предрасуди) и слично. Семејството како најзначаен фактор за развојот и социјализацијата на детето значајно и повеќеструко влијае на преференцијата на разни занимања/професии. Иистражувањата покажуваат дека сеуште родителите представуваат најзначаен фактор при професионалното определување на младита популација. Во професионалното определување и констукција на кариера кај младите влијание има и факторот полова различност, односно машки и женски занимања/професии и дека не се надминати ставовите за вродените разлики помеѓу половите.

Општествените услови произлегуваат од организацијата на едно општество зад која стои економската развиеност на земјата. Секое општество го регулира својот развој, па така го регулира и образованието на потребни кадри кои во иднина ќе можат да се вработат. Општествениот контекс во кој растат адолесцентите ја обликува градбата на идната перспектива, на когнитивните и на афективните основи за лични цели.

Паралелно со физичкиот, интелектуалниот и емоционален развој на човекот се одвива и професионалниот развој кој продолжува и трае и после професионалната одлука на човекот се до крајот на работниот век. Професионалниот развој започнува со фазата растење– мечтаење кон разни професии со менување на професионалните интереси и созревањето н на општите и специфичните способности. Период на истражување кое вклучува професионално оспособување, вработување и преиспитување на професионалната одлука. Период на утврдување со понатамоно проверување на професионалната одлука, стабилизација и творечка активност на единката. Период на одржување, во кој единката продолжува да работи на својата професија и период на опаѓање на професионалниот развој или на забавено професионалнодвижење.

Со појавата на индустријализацијата и новите технолошкии– технички достигања се појавуваат нови занимања/професии кои и за поединецот и за општеството стануваат битни за секоја единка да се најде на "вистинското место" за нејзиното школување и вработување да биде поцелисходно. Професијата е битна компонента за сликата за себе, на личниот идентитет и затоа претставува извор на смопочитување.Правилниот избор на занимање/професија се темели на рационално споредување и ускладување на споствените можности и потребите и барањата на групата на занимања.

Професионалниот развој ќе доведе до професионален избор кој се засновва

на професионалната ориентација и професиналната селекција.

Во професионалната ориентација се поаѓа од личноста на поединецот и му се предочуваат занимања/ професии кои можат да ги совлада, а во професионалната селекција се поаѓа од потребите на училиштето, факултетот, работното место и друго при што се бираат оние кандидати кои најдобро одговараат. Професиналната ориентација се одвива во три фази: професинално информирање, професионално советување и професионално следење.

Во професионалното определување влијаат голем број фактори и тоа најпрво способностите и професионалните интереси на уечникот а потоа и семејството, полот и општествените услови. Паралелно со физичкиот, интелектуалниот и емоционален развој на човекот се одвива и професионалниот развој кој продолжува и трае и после професионалната одлука на човекот се до крајот на работниот век.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Guzina, M., (1980), Kadrovska psihologija, Beograd, Naučna knjiga
2. Керамитчиева, Р., (2002), Психологија на образованието и воспитувањето, Скопје, Просветно дело
3. Tomekovič, T., (1980), Psihologija rada kadrovi rad, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber
4. Шкариќ, О. (2004), Развојна психологија, Скопје, Филозофски факултет
5. Прирачник, (2013), Планирање на картиера, Скопје, Центар за развој на образованието ЕДЦ – Скопје
6. Прирачник, (2015), Батерија инстрменти за професионална ориентација (БИПО), Скопје,
7. Центар за развој на образованието ЕДЦ - Скопје

159.943-056.36

Анита Ристеска,
МСУ,,Г.Р. Державин-Свети Николе, e-mail: anita_risteska@yahoo.com
Александра Симоноска,
дефектолог, Порака, Прилеп, e-mail: saska-prilep@hotmail.com
Јулијана Ристова,
психолог, Порака, Прилеп, e-mail: jule1.ristova@gmail.com

ИСПИТУВАЊЕ НА РАЗВОЈОТ НА ПСИХОМОТОРИКАТА, СОЦИЈАЛИЗАЦИЈАТА, КОМУНИКАЦИЈАТА И САМОПОСЛОЖУВАЊЕТО НА ЛИЦА СО УМЕРЕНИ ПРЕЧКИ ВО ИНТЕЛЕКТУАЛНИОТ РАЗВОЈ

Апстракт: Интелектуалната попреченост претставува мошне сложен проблем и траен придружник на човештвото.Постојат голем број различни дефиниции што ја објаснуваат интелектуалната попреченост и тоа од: психлошки,социјален, дефектолошки и медицински аспект.Денес е јасно дека природата, сложеноста и етиолошката разноликост оневозможуваат дефинирање и објаснување на интелектуалната попреченост од еден аспект.Според интелектуалниот дефицит интелектуалната попреченост се класифицира како: лесна, умерена, тешка и длабока интелектуална попреченост.Лицата со умерена интелектуална попреченост имаат потешкотии во развојот на моториката, комуникацијата, социјализацијата и самопосложувањето. За таа цел извршена е процена на нивните способности според степенот на развој(Ганзберг)како и процена на визуелната перцепција.Резултатите покажаа дека развојот на секое од испитуваните подрачја влијае врз развојот на другот подрачје. Исто така Тестот на човечка фигура(Гудинаф тест) покажа дека добиените резултати се совпаѓаат со количникот на интелигенција на нивните наоди.

Клучни зборови:интелектуална попреченост, лица со умерена интелектуална попреченост,моторика, комуникација, социјализација, Ганзберг, Гудинаф тест.

RESEARCH OF PSYCHOMOTOR DEVELOPMENT, SOCIALIZATION, COMMUNICATION AND SELF-CARE OF PEOPLE WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract: Intellectual disability is a complex problem and a lasting companion to humankind. Many different definitions exist that explain intellectual disability as of: psychological, social, medical and defectological aspects .Today it is clear that the nature, complexity and etiological diversity prevent definition and explanation of intellectual disability from one aspect. According to the intellectual deficit, intellectual disabilities are classified as: mild, moderate, severe and profound intellectual disabilities. Individuals with moderate intellectual disabilities have difficulties in developing motor skills, communication, socialization and self-care. For that purpose an assessment is made of their capabilities according to their degree of development (Ganzberg) and assessment of visual perception. The results shown that the development

of each of the tested areas influences developments in another areas. Also the Draw-A-Person Test (Goodenough test) showed that the results match the intelligence quotient of their findings.

Keywords: intellectual disability, persons with moderate intellectual disability, motor skills, communication, socialization, Ganzberg, Goodenough test.

ВОВЕД

Интелектуалната попреченост не е болест него одредено име за различни генетски, медицински,социјални состојби чија заедничка карактеристика е подпросечно интелектуално функционирање. Постојат пет основни критериуми кои се употребуваат за да се постави дефиницијата за оваа состојба.Првиот основен критериум кој е присутен во сите дефиниции е дека интелектуалната попреченост води потекло од развојниот период.вториот критериум е интелектуалниот дефицит.Третиот критериум обавезно присутен во сите дефиниции за интелектуалната попреченост е социјалната неадекватност. Четвртиот критериум е органското потекло на интелектуалната попреченост. Петтиот критериум за дефинирањето е неизлечивот на состојбата.

ДЕФИНИЦИЈА НА ИНТЕЛЕКТУАЛНАТА ПОПРЕЧЕНОСТ

А.Ф.Тр едголд(1973) ,, (Ментална ретардација)Интелектуална попреченост е состојба на некомплетен развој од таков степен кога индивидуата е неспособна да се адаптира на нормалната средина и не е способна да води самостојна егзистенција независно од супервизија и надворешна помош,,

ААМД дефиниција (1973):По дефиницијата која ја дава ова здружение интелектуалната попреченост е функционирање на пониско интелектуално ниво од просечната популација, кое настанува во време на развојниот период, а е поврзано со лошо адаптивно однесување.По оваа дефиниција основни критериуми за дијагностицирање на интелектуалната попреченост се присутни:интелектуалната субнормалност, пореметување во адаптивното однесување и настанување во развојниот период. Се нагласуваат сите три критериуми затоа што еден од нив не е доволен за да се укаже на интелектуална попреченост. Према новиот пристап на ААМД(2002) интелектуалната преченост се дефинира како смалена способност за која се карактеристични значајни ограничувања во интелектуалното функционирање и адаптивно однесување изразени во појмовни, социјални и практични адаптивни вештини.,,

Класификација на интелектуалната попреченост:

- Лесна интелектуална попреченост (50-70)
- Умерена интелектуална попреченост (35-50)
- Тешка интелектуална попреченост (25-35)
- Длабока интелектуална попреченост (под 25)

Карактеристики на лицата со умерена интелектуална попреченост

Лицата со умерена интелектуална попреченост достигнуваат степен на предоперативно мислење, претежно на перцептивно и на интуитивно ниво. Заостануваат во рецептивниот и експресивниот говор и покажуваат тенденција за артикулативни грешки кои се карактеристични да деца со многу помала календарска возраст, а можат да се јават и говорни стереотипи..Ограничена и поедноставена конверзација и комуникација често надополнета со гест.Лицата со умерена интелектуална попреченост имаат неуролошки дисфункции кои се

видливи во недостаток на фините моторички вештини како на пр. фаќање или боење во линија, и груби моторички вештини како трчање или качување. Нивната ментална возраст одговара на дете од 6 до 9 години.Вниманието кај овие лица е краткотрајно, флуктуира од предмет на предмет и брзо се заморуваат. Овие лица не се во состојба подолго време да се фокусираат на усмерени и организирани активностиЕмоциите кај лицата со умерена интелектуална попреченост се слабо издиференцирани,усмерените чувства се доста површни и лесно разградливи под влијание на средината.. Социјален развој- покажуваат интерес за врсниците, идентификација со груга личност врзување за ,,важна личност,,.

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ

За да се утврди способноста на психомоториката според степенот на развој кај лицата со умерена интелектуална попреченост и за да се направи индивидуализирана програма за работа со нив вклучувајќи мултидисциплиран пристап се изврши процена на способностите според степенот на развојот по Ганзберг(H.G. Gunzburg). Со овој тест беа опфатени дваесет лица со умерена интелектуална попреченост кои се на возраст од 16 до 20 години и кои не се вклучени во класичен воспитнообразовниот процес. Самиот тест има седум кругови, секој круг претставува психомоторна старост од 12месеци и содржи прашања кои се поделени во четири вештини –самопослужување, комуникација, социјализација и работа. Секоја задача која детето знае добро да ја изврши се бележи во кругот (целосно сенчање на полето со бројот на конкретната задача) како и делимично извршената задача (се сенча половина поле).Отценувањето за секој круг посебно се врши така што бројот на добро извршените задачи се множи со 100 и се дели со вкупниот број задачи на дадениот круг. На ист начин се оценуваат и делимично одговорените задачи. Збирот од резултатите од целосните и делимичните одговори ја дава психомоторната зрелост за дадениот круг.Добиенте резултати покажаа: 92% точно одговорени задачи во првиот круг (кој одговара за 3 годишна календарска возраст) а на последниот круг вкупниот резултат е 55%. (последниот круг одговара на 9 годишна календарска возраст). Ако се разгледува тестот по вештини сите испитаници имаат постигнато најдобри резултати во полето самопослужување – од вкупно 26 задачи од првиот до седмиот круг целосно или делимично се одговорени 24 задачи, потоа следува полето работа од вкупно 23 задачи целосно или делимично се одговорени 19 задачи а додека послаби резултати се постигнати во полето комуникација-22 од вкупно34, и во полето социјализација од вкупно 17 прашања одговорени се 10. Испитаникот со најдобар тест во седмиот круг покажа способности 88% а најслабиот резултат 36%.

Како помошен тријажен тест се користеше и Тестот за процена на визуелната перцепција за процена на психомоторниот развој. На лист хартија цртавме круг, квадрат, триаголник со базата долу, триаголник со база горе, ромбоид и ромбоид со полукруг на долниот лев агол.Секое дете треба редоследно да ги прецрта. Ако сите геометриски фигури се редоследно прецртани тогаш перцепцијата на детето е на 8годишна возраст ако прецрта само круг е на 3годична возраст итн. На испитаниците најтешко им одеше прецртувањето на двата ромоиди но имаше и испитаници кои не можеа да го прецртаат триаголникот со базата горе.Овој тест покажа дека испитаниците според психомоторниот развој се на календарска возраст од од 6-8 години.

За да се проучат фазите во развојот на секое дете, да се утврди општиот развој на интелигенцијата и запознавање на личноста нан детето се користеше тестот на човечка фигура (Gudinaf test).Цртежите каде може да се препознае човечка фигура се оценуваат со помош на 17прашања кои пак се состојат од 27 потпрашања.Бројот на добиени поени се множи со три и се собира со 36 месеци. На тој начин се добива умна возраст изразена во месеци која се дели со12 и се добива умна година.Количникот на интелигенција се добива ако умната возраст се дели со календарската возраст и тој број се множи со 100. Резултатите што ги добивме од тестот во основа не отскокнуваат од она што е назначено во нивниот наод и мислење (драстично негативно отскокнување имаше само кај тројца испитаници). При спроведувањето на овој тест секако ја имавме во предвид возраста на испитаниците и нивната незаинтересираност и мотивираност да цртат но сепак добиенте цртежи можат да се искористат и како проективна техника за запознавање на личноста на испитаникот.

ЗАКЛУЧОК

Испитувањето на развојот на психомоториката, социјализацијата, комуникацијата и самопосложувањето на лица со умерени пречки во интелектуалниот развој покажа дека лицата кои не се влкучени во воспитнообразовниот навремено не постигнуваат очекувани резултати. Имајќи ја во предвид нивната календарска возраст, нивната вклученост едукативен клуб, очекувавме дека нивото на развојот според Ганзберг да биде на повисоко ниво од она што го добивме како резултат (55%) Исто така за време на тестирањето беше забележан мал отпор при давање на одговори кој е предизвикан од ,,констатцијата на другите,, дека тие не умеат и незнаат.самопослужувањето е вештина која тие најлесно ја прифаќаат затоа што тука на едноставен и практичен начин ги искажуваат желбата и потребата да покажат што умеат.Но комуникацијата и социјализацијата се вештини во кои тешко се снаоѓаат.Тестот на човечка фигура (Gudinaf test) ни послужи не само како тест со кој го одредувавме коефициентот на интелигенција, туку ;;богатите цртежи,, со човечки фигури ни покажаа кој во домот и воопшто се грижи за нив. Правилниот пристап, добро организираната работа приспособена според индивидуалните можности и способности на секое лице и стручен тип се добар предуслов за успешно социјализирање и осамостојување на лицата со умерена интелектуална попреченост.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Ајдински,Г,Киткањ,З,АјдинскиЉ (2007), Основи на дефектолодија,специјална едукација и рехабилитација,Скопје
2. .Дошен, А. (2002), Ментално здравје деце с менталном ретардацином, Загреб, Е.Р.Ф
3. Јакулиќ,С.(1981) Ментална заосталост, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
4. Радуловиќ К (1991), Ментална заосталост,дијагностика, организованост психомоторике, личност, Београд, Научна књига
5. Чордиќ, А. Бојанин,С. (1992) Општа дефектолошка дијагностика, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
6. 8.http://www.nakladaslap.com/PDF/Mentalna%20retardacija%20-%20poglavlja.pdf

159.954:37.091.31-059.2-056.26/.36

М-р Андон Дамовски, e-mail :andon_damovski@hotmail.com
Служба за организирано живеење со поддршка во локалната заедница-Скопје

ПРИМЕНА НА КРЕАТИВНИ ТЕХНИКИ ВО ГРУПНА РАБОТА СО ДЕЦА СО ПОСЕБНИ ПОТРЕБИ

Апстракт : Групната работа со деца со посебни потреби се повеќе претставува третман кои е достапен во голем број на современи рехабилитациони центри за деца со попреченост. Во текот на групната работа се користат широк дијапазон на различни техники кои овозможуваат подобро функционирање на децата со попреченост преку промена на одредени навики , формирање на нови начини на однесување како и нови начини на справување со нештата. Трудот има за цел да ја анализира примената на креативните техники кои се користат во групна работа кај деца со посебни потреби.

Клучни зборови: креативни техники, деца со посебни потреби, групна работа

APPLYNG OF CREATIVE TECHNIQUES IN GROUP WORK WITH CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

Abstract : Group work with children with disabilities are is more of a treatment which is available in a number of modern rehabilitation centers for children with disabilities. During group work they use a wide range of different techniques that enable better functioning of children with disabilities by changing certain habits, establishing new behaviors and new ways of dealing with things. This paper aims to analyze the application of creative techniques used in group work with children with special needs.

Kew words: creative techniques, children with special needs, group work

Во текот на групната работа со деца со посебни потреби се користат голем број на различни техники како што се : техники за воспоставување на контакт, арт-техники, конструктивен спор, дискусија, техники на играње на улоги и други. Важно е да се истакне дека самата содржина на техниката секогаш мора да одговара на целта која терапевтот сака да ја постигне со децата во рамки на групата . Поради тоа, пред употреба на одредена техника која секогаш служи за активирање на членовите во групата и потенцирање на нивните способности терапевтот треба добро да се подготви и да направи соодветен избор на техниките кои ке ги применува . Кога се зборува за креативни техники во работа со деца со посебни потреби најчесто се мисли на : играње на улоги, изразување на уметноста-цртање или моделирање, слушање музика, игри и различни вежби , работа на телото или креативно пишување. Како што наведува Benson, при употребата на креативните техники во групна работата со децата со посебни потреби треба да се земат во предвид нивните различни значења и тоа :

а)креативната техника како метафора . Секоја вежба игра или техника се користи во перцепцијата и креирањето на значењата. Целта е поттикнување децата да ги искажат чувствата и мислите кои ке бидат „тема“ односно „содржина “ во работата. Тргнувајки од тоа вредноста на примената на овие техники не е во

вештините и знаењата на самите учесници во групата туку во нивните можности да го „отворат" разговорот на одредена тема , да воспостават значење или да послужат како сигнал. Искуствата од работата со децата со посебни потреби покажуваат дека многу повлијателно е да се користи некоја од игрите во кои е важна довербата мегу членовите во групата.

б)Креативната техника како начин на искуствено учење . Искуственото учење се однесува на процесот на промена на идеи , верувања и значења кои влијаат на однесувањето низ стекнување на лично искуство. Искуственото учење е процес кој се одвива низ четири фази и тоа : конкретно лично искуство , во текот после кое следува, запознавање размислување и разгледување кое води кон создавање и развивање на теории , начела , правила и нивна примена. Од друга страна важноста на искуственото учење се темели на претпоставките дека децата најдобро учат кога директно се вклучени во процесот на учење, сами откријат некое спознание за себе ако сакаат тоа спознание да има значење за нив. Од многу примери може да се забележи дека секоја метода , вежба игра или техника која се користи во работата со децата воедно е можност за експериментирање со новите однесувања преку развивање и вежбање на новите вештини.

в)Креативната техника како начин на вклучување на децата во групното искуство. Учењето е подобро ако вклучува повеќе комуникациски канали. Така на пр. во учењето на успешно соочување со одредена стресна животна ситуација се интегрира когнитивната анализа на факторите и вежбањето на различни стратегии но за таа цел се користат одредени техники за релаксирање, различни игри итн.

г)Креативната техника како начин за мотивација . Процесот на мотивирање се однесува на откривањето и активирањето на желбите на децата со посебни потреби а не на нивно создавање. Затоа е потребно ако терапевтот има некои идеи за тоа што сакаат членовите добро е да употреби игри како начин на откривање и искажување на тие желби.

Авторите Jankovic и Rambousek истакнуваат дека изборот на техниките зависи од објективните можности, возраста и психофзичката способност на секое дете поеднечно како и на групата во целина. Поради тоа креативните техники често се модифицираат во својата содржина согласност можностите на учесниците , условите и потребите . Овие техники овозможуваат индивидуален пристап кон секој учесник на групата како и отстранување на оние почетни стравови и отпори со цел да дојдат до израз оние блокирани и скриени потенцијали на детето. Терапевските и социјализаторските ефекти од примената на креативните техники се постигнува со стручно водење , поттикнување на взаемна комуникација и развивање на квалитетен социјален контакт во атмосфера на сигурност ,прифатеност и спонтаност низ процесот на игра и забава. Зависно од можностите и способнотите на членовите во групата за јакнење на нивните капацитети и групна кохезија можат да се користат различни креативни техники и тоа :

А)Драмски техники . Основната појдовна точка во драмската работа со деца со посебни потреби е да се овозможи секое дете максимално да ја развие својата личност во физички, психички и социјален аспект и покрај здравствените , психофизичките или социјалните потешкотии кои ги има . Исто така треба да се земат во предвид објективните потешкотии (проблем со видот, моториката, послаби ментални способности, хиперактивност и сл) и субјективните потешкотии (различни видови на страв, несигурност, негативизам спрема себе и другите) кои

редовно се јавуваат како фактор кој во почетокот ја отежнува драмската работа . Присуството на овие фактори произлегува од поширокиот контекст на животните услови во кои се одвива социјализацијата на овие деца. Земајки ги во предвид овие фактори од голема важност е подготвеноста на терапевтот во малите креативни социјализаторски групи за правилно соочување со тие потешкотии и нивно адекватно третирање. Искуствата од примената на драмските техники во работа со децата со посебни потреби потврдуваат дека најголем дел од оваа популација и покрај објективните и субјективните потешкотии многу брзо ги прифакаат понудените облици и содржини во драмската работа. По отстранување на почетниот спор овие деца со голем ентузијазам учествуваат во најрачни драмски активности. Исто така искуствата покажуваат дека примената на драмските техники дава најдобри резултати токму во промена на субјективните ризични фактори на социјализаторскиот процес , односно со користење на драмската експресија многу брзо се постигнуваат видливи промени на ставовите и однесувањата на овие деца во мисла на отварање, надминување на стравовите, развивање на перцепцијата и автоперцепцијата, јакнење на самопочитувањето , взаемност и толеранција.

Примената на драмските техники во работа со деца со посебни потреби покажуваат дека со драмските активности се ослободуваат капацитетите и ресурсите кои со оглед на специфичните и отежнати услови на созревање и растење причинети од органски или социјален фактор често остануваат блокирани и непрепознаени во социјалната средина во кои децата растат. Драмските техники и драмската експресија се погоден метод за совладување на тешкотиите во социјализацијата на децата со посебни потреби , односно во социјализацијата на децата и младите со ризично однесување затоа што низ играи импровизација се поттикнува членовите на групата на констуктивен начин да ги задоволат своите потреби на самопознавање и јакнење на самосвеста и самодисциплината. Драмската експресија е погодна метода за постигнување на социјализаторски и воспитни цели но и ефикасно терапевско средство. Драмската експресија развива кај поединецот способност „да знае да каже но и да знае да слушне, да знае да покаже но и да знае да гледа , да знае да даде но и да знае да прими како и да знае да подели со друг“

Искуствата од примената на драмските техники стекнати во „Центарот за воспитание и образование во Vinko Bek “ и Специјалната болница за заштита на децата младите со неуромоторни и моторни пречки „Goljak“ во Загреб, покажува дека драмските игри вежби, импровизација , водените фантазии, пантонима, играње на улоги и слично се доста добро прифатени од оваа високо ризична популација на деца и млади со посебни потреби. Користењето на драмските техники се покажало како доста успешно и корисно како кај повлечените хиперсензитивните и несигрни деца (за јакнење на нивната самодоверба, за стекнување сгурност во нстапот пред групата) така и кај хиперактивните деца (каде сценската експресија помага во учење на другите). Се покажало дека вежбите на отпуштање и релаксирање им помагаат на овие деца да ја надминат напнатоста во моментите или трајните кризни ситуации или односи и дека овие вежби влијаат на намалување на вербалната или физичката агресивност . Примената на драмските техники во работата на малите креативни и социјализаторски групи се покажала како особено корисна техника за реализација на сложени дијагностички цели (воочување на повеќе или помалку сериозни пореметувања

и сл .), како и за реализација на терапевските цели (превенција и отсранување на несаканите последици од преживеаните стресни доживувања низ вентилацијата на негативните емоции, ослободување на емоционалните кочници и стекнување на нови искуства.

*Б) Слики и цртежи.*Маргаред Номберг ја нагласува предноста на воведувањето на сликањето , цртањето и моделирањето со глина. Според Маргаред користењето на овие техники се состои од непосредно искажување на соновите , фантазијата и другите внатрешни доживувања бидејки тие се поблиску до смислата отколку до зборовите , цензурата на свесното е помала при искажувањето на насвесната градба со слики отколку со зборови. Оваа техник се користи во работа со деца затоа што детската комуникација е повеќе моторна , кинетска, конкретна , непосредна и спонтана и токму затоа најдобро можно решение е во комуникацијата со децата со посебни потреби да се воведе нивната спонтана активност односно потребата за ликовно изразување . За повеќето возразни цртањето претставува една регресивна активност , начин на експресија и комуникација кој е истиснат од говорот. Од овие причини употребата на цртежот во психодијагностиката на возрасни е дискутабилна. Мегутоа кај децата цртањето е спонтана и омилена активност. Според Berger „да се откажеме од оваа субјективна слика на субјективниот свет тогаш кога таа е нешто што детето спонтано го прави и тоа во периодот кога вербалната комуникација е прилично несигурна не е разумно“. Така слободниот цртеж, цртежот на семејство , цртежот на човечка фигура и денес се користат како значаен дијагностички податок во психолошката опсервација на деца. Ana Frend и Melani Klein кои следејки ги начелата на психоаналитичката теорија и настанатите модификации на техниките , прилагодени на возраста ја развиле психоанализата и во подрачјето на детските неврози. Најчесто ги користеле сликите и цртежите како најлесен и понегокаш единствен можен начин за комуникација на терапевтот до детето со посебни потреби. Примената на сликите и цртежите е голема во психотерапевските групи каде често се среќаваме со деца кои се аутистични, мутистични, деца кои пелтачат или кои се невротски инхибирани. Се смета дека кај овие деца вербалната комуникација е невозможна или им претставува клучна фустрација. За да се започне со групната работа со овие деца потребно е да се воспостави комуникација а тоа се постигнува со примена на оваа техника.

Покрај актуелните чувства поврзани со терапевскиот процес (овде и сега) со сликите и цртежите децата можат да ги искажат своите желби, фантазии, конфликти да ги насликаат родителските односи како и да го искажат отпорот спрема групната динамика. Во сликата и цртежот често се препознава и обидот за автопортретирање. Таквиот обид цртежот го претвора во огледало.Тоа е многу важно бидејки терапевтот непоредно го упатува во доживувањето на детето. Често пати станува збор за изразито регресивни цртежи ако се земе предвид видот на попреченоста кај детето. Таквите цртежи упатуваат упатуваат во длабочината на регресијата и емоционалната состојба на детето што не е секогаш манифестирано и може да биде прекриено со одбранбени механизми . Исто така како се одвива групната работа така се развива трансферниот однос во кој може да се појават автопортрети кои покажуваат интеграција во формална смисла а надеж во содржинско-емоционално инвестирање. Тоа ја покажува важноста за набљудување на цртежот или сликата настаната во текот работата со децата со посебни потреби бидејки на тој начин терапевтот и групата повторно можат да

поминат низ претходните фази на самиот терапевски процес како и да го следат неговиот тек.

В)Психогимнастика . Постојат најразлични игри за движење и опуштање кои се навистина од големо значење затоа што со овие игри се раздвижуваат психичките и физичките потенцијали кај децата со посебни потреби. Овие игри може да се користат како одмор помегу некои напорни активности или на крајот од некој групен состанок со што ке се зголеми расположението и позитивната енергија кај членовите. Се препорачува терапевтот да учествува во овие игри бидејќи на тој начин со својот пример ќе ги поттикне децата да се придружат во играта , да се опушат и оние поповлечени и позатворени членови во групата. Во книгата „Игром до себе "авторите Buncic ,Ivkovic, и Jankovic наведуват многу интересни игри за работа во групи . Истите автори игрите во рамките на групата ги делат на : игри за поттикнување на активност и игри за движење и опуштање . Во рамки на игрите за поттикнување на активност целта е активирање на пасивните членови во групата , поттикнување на креативноста , развивање на групната динамика како и опуштање на членовите низ движење. Многу забавна и корисна игра е играта наречена „повлечи-потегни ". Оваа игра се состои во тоа што членовите се поделени во два тима влечат замислено јаже и настојуваат да го повлечат спротивниот тим на своја страна . Целта на оваа игра е загревање на членовите и оживување на групната динамика . Оваа наизглед многу едноставна игра е многу значајна бидејки дава слика за животните положби на членовите во групата и затоа терапевтот треба за време на играта внимателно да следи кои членови активно го влечат јажето и се борат за него .

Од друга страна игрите за движење и опуштање имаат за цел релаксирање , намалување на напнатоста, раздвижување, развивање на психофизичките способности на децата со поебни потреби , развивање на способност за движење во простор и сл. Со овие игри се придонесува за подобрување на расположението, нејзина кохезија , се зголемува мегусебната блискост , доага до празнење на енергијата и освежување на членовите во групата . Преку овие игри децата со посебни потреби покрај тоа што се релаксираат и забавуваат истовремено учат дека дури и во играта постојат одредени правила кои треба да се почитуваат , учат дека треба да се води сметка за чувствата на останатите учесници .

Vajolet Ouklender го истакнува значењето на релаксацијата (опуштањето) особено во работа со децата со посебни потреби. Понекогаш децата се напнати , се чувствуваат уморно или иритантно. Физичката и емоционалната напнатост може да се манифестира во однесувањто на детето . Затоа треба да им се помогне на децата да се опуштат и да ја намалат својата напнатост. Замислувањето е добро помошно средство за релаксација , особено кај оваа категорија на деца.

Г)Музикотерапија . Самата техника поага од позитивниот ефект на музичката содржина (хармонија, мелодија, ритам итн) , која позитивно влијае врз психичката состојба на децата со посебни потреби . Со групното слушање на музиката или изведување на одреден музички дел се пристапува вербално кон групната динамика со што во суштина се постигнува интегративна целина на дејствување во рамки на групата. Музикотерапија претставува значаен терапевски метод кој со помош на „будење на заеднички импулс, мелодија и ритам", се создава заедничко групно искуство помегу децата со попреченост. Таа претставува посебен облик на третман кој влијае на емоционално нагласените доживувања и агресивно заболените импулси поттикнувајки учество на сите

членови во групата со што не се создава само хармоничен однос туку се создава специфичен дух на заедништо или дух на взаемна припадност во рамки на групата. Самата техника овозможува опсервација во однесувањето и емоциите (плачење, асертивност, смеа, тага), на членовите . На овој начин музикотерапија ги поттикнува членовите кои се поповлечени за соработка , а хиперактивните за самоконтрола на нивното однесување.

Во текстот „Терапија со музиката "(конфликтите во одделението) на Rudolph Dreikurs се зборува за доброто влијание на музиката врз децата со посебни потреби . Според Rudolph музиката го стимулира учествувањето , го зголемува обемот на вниманието кај децата како и ја зголемува фрустрационата толеранција . Надворешната и внатрешната напнатост помалку се загрозува како резултат на реалноста која станува повеќе пријатна .

Мелодиските интонации се користат со афизичките деца за да се научат да зборуваат. Зборовите се проследени со познати мелодии и со повеќе повторувања на песната , детето учи да го каже зборот , прво со мелодијата а потоа и без неа. Од друга страна музиката може да се користи на различни начини. Таа може да се свири додека децата сликаат или работат со глина. Може да биде придружувана или како централна активност. Делата на класичната музика се посебно добри за да се дојде до своите чувства и да се подобри расположението.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА :

1. Дамовски,А. (2016) „Социотерапевски третмани за лица со ментална ретардација" Во : Зборник на трудови од мегународна научно-стручна конференција Современи трендови во дефектолошката теорија и практика , оддржана на 16-18.06.2016 Охрид , Р.Македонија (стр. 346-362)
2. Дамовски, А. (2015) „Значење на иновациите во образовниот процес за рехабилитација на деца и млади со посебни образовни потреби" Во: Зборник на трудови од Конференција Тимски пристапи во медицинската рехабилитација на деца со попреченост ,оддржана на 17.10.2015 Гостивар, Р.Македонија (стр. 59-75)
3. Пендаровски,М . Доневска М.(2016) „Групна социјална работа "-МИТ,Скопје (во печат)
4. Стаменкова-Трајкова, В.(1995) „Психологија"-Скопје, Светлост Графика
5. Џокиќ, З (1995) „Психодрама", Скопје
6. Coric .D (2006) „Metode grupnog socijalnog rada" NIC, FNP Beogad (str.333-339)
7. Curcic.V. (2005) „Mentalno zdravlje mladih-rizik ili sansa " U: Psihijatrija danas Supplementium –Beograd (str. 87-96)
8. Dubowski, J. Evans, K. (2003) „Art therapy with children on the autistic spectrum"-California
9. Maric. N (1995) „Mentalno zdravlje I mentalna bolest " U : Pihoze od haosa do sredjenosti,Ljude govore FASPER –Beograd
10. Petrivic D, Sedmak.T, Coric B.,(2005) „Metode grupnog socijalnog rada "-Beograd
11. Rusk .A.H.(1999) „Rehabilitacija "-SDDJ,Beograd
12. Radulovik. S (1997) „Muzika i terapija " U: Suvremena administracija –Beogrd (str. 251-259)
13. Vlajkovikj. V (2009) „Terapijska zaednica " SZ , Zagreb

316.624-057.874:159.9.018

М-р Марија Младеновска – Димитровска
СОУ "Таки Даскало" – Битола, e-mail: m.dimitrovska@yahoo.com
Александар Димитровски
ОУ "Крсте П.Мисирков" – Битола, e-mail: a_dimitrovski@yahoo.com

КЛИНИЧКО-ПСИХОЛОШКА ИНТЕРВЕНЦИЈА ПРИ РАБОТА СО ДЕЛИНКВЕНТНА ПОПУЛАЦИЈА ВО УЧИЛИШТЕ

Апстракт: Се почесто во училишната средина се среќаваме со ученици кои манифестираат различни облици на девијантно однесување. Во последните години расте бројот на учениците кои манифестираат агресивно однесување, непочитување кон другите ученици, наставниците и родителите, различни облици на социопатолошко однесување како алкохолизам, наркоманија, проституција, учество во тепачки, кражби, употреба на оружје итн. Порастот на разните облици на девијантно однесување на младите во училиштата, во последно време, ја наметнува потребата за зголемена ангажираност и подобра екипираност на стручната служба во училиштата, особено на психолозите при давањето стручна помош, но и превентивно делување за сузбивање на појавата на малолетничката делинквеција.

Клучни зборови: малолетничка делинквенција, девијантност, психолошки интервенции

CLINICAL PSYCHOLOGY INTERVENTION IN WORKING WITH DELINQUENT POPULATION AT SCHOOL

Abstract: More often within the school environment we come across students who exhibit various forms of deviant behavior. In recent years we have a growing number of students who exhibit aggressive behavior, disrespect towards other students, teachers and parents, different forms of socio-pathological behavior such as alcoholism, drug addiction, prostitution, participation in fights, theft, use of weapons etc. The growth of various forms of deviant behavior of young people in schools, recently, highlights the need for increased commitment and better staffing of professional service in schools, especially psychologists in providing expert assistance and preventive action to suppress the occurrence of juvenile delinquency.

Key words: Juvenile delinquency, deviance, psychological interventions

ШТО Е МАЛОЛЕТНИЧКА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА?

При определувањето на поимот малолетничка делинквенција во литературата постојат голем број термини: недолично однесување, неприлагодено однесување, воспитна запуштеност, малолетничко престапништво, малолетнички криминалитет итн. Според дефиницијата на Јашовиќ "престапничко поведение на младите е секое поведение на поединец или група млади кое е противопштествено, односно општествено неприфатливо т.е. со кое се кршат правните и моралните норми на определено општество и кои, кога тоа е

општествено видливо предизвикува спонтано или организирано општествено реагирање со намера да се заштитат општествените добра и вредности како и самите актери на таквото поведение". Под малолетничка делинквенција значи се подразбира противопштествено однесување на личност која е во развоен период, што е одраз на нејзиниот пореметен биолошки, психолошки и социјален развој. Тој противопштествен облик на однесување е опасна и сложена психолошка, социјално-патолошка појава и е сложен не само криминолошки, правен, економски и социолошки проблем, туку и психолошки, семеен, педагошки, медицински и општествен проблем.

ПРИЧИНИ ЗА ПОЈАВА НА МАЛОЛЕТНИЧКАТА ДЕЛИНКВЕНЦИЈА

Појавата на малолетничката делинквенција е комплексен феномен и причините за нејзиното настанување се бројни. Во литературата постојат различни теории за тоа како и зошто настанува малолетничката делинквенција. Најчестата поделба и класификација на причините за појава на малолетничката делинквенција е на внатрешни (субјективно-психолошки) и надворешни (социо-културни фактори). Постојат бројни теории кои се обидуваат да ги објаснат причините како настанува делинквентото однесување кои теории можат да се класифицираат во 3 групи теории:

1. Биолошки теории
2. Психолошки теории
3. Социолошки теории

Според биолошките теории причините за појавата на делинкветното однесување се во биолошките предиспозиции, односно на појавата на делинквенцијата и на девијантното однесување влијаат вродените, органски, наследни, физички и физиолошките фактори. Во рамките на тн. биолошки теории постојат повеќе теории како антрополошката теорија, теоријата на наследство, ендокринолошката теорија, расната теорија итн.

Психолошките теории поаѓаат од психолошките карактеристики кои го одредуваат однесувањето на личноста и ги доведуваат во врска одредени психички особини на личноста и склоноста кон девијантно однесување. Постојат 2 глобални гледишта: според првото интегрално гледиште однесувањето на личноста се согледува врз основа на психолошките фактори, но со истовремено уважување на социјалните и општествените фактори во кои личноста живее, додека според второто гледиште се поаѓа исклучиво од психолошките фактори кои го предизвикуваат делинквентното однесување (интелигенцијата, емоциите, мотивацијата итн.) и на тој начин делинквентното однесување се сведува на индивидуална појава. Во психолошки теории спаѓаат: психоаналитичка теорија, теорија на интелигенција, теорија на неприлагоденост, теорија на фрустрација.

Социолошките теории се засноваат на прифаќање на биолошките карактеристики и психолошките особини на личноста, но важност им придаваат и на општествените фактори кои влијаат на нејзиното формирање. Повеќето социолошки теории не го занемаруваат влијанието на психолошките фактори, но основа на нивното проучување се општествените фактори кои влијаат на појавата на делинквентното однесување. Во нив спаѓаат: теорија на аномија, теорија на диференцијална асоцијација и идентификација, теорија на делинкветни субкултури, теорија на етикетирање или теорија на социјален интеракционизам, теорија на мултифакторски пристап.

КЛИНИЧКО-ПСИХОЛОШКА ИНТЕРВЕНЦИЈА ВО УЧИЛИШТЕТО ПРИ РАБОТА СО ДЕЛИНКВЕНТНА ПОПУЛАЦИЈА

Порастот на разните облици на девијантно однесување на младите во училиштата, во последно време, ја наметнува потребата за зголемена на стручната служба во училиштата, особено на психолозите. Исклучителната комплексност на проблемот со малолетничката делинквенција, ја прави работата на психологот мошне значајна и клиничко-психолошката интервенција во училиштата станува составен и незаобиколен дел на работата на психологот за заштита на менталното здравје на младите во училиштето, во примарната и секундарната превенција, советувањето, консултациите, давањето психосоцијална поддршка на младите кои манифестираат било каков облик на девијантно и ризично однесување.

Во рамките на училиштето при работа со млади кои манифестираат различни облици на девијантно однесување или имаат различни емоционални потешкотии, на психологот му стојат на располагање повеќе различни облици на клиничко-психолошка интервенција. Психологот во училиштето во својство на стручен соработник клиничко-психолошката интервенција може да ја користи во областа на психодијагностичката процена, превенцијата и (психо)терапијата.

Психодијагностичката процена е составен дел на работата на психологот во училиштето при работа не само со учениците кои манифестираат различен облик на девијантно однесување, туку и со ученици кои манифестираат други психолошки промени и се соочуваат со различни проблеми. Психодијагностичката процена е особено неопходна при индивидуалната работа со учениците и опфаќа процена на општите интелектуални способности, на специфичните способности и оштетувања, процена на емоционалната и социјалната зрелост, процена на личноста и др. Психодијагностичката процена е важна и за работата на самиот психолог, но и за подготовка на стручно мислење кои се бара во поедини случаи од страна на други институции, како здравствени институции, центрите за социјална работа и сл. Ваквата процена е неопходна и за планирање на адекватен третман на детето кое манифестира одреден облик на девијантно однесување во училишната средина, но и во семејната средина и во поширокото опкружување. Некои облици на ваква процена се користат и во случај кога е потребно да се испланираат специјални облици на воспитно-образовната работа во самото училиште за одредени категории ученици.

Во областа на психодијагностичката превенција, покрај здравствено-просветното, психолошко информирање, психологот користи тријажна работа (психодијагностичка процена, издвојување на суспектните случаи итн.), презема мерки и за благовремено откривање на ризик-факторите во училишната и во пошироката средина (семејната и друга средина) во која детето егзистира. Психологот дава помош на оние ученици кои веќе манифестираат одредени облици на проблематично однесување или пореметување. Во тој дел од работата психологот користи: психолошко советување, различни модели на консултации, едукативна, демонстрациона и (психо) тераписка работа (индивидуално или групно).

На овој начин психолошката превенција преминува во терапија. Во делот на психотерапијата кој пристап при психотераписката работа ќе го користи психологот зависи од тоа на која ориентација припаѓа. Пристапот при психотерапијата зависи и од самиот поединец во овој случај ученик, но и од проблемот со кој се соочува.

Честопати се случува психологот во работата да го вклучи не само ученикот, туку и некој од возрасните (наставник, родител/старател). Во практиката психологот се среќава со најмалку две грубо поделени категории клиенти: оние кои од него бараат помош затоа што имаат некои проблеми или пречки кои ги забележуваат самите, а ги забележува и околината, или ги забележува само околината; оние кои бараат помош "чувствувајќи дека имаат пречки" на некое поле, но околината не забележува ништо од тоа кај психологот доаѓаат самоиницијативно или некој ги упатува (наставник, родител, други лица). Посебна категорија опфаќаат оние кои според процената на психологот и околината, актуелната помош не им е потребна, а ниту тие самите ја бараат, но се упатени кај психологот затоа што некој друг бара таква интервенција.

Проблемите со кои се соочува психологот во својата практика при работата со популација на ученици кои манифестираат девијантни обрасци на однесување се различни и специфични. Исто така и категоријата на лицата кои бараат помош од него е хетерогена, различна не само во однос на проблемот, обликот на девијантното однесување, туку и низа други специфичности, како на пр. структурата на личноста на оној кој бара помош, семејната структура, семејната атмосфера, социјалниот статус, социо-културните аспекти итн. Во редовните училишта најчести облици на неприлагодено и проблематично однесување се: адаптациони проблеми, пореметувања во однесувањето, агресивно и насилно однесување, проблеми во учењето, бегање од училиште, учество во кражби, тепачки и други интерперсонални проблеми, семејни проблеми, злоупотреба на дрога, алкохол итн. Во зависност од случајот, едукацијата на психологот од областа на психотерапијата и психолошкото советување и неговата адекватност на условите за работа за конкретен случај, тој ќе примени соодветна клинички-психолошка интервенција или ќе го препрати на некој друг стручњак во некоја специјализирана институција.

Можностите за работа на психологот при работа со проблематична популација во училиштето се повеќекратни. Во процесот на советување или при тераписката работа со детето тој проценува дали во поедини случаи за успешно разрешување и надминување на проблемот е доволна само работата со детето или е потребно да бидат вклучени и други лица, како родителите или старателите, некои други членови на семејството кои можат да му дадат психолошка поддршка на детето, наставник итн. Исто така, психологот проценува дали е потребна индивидуална или групна работа со повеќе деца кои се соочуваат со ист или сличен проблем, или манифестираат исти или слични обрасци на однесување, а одлучува и проценува која теоретска ориентација ќе ја користи во работата. Од терапискиот пристап кој го избрал, психологот во текот на работата може и да отстапува, да воведува различни техники според потребите. Може по сопствена процена да се одлучи да комбинира различни тераписки пристапи и да применува еклектички пристап при работата. На одлуката, покрај видот на проблемот и другите специфичности, ќе влијаат и возраста на детето, неговите способности, мотивираноста за соработка, семејната ситуација, мрежата на социјална поддршка што може да се обезбеди итн. Колку е детето постаро толку е успехот поголем. Вклучување на возрасните во работата е неопходно кога се работи со помлада популација на деца, со посериозни адаптациони проблеми, проблеми во однесувањето (агресивност, повлекување, бегање од училиште, кражби, тепачки, и сл.), со ученици кои манифестираат разни емоционални

потешкотии. Во некои случаи кога психлогот ќе процени дека е потребен дополнителен третман, може да побара вклучување на други институции како центрите за социјална работа, центрите за ментално здравје итн. Истовремената работа со родителите (семејството) и наставникот, најчесто е ориентирана на обучување за подобрување на комуникацијата, давање на директни и јасни комуникации, забрани, барања и дозволи, давање и ускратување на позитивно и негативно внимание (стимулации) со претходно запознавање на возрасните со значењето и важноста на овие елементи на комуникацијата, како и стекнување вештини за нивно препознавање во секојдневната интеракција со детето. При работата со семејството како целина акцентот се става на реорганизација на семејните улоги, прераспределба на улогите и семејните правила и јасна комуникација, подобрување на интерперсоналните односи. Ваквата советодавна работа вклучува и интервенција во системите на верувањата, вредностите, како на поединецот, така и на семејството.

При советодавната работа психологот користи комбинација од различни техники и тераписки пристапи: од индивидуални, групни психотераписки пристапи со ученици кои манифестираат слични облици на девијантно однесување, па се до семејна (системска) терапија.

Кратката, интензивна, супститутивна психолошка терапија, се покажала дека дава најдобри резултати и е најпогодна при работа со ученици кои манифестираат проблеми во врска со адаптацијата во училишната средина, проблеми во учењето, кои манифестираат проблеми во однесувањето како агресивно однесување, повлекување, бегање од училиште, кражби, различни други дисциплински испади, за ученици со емоционални по тешкотии итн. При овој облик на клиничко-психолошка интервенција на проблемот се работи во текот на 1-3 состаноци во траење од по 60 минути. Ваков третман може да се користи при индивидуална работа со ученикот кој манифестира некој од проблемите наведени во емоционалната, когнитивната или социјалната сфера на личноста и однесувањето, во семејните, пошироките интерперсонални односи, социјални односи. Овој вид терапија е погоден и при работа со родителите на учениците кои манифестираат девијантни облици на однесување. Но сепак крајната процена зависи и од тежината на самиот проблем, од тежината на обликот на девијантно однесување што го манифестира ученикот и од социјалната поддршка што може да се обезбеди. Понекогаш има ситуации која возрасните (родителите, старателите или нставниците) одбиваат да соработуваат или се недостапни за соработка или се непогодни за психолошко советување, што во тој случај го отежнува процесот на психолошкото советување и терапијата со детето и го пролонгира целиот процес на надминување на проблемот и усвојување на пожелни облици на однесување.

ЗАКЛУЧОК

Исклучителната комплексност на проблемот со малолетничката делинквенција, ја прави работата на психологот мошне значајна и клиничко-психолошката интервенција во училиштата станува незаобиколен дел на работата на заштитата на менталното здравје на младите во училиштето, во примарната и секундарната превенција, советувањето, консултациите, давањето психосоцијална поддршка на младите. Психологот во својство на стручен соработник клиничко-психолошката интервенција може да ја користи во областа на психодијагностичката процена, превенцијата и (психо)терапијата. При

советодавната работа користи комбинација од различни техники и тераписки пристапи: од индивидуални, групни психотераписки пристапи со учениците кои манифестираат девијантно однесување, па се до семејна (системска) терапија. Но сепак крајната процена зависи и од тежината на самиот проблем, од тежината на обликот на девијантно однесување што го манифестира ученикот и од социјалната поддршка што може да се обезбеди.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Berger, J., Biro, M., Hrnjica, S., (1990). Klinička psihologija - Individualna i socijalna. Naučna knjiga. Beograd.
2. Corey, G., (2004). Teorija i praksa psihološkog savjetovanja i psihoterapije. Naklada slap. Zagreb.
3. Dimitrijević, B., (2006). Ličnost maloletnih delinkvenata. Godišnjak za psihologiju vol.4 No 4-5., pp. 207-222.
4. Jašović, Ž., (1983). Kriminologija maloletničke delinkvencije. Naučna knjiga. Beograd.
5. Kosović, J., (1999). Maloletnjička delinkvencija kao društvena pojava. Zbornik radova: Uzroci društveno neprihvatljivih ponašanja maloljetnika. Institucija ombudsmana FBiH, Sarajevo.
6. Спасески, Ј., Аслимоски, П., Бачановиќ, О. (2009). Педагошка социопатологија. Универзитет "Св.Климент Охриски" Педагошки факултет. Битола
7. Сулејманов, З., и Стојаноски, Н., (2002). Социјална патологија. Скопје.
8. Wilmshurst, L. (2005). Essential of child psychopathology. John Wiley & Sons, Inc.

615.851.82:78]:376-056.34
159.922.76-056.34:[615.881.82:78

Доц.д-р Томислав Таневски
Универзитет за аудиовизуелни уметности,
Европска,Филмска,Театарска и Танцова Академија-Скопје-Париз-Есен-Амстердам

ТАНЦ, ТАНЦТЕРАПИЈА ИЛИ ДВИЖЕЊЕ НА МУЗИКА ВО МУЗИКОТЕРАПИЈА

Апстракт: Човечкото битие како музикално, ритмичко битие кое се раѓа, расте и развива со сопствен пулс и ритам, има потреба од искажување на својот внатрешен свет низ најразлични форми на комуникација, а со цел да го подобри сопственото живеење. Движењето на музика како рефлексија на формата и експресивниот квалитет на музиката искористено е во танцот и танцтерапијата, но и во методологијата на музикотерапијата преку движење на музика, за постигнување подобрување на психофизичките и когнитивните способности на една личност. Во Центарот за детско уметничко изразување, музикотерапија и психо-физичка релаксација "Џунџуле" од Скопје спроведено е истражување врз деца со интелектуална попреченост и Даунов синдром за влијанието на движењето на музика во подобрувањето на моторната кординација и когницијата, особено познавањето на деловите од сопственото тело и свесност за латерализацијата кон себе и кон другите. Постигнат е значаен напредок по три месеци од тераписко – рехабилитациониот процес, со препорака за искористување на оваа креативна метода во секојдневното живеење на децата со посебни образовни потреби.

Клучни зборови: музикотерапија, танцтерапија, движење на музика, деца со посебни образовни потреби, интелектуална попреченост, Даунов синдром, тераписко – рехабилитационен процес.

DANCE, DANCE THERAPY OR MOVEMENT TO MUSIC IN MUSIC THERAPY

Abstract: The human being as a musical, rhythmic being, who grows and develops its own pulse and rhythm, has a need to express his inner world through various forms of communication, in order to improve its own living. The movement to music as a reflection of the shape and the expressive quality of music is used in dance anddance therapy, but also in the methodology of music therapy through the movement to music in order to achieve improvement of psychophysical and cognitive abilities of a person. In the Center for children›s artistic expression, music therapy and psycho-physical relaxation, «Djundjule» from Skopje, a research was conducted on children with intellectual disabilities and Down syndrome about the impact of the movement to music in improving motor coordination and cognition, especially knowing the parts of their own body and awareness for lateralization towards themselves and the others. There has been significant progress after three months of therapeutic rehabilitation with a recommendation to use this creative method in the everyday lives of the children with special educational needs.

Keywords: music therapy, dancetherapy, movement to music, children with spe-

cial educational needs, intellectual disabilities, Down syndrome, therapeutic rehabilitation

ВОВЕД

При користење на терминот музикотерапија пред се треба да ја имаме во предвид суштината на музикотерапијата која всушност претставува професионално користење на музиката и нејзините елементи како интервенција во медицинско, образовно или секојдневно опкружување со индивидуи, групи, семејства или заедници во обид за подобрување на квалитетот на нивното живеење, подобрувајќи го нивното физичко, социјално, емоционално, интелектуално и духовно здравје во склоп на општата благосостојба на човекот. Музикотерапијата во себе вклучува шест музички искуства: пеење, свирење на музички инструменти, телесни ритмички движења (движење на музика), импровизација, компонирање и слушање музика. Музиката е алатка на музикотерапијата.

Во досегашната теорија и пракса често пати ги среќаваме термините музикотерапија и танцтерапија како одвоени самостојни науки. Овој труд не се занимава со ниту една од нив одвоено, туку танцот и музиката ги користи истовремено како средина со чија помош прави еден вид на експресивна уметничка терапија и рехабилитација, која спаѓа во групата на креативни методологии за работа во областа на рехабилитацијата. Двете науки со своите елементи се подеднакво застапени и си помагаат во сите сегменти.

Танцот и музиката, како контролирана примена на специјална организација на телесната и психичката активност, може да се користат како рехабилитационо и терапевтско средство за децата и возрасните кои имаат моторни, сензорни, емоционални и когнитивни нарушувања. Рехабилитационата примена на танцот и музиката теоретски се поврзува и со кинезитерапијата, додека терапевтскиот вид на примена се базира на психотерапијата.

Развивајќи се во теориите на психологијата на Адлер, Јунг (активна фантазија, симбол, мит, важност на потсвеста), Рајх (психосоматска експресија), Перлс (невербална одредба), Роџерс, Маслов (креативна мотивација и човечки потенцијал) и Џ.Л. Морено (психодрамата) и ставајќи го потполниот фокус на односот помеѓу внатрешното движење (впечаток, чувство, слика) и надворешните движења кои ги изразуваме низ танцот, овој вид на креативни методологии укажува дека движењето е рефлексија на емоционалната состојба и дека може да води до психолошко спознавање и бихевиорални промени. Тоа е вид на психотерапија која ги користи движењата и музиката за изразување на емоционалните, когнитивните, социјалните и психичките состојби.

Движењето на музика во музикотерапијата се базира на телото и неговиот основен јазик – движењето, па така го вклучува спознавањето на реагирањето на телото. Како што целото тело ни дава буквална и конкретна структура за она што всушност сме, така и движењата на одредените делови на телото можеме да ги сфатиме како метафора за изразување на нашето битие. Ние чувствуваме и го набљудуваме својот живот низ телото. Со фокусирање на своето тело и јазикот на експресивните движења доаѓаме до момент во кој можеме да црпиме од својата свест, чувствата, ставовите, гестовите, емоциите и да ги насочиме на конкретен пат. Секој стрес во нашиот живот се складира во нас самите и делува на телото, често креирајќи умор и болка која се рефлектира на емотивната и ментална состојба. Секое тело ја содржи својата животна приказна. исто како што ги содржи

и коските, мускулите, органите, нервите и крвта. Фокусирајќи се на нашето тело не само што можеме да ја негуваме свеста, туку, користејќи ги движењата можеме свесно да одговориме и креативно да работиме со сето она што произлегува од нас. Влегувајќи во најдлабоките пори на нашето физичко, емоционално и умствено битисување можеме да се ослободиме од сегашноста и минатото. Движењето тогаш станува метафора за нашите животни приказни.

ИЗБОР НА МУЗИКА ЗА КОРИСТЕЊЕ НА ДВИЖЕЊЕТО НА МУЗИКА ВО МУЗИКОТЕРАПИЈА

Секој музикотерапевтски процес, независно кое музичко искуство го користи како водечка алатка, секогаш го користи и музичкото искуство "слушање музика" од повеќе причини. Како што ќе рече Дикинсон:

"Правилно осмислено и спроведено слушање музика соодветно за возраста и интересите, влијае на оспособувањето за доживување т.н. естетска радост, при што личноста се мотивира за извршување активности". (Dickinson,D.1997)

Активното слушање музика често пати е подготвително музичко искуство во активната музикотерапија, или комплементарно музичко искуство при реализација на телесни ритмички движења (движење на музика).

Дефинирајќи ги типовите музички искуства во музикотерапијата, Кенет Брушиа зборува за рецептивни, приемчиви музички искуства, или музички искуства подготвени за употреба – особено за активно слушање музика. Во тој контекст, Брушиа вели: "При активно слушање музика може да се користи музика во жива изведба или снимена импровизација, изведба или композиција на клиентот или музикотерапевтот или пак комерцијална снимка на музичка литература од различен жанр (сериозна музика, рок, џез, фолк, спиритуална, "New age" и сл.) (Bruscia,K. 1998). Во музикотерапевтската пракса прифатен е ставот за најефективен музички жанр за клиентот, а тоа е жанрот според неговиот музички вкус. Но сепак, не секогаш неговиот преферирaн музички жанр е соодветен за постигнување на целта во текот на музикотерапевтскиот третман.

Изборот на музика за музикотерапија треба да кореспондира со неколку принципи:

» Почитување на возраста на клиентот;
» Почитување на музичкиот вкус на клиентот, доколку соодветствува на целта на третманот;
» Почитување на целта на третманот.

Изборот на сериозната музика за работа во музикотерапијата претставува избор од страна на мнозинството музикотерапевти како музика за сите возрасни групи. Останати вклучени жанрови се: NEW AGE,келтска музика, џез, лесна класика, семејна музика (Таневски, Т. 2010).

Изборот на сериозна музика се базира на суштинските карактеристики на сериозната музика што се обликува како ефективна во рецептивната музикотерапија. Според Хелен Бони, востановувач на Бони метод во ГИМ-ВЛМ метод на музикотерапија, структурата на класичната музика е повеќеслојна и вообичаено содржи мелодиска линија, хармонска структура и бас линија кои обезбедуваат поддршка. Овие слоеви се испреплетени и паралелно со фактурата и оркестрацијата креираат променливост во слоевите на музичкиот звук (Grocke,D./Wigram,T.2007). Во сериозната музика постои музичка логика при промените на мелодијата, хармонијата, ритмот и оркестрацијата, што од своја

страна обезбедува градење на доверба кај клиентот овозможувајќи релаксација и стимулација.

Сериозната музика пренесува расположение со мелодиската линија, хармонската прогресија, модулацијата и бојата на одреден инструмент. Музички фрагмент напишан во молски тоналитет асоцира на тага, меланхолија или рефлективно расположение. Соло изведба на одреден инструмент во едно музичко дело влијае на емоционалната суштина на музиката. На пример, обоата асоцира на тага. Музиката вообичаено креира чувство на движење, течение, кое од своја страна ја зголемува релаксацијата и стимулацијата кај личноста. На пример, изведено pizzicato на долните жици од инструментот може да создаде чувство на стабилност во музиката искористено за релаксација, но исто така создава и движење со влијание на фантазијата на клиентот.

Ритмичките и мелодиските фрагменти како и изведбата на цела секција може да бидат повторени, при што слушателот чувствува сигурност секогаш кога ќе ја слуша мелодијата. Квалитетот на изведбата е од голема важност при изборот на музика за музикотерапија, бидејќи, неусогласена изведба на инструментите го иритира слушателот и го намалува ефектот на релаксација или стимулација. (Таневски, Т. 2010).

Во обsир мора да се земат и варијантите на одвоените компоненти кои ја сочинуваат композицијата, како: динамика, темпо, мелодија, ритам, број на делници и боја на тонот. Од секој наведен параметар во обsир би требале да се земат по два аспекти: квалитет на параметрот во секој момент и пат по кој се менуваат параметрите во текот на нивниот прогрес. Комбинацијата на овие параметри и музичкото движење кои се креирани според овие параметри произведува видови на расположение кон кои ние одговараме со емоции.

При реализација на истражувањето се водевме од принципите на истражувачот John M.Feierabend и кореографот Peggy Luman кои ја отелотворија теоријата за музиката и движењето во звучен иновативен пристап на учење на движења на сериозна музика за сите возрасти и сите индивидуи. Концептот се базира на учењето на Howard Gardner за мултиплата интелигенција кај личноста и го користи танцот како композит на музичката интелигенција и интелигенцијата на движењето за равој на останатите видови (просторна, логичко-математичка, интерперсонална и интраперсонална интелигенција). (Таневски, Т. 2011).

ДВИЖЕЊЕ НА МУЗИКА ВО ПОДОБРУВАЊЕ НА ПСИХОФИЗИЧКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ НА ЛИЧНОСТА

Движењето на музика од музикотерапијата се користи и при рехабилитационите постапки во кинезитерапијата. Значи, овој вид на рехабилитација и понатаму користи движење како рехабилитационо средство бидејќи движењето е најмала единица на танцот, со тоа што терапевтот поставува низа на внимателно избрани танцувачки движења кои ќе му помогнат на клиентот во неговата рехабилитација. Ако терапевтот погреши при изборот на танцувачките движења исходот по пациентот може да биде кобен. Танцувачки движења во почетокот се поставуваат без музика како пациентот би можел да го научи нивниот редослед, а потоа се поставуваат со музика која може да служи како ритмичка форма во која се поставува одреден танц, а може да служи и како подлога која ќе има смирувачки тон или пак двигателна сила за клиентот кој се рехабилитира.

Музиката може да се појави на самиот почеток на овој синџир на делување, токму како и во терапевтскиот, но исто така се појавува и во средината на тој кружен тек, каде што има својство на терапевтски реквизит, токму како и движењето. Меѓусебното делување на танцувачкото движење претставено како кореографија и музика може да се претстави во два синџири (шема 1), чиј краен резултат секогаш е подобрување на способностите кон кои е насочена рехабилитацијата.

Шема 1.

Во текот на 2015-та година направивме истражување за делувањето на движењето на музика врз психофизичките и когнитивните способности на мал примерок на деца со интелектуална попреченост и Даунов синдром во рамки на изведување на музикотерапевтски работилници два пати седмично полни три месеци (март, април и мај 2015-та година). Секоја работилница траеше по еден час т.е. 60 минути. Групата на деца со интелектуална попреченост броеше 7 деца (5 девојчиња и 2 момчиња), а групата деца со Даунов синдром беше содржана од 6 деца (4 девојчиња и 2 момчиња). Децата од двете групи беа на возраст меѓу 11 и 14 години (рана адолесцентска возраст). На сите испитаници им беше изработен психолошко-дефектолошки профил на личност, од страна на мултидисциплинарниот тим на Детскиот Центар Џунџуле.

При тестирањата, кај двете групи на деца е востановена потребата од релаксирачко-стимулативно опкружување и во однос на меѓусебната комуникација и во однос на барањата за изведување одредени активности за подобрување на третираниот проблем – познавањето на деловите од сопственото тело и свесност за латерализацијата кон себе и кон другите.

При работата се користеше востановениот протокол на музикотерапевстак работилница според препораките на Nordoff&Robbins, Bruscia и Wigram. (Nordoff,P./ Robbins,C.1977; Bruscia,K.1998; Grocke,D./Wigram,T.2007), која содржи: пречек на детето со "Песна за добредојде", пет (5`) минутна музичка импровизација за опуштање на детето, дваесет (20`) минутно активна работа со движење на музика за реализација на поставена цел (свесност за сопственото тело и латерализација кон себе и другите), пет (5`) минутна музичка импровизација за опуштање на детето и испраќање на детето со "Песна за довидување".(Таневски, Т. 2010).

Како би добиле реален осет за просторот, на децата им поделив чадори и ги замолив да замислат како врне а тие одат по улица со чадорите. Ги поделив во две групи, едната група стоеше на едниот крај од салата, а другата група на другиот. Задачата беше да чекорат едни кон други како и да се поминуваат со големите чадори, да не се судруваат и да не се допираат дури ни со чадорите. Свеста за некои други личности во просторијата помага при освестувањето за просторот низ кој се движат во тој момент, па затоа се буди свеста за телото во просторот.

Како мерен инструмент за постигнување на целите, алатка за развивање

на цели и задачи за работа, ја користев Квантификациона листа за следење прогрес од Индивидуализиран музикотерапевтски профил за проценка – IMTAP и тоа во една од областите за проценка на личност – груба моторика и когниција (Таневски, Т. 2013).

Користев неколку вежби од „Видео прирачникот за експресивни движења со класична музика" (Таневски, Т. 2011) според препораките на John M.Feierabend и кореографот Peggy Luman, особено дел од движењата на музика подготвени за употреба музичките инсерти од: "Waltz in A flat" - Johannes Brahms, "Aquarium" од Carnival of the Animals - Camille Saint-Saens и "Anitras Dance" од Peer Gynt Suite – Edvard Grieg.

Една од вежбите во кои се поттикнува свеста за деловите на телото и латеризацијата, а воедно и координацијата на движења, е вежбата на музички инсерт од "Waltz in A flat" - Johannes Brahms, при што на почеток стоејќи во место се крева раката над главата со дланката кон надвор и се прават четири кружни движења како да се брише стакло и тоа прво со десната рака, па со левата рака. Потоа, со двете раце истовремено се прават кружни движења пред себе како пливање и полека заедно се издигнуваат двете раце над главата. На почеток од тримесечниот третман се јавуваше срамежливост кај децата, но со напредокот на работилниците децата ја прифаќаа спремно задачата, уживајќи во активноста и ослободени низ музиката. Се губеше напнатоста и спонтано ги изведуваа вежбите со многу помалку грешење во однос на поимите "лева-десна".

Вообичаено дефектолозите работат вежби за латерализација застанати пред огледало со грб свртени кон децата затоа што децата со ПОП го прават она што гледаат во "огледало", но во случајот музикотерапевтот стои прво со грб свртен кон децата, а потоа со лицето кон нив, за проценка на успешноста на задачата без "огледална" имитација на движењата. Имаше вкупен напредок кај децата - и при "огледалната" изведба и поинаку.

Познавањето на деловите на телото настојував најмногу да ги зацврстам низ вежбите подготвени на музичката секвенца "Anitras Dance" од Peer Gynt Suite – Edvard Grieg кои се состојат од повторувачки движења како имитација на миење лице, раце и нозе, прво со десната рака, па потоа со левата рака и тоа на почеток се повторува 4 пати, па 7 пати.

Следат неколку скици од изведувани движења на музика според препораките од „Прирачникот за активности – ритмички движења на музика" од James O.Froseth и Phyllis Weikart, наменети за практикување на координација, стекнување свесност за делови од телото, свесност за латерализација за себе и кон другите. Движењата се изведуваат на музика со двојна или тројна метрика со брзина 88-120 од следните музички жанрови: валцер, рок, блуз, боса нова и диско.

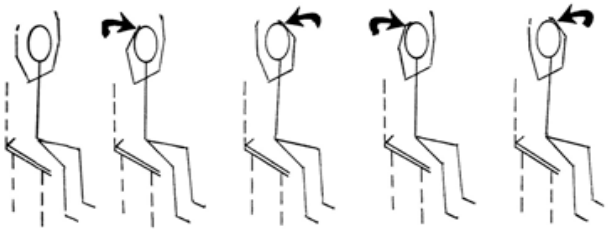

Скица 1.

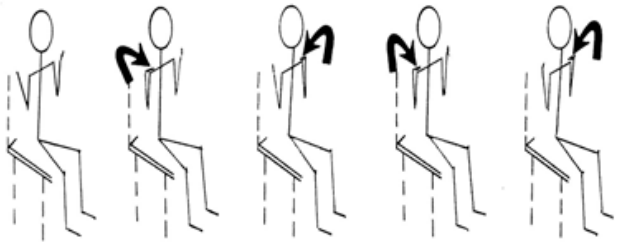

Скица 2.

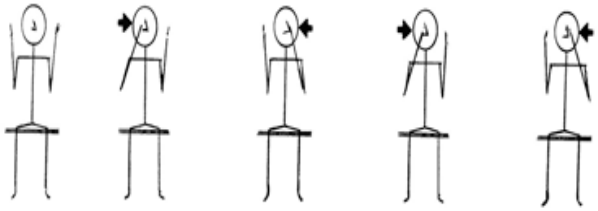

Скица 3.

Посебен напредок приметив кога во една прилика ја пуштив "Moonlight" од Claude Debussy. ЦД-плеерот го ставив на под, а децата ги замолив да легнат на грб со затворени очи. Преку бродскиот под поминуваше вибрација на звуци која се ширеше до нивните тела. Замолив да ги рашират рацете и нозете, и дланките да ги свртат кон подот како во нервните завршетоци би ги осетиле вибрациите кои пренесуваа звук на харфа. Нивната свест е насочена кон звукот кој сега може да го допрат и да ја осетат магијата на неговиот звук во целото тело. На лицата измамив милозливи насмевки кои оддаваа уживање и опуштање. Тогаш им реков : "Сега пробајте да го почувствувате својот мал прст на ногата ... а потоа палецот на ногата. Почувствувајте го својот грб." На овој начин децата не требаа да ги помесуваат одредените делови на телото, туку само да почувствуваат дека тие постојат, како и тоа дека тие може да манипулираат со тие делови од телото. Чувството за постојаност е еден од главните чекори во понатамошниот развој на психомоторните способности, каде што свеста за телото доаѓа во прв план.

Во однос на првобитната состојба, психофизичките способности во однос на свесноста за латерализацијата и познавањето на деловите од сопственото тело се зголемија за 35%.

Прилог 1. Квантификациона листа за следење прогрес

Име на дете: _____ Датум на сесија: _____

Набљудувана вештина: _____

Набљудувач: _____ Потврдено набљудување _____

Снимање/Интервал на набљудување (во секунди): _____

1 --:--	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А
2 --:--	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А
3 --:--	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А
4 --:--	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А
5 --:--	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А	наб.	+ В М О А

наб. = набљудување

+	= покажана вештина	+: ____/____ = _____ %
В	= Вербално одвраќање	В: ____/____ = _____ %
М	= Моторно одвраќање	М: ____/____= _____ %
О	= Без интеракција, мечтаење и сл.	О: ____/ ____ = _____ %
А	= нип/ неизвршена проценка	А: ____/ ____ = _____ %

Бидејќи работата со децата траеше само три месеци, сметам дека со подолготраен процес би добиле и подобри резултати со оглед на успехот по вака краток интервал. Сметам дека воведувањето на овој вид вежби во секојдневните активности на центрите за деца со посебни образовни потреби и училиштата за деца со ПОП, би ги подобрило ппсихофизичките и менталните способности на овие деца.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Baxter,H.T./Berghofer,J.A/McEwan,L./Nelson,J./Peters,K./Roberts,P. (2007), The Individualized music Therapy Assessment Profile, Jessica Kingsley Publishers, London.
2. Bruscia, K. (1998), Defining Music Therapy, 2nd edition. Gilsum NH: Barcelona Publishers.
3. Bruscia, K. (1987), Improvisational Models of Music Therapy. Springfield, IL. Charles Thomas Publications.
4. Gardner,H. (1993), Multiple intelligences: The theory in practice. New York:Basic Books.
5. Gordon, E. (2003), Improvisation in the Music Classroom, GIA Publications, Inc. Chicago.
6. Grocke,D. / Wigram,T. (2007), Receptive methods in musictherapy, Jessica Kingsley Publishers, London.
7. Nordoff,P. / Robbins,C. (1977), Creative Music Therapy: Individualised treatment for the handicapped child. New York, NY: The John Day Company.
8. Nordoff,P./Robbins,C. (1983), Music therapy in special education (Rev.2nd ed.) Saint Louis, MO: MMB Music Inc.
9. Таневски,Т. (2013), Потреба од индивидуализиран музикотерапевтски профил во образовниот процес за педагошко психолошка проценка на личноста на надареното дете, Детски центар Џунџуле, Скопје.
10. Таневски,Т. (2011), Движење на музика,Детски центар Џунџуле, Скопје.
11. Таневски,Т. (2010), Музикотерапија за сосредоточено внимание, Детски центар Џунџуле, Скопје.
12. Wigram, T. (2004), Improvisation: Methods and Techniques for Music Therapy Clinicians, Educators, and Students. Jessica Kingsley Publishers, London.

37.015.3:005.32]:159.947.2-053.6

Мирјана Гичевска
СОУ "Таки Даскало" - Битола, e-mail: mirjanagicevska@yahoo.com

ПОТЕШКОТИИ ВО ДОНЕСУВАЊЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНИ ОДЛУКИ

Апстракт: Образованието претставува еден од најважните сегменти за личен развој на ндивидуата , има задача за олеснување на преминот на ученикот од училиште во животот и вклучување во процесот на работа. Во периодот на адолесценција, личноста има претстава за посакуваното јас врши себеопределување врз основа на стабилни интересирања и стремежи, водејќи сметка за сопствените можности. Во процесот донесување на професионални одлуки адолесцентот наидува на бројни потешкотии кои се поврзани со личните способности, мотивацијата на личноста и контексот на опкружувањето. Можност да се намалат потешкотиите со кои се среќава адолесцентот при донесување на професионални одлуки претставува ефективното реализирање на кариерното советување во училишптата.

Клучни зборови: адолесценција,професионални одлуки,кариерното советување,

DIFFICULTIES IN MAKING PROFESSIONAL DECISIONS

Abstract: Education is one of the most important segments for personal development of the individual, tasked to facilitate the transition of students from school life and their involvement in the work. In adolescence, a person has the idea of desired I, carry his self-determination on the basis of stable interests and aspirations, taking into account their own opportunities. In the process of making professional decisions, adolescent encountered numerous difficulties related to personal abilities, motivation of personality and context of environment.

The possibilities to reduce the difficulties encountered adolescent when making professional decisions is the effective implementation of career counseling in the schools.

Keywords: adolescence, professional making, career counseling

Основен услов за развојот на една држава претставува воспоставување на квалитетен, ефикасен и ефективен воспитно образовен систем кој ќе ги следи постојните промени во сите сфери на постоењето. Образованието претставува еден од најважните сегменти за личен развој на ндивидуата , доведува до развој на плуралноста и има задача за олесниување на преминот на ученикот од училиште во животот. Во таа насока и МОН на Р.Македонија во текот на втората декада од овој век спроведе бројни реформи на наставни планови и програми, реформи во стручното образование, адаптирање на системот на образование на потребите на пазарот на трудот и обезбедување на квалитетна работна сила. Отворените училишта за имплементирање на програми за развој на образованието имаат можност за следење на брзите научно-технолошки и култрно-социјални промени од европско и светско ниво и применливост на стекнатото теоретско искуство во практика, а со тоа се придонесува за успешно вклучување на учениците во

процесот на работа.

Министерството за образование и наука во соработка со Центарот за развој на образованието ЕДЦ од САД, го реализираат Проектот (Мрежа JEC), финансиран од Американската агенција (УСАИД), ја реализира програмата за кариерно советување на средношколците која има за цел правилното насочување на учениците при изборот на нивната идна кариера и усогласување на понудата и побарувачката на пазарот на трудот. За реализација на наведената цел отворени и опремени се 52 центри за кариерно советување на учениците во јавните средните училишта во повеќе општини во Република Македонија и обучени се над 180 кариерни советници, од редовите на наставниците и стручните соработници (психолози/педагози) во училиштата. Со цел зајакнување на системот за кариерно советување на учениците во јавните средни училишта, изготвена е веб апликација на батерија инструменти за професионална ориентација (БИПО) за кариерно насочување на учениците. Батерија инструменти за професионална ориентација (БИПО) ги мери интересите на младите/учениците, нивните лични карактеристики – карактерните особини, и вредностите кај младите/учениците. Имплементацијата на програмата за кариерно советување е наменета за ученици од 16 годишна возраст т.е. за ученици во период на адолесценција.

Адолесценцјата претставува животен период во кој лицето расте и созрева, тоа е период на бурни и револуционерни промени во организмот и претставува премин од детство во зрелост. Во периодот на адолесценција главни содржини на живеењето се учењето, активностите во училиштето и врските со врсницитеи истите се реализираа низ три фази:

- рана адолесценција која трае од 10-14 години и се очекува да се постигне биолошка зрелости со неа завршуваат пубертетските промени,
- средна адолесценција од 15-19 години се постигнува емоционална, социјална и интелектуална зрелост и
- доцна адолесценција до 24 години во која се очекува да бидат воспоставени поинтимни односи со врсниците од двата пола, да се градат и одржуваат хетеросексуалните врски, и да се подготвуваат за идната професија како би стекнале економска независност и да се подготват за брак и семејство.

Средношколскиот период претставува периодот на средна адолесценција во кој интензивно се развиваат сознајните можности, се формираат нови и постабилни интересирања, морални ставови и убедувања, систем на вредности и светоглед. Формирањето на светоглед е важна новотворба во чија основа се наоѓа теоретското мислење, и неговото формирање зависи од идеали и од претстави за луѓе кои адолесцентот ги доживува како значајни. Овие промени и насоченоста кон иднината му овозможуваат на адолесцентот да постави далечни цели а со нивно поставување ја зацврстуваат сопствената волја за професионално определување.

Според Ериксон основна задача на адолесценцијата претставува формирањето на иденитетот т.е. општата слика за себе. Развојот на идентитетот го објаснува како процес на растечка диференцијација која станува се посеопфатен и тоа во мерка во која единката станува свесна за ширењето на кругот на личности кои и значат почнувајќи од родителите и од целокупното опкружување. Во текот на процесот на формирање на идентитет може да настанат кризи на идентитетот поради осетливоста на адолесцентот на социјалниот притисок кој го доживува

при носење на важни одлуки, а една од нив е и одлуката да бира професија.

Себеопределбата е сваќање за себе, за сопствените кадарности и стремежи, претстава за местото во општеството кое ќе го заземе во иднина, како и претстава за тоа што сака да постигне во животот. Со себеопределувањето адолесцентот има претстава за посакуваното јас и се засновува на стабилни интересирања и стремежи, адолесцентот води сметка за сопствените можности и себеопределувањето се базира на светоглед што е поврзан со избор на професија.

Процесот на донесување професионална одлука се состои од селекција на два или повеќе избори кои се на располагање пред адолесцентот при што треба да се земат во предвид позитивните и негативните аспекти на секоја алтернатива. Процесот на днесување на одлуки според моделот на Krumboltz и Hamel или DECIDES модел минува низ седум чекори и тоа: дефинирање на проблемот, утврдувањена акциониот план, појаснување на вредностите кои личноста ги има, идентификување на алтернативите, откривање на можниот исход, елиминирање на последиците систематски и започнување на активноста која треба да се направи за реализација на поставената цел. При донесувањето на професионални одлуки адолесцентот наидува на бројни потешкотии кои се поврзани и произлегуваат од личните способности, мотивацијата на поединецт и контексот на опкружувањето.

Во гимназиско образование ученикот за првпат се наоѓа воситуација да донесе одлука за својата идна професија по завршување на прва година кога треба да избере подрачје за понатамошно образование, во овој период ученикот „знае" што сака, меѓутоа нема доволно јасна слика „колку можи". Во овој период од развојот во процесот на донесувањето на одлуки кај најголем број од адолесцентите поголема улога имаат емоциите отколку рационалното размислување. На крајот од образованието или во четврта година, учениците од гимназиско и стручно образование повторно се наоѓаат во ситуација во која треба да донесат значајна одлука врз која ќе ја градат сопствената животна патека.

Адолесцентот честопати врз основа на поддршката и пристрасноста на своето опкружување прави погрешна проценка на личните способности и формира искривена перцепција за сопствените потенцијали, а со тоа и погрешна слика за себе. Во овој период во когнитивниот развој споед Пијаже (Piaget, 1969) адолесцентот од конкретен начин на размислување треба да премине во апстрактен начин на мислење, да можат да формулираат општи правила за светот да размислуваат хипотетички и да ги разбираат аналогиите и метафорите за светот, меѓутоа дел од адолесцентите тој начин на мислење не го достигнуваат ни после 18 години.

Во текот на донесување на профсионални одлуки учениците се среќаваат со различни потешкотии и истите врз основа на реализираните советувања во СОУ „ Таки Даскало" Битола во текот на 2015/16 година можеме да ги поделиме во неколку групи:

1. Лажна самодоверба- доколку еден ученик себеси се доживува како лице кое има квалитетни знаења (солиден ученик) и доклку неговиот успех е резултат на врски" и протекции, неговата слика за себе не е реална, односно тој ќе изведе заклучок дека знае, а всушност ќе има само недоволни познавања. Во наведената ситуација ученикот може да одлучи да избере подрачје во кое се поставени повисоки барањаод неговите можност и при продолжување на образованието да доживее ситуации на вознемиреност, незадоволство, личен

неуспех и разочарување. Во таквиот случај ученикот може да изгради негативни ставови кон поедини предмети и да воспостави негативна комуникација со одредени наставници, да стане непријателски насочен кон оние што се поуспешни од него и да изгуби интерес за подрачјето за кое се определил. Доколку се јават овие симптоми се зголемува кај ученикот несигурноста во изборот, замореноста за време на наставата се зголемуваа со тоа и сомнежот во исправноста на донесената одлука.

2. Зависност во донесувањето на одлуки- се јавува кај сугестибилни, емоционално зависни ученици кои во ситуации на двоумење, несигурност, вршат избор според сугестија на родителите или блиски другари а не ретко и по влијание на дечко ичи девојка. Родителите со своите сугестии дека имаат врска за полесно завршување на образованието, за полесно вработување или за избор на професија која носи пари, неводејќи при тоа грижа за потребите и можностите на адолесцентот честопати адолесцентот ги прифаќа нивните предлози. Во ситуации кога нивните одлуки се исправни а биле донесени под влијание на родителите задоволството од успехот го споделуваат меѓутоа постои дифузија на одговорност и за можниот неуспех со родителот или префрлување целосно одговорноста врз родителот и обратно доколку изборот е по сугестија на другарите, за можен неуспех во очите на родителот виновен самиот ученик што ги следи другарите.
3. Самоволие, самобендисаност при одлучување- се јавува кај ученици со многу висока самодоверба, силно его, самоуверени, тие секогаш „ знаат што прват“ несакаат никој „ да им дише во врат“. Имаат индивидуалистички пристап во донесувањето на одлуки, претпочитаат да истражуваат сами и сами да донесат одлука, не разгледувајќи ги препораките и мислењата на останатите. Овие ученици не прашуваат за идеи и сугестии од надвор, своите одлуки ги донесуваат врз основа на сопствени информации и лична перцепција на целокупната ситуација. Доколку не успеат виновни се самите и не ги споделуваат сопствеите грижи и страдања ни со најблиските, може да преминат и во психосоматика а доколку „пожнеат“ високи успеси задоволството им е големо, горди се, амбициозни и самоуврени, не водат сметка за можностите и чувствата на другите луѓе, социјалната комуникација им е на пониско ниво, тие можат да „газат преку се“.
4. Зголемена чувствителност и интуиивност- може да биде значајна потешкотија при донесувањето на професионална одлука затоа што лицето кое донесува одлука се потпира врз својот „внатрешен глас“ и тогаш помалку истражува за предностите и недостатоците на одредена професија и истите не ги споредува со сопствените реални капацитети. Лицата со зголемена интуитувност помалку време посветува на планирањето и честопати фактите им се нецелосни и нејасни тоа се типови на личност кои повеќе носат одлуки со „срце отколку со разум“, поседуваат висока доверба во себе и во своите вродени ресурси.

Факт е дека чувствата имаат важна улога во донесувањето на секоја одлука, и имаат носечка важност за достигнување на задоволството од работата меѓутоа мора личноста во основа да направи истражување и проценка на целокупната ситуација.

5. Одложување на донесување на одлука - се јавува кај личности кои оставаат впечаток дека работите ги завршуваат во последен час,

според нив има време и навидум не се трудат да истражуваат и да проценуваат на време или чекаат да видат што се случува околу нив, прават проценка на сите фактори (емоционални, интелектуални, економска), си даваат време даги адаптираат своите одлуки и потребно им е време за стабилизирање на ситуацијата. Лицата кои го одложуваат донесувањето на одлука до последен момент се гриживи личности на кои им се важни очекувањата на родителите што ги имаат за нив, вредностите во семејството, можностите кои можат да им ги понудат за учење и равој и формираните емоционални врски.

6. Недоволно енергија, време и можности за истражувањеи рационална проценка-на можните алтернативи и трошоци а со тоа и придобивки од изборот од одредена професија. Кај дел од средношколците поготово во четврта година на образование како резултат на зголемениот број на обврски (екстерно оценување, државна матура, оргнизирање на матурска прослава, набавување на гардероба, и сл.) постои расеаност на вниманието, недоволна концентрација на мислењето, и насочување кон донесување на професионална одлука без доволно рационални факти.
7. Емоционални кризи се појавуваат кај дел од адолесцентите од социјално ранливите категории и еднородителските семејства. Адолесцентот прави самоевалуација„ што сака и што може“ и се јавува чувство на лутина и гнев „зошто баш мене ми се случува ова“ нивните несреки се најголеми. Фиксацијата за ваквото мислење ги спречува да ги истражуваат ресурсите во непосредната и пошироката околина, им го ограничува видикот на можности.
8. Идентификација со познати, славни, успешни- се јавува како проблем при избор на професија кај адолесценти кои се фиксирале за својата надареност, талент и не одделуваат време да приберат информации за патот до успехот во уметничките професии. Многу често се обземени со сопствениот потенцијал не свртувајќи се кон самоактивноста, жртвите и посветеноста која ја бараат одредени професии. Најчесто ги следат финалните производи а не и процесот низ кој се минува за да се постигне успех. Разочарувањата од неуспех можат да им го променат целокупниот тек на функционирање, назадување во личниот раст и развој, намалена свесност за себе.
9. Не поставување на животна цел кај адолесцентите ги блокира во превземањето на конкретни активности за професионалн развој, адолесцентот кој е во конфузија и кој нема расчистено „кој е и кој сака да биде“ се врти во сопствениот круг се приближува или оддалечува од одредени социјални кругови, формира, олабавува или раскинува емоционални врски. Движејќи се низ сопствената животна патека адолесцентот низ образоването и оспособувањето за одредена професионална дејнос ќе си постави јасни цели за постигнување на личен успех и развој.
10. Недостапност до услугите на кариерните советници на дел од адолесцентите им претставува сериозна потешкотија за професиоално советување.Во Центрите за кариера учениците имаат можност за себезапознавање, развивање на свесност за сопствените способности и квалитети, развивање на одговорност за прибирање на податоци за можностите за понатамошно образование, вработување, истражување на постоечки ресурси за развој, оспосбување за донесување на

самостојни одлукии поставување на јасни цели.

Можност да се намалат потешкотиите со кои се среќава адолесцентот при донесување на професионални одлуки во периодот на средна адолесценција претставува ефективното реализирање на кариерното советување. Кариерното советување претставува процес на максимална компатибилност меѓу ресурсите, барањата, аспирациите или интересите на еден поединец и реалната понуда во полето на образованието, обуката и социјалната и стручна интеграција. Кариерното советување во училиштето се инфилтрира со отвореност и спремност за соработка и поддршка на кариерните советници за другите наставници, преку контиинуирано учење и надградување како и свесност за сопствените вредности, ставови и убедувања со кои можат да влијаат на пристапот, квалитетот и објективноста на советувањето.Кариерните советници преку сеопфатно познвање на компетенциите за вработливост и начинот за нивно развивање кај учениците , преку примен ана формални и неформални алатки за кариерно советување во соработка со родителите и локалната заедница го олеснува донесувањето на професионални одлуки кај учениците .

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Јанаков Б., Современа психологија на личноста, Филозофски факултет, Скопје, 2009
2. Соколовска Такашмановска, Т., Сликата засебе во периодот на адолесценција, Графохартија, Скопје 1998
3. Шкариќ О. Развојна психологија, Филозофски факултет , Скопје , 2004
4. Прирачник,Планирање на картиера, Скопје, Центар за развој на образованието ЕДЦ – Скопје(2013),
5. Прирачник,Батерија инстрменти за професионална ориентација (БИПО),Центар за развој на образованието ЕДЦ – Скопје, 2015
6. Прирачник, Активности во средно образование,Учење преку работа, Скопје, 2006

37.011.3-051

д-р Никола Петров
д-р Мариета Петрова

НАСТАВНИКОТ, ЕДУКАТОР, КРЕАТОР И ТВОРЕЦ НА НАСТАВНИОТ ПРОЦЕС

Апстракт: Од анализата на литературата и периодиката и истражувањата која ја третираат и проучуваат улогата на наставниот процес во реализацијата и практиката, наставниците како непосредни учесници најголема улога и внимание придаваат на: планирањето, програмирањето и организирањето на наставниот процес, напредувањето и постигањата на учениците – учесниците, а помала важност му придаваат на самовреднувањето на својата работа, внесувањето на нови форми, постапки и иновации како креатори на училишно наставната програма. Од делумичните разговори со наставниците, стручно-научните расправи и истражувањата, наставниците согледуваат и укажуваат дека се свесни за улогата која треба да ја практикуваат во процесот на едукацијата што претставува поттик за интеракциско делување и соработување и подигањето на квалитетот на наставата.

Клучни зборови: наставник, настава, едукација, партнери, учесници во наставата, интеракција, квалитет

THE TEACHER, EDUCATOR,DESIGNER AND CREATOR OF THE TEACHING PROCESS

ABSTRACT: The analysis of literature and periodicals as well asthe researches which treat and study the role of the teaching process in the implementation and practice, has shown that teachers as direct participants pay much more attention to: planning, programming and organization of educational process, progress and achievements of the students - participants rather than on self-evaluation of their work, the introduction of new forms, procedures and innovations as creators of a school curriculum. From the partial conversations with teachers, vocational and scientific debates and research, teachers perceive and indicate that they are aware of the role they need to have in the process of education as an incentive for interaction and cooperation and raising the quality of teaching.

Keywords: teacher, teaching, education, partners, participants in teaching, interaction quality

ВОВЕД

Училиштето како едукативна институција последните неколку децении го привлекува вниманието на науката, практиката, технологијата, иновациите и многу други појави и процеси кои го третираат училиштето како едукативна и културна институција и како резултат на наведеното во теоријата и практиката на едукацијата осознаено е дека училиштето е институција од посебен општествен интерес и предложи на трансформација, реформирање и иновирање што треба да одговори на предизвиците на современи тенденции со повеќе можности за учениците како партиципиенти за партнерски односи, меѓу учесниците,

внесување и применување на нови форми, методи, новини и иновации кои ќе условат интеракциски односи и сознанија (Петров,Н. 1995:129).

Слични видувања за училиштето како институција имаат и други теоретичари и практичари, а во прв ред, познати теоретичари и едукатори и доајени на науката Пуѓевски, познат со своето капитално дело "Училиште со отворени врати" (Puževski, V. 2002:227).

Свои погледи и видувања за училиштето како едукативна и културна институција имаат и други теоретичари, научни работници како што е Недељко Трнавац кои своите погледи и сфаќања ги изнесува во трудот "Училиштата под лупа", како и академик Марко Стевановиќ кој подолг период го истражува училиштето, наставникот и ученикот и како резултат на тоа дошол до сознание дека современото училиште треба да се практикува и иновира со внесување на креативни активности преку кои учениците ќе сознаваат и учат и ќе ја практикуваат креативноста како индивидуална појава и процес за сознавање, креативно делување. Изнесените погледи академик Стевановиќ ги изнесува во капиталниот труд "Наставник, уметник и воспитувач"(Stevanović,M.2003:13).

Во училиштето континуирано се изведува и реализира настава како специфичен воспитно-образовен процес насочен кон учениците согласно возраста, потребите и можностите на учениците. Во рамките на својата работа наставникот реализира: материјални, функционални и воспитни задачи на наставата. Тоа потврдува дека наставникот има значајна улога и влијание на нивниот развој, социјалните односи во групата, учењето, поттикнувањето на развојот на индивидуалните особености на учениците, како и кооперативност-соработка и взаемно почитување на индивидуалноста. Со други зборови, наставникот ги осмислува и креира активностите на учениците во воспитно-образовниот процес.

Работата и поведението на наставникот не може да се истражува и вреднува без дефинирање и проучување на неговата улога. Улогата е поведение за одредена положба или делови и секвенци на сложено поведение кое го развива додека не стане вообичаено. Додека пак, McFarland улогата на наставникот ја дефинира како очекувано социјално поведение за кое постои дефиниран збир на очекувано поведение за одредена ситуација или статус (Стаматовиќ,Ј./ Бојовиќ,Ж. 2016:279).

Слични сфаќања за вреднување има и Хавелка Н.(1998:99) како очекувано поведение. Улогата на наставникот може да се јави како пропишана или нормативна, односно, дефинирана со закон, статут или со други акти. Од изнесеното може да се каже дека улогата на наставникот е регулирана со закон, а тоа подразбира пропишан степен на стручно образование и да е компетентен во стручноста и психичките погледи. Од друга страна, развојот едукацијата на учениците и усовршувањето на наставниците се наоѓаат во тесна врска со нивната улога во наставата. Одредувањето на рамките и дефинирањето на улогата на наставниот однос спрема учениците во развојот, како и целите и задачите на наставата, е значајна функција.

Улогата на наставникот и неговиот социјален идентитет се меѓусебно поврзани и засновани од два вида на очекувања: лично и очекувања од другите од близината. Во тој контекст можеме да говориме за наставник административец, психолошки самоизразувачки и улога на наставникот која може да биде како: планер, организатор, евалуатор, оценувач, дијагностичар, истражувач, иноватор и методичар. (Живковиќ,Н. 2008).

Наставникот како значаен фактор на воспитно-образовната работа има значајно влијание и на крајниот учинок – ефект на учењето, иницирањето, поттикнувањето на повеќе индивидуални особености, карактеристики на учениците, регулира социјални односи во групата, ги осмислува активностите во воспитно-образовниот процес, се грижи за индивидуалниот и целокупниот развој на секој ученик. Наведените сознанија ја потврдуваат тезата дека наставникот е планер, програмер, организатор, реализатор и евалуатор на воспитно-образовната работа. Ако појдеме од целите и задачите на воспитанието и образованието како патоказ во дефинирањето на улогата на наставникот во поширока смисла се издвојува воспитната и образовната улога. Ако целта на воспитанието во современи услови е да се развива и формира слободна личност, тогаш воспитната улога на наставникот подразбира со своето поведение им создаде услови на учениците преку операционализирање на различни видови на воспитно делување да дојдат до израз сите аспекти на личноста до максимум. Додека пак образовната улога на наставникот произлегува од настојувањата да им обезбеди на учениците стекнување на знаења, вештини и навики, како и развивање на интелектуалните способности и творечкото мислење. Изнесените сознанија и примери потврдуваат дека постојат различни критериуми за одредување на улогата на наставникот што потврдува дека постои сложен систем на улоги.

На развојот на новите сознанија за различните улоги на наставникот и наставната работа влијаат: наследството или наставниот фактор, средината, активноста на наставникот и партнерскиот однос со учениците. Од поголемиот број на повеќето улоги на наставникот како што истакнуваат Стаматовиќ и Бојовиќ, се определиле за улоги кои придонесуваат за квалитет на наставниот процес, учењето и творештвото (Стаматовиќ,Ј./Бојовиќ,Ж, 2016:282).

НАСТАВНИКОТ КАКО ПЛАНЕР НА ВОСПИТНО-ОБРАЗОВНАТА РАБОТА

Во организација на работата во училиштето една од важните улоги на наставникот е планирањето на разновидни форми на делување на воспитно-образовниот процес во целина. Имено наставникот треба да осмисли и реално да ги испланира и конкретизира оперативните задачи на наставата, при што истовремено осмислува разновидни дидактички системи, социолошки форми на наставна работа, наставни извори и технички уреди. Преку планирањето наставникот е и креатор на наставната програма, односно креативно ја осмислува воспитно-образовната работа на учениците. Имено, учениците по природа се отворени на нови знаења, искуства, склони кон истражувања и некритичко примање на нови податоци. Спрема наведеното наставникот има голема улога и одговорност на идентификацијата на креативните потенцијали на секој ученик и креирањето на училишната програма. Улогата на наставникот како креатор на наставната програма подразбира поседување слобода во осмислувањето на патиштата и начините на планирањето на учениците и нивните постигања. Улогата на наставникот како креатор на наставната програма е комплексна, одговорна и затоа има влијание и на другите улоги (Hebib, 2009:47).

НАСТАВНИКОТ КАКО ПРЕНЕСУВАЧ НА ИНФОРМАЦИИ

Поаѓајќи од сознанието дека наставникот, учениците, училишните активности имаат примарна улога во улогата на наставникот. Улогата на наставникот во

потесна смисла да пренесува информации и знаења, да презентира содржини и го води наставниот процес, укажува на значајноста на наставникот, односно, наставникот да знае што од теоретските знаења да примени во процесот на сознанијата и нивното практикување. Наставникот како едукатор не е доволно само да ја познава и разбира природата и содржините на наставниот предмет кој го предава, туку потребо е да го познава и развива процесот на учење кај учениците, како и примена на разновидни форми, методи на наставна работа, обезбедување поволни услови за развој на учениците и реализирање на содржините на наставниот предмет (Стаматовиќ,Ј./ Бојовиќ,Ж.2016:282)

НАСТАВНИКОТ КАКО ПАРТНЕР ВО ЕДУКАТИВНАТА КОМУНИКАЦИЈА

Воспитно-образовната комуникација е форма на комуникација која се реализира во процесот на воспитанието и образованието за пренесување, за стекнување знаења и развој на личноста. Поконкретно, воспитно-образовната едукација се карактеризира со партнерски однос помеѓу наставникот и учениците, односно тие што подучуваат и тие што примаат-учат преку заемна интеракција и комуникација за што можеме да говориме за воспитно-образовна комуникација, односно едукација.

Повеќе сфаќања за положбата, улогата и односот на наставникот и ученикот во водспитно-образовната работа условен е со поседување на висока професионалност и насоченост за развој на позитивните вредности и давање поддршка на процесот на усвојување на знаењата, искуствата и вредностите (Бојовиќ,Ж.2007:236).

Во практиката се користи: една насочена вертикална комуникација од наставникот кон учениците, двонасочена вертикална комуникација, од наставникот кон учениците и обратно, двонасочена вертикална и хоризонтална комуникација помеѓу наставникот и поедини парови на учениците, двонасочена комуникација на секој со секого. Природата и текот на комуникација зависи од поставената цел и задачи на наставникот.

НАСТАВНИКОТ КАКО ИСТРАЖУВАЧ ВО УЧЕЊЕТО НА УЧЕНИКОТ

Повеќе димензионалноста на наставничката професија и улога укажуваат дека наставникот согласно компетенциите им помага на учениците да се здобијат со знаење вештини и навики, развивање на способностите, посебно во улога на инструктор, насочувач и контролирање на учениците (Лакета,Н. 2012:102).

НАСТАВНИКОТ КАКО МОТИВАТОР НА УЧЕНИЦИТЕ ЗА РАБОТА И УЧЕЊЕТО

Во делокругот на делување на наставникот во воспитно-образовната работа значаен прилог и придонес во развојот на учениците има мотивацијата (за активен пристап во процесот на учењето). Поконкретно, наставникот поаѓа од личноста на ученикот и во таа основа ги усогласува, организира мотивираноста, интересите и развивањето на внатрешните мотиви како покренувачи на сознанието и учењето. (Стаматовиќ,Ј/Бојовиќ,Ж,2016:282).

Наставникот кој го следи напредувањето ги оценува текот на воспитно-образовниот процес, предвидува осмислување, односно им помага на учениците во насока максимално да ги искористат потенцијалите и опкружувањето во кое се наоѓаат како и нивните особини. Поконкретно, тоа се изразува преку поттикнување, советување, охрабрување, ученикот да го користи претходното

знаење, да биде критичен во работата и го насочува вниманието на крајната цел.

НАСТАВНИКОТ КАКО САМОЕВАЛУАТОР

Преку самоевалуацијата се добива одговор дали активностакон наставната работа се реализира, односно се адекватни, ефикасни и благовремени. Основно прашање кое се поставува на наставникот кој ја самоевалуира својата работа потребно е да знае што треба да вреднува, што да се идентификува, набљудува и следи. Самоевалуацијата претставува следење, проучување и проценување на сопствената работа со примена на соодветни методи и техники. Основна намена на самоевалуацијата е унапредување на работата и усовршување на работата на наставникот. Реализацијата на позивот на наставникот е потполна доколку потполно се опишува наставната улога чија реализација зависи од повеќе фактори: надворешни, персонални и др. Согласно мислењето и сознанието на повеќе теоретичари напред наведената улога треба да биде предмет на потемелно истражување, вреднување и врз таа основа да се вреднува работата на наставникот во процесот на едукацијата. Свои видувања и погледи за улогата на наставникот има познатиот истражувач, доајен и академик Стевановиќ кој посебно своите видувања за улогата на наставникот ги дава во капиталниот труд "Наставникот како уметник и воспитувач" 2003г. Во наведениот труд академик Стевановиќ наведува дека наставникот во теоријата и практиката треба да се истражува, вреднува и наградува.

Карактеристично е да се каже дека академик Стевановиќ кој подолг временски период го истражува и вреднува наставникот, укажува дека наставникот има мошне одговорна комплексна и благородна улога во процесот на едукацијата и во таа смисла тој, наставникот, го именува и како наставник уметник и воспитувач не во смисла на естетското вреднување, туку уметник во смисла на едукациските процеси и придонесот кој го дава во процесот на едукацијата. Поконкретно, уметничката улога на наставникот ја идентификува преку процесот на сознавање, учење на учениците како партнери. Неговото уметничко делување произлегува и го наметнува новото време и предизвици за иднината на наставникот за предизвиците, новините и иновациите и позитивните образовни традиции. Имено, тој ги смислува новите постапки и постулати за радикални промени во процесот на едукацијата. Проучувајќи го наставникот-уметник, денес никој не се соживува дека тој е потребено истовремено се поставува и прашање за неговото едуцирање, вреднување и надградување. Наставникот уметник дејствува отворено и динамично во конкретно време и простор на следење и создавање услови за развој на воспитанието и образованието кое ќе му овозможи оптимално Изнесените сознанија укажуваат на времето на забрзувањето, трансферот, промена на знаењата, технологијата, информатиката и другите процеси. Сите промени треба да се засноваат на позитивни искуства, вреднувања, традиции и предизвици. Новото време бара наставник воспитувач нов профил. Имено, новиот наставник нема да биде набљудувач и чувар на децата и дисциплината, туку едукатор кој претендира на уметник кој се одликува со богатство на мисли и идеи, кој е водач на одделението-класот, заедницата и има способност да ја открива индивидуалноста и надареноста на учениците за одредени области. Тој постојано ја анализира својата работа, менува и иновира, реализира, ја проучува современата теорија и практика и многу други работи и кој има визија и интерес за истражување и отвореност за промени и новини (Стевановиќ,М.2003:7).

Наведените видувања на академик и визионер Стевановиќ укажуваат дека современиот наставник и едукатор мора да се менува и треба да биде тоа што современата едукација го бара од него, односно да биде интелектуалец, креатор и творец, а не рутинер кој практикува ист начин на работа со учениците.

Патот на иднината не води преку перманентното образование-учење надополнето со идеи, креативност, а до идеи не се доаѓа спрема обрасци, туку спрема нов начин на мислење. Позитивното мислење и активност е основа на секој успех. За успехот на секој поединец одлучуваат неговите мисли кај современиот наставник едукатор.

Свои видувања за улогата и компетентноста на наставникот има и познатиот теоретичар и истражувач на полето на образованието Бошко Влаховиќ. Поконкретно Влаховиќ наведува дека иднината на образованието и предизвиците упатуваат на потреба современиот наставник да не биде само како поединец со одреден степен на образование,туку наставник професионалец со нови улоги и компетенции на знаења, вештини и способности за нова филозофија на образованието. Современиот наставник постојано треба да се усовршува за мобилност и активност со учениците, за насочување на развојот на учениците, креативноста, способноста на учениците и сл. Усовршувањето на наставникот треба да биде во надлежност на наставничките факултети и сл. (Влаховиќ,Б.2016:24).

Наставникот како едукатор и креатор на наставниот процес делумно е проучуван, истражуван и вреднуван од страна на поедини наставници од наставничките факултети, наставници практичари, БРО и Центарот за стручно усовршување кое постои во состав на МОН.

Од досегашното делување на напред наведените институции, органи и стручни здруженија по однос на третманот и поставеноста на наставниците и нивната улога и функција во процесот на едукацијата не постои некое целосно и обемно истражување и вреднување за улогата на наставникот во наставниот процес, освен преку екстерното тестирање за што постојат различни мислења и попречни видувања како од страна на наставниците, учениците, родителите и јавноста. Наведеното само по себе укажува дека усовршувањето на наставниците бара институционално преиспитување, поконкретно, наставничките факултети како компетентни наставно-научни институции кои ги едуцираат кадрите за потребите на предучилишното, основното и средното образование треба и понатаму да ја имаат примарната улога во нивното стручно усовршување и унапредување. Тоа укажува на потребата дека во состав на најстариот универзитет УКИМ треба да се формира еден центар за перманентно стручно усовршување во кое ќе членуваат сите наставнички факултети со свои претставници за својата професија, методичари, истражувачи афирмирани практичари и претставници од МОН и БРО. Во составот на тој Центар треба да постојат повеќе одделенија за истражување и вреднување, за стручноста на наставникот, педагошко-психолошко методичко образование и одделение за издавачка дејност.

Позитивните искуства од земјите од соседството и од поразвиените воспитно-образовни системи укажуваат на фактот и употребата дека наставникот е значаен чинител во процесот на едукацијата и од тие причини се налага потреба наставникот во современи услови на реформирање да биде истражувач вреднуван како едукатор и произведувач на знаење и искуства но истовремено и вреднуван за својот труд.

Истовремено предизвиците во теоријата и практиката во процесот на

едукацијата укажуваат дека за новото образование потребни се наставници со нови улоги и компетенции и нова филозофија на образование. Имено, наставникот ќе биде принуден постојано да се надоградува, усовршува за својата работа со учениците, за насочување на нивниот развој, самообразованието и креативните потенцијали. Наведените сознанија укажуваат и потврдуваат дека современиот наставник денес се наоѓа пред сериозен предизвик кои го едуцираат младото поколение и како такви треба да ги прифатат учениците како партнери со свои можности и потреби за заемно интеракциско делување и квалитетно образование, а квалитетното образование бара соодветно вреднување на трудот на современиот настваник што не е случај.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамовиќ,З./Вујачиќ,М. 2010, Наставник измеѓу теорије и праксе, Београд, Институт за педагошка истраживања,
2. Бјекиќ, Д. 1999,Професионални развој наставника, Ужице, Учитељски факултет,
3. Бојовиќ,Ж. 2007, Путеви разумевања педагошке комуникације, Зборник радова,
4. Стевановиќ,М. 2003, Наставник, уметник одгајатељ, Вараждинске Топлице, Тонимир,
5. Лакета, Н. 1996, Учитељ, наставник и ученик, Ужице, Учитељски факултет,
6. Петров,Н. 2006, Образование за новиот милениум, Скопје, Работнички универзитет Кочо Рацин,
7. Хавелка, Н. 1998, Прилог концепције, Улоге наставника и улоге ученика у основној школи, Београд, Заедница учитељских факултета,
8. Хабиб. Е. 2009, Школо као систем,Београд, Институт за педагогију и андрагогију, филозофског факултета,
9. Влаховиќ,Б. 2016, Иднината на образованието предизвиците и тенденциите, Просветно Дело бр. 4,Скопје,
10. Миовска,С. 2016, Компаративното проучување на образованието и образовното позајмување,просветно дело бр. 5, Скопје,
11. Морен,Е. 2012, Васпитање за будуќност, Београд, Едука.
12. Петров, Н./Петрова, М. 2016, Реформите на високото образование и Болоњскиот процес, Просветно дело бр. 4, Скопје,
13. Сузиќ,М. 2003, Особине наставника и однос ученика према настави, Бања Лука,Тренинг Центар,
14. Живковиќ, Н. 2008, Школска аутономија и професионална аутономија наставника, Педагогија 3,Београд,
15. Стаматовиќ, Ј. 2008, Програми и облици стручног усовршавање наставника, Београд, Институт за педагошка истраживање,
16. Стаматовиќ,Д./Бојовиќ, Ж, 2016, Улоге наставника у наставном процесу, Педагогија 3, Београд.

364.4-786:364.633-053.2

Наташа Димеска, PhD студент
e-mail: dimeskanatasa@yahoo.com

Проф. д-р Иван Трајков
Филозофски факултет - Институт за социјална работа и социјална политика
e-mail: ivan.trajkov@fzf.ukim.edu.mk

ТРЕТМАН НА СЕКСУАЛНО ЗЛОСТАВУВАНО ДЕТЕ

Апстракт: Третманот е процес во кој лицата кои имаат доживеано некаков вид траума постигнуваат одредено ниво независно функционирање во заедницата. Психосоцијалниот третман е еден вид и на социјална рехабилитација, која се приспособува на потребите на пациентот. На овој начин се креира најдобар начин за опстојување во заедницата и за надминување на траумата која настанала по сексуалната злоупотреба.

За време на третманот се намалува симптоматологијата настаната по преживувањето на сексуално злаоставување, се зајакнуваат индивидуалните социјални способности на детето, се намалува дискриминацијата и стигматизацијата, се зајакнува автономијата на децата и начините за сопствено застапување.

Клучни зборови: третман, дете, траума, стрес

TREATMENT OF SEXUALLY ABUSED CHILDREN

Abstract: Treatment is a process in which people who have experienced some sort of trauma reached a certain level of independent functioning in the community. Psychosocial treatment is a kind of social rehabilitation, which adapts to the needs of the patient. In this way it creates the best way for functioning in the community and to overcome the trauma occurred after the sexual abuse.

During the treatment symptomatology is reduced, and with that sexually abused children are creating some level of self-confidence with reinforcing their individual social skills and is strengthens the autonomy of children and ways for their own advocacy.

Key words: treatment, child, trauma, stress

ПОИМ ЗА ТРЕТМАН И РАБОТА СО ДЕЦА – ЖРТВИ НА ПОЛОВ НАПАД

Третман е комбинација на методи и начини за помагање на детето кое било жртва на полов напад за полесно надминување на психосоцијалните трауми, но и подобрување на неговите интерперсонални вештини. Тоа е начин за намалување на постраумaтскиот стрес и реконструирање на животот по доживеаната траума. (СЗО, 1996).

За успешно изведување на еден третман пред се потребно стручно лице кое познава начини и техники за зближување со детето, но и кој има флексибилен став во креирањето на начини за лекување на траумата.

Третманот е процес во кој лицата кои имаат доживеано некаков вид траума постигнуваат одредено ниво независно функционирање во заедницата. Психосоцијалниот третман е еден вид и на социјална рехабилитација, која се

приспособува на потребите на пациентот. На овој начин се креира најдобар начин за опстојување во заедницата и за надминување на траумата која настанала по сексуалната злоупотреба.

За време на третманот се намалува симптоматологијата настаната по преживувањето на сексуално злаоставување, се зајакнуваат индивидуалните социјални способности на детето, се намалува дискриминацијата и стигматизацијата, се зајакнува автономијата на децата и начините за сопствено застапување.

1.1.Основни ставови на стручното лице во работа со деца - жртви :

1. Хуманистички став –целосно и безусловно почитување и прифаќање на детето/клиент такво какво што е т.е. оригиналноста на детето.
2. Демократско-релационен став –стручното лице воспоставува еднаквост во односот и постапува како со рамноправен на себеси.
3. Симпатија / Емпатија –емпатија е целосно вживување со моменталните доживувања и состојби на децата/клиенти со благи и сочуствителни споделувања. Додека симпатија е покажување благонаклонетост и желба за разбирање на клиентот, поддржување и сл.
4. Релационо - активен став –следење на клиентот преку воспоставување релација со целосно активно психофизичко учество и присуство.

1.2.Облици на работа со деца - жртви :

1. Индивидуален –поединечна работа со секое дете/клиент преку т.н. ЈАС-ТИ РЕЛАЦИЈА во која се почитува дискретноста и анонимноста на клиентот, како и интегритетот на секоја индивидуа посебно.
2. Групен –работа во терапевтско - развојни третмански групи до 12 деца. Многу значајно за третманот на детето е групната динамика и анализа. Групите се претежно хомогени (ист пол, иста возраст и сл.).
3. Социјален -работа со поширок опсег на популација, со групи од 30-40 деца/клиенти или потенцијални жртви, преку едукација, дискусија и сл.

2. ЗОШТО ТРЕТМАН И КАКО ТРЕТМАНОТ МОЖЕ ДА ПОМОГНЕ

Првата реакција по злоставувањето или некоја трауматска случка многу возрасни и деца сакаат што побрзо да ја заборават. Тоа е многу очекуван и вообичаен начин со кој се обидуваме да се заштитиме од болката, стравот и останатите интензивни чувства. Иако тоа е можеби делотворен начин на соочување во почетокот, се покажало, меѓутоа, дека значително е покорисно да се соочиме со трауматското искуство. Имено,Низ соочувањето со трауматското искуство учиме како да го прифаќаме тоа што се случило и да продолжиме квалитетно да живееме.

2.1. Што се постигнува со третманот?

Целта на третманот на сексуално злоставуваното дете е тоа постепено да излегува и се „ пронаоѓа“ низ трауматското случување кое го доживеало со користење на различни структурирани техники во сигурната околина и со поддршка. На тој начин на детето му се овозможува да ги изрази, разбере и да ги осмисли чувствата врзани за злоставувањето и да научи да излезен на крај со бројните реакции кои можат да бидат врзани за злоставувањето.

Целта на третманот за детето не е да го заборави злоставувањето, туку

трауматското случување да се вгради во своето животно искуство, како заради сеќавањето на случувањето да не може да биде „исфрлено од рамнотежа".

Важно е да се спомене дека во текот на третманот може да дојде до влошување, односно детето да започне (повторно) да покажува различни симптоми, на пример вознемиреност, тага, страв, лутина, регресивно однесување итн. Тоа е очекувано и се случува заради тоа што детето низ траумата на некој начин е повторно изложено на тешкото искуство низ кое поминало. Важно е тоа да се каже на лицето кое го спроведува третманот со детето, да се посоветуваат за начинот на покажување на поддршка и разбирање, а посебно да се има во предвид дека тоа е фаза низ која детето поминува, а не трајна промена.

2.2. Мултидисциплинарен пристап

Мултидисциплинарниот тим се состои од психолози, психијатари, педијатар,социјални работници, дефектолози, медицински сестри и правник.

Целта на мултидисциплинарниот тим е:

» индивидуална проценка и дијагностицирање на проблемите на децата кои биле изложени на трауматско искуство;
» планирање на лекувањето на секое дете;
» спроведување на индивидуален третман според потребите на детето;
» организирање и спроведување на психотерапија на деца жртви;
» поддршка на деца и групи со потешкотии во социјализацијата.

Работата во мултидисциплинарниот тим се врши преку :

» проценка и третман на децата и нивните семејства;
» мултидисциплинарна тимска работа и надзор;
» обука на други професионалци кои работат во институции кои се занимаваат со заштита на деца;
» истражување и научна работа;
» подигање на јавната свест.

Членовите на тимот заедно изготвуваат мултидисциплинарен извештај кој се состои од податоци за здравствената состојба на детето, условите за развој, развојни карактеристики на детето, неговиот социјален и емоционален развој.

Третманот на когнитивно - бихевиорална терапија е доста употребуван во работата со деца - жртви низ целиот свет, и дава многу позитивни резултати. Когнитивно – бихевиоралната терапија е онаа која се покажала како најуспешна кога станува збор за сексуалната злоупотреба. Често може да се употребува во форма на групна терапија, но може да биде и како дел од писхо терапија, сесии за намалување на лутината и слично. Овој третман речиси секаде низ светот се користи за лекување на жртвите, но и сторителите на сексуални деликти бидејќи е еден вид на обука за подобрување на социјалната вклученост на истите, развивање на нивното чувство за емпатија, но и подигнување на нивото на нивната самодоверба. Бихевиоралниот пристап се состои од учење на нови облици на однесување, кои ќе доведат до промени во когнитивната сфера.

Тој има за цел да им обезбеди поддршка на децата , но и атмосфера во која ќе можат слободно да зборуваат за своето трауматично искуство, а истовремено им помага на родителите да се справат со ситуацијата, да ги исфрлат обвинувањата

упатени кон своите деца и да не ги третираат како „оштетена стока". Таа вклучува алтернативни начини на размислување и решавање на проблемот. За време на терапијата детето ќе научи како да го менаџираат својот стрес, како правилно да ги перципираат луѓето и околината, да го променат своето сегашно однесување со промена на мислите, но како правилно да се справат со лутината, бесот и слично.

Когнитивно - бихевиоралната терапија обично е краткотраен третман во кој се предвидени 12-18 сесии, во времетраење од 60-90 минути, кои обично се изведуваат во средина која им е позната и пријатна на децата. Секоја од сесиите има за цел да изгради одличен терапевтски однос кој ќе обезбеди безбедна средина за едукација, вештини за справување со процесот на трауматските спомени. Исто така да се развијат добри комуникациски односи помеѓу родителите и децата, кои ќе го продолжат патот кон целосно излекување и по завршувањето на терапијата.

Терапијата исто така може а и треба да се модифицира во согласност во возраста, потребите на детето или адолесцентот, за постигнување на што е можно подобри резултати. Досегашните истражувања покажале дека е овој вид на терапија е доста ефикасен на децата кои се наоѓаат под 12 години, при што со правилна адаптација и избор на техниките на работа може да се постигне едно многу високо ниво на развој кај детето. При работа со оваа група на деца треба да се користат апстрактни концепти каде ситуациите се објаснети со едноставни примери и метафора на случувањата од секојдневниот живот на детето.

Когнитивно – бихевиоралната терапија им помага на децата жртви полесно да ги анализираат своите мисли, чувства и однесувања по сексуалната злоупотреба. Само на овој начин ќе го прекинат процесот на самобовинување и самоповредување. Низ овој третман детето исто така ќе се десензибилизира, ќе ги запознае подобро своите ставови, а токму тоа ќе обезбеди надминување на ограничувањата кое само си ги поставува при можноста за доживување на ново животно искуство.

Терапевтот има за цел да креира траума приказна објаснета низ искуството на детето, со која ќе му помогне на детето да ги разбере своите искривени чувства и верувања за сексуалната злоупотреба.

За време на сесиите низ најразлични вежби децата за прв пат научуваат како наративно да ја опишат својата траума, низ игри да ја подобрат својата самодоверба, а низ новите начини за комуникација да ја подобрат комуникацијата со своите родители.

Низ сесиите децата ги променуваат: начините на кои дејствуваат, чувствата кои ги имаат, односно се помалку депресивни, помалку исплашени, помалку анксиозни. Исто така го променуваат и начинот на размислување, прилагодување и справување со сите здравствени проблеми.

Децата пак кои се под 12 години минуваат низ еден модифициран третман на когнитивно – бихевиорална терапија, односно за нив се креирани посебни игри и задачи кои ќе им помогнат за полесно надминување на траумата. Тие пред се играат игри кои се когнитивно насочени и кои им помагаат во точно определување на траумата, реконструирање на истата низ игра. Терапијата за нив пред се треба да биде ведра, интересна, разбирлива, исполнета со метафори за сексуалната злоупотреба, но и инспиративна.

Исто така правилен социјален метод на работа е и превенцијата и правилното информирање на децата кои се под висок степен на ризик да станат жртви на полов напад. Но исто така мора да се работи со родителите, бидејќи тие се оние кои му

влеваат доверба, сигурност на детето, кои ќе му ја пружат потребната поддршка и љубов за да се справи со ситуацијата , но исто така и да реагира навремено доколку некој го вознемирува. Во секој случај најважен превентивен фактор се добро информирани родители, но и грижливи родители полни со љубов, кои ќе му ја дадат потребната поддршка на детето во текот на секојдневниот живот.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Association for Protection of Children's Rights, (2004) "Lets Create an Environment Free From Child Sexual Abuse by Adults and Children in Public and Private Institutions in 10 Countries", 2004, која може да се најде на страницата http://www.zpd.org.mk, п 2008 година;
2. Survey of adverse shildhood ehperience among young peoples in the Former Yogoslav Republiv of Macedonia, World Health Organization – Europe
3. Bacon, H. & Richardson, S. (eds) (2001), Creative responsesto child sexual abuse: challenges and dilemmas, London. Jesica Kingley;
4. Child Welfare – Trauma focused cognitive-behavioral therapy: Addresung the mental health of sexually abused children;
5. Cobley, C. (1995), Child Abuse and the Law, London. Cavendish;
6. Conte, J.(ed) (2002), Critical issues in Child Sexual Abuse:Historical, Legal and Psychologicalм perspectives ,London. Sage;
7. David Williams – The language of sehual assauld;
8. Farrell, S.P. Hains, A.a – Cognitive-behavioral intervention for sexually abused children;
9. Julie A. Lipovski – Threatment of child victim of child abuse and neglect;
10. Katharina Manassis – Cognitive-behavioral therapy with children;
11. Larry e. Beutler, Rebecca A. Williams, Haidi A. Zetzer – Eficacy of treatment for victims of child sexual abuse;
12. Leah Davies – Helping the sexually abused child;
13. Neville J. King – Sexually abused children suffering from post-thraumatic stress disorder: assessment and treatment strategies;
14. Paul Stallard – Cognitive- behavioral therapy workbook for children and young people;
15. Димеска,Н,(2013) – Психосоцијален третман на деца жртви на полов напад. Магистерски труд, одбранет на Филозофски факултет во Скопје.

364-787.9-057.875(470+575)

Арчакова Ольга,
Вялушкина Татьяна
Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ КАК НАПРАВЛЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ

Аннотация: Современные школьники - это будущее нашей страны. Для разностороннего развития подрастающей молодежи важно уделять внимание формированию и развитию социального здоровья. В нашей стране особо остро стоит проблема социальной потребности в социально здоровых индивидах. Это проблемой в теории занимаются не только за рубежом, но и в России. В статье рассматриваются различные подходы к формированию социального здоровья старшеклассников, выделены методы и технологии по его развитию, рассмотрены наиболее эффективные формы сохранения социального здоровья старшеклассников.

Ключевые слова: молодежь, старшеклассник, технология, метод, профилактика, социальное здоровье, форма развития, проект, диагностика.

THE FORMATION OF SOCIAL HEALTH OF HIGH SCHOOL STUDENTS AS A DIRECTION OF SOCIAL WORK

Abstract: Modern schoolchildren are the coming future of our country. It is important to pay attention to their social health formation and development in order to get all-round developing youth. Questions of social necessity in social healthy individuals are particularly sensitive in our country. This problem is in the theoretical focus either abroad or in Russia. The article deals with different approaches of schoolchildren's social health formation, it highlights methods and techniques of social health development process, considers the most effective forms of keeping schoolchildren social healthy.

Key words: youth, schoolchildren, technique, method, prophylaxis, social health, form of development, project, diagnostics

Одной из важных категорий социальной работы является социальное здоровье. Внимание к молодежи в контексте исследования ее социального здоровья представляется одной из самых актуальных проблем современного общества, так как именно от молодежи зависит будущее страны, социализация новых поколений. Ввиду того, что молодежь - это социально-демографическая группа, возраст членов которой варьируется от 14 до 28 лет, она объединяет в себе различные возрастные группы. Одной из возрастных групп молодежи являются старшеклассники.[5, стр.74]

Старшеклассники – это молодые люди старшего школьного возраста, близкого к выпуску класса. Именно в этом возрасте у ребенка происходит полное осознание себя и своей дальнейшей деятельности. Поэтому особенно важно в

момент формирования личности оказать положительное влияние на его развитие и становление. [4, стр.128]

В современной науке под социальным здоровьем понимается отражение отношения общества к человеку, которое реализуется через социальную интеграцию и коммуникацию в разнообразные структуры современного социума [1, с. 154].

Изучением молодежи, старшеклассников и их проблем в разные времена занимались многие ученые: П.Д. Павленок, Е.И. Холостова, Н.Ф. Басов, С.П. Иваненков, Г.А. Чередниченко и другие.

Одним из направлений социальной работы со старшеклассниками как социально-демографической группой является проектирование программ по формированию социального здоровья старшеклассников с применением социальных технологий, форм и методов, направленных на снятие социальной напряженности в обществе, улучшение качества жизни школьников старшего возраста.[3]

Рассмотрим технологии социальной работы по формированию социального здоровья старшеклассников через призму технологий социальной работы с молодежью.

К технологиям социальной работы с молодежью относят:

- социальная терапия – это отрасль научного знания, ориентированная на решение социально-терапевтических проблем через преодоление аномалий смысло - жизненных ориентаций, социальных ценностей субъектов общественной жизни (в том числе молодежи), их представления о справедливости и несправедливости;
- консультирование – установление кон- такта путем вербальной коммуникации, выявление проблем клиента, содействие и взаимо-действие в поиске их решения;
- арт-терапия – “терапия искусством” через вовлечение молодого человека в культурно-досуговые мероприятия, посещение различных культурно-досуговых учреждений;
- музыкотерапия – социализация индивида путем, обращения к какой-либо музыкальной культуре, субкультуре, посещение концертов, смотров-конкурсов, регулярное прослушивание музыкальных композиций;
- библиотерапия – воздействие на сознание индивида в процессе формирования смысло-жизненных ориентаций через подбор специальной литературы;
- творческие технологии – вовлечение молодых людей коллективную творческую и созидательную деятельность, содействие развитию индивидуального творчества. [2, с. 72]

В настоящее время в некоторых регионах России накоплен значительный опыт применения программ по формированию социального здоровья молодежи. В связи с этим в городе Тамбове был реализован проект «Моя альтернатива», направленный на повышение уровня информированности старшеклассников о важности социального здоровья, способствование развитию интереса к формированию и сохранению собственного социального здоровья. Следует отметить, что данный проект несет профилактический характер.

Проект реализовывался по направлениям:

- социальное развитие личности;

» духовно-нравственное развитие личности;
» развитие физической составляющей личности;
» саморазвитие.

На подготовительном этапе была осуществлена организационная деятельность: сбор информации, набор участников проекта (40 человек), проведение входной диагностики, разработка плана мероприятий, поиск партнеров.

Результаты входной диагностики проекта «Моя альтернатива» показали, следующие:

На вопрос 1: *«Ваш возраст»*, нами были получены следующие результаты: 25 % - 15 лет; 25 % - 16 лет; 35 % - 17 лет; 15 % - 18 год;

На вопрос 2: *«Как Вы понимаете термин «социальное здоровье?»* участники программы ответили, что 35 % - не совсем понимают данный термин и не могут дать определение; 25% - сошлись на мнение, что это – здоровье человека в обществе, его статус и значение среди других людей; 15% - это физическое здоровье человека + социальные составляющие (здоровое общение, признание обществом и т.д); 25% - это совокупность всех составляющих здоровья личности (физическое, духовное и социальное здоровье человека).

На вопрос 3: *«Считаете ли Вы себя социально здоровым человеком?»*: 30 % опрошенных ответили - да; нет -50 % молодых людей; 20% затруднились ответить.

На вопрос 4: *«Что, по Вашему мнению, делает человека социально здоровым?»*: 50 % опрошенных сошлись на мнение, что социально здоровым человека делает общение с другими людьми (взаимодействие с обществом); 35 % - спорт, культура, общение и др.; 25 % - не смогли дать ответ.

На вопрос 5: *«Влияет ли, по Вашему мнению, социально здоровье на Вашу социальную успешность?»* мы получили следующие результаты: 35 % молодых людей ответили да; 20 % -нет; 55% затрудняюсь ответить.

На вопрос 6: *«Знаете ли Вы, какие учреждения или организации в нашем городе помогают формировать и сохранять социальное здоровье молодежи?»*: 35 % - назвали общественные организации, учреждения по работе с молодежью; 35% - назвали спортклубы, творческие студии и клубы по интересам, школы доп. образования; 30 % - затруднились дать ответ.

На основном этапе были проведены мероприятия в соответствии с планом, которые позволили расширить знания старшеклассников о социальном здоровье, повысить уровень заинтересованности школьников к проблеме формирования социального здоровья.

Ниже приведена таблица мероприятий, проводимых в рамках данного проекта.

Таблица 1.

Таблица мероприятий проекта «Моя альтернатива»

№	Мероприятие	Описание	Кол-во участ.	Место проведения
1.	Старт проекта «Моя альтернатива» Экскурсия по МАУ «Дом молодежи», входная диагностика	Общие сведения о проекте, знакомство с участниками. Знакомство с деятельностью учреждения, особенностями работы клубных формирования для молодежи, проектами и программами по развитию современной молодежи	40	МАУ «Дом молодежи»
2.	Круглый стол «Проектируем будущее».	Обсуждение наиболее острых проблем старшеклассников, причин их возникновения и путей решения	40	МАУ «Дом молодежи»
3.	Интеллектуальная игра «Что? Где? Когда?»	Интеллектуально-интерактивная игра, направленная на расширения кругозора участников проекта в различных сферах деятельности (спорт, искусство, кино и др.)	40	МАУ «Дом молодежи»
4.	Встреча с интересным человеком	Беседа с начальником отдела медиа-коммуникаций МАУ «Дом молодежи» В.П.Туранским, знакомство с инновационными технологиями в сфере медиа-пространства	40	МАУ «Дом молодежи»
5.	Фото-квест «Огни Тамбовщины»	Молодежный квест с патриотической и краеведческой направленностью, так же направленный на развитие креативного мышления	40	Город Тамбов
6.	Тренинг по развитию лидерских качеств		40	МАУ «Дом молодежи»
7.	Танцевальный флеш-моб «Альтернатива»	Разработка реализация танцевальной мини-программы в городе	40	Площадь Музыки, город Тамбов
8.	Завершение проекта	Выходная диагностика. Подведение итогов. Анализ	40	МАУ «Дом молодежи»

На заключительном этапе была проведена выходная диагностика. Результаты выходной диагностики: на вопрос «Как Вы понимаете термин «социальное здоровье?»: 10% ответили - это физическое здоровье человека + социальные и культурные составляющие (здоровое общение, признание обществом и т.д) + духовное развитие; 90% - это совокупность всех составляющих здоровья личности (физическое, духовное и социальное здоровье человека), а так же объединяющая медицинские, социологические, политологические, экономические, психологические, валеологические, педагогические и другие знания, характеризующая норму социального развития.

На вопрос: «Считаете ли Вы себя социально здоровым человеком?»: 60 % участников ответили да; 35% -нет; затрудняюсь ответить – 5 %.

На вопрос: «Что, по Вашему мнению, делает человека социально здоровым?»: 90 % ответили, что социально здоровым человека делают в совокупности следующее: взаимодействие с обществом, развитие физических и творческих

способностей, духовно-нравственное развитие, личностный рост; 10 % - спорт, культура, общение и др.

На вопрос: «Влияет ли, по Вашему мнению, социально здоровье на Вашу социальную успешность?»: да – 100 %; нет – 0 %; затрудняюсь ответить – 0%.

На вопрос: «Знаете ли Вы, какие учреждения или организации в нашем городе помогают формировать и сохранять социальное здоровье молодежи?» были получены следующие результаты: 5 % - назвали общественные организации, учреждения по работе с молодежью; 95% - назвали спортклубы, фитнес центры, творческие студии и клубы по интересам, школы доп. образования, учреждения по работе с молодежью и общественные организации.

Результаты выходной диагностики свидетельствуют о том, что знания о социальном здоровье не только увеличились, но и углубились.

Сравнение результатов входной и выходной диагностики проекта показало, что проект «Моя альтернатива» был успешно реализован. Все участники получили необходимые знания и навыки, которые пригодятся им, чтобы стать успешными в современном обществе.

Особенностями данного проекта является комплексный подход с разных направлений на решение проблемы социального здоровья старшеклассников. Используются и теоретические, и практические методы, направленные на решение проблем школьников старшего возраста, что положительно влияет на формирование и укрепление социального здоровья данной категории.

Таким образом, проект «Моя альтернатива» позволил расширить знания молодых людей о социальном здоровье, повысить уровень их заинтересованность в сохранении своего социального здоровья, в формировании социально успешной личности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Агапов Е.П. Методика исследований в социальной работе : учебное пособие / Е.П. Агапов. – Ростов-н/Д. : Наука-Спектр, 2010
2. Куприянов Б.В. Социальная работа в сфере молодёжного досуга // Социальная работа с молодёжью / под ред. Н.Ф. Басова.– 3-е изд. – М., 2012.
3. Першуткин С.А. Молодежная политика и национальная «Стратегия-2020» // Госслужба. 2009. № 1. с. 39
4. Сафронова В.М. Прогнозирование, проектирование и моделирование в социальной работе: Учебное пособие. – М.: Академия, 2006. – 240 с.
5. Фирсов М.В. Технология социальной работы: Учебное пособие. – М.: Академический проект, 2007. – 428 с.

314.1-053.6(470)„20“

Иванова Ангелина Александровна
Тамбовский государственнй университет имени Г.Р.Державина

РЕПРОДУКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ XXIВЕКА

Аннотация: Российская молодежь сегодня – это около 37 млн человек (от 14 до 30 лет) или 25,8% всего населения и 34% населения трудоспособного возраста [8]. В наше время на формирование репродуктивного поведения влияют экономические, политические, социальный условия. Остро стоит проблема демографии, а это связано с гендерными взаимоотношениями и репродуктивными установками молодежи. В нашей работе мы выяснили, основные причины по которым девушки в возрасте от 18 до 30 лет готовы сделать аборт. Количество абортов в России – одно из рекордных: около 70% беременностей прерывается. В следствие этого мы должны стремиться к проведению социально-экономических мероприятий, направленных на повышение материального благосостояния населения и улучшение жилищных условий.

Ключевые слова: репродуктивное поведение, демография, гендерные взаимоотношения, репродуктивные установки, аборт, социально-экономические мероприятия, молодежь, беременность.

REPRODUCTIVE CONDUCT OF YOUTH OF THE XXI CENTURY

Abstract: Russian young people todayare about 37 million people (from 14 to 30 years) or 25.8% of the total population and 34% of the working-age population. The problem of demography is acute, and this is connected with the gender relations and reproductive attitudes of young people. In our work, we found the main reasons wherefore girls between the ages of 18 and 30 are ready to have an abortion. The number of abortions in Russia is one of the highest: about 70% of pregnancies interrupted. Consequence, we should work for socio-economic measures aimed at increasing the material well-being of the population and improving living conditions.

Keywords: reproductive behavior, demography, gender relations, reproductive installations, abortion, social and economic actions, young people, pregnancy.

В мире насчитывается более 1,2 млрд. молодых людей в возрасте 15-24 лет, что составляет около 18% всего населения мира и 24% населения трудоспособного возраста [7]. Российская молодежь сегодня – это около 37 млн. человек (от 14 до 30 лет) или 25,8% всего населения и 34% населения трудоспособного возраста [8]. В наше время на формирование репродуктивного поведения влияют экономические, политические, социальный условия. Острота демографических проблем, таких как низкая рождаемость, однодетная модель семьи, значительная частота абортов, в первую очередь связана с гендерными взаимоотношениями и репродуктивными установками молодежи. Важное значение имеет отношение молодёжи к браку, контрацепции, семье и деторождению.

Репродуктивное поведение - это целостная система действий, отношений и психических состояний личности, направленных на рождение или отказ

от рождения ребенка любой очередности, в браке и вне брака. Данный вид поведения не является изолированным элементом поведения личности и должен рассматриваться в общем контексте ее ценностных ориентации, установок, потребностей и т. п., а также с точки зрения той социальной нормативной среды, в которой существует индивид.

Репродуктивное поведение присуще не только конкретной личности, но и большим (этносы, территориальные совокупности населения и т. п.) и малым социальным группам, среди которых одной из основных выступает семья, а также населению в целом. Следовательно, современный аграрный социум должен иметь свои особенности репродуктивного поведения и, особенно, репродуктивных установок (как в рамках семьи, так и вне неё).

Структурно в рамках репродуктивного поведения выделяют:

Совокупность поведенческих актов и решений, непосредственно направленных на рождение ребенка, или собственно репродуктивное поведение; контрацептивное поведение, т. е. действия, направленные на предотвращение зачатия; абортивное поведение, т. е. действия, имеющие целью предотвратить нежелательное рождение.

Все три варианта поведения регулируются относительно самостоятельными установками и мотивами. При этом собственно репродуктивное поведение направлено на реализацию полного репродуктивного цикла - от момента принятия решения о зачатии ребенка до его рождения.

Сейчас молодежь относится более толерантно к раннему началу половой жизни, чаще предпочитает внебрачные отношения, позднее материнство и склоняется к малодетности, предпочитая карьерный рост. Также наблюдается низкое использование дополнительных методов контрацепции, предпочитая ППА. Отрицание молодежью устаревших, отживших ценностей и отношений, с одной стороны, является позитивным моментом, с другой – огульное отрицание разрушает историческое, а значит, и политическое сознание молодежи, приводит к ценностно-нормативной неопределенности, релятивизму и нигилизму как его крайней формы. И тогда уже риск, деформирующий форму воспроизводственного процесса населения в первом его звене – на этапе преемственности, становится очевидным [9]

Количество абортов в России - одно из рекордных: около 70% беременностей прерывается. В 2004 году число абортов в России превысило число родов: было зарегистрировано 1,6 млн. абортов и 1,5 млн. рождений, утверждает руководитель Научного центра акушерства, гинекологии и перинатологии РАМН, главный акушер-гинеколог России Лейла Владимировна Адамян. По неофициальным же данным, ежегодно аборты убивают в России до 6 млн. детей. От 10 до 15% абортов дают различные осложнения, 7-8% женщин после них становятся бесплодными. По данным главного акушера-гинеколога страны, 10 миллионов граждан России бесплодны. Число бесплодных россиянок ежегодно увеличивается на 200-250 тысяч человек. Сейчас в России 78 миллионов женского населения. Из них репродуктивного возраста, то есть от 15 до 49 лет, - 39,1 миллиона, среди которых бесплодных – 6 миллионов. Среди мужчин репродуктивного возраста бесплодием страдают 4 млн. человек. «То есть 15% семейных пар страдают бесплодием. Это критический уровень», – отмечает Л.В. Адамян. В России только 2% женщин в возрасте до 40 лет не сделали ни одного аборта [3].

Ситуация в Тамбовской области отражает общероссийскую тенденцию. За

первые пять месяцев текущего года беременность прервали 2280 жительниц Тамбовской области. Из них чуть более полутора тысяч сделали медицинский аборт на сроке до 12 недель. Медики отмечают, что вместе с общим количество абортов уменьшилось и доля несовершеннолетних девочек, прервавших нежелательную беременность. Здесь процентный разрыв не значителен - цифра сократилась с 1,6% до 1,2% [6]. За 5 месяцев 2016 года, по данным управления здравоохранения Тамбовской области [5], зарегистрировано 2281 прерывание беременности, из них 1501 – медицинский аборт до 12 недель, т.е. по желанию женщины, что на 17% меньше по сравнению с аналогичным периодом 2011 года. Положительный момент – снижение числа абортов у девочек до 17 лет на 34% за 5 месяцев текущего года по сравнению с аналогичным периодом 2015 года. Доля абортов у девочек до 17 лет среди всех абортов за 5 месяцев 2016 года составила 1,2% (5 мес. 2016 г. – 1,6%). Всего за 5 месяцев 2015 года по поводу беременности в учреждения здравоохранения области обратилась 121 девочка до 17 лет, из них 12 (9,9% на прерывание беременности), 109 пожелали сохранить беременность (за 5 мес. 2015 г. – обратилось 113 девочек, 23 (20%) – на прерывание беременности, 90 – сохранили беременность).

Исходя из вышесказанного целью нашего исследования было изучение отношения к проблеме абортов среди девушек-студенток 2-6 курсов Медицинского института Тамбовского государственного университета имени Г.Р.Державина.

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

В исследовании приняли участие 150 девушек в возрасте 18-30 лет (средний возраст 20,8±1,8 лет), анонимно ответившие на вопросы анкеты, специально разработанной для этих целей в Центре фундаментальных основ здоровья Медицинского института ТГУ имени Г.Р.Державина.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

Все девушки имели среднее образование (из них 10% среднее специальное), являлись представительницами как городского, так и сельского населения Тамбовской области.

Группу опрошенных в основном составили незамужние девушки 18% - замужем коло двух лет из них 3% в гражданском браке) и 2% разведены. При этом у семи девушек (5%) есть дети, в среднем ребенку 1 год; у остальных девушек (95%) детей нет.

По полученным нами данным было обнаружено, что 3 девушки (2%) не хотят иметь детей, большинство (55%) хотят иметь двоих детей, только на одного ребенка согласны 17 человек (11%) и 49 девушек (32%) хотели бы иметь от 3 и более детей.

При изучении причин нежелания иметь детей было выявлено, что лишь 19% опрошенных уверены в гарантии социальных выплат для них (рис. 4). 32% предполагают, что социальных выплат они не получат и практически половина девушек (49%) затруднились ответить на этот вопрос. Отметим, что все опрошенные являлись студентками очного отделения, социальные выплаты которым предоставляются по месту обучения.

Среди причин, которые мешают опрошенным иметь ребенка, наиболее часто указывались «отсутствие стабильного дохода» (61%), «отсутствие мужа»

(60%), «отсутствие жилищных условий» (31%) и «страх прервать обучение (25%)». Интересно, что, несмотря на молодой возраст и обучение на очном отделении по медицинской специальности, 13% опрошенных девушек готовы к рождению ребенка на момент анкетирования.

Последним вопросом анкеты был «Укажите Ваше отношение к аборту», варианты ответа на который были «Допускаю аборт» (11% опрошенных), «Считаю аборт крайней мерой» (58%) и «Считаю аборт преступлением» (31%).

Возрастных особенностей отношения к аборту нами выявлено не было. В то же время существуют некоторые различия по месту проживания опрошенных. Так, среди девушек, допускающих аборт, чаще встречаются деревенские и сельские жительницы и меньше городских. Скорее всего, это связано с более высоким уровнем информированности городских девушек о средствах контрацепции и негативных медико-биологических и нравственно-этических аспектах аборта. На отсутствие в России контрацептивной культуры неоднократно указывается разными авторами, которые настаивают на активном обучении россиян навыкам противозачаточных мероприятий [7,8].

Анализ результатов анкетирования позволил выявить определенные различия семейного положения опрошенных с противоположной точкой зрения. Девушки, толерантно относящиеся к аборту чаще не замужем или замужем не официально, замужние и разведенные девушки к аборту относятся менее терпимо. Кроме того, в группе девушек, считающих аборт преступлением, чаще встречаются те, кто уже имеет детей и желаемое количество детей в данной группе также выше. Это подтверждает справедливость мнения, что мероприятия по укреплению института семьи будут эффективны с точки зрения профилактики медицинских абортов [9,10].

Как выяснилось, играет некоторую роль такой фактор, как информированность о социальных выплатах. Девушки, готовые сделать аборт в определенной жизненной ситуации, в меньшей степени уверены в государственной поддержке. Следовательно, необходимо усилить работу по информированию будущих мам о положенных им социальных выплатах и механизмах их получения.

Несколько отличаются условия проживания в разных группах опрошенных. Не допускающие аборт девушки чаще проживают отдельно (в съемном жилье) и реже проживают с родителями или другими родственниками. Таким образом, отсутствие возможности отдельного проживания напрямую взаимосвязано с вероятностью медицинского аборта при беременности.

Отличаются группы опрошенных и по уровню дохода: среди девушек, не допускающих аборт, ежемесячный доход в перерасчете на одного члена семьи несколько выше. Однако эти различия были весьма незначительными.

Анализ причин, способных помешать рождению ребенка в данный момент, показывает, что все без исключения причины чаще указывали девушки, допускающие аборт. Наиболее выраженные различия (больше 50%) отмечены по таким причинам, как «отсутствие материальной поддержки на период декретного отпуска», «проблемы со здоровьем уже имеющиеся», «проблемы со здоровьем предполагаемые», «страх рождения больного ребенка» и «страх процесса родов». На наш взгляд, последние три причины («проблемы со здоровьем предполагаемые», «страх рождения больного ребенка» и «страх процесса родов») не обусловлены объективными факторами, а являются следствием недостаточной

информированности в области репродуктивного здоровья.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализ результатов проведенного исследования позволяет заключить, что в целях профилактики абортов в Тамбовской области, помимо социально-экономических мероприятий, направленных на повышение материального благосостояния населения и улучшение жилищных условий, считаем наиболее эффективными:

- проведение информационных и образовательных мероприятий по повышению уровня информированности о средствах контрацепции и негативных медико-биологических и нравственно-этических аспектах аборта среди молодых девушек, особенно проживающих на сельских территориях;
- проведение социально значимых мероприятий по укреплению института семьи;
- усилить работу по информированию будущих мам о положенных им социальных выплатах и механизмах их получения;
- проведение информационных и образовательных мероприятий направленных на формирование моделей здорового образа жизни, ответственного отношения к своему здоровью и репродуктивному поведению.

В целом, данные рекомендации согласуются с государственной концепцией демографического развития Российской Федерации [11, 12].

ЛИТЕРАТУРА

1. Радзинский В.Е., Костин И.Н. Аборты в России // Практическая медицина. – 2009. – № 34. – С. 29-33.
2. Бушмелева, Н.Н. Научное обоснование мер по повышению эффективности управления профилактикой абортов в регионе (на примере Удмуртской республики): автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. мед. наук / Н.Н. Бушмелева.– М., 2006. – 25 с.
3. Статистика абортов [Электронный ресурс]: Мужчина и женщина, 2012 – Режим доступа. – http://www.aboutmanwoman.com/Abort/Statistics%20of%20abortions.htm, свободный. – Загл. с экрана. [дата обращения 15.12.2012]
4. Демоскоп Weekly [Электронный ресурс]: институт демографии Национального исследовательского университета «Высшая школа экономики». – Демоскоп Weekly, 2008-2012 – Режим доступа. – http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_bir.php, свободный. – Загл. с экрана. [дата обращения 15.12.2012]
5. Новый Тамбов [Электронный ресурс]: Сайт твоего микрорайона. – Т.: Новый Тамбов, 2012 – Режим доступа. – http://www.msktambov.ru/news/kolichestvo-abortov-na-tambovshhine-umen-shilos-na-17/, свободный. – Загл. с экрана. [дата обращения 15.12.2012]
6. Население России 2000. Восьмой ежегодный демографический доклад / Под ред. Вишневского А. Г. — М.: 2001. С. 55.
7. World Youth Report 2007: Young people's transition to adulthood - progress and challenges. UnitedNations, DepartmentofEconomicandSocialAffairs; 2008. 348 p.
8. Государственная программа Российской Федерации «Развитие

образования» на 2013–2020 годы (в новой редакции) (утв. Распоряжением Правительства РФ от 15 мая 2013 г. N 792-р).

159.942.5:796.071.4

В.И Ловкова
Тамбовский Государственный университет имени Г.Р. Державина, Тамбов

ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВАЯ СФЕРА КАК ФАКТОР КАЧЕСТВА ЖИЗНИ СПОРТСМЕНОВ

Резюме: В статье рассматриваются результаты исследования эмоционально-волевой сферы спортсменов. Установлено, что спортсменам в большей степени характерно проявление высокого уровня выраженности волевых качеств, хорошо выраженная стрессоустойчивость, эмоциональная стабильность. Этикач ествaформируютсубъективнуюудовлетворенностьсобойисвоейжизнью.

Ключевые слова: спортсмены, эмоционально-волевая сфера, стрессоустойчивость, качество жизни.

THE EMOTIONAL STRONG-WILLED REALM AS FACTOR OF QUALITY OF LIFE OF ATHLETES

Abstract: In the article, the results are considered from the research of the emotional and strong-willed realm of athletes. It is established that athletes are more characterized by a high level of expressiveness of strong-willed qualities, well-expressed stress resistance and emotional stability.These qualities form subjective satisfaction with oneself and with one's own life.

Keywords: athletes, emotional and strong-willed realm, resistance to stress, quality of life.

Одной из основных тенденций современного спорта является стремление к постоянному улучшению результатов, что достигается путем увеличения тренировочных нагрузок на организм. На фоне этого одной из актуальных проблем спортивной психологии является изучение качества жизни спортсменов. Качество жизни представляет собой интегральную характеристику физического, психологического, эмоционального и социального функционирования человека, основанного на его субъективном восприятии.

В связи с этим нами было проведено исследование состояния эмоционально-волевой сферы спортсменов как фактора их качества жизни.

Целью исследования послужило изучения степени проявления волевых качеств спортсменов, которые положительно сказываются на их качестве жизни.

В исследовании приняли участие 40 спортсменов, в возрасте от 14 до 19 лет, занимающиеся плаванием и имеющие спортивные разряды от 2 взрослого до кандидата в мастера спорта.

Для исследования эмоционально волевой сферы спортсменов нами использовались методики«Самооценка волевых качеств» (Н.Е. Стамбулова)и «Прогноз для выявления риска развития дезадаптации в условиях стресса.

Исследование уровня проявления волевых качеств производилось по шкалам «целеустремленность», смелость и решительность», «настойчивость и упорство», «самообладание и выдержка», результаты которых представлены на рис.1.

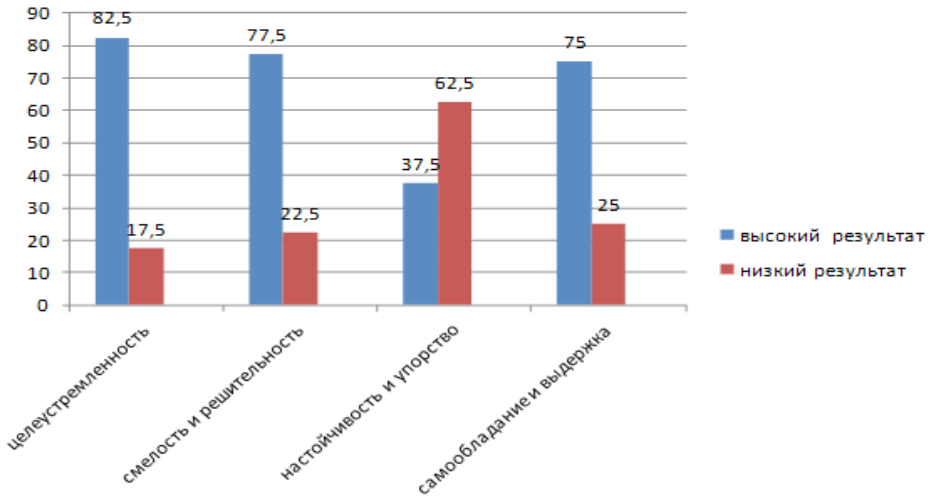

Рис. 1.Уровни проявления волевых качеств у спортсменов (методика Н.Е. Стамбуловой)

Как следует из анализа полученных результатов,большая часть респондентов характеризуется высоким уровнем целеустремленности (82,5%), в то время как спортсменов с низким уровнем показателя по данной шкале отмечается незначительное количество (17,5%). Из полученных результатов следует, чтобольшинство спортсменов способны прилагать массу усилий и проявлять свои лучшие личностные качества, чтобы показать высокие результаты и достичь желанной победы. Спорт формирует характер, закаляет волю и учит преодолевать препятствия.

Меньшее количество спортсменов не способны мобилизовать свои физические и умственные ресурсы, пройти через череду неприятных ощущений, мелких неудач.

Результаты по шкале смелости и решительности показали, что 77,5% испытуемых имеют высокие и 22,5% низкие значения по данной шкале. Из результатов следует что, одно из слагаемых успеха в спорте – уверенность в своих силах и высокая самооценка. Те, кто сомневается в своих способностях, редко добиваются впечатляющих результатов. Для победы необходимо четкое осознание своих сильных сторон и грамотное их использование как в ходе тренировок, так и при сражениях за призовые места. Как отмечают психологи, высокая самооценка свойственна многим олимпийским чемпионам.В то же время у спортсменов, у которых не сформировано умение противостоять страху и идти на оправданный риск к поставленной цели, сильные волнения во время соревнований негативно отражаются на результатах выступлений.

Шкала настойчивости и упорства отражает трудолюбие спортсмена и его волевые качества. Установлено, что 37,5% испытуемых показывали высокий и 62,5% – низкий результаты. Полученные данные свидетельствуют о том, что большинство спортсменов стремятся к достижению, возможно даже отдаленной, цели, не смотря на возникающие препятствия.

В то же время 37,5% спортсменовс легкостью прислушивается к чужому мнению, становятся подвластным стороннему одобрению. Чужие мысли способны порой развивать даже негативное восприятие себя. У данной

группы проявляется упрямство и негативизм, а именно отстаивание своих ошибочных позиций, несмотря на разумные доводы. Негативизм проявляется в немотивированной, необоснованной склонности действовать наперекор другим людям, противоречить им, хотя разумные соображения не дают оснований для таких поступков.

Результаты по шкале самообладания и выдержки указывают на то, что большая часть спортсменов способны своим волевым усилием тормозить импульсивные действия, чувства и мысли, которые мешают осуществлению принятого решения. Отмечены и спортсмены, которые не способнысдерживать свои эмоциональные проявления. Чаще всего это проявляется при длительных ожиданиях, особенно в соревновательный период времени.

Таким образом, полученные результаты указывают на высокий уровень выраженности волевых качеств спортсменов. Профессиональный спортсмен обладает эмоциональной устойчивостью. В моменты состязаний практически каждый спортсмен испытывает волнение и находится в стрессовом состоянии. Для достижения успеха необходимо уметь справляться с эмоциями, удерживая их под контролем. Истинные мастера демонстрируют невозмутимость даже в наиболее острые моменты спортивных состязаний.

Для изучения уровня стрессоустойчивости спортсменов были использована методика определения нервно-психической устойчивости, риска, развития дезадаптации в стрессе «Прогноз» (рис. 2).

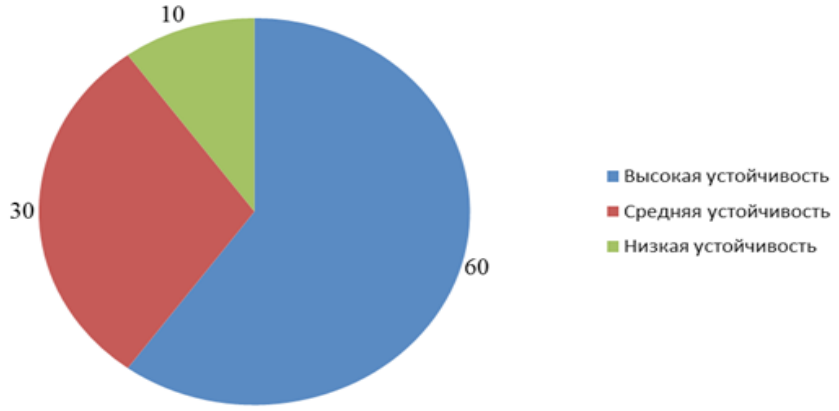

Рис. 2. Уровни стрессоустойчивости у спортсменов (методика «Прогноз»)

Анализ полученных результатов показал, что большинствоиспытуемых имеют высокую нервно-психическую устойчивость и меньший риск развития дезадаптации в стрессе. Им свойственно сохранять высокую работоспособность, не смотря на различныеэмоциогенные воздействия. Таким спортсменам свойственно легко адаптироваться к новым условиям.

Однако встречаются спортсмены с низким уровнем нервно-психической устойчивости, низкой степенью сопротивляемости стрессу и высоким рискомдезадаптации в стрессе. У таких спортсменов проявляется перенапряжение механизмов регуляции. Это проявляется чрезмерной ранимостью, перенапряжением и фрустрацией. Вследствие этих неблагоприятных проявлений

нарастает тревога, раздражение по отношению к окружающим.

Таким образом, результаты проведенного исследования показали, что профессионального спортсмена отличает способность сохранять высокий уровень мотивации к тренировкам и состязаниям. Спортсмены умеют принимать самостоятельные решения и нести за них ответственность. Одно из слагаемых успеха в спорте – уверенность в своих силах и высокая самооценка. Для победы необходимо четкое осознание своих сильных сторон и грамотное их использование в ходе соревнований. Развитая воля помогает спортсмену преодолевать физические и психологические барьеры. Эти качества спортсмена помогают приспосабливаться к экстремальным условиям спортивных соревнований, одерживать победы и формировать субъективную удовлетворенность собой и своей жизнью.

316.624.3-057.875

Т.В. Юрьева
Е.С. Дьячкова,
О.Н. Маркова
Тамбовский государственный университет имени Г. Р. Державина

ИССЛЕДОВАНИЕ СКЛОННОСТИ К АУТОАГРЕССИВНОМУ ПОВЕДЕНИЮ ОБУЧАЮЩИХСЯ

Аннотация: Статья посвящена изучению склонности к аутоагрессивному поведению у старшеклассиков общеобразовательной школы и первокурсников колледжа. Исследование позволило выявить у обучающихся наличие аутоагрессивных действий. В работе предложена комплексная программа профилактики суицидального поведения «Chooselife», направленная на работу с учащимися средних и высших учебных заведений.

Ключевые слова: аутоагрессивное поведение, суицидальное поведение, самоповреждающее поведение.

THE RESEARCH OF THE PROPENSITY TO AUTOAGGRESSIVE BEHAVIOR OF STUDENTS

Abstract: The article is devoted to the study of the tendency to autoaggressive behavior in senior school students of the general education school and first-year students of college. The study revealed autoaggressive actions among students. The authors proposed a comprehensive program of prevention of suicidal behavior "Chooselife" for work with students in secondary and higher educational institutions.

Keywords: autoaggressive behavior, suicidal behavior, self-injury, self-damaging behavior.

Аутоагрессивное поведение молодежи является одной из активно исследуемых, недостаточно изученных и спорных проблем современной психологии.

В научной литературе к формам аутоагрессии относят употребление наркотиков, алкоголя, курение, рискованное сексуальное поведение, занятие травматичными (экстремальными) видами спорта, нанесение себе телесных повреждений различной степени тяжести, например, бодимодификации (шрамирование, нанесение порезов, прокалывание, клеймение, татуировка, имплантации, ампутации и другие вмешательства) и др.

В то же время мнения авторов о сущности аутоагрессии неоднозначны. Одни (А.Е. Двирский, Ю.В. Валентик, З.Л. Зуркарнеева, Д.М. Менделевич, Г.Т. Красильников, Е.В. Мартьянова и др.) отождествляют суицидальное и аутоагрессивное поведение, другие (В.А. Руженков) суицидальные особенности в поведении обозначает как одну из категорий аутоагрессивного поведения [9].

Факторами аутоагрессии выступают внутренние (личностные и эмоциональные особенности) и внешние причины (психотравмирующие ситуации, нарушения социализации). Так, Т.В. Матвеева считает, что у части подрастающего поколения имеют место нарушения в ценностно-смысловой

сфере, ее размытость и несформированность, что является фактором аутоагрессивного поведения. Несформированность ценностно-смысловой сферы порождает фрустрацию, дискомфорт, который человек может пытаться преодолеть, ища новые стимулы и состояния (наркотики, алкоголь, табак). Кроме того, нарушения развития ценностно-смысловой сферы зачастую влекут за собой потерю интереса к жизни, ощущение ее бесцельности, которые могут привести к реализации аутоагрессивного поведения.

В своих исследованиях А.А. Реан выделил системный личностный комплекс, детерминирующий развертывание аутоагрессии. Структура данного комплекса включает особенности характера, специфику самооценки, в сторону ее снижения по базовым компонентам личности, низкую готовность к самостоятельности и автономности в поведении и деятельности, нарушение системы интеракций, особенности социальной перцепции. В частности, аутоагрессия имеет парадоксальную корреляционную связь с позитивностью восприятия значимых «других» [12].

М.И. Черепанова заключает, что феномен аутоагрессии возникает, как точка «бифуркации», пересечения дисгармоничных социальных ситуаций, осложняющих процесс социализации и особых психо-физиологических особенностей личности. Несмотря на то, что аутоагрессия, прежде всего, формируется из-за особого комплекса психологических черт, социальный факторы могут усиливать или нивелировать уровень проявления аутоагрессии [14].

Аутоагрессивное поведение объединяет сознательные и неосознанные суицидальные действия, действия аутодеструктивного характера (ведущие к саморазрушению) и умышленные самоповреждения [1]. Последние отличаются от суицидальных действий отсутствием направленности на прекращение жизни, поэтому их относят к несуицидальным проявлениям аутоагрессивного поведения, целью которых выступает не лишение себя жизни, а достижение какого-либо иного результата [2].

По данным некоторых исследователей (А.Г. Ефремов, З.А. Егиазарян, С.Н. Ениколопов) 65% российских респондентов-подростков хотя бы однажды совершали преднамеренное самоповреждающее действие, 41,5% – более одного раза, 13,8% – многократно [6].

Самоповреждающее поведение (СП) представляет собой осознаваемое или не всегда осознаваемое намерение личности причинить себе вред, которое выражается в психическом или физическом разрушении нормальной жизнедеятельности [8]. По мнению некоторых авторов [8, 10], СП ошибочно связывают с попыткой самоубийства и привлечением внимания, потому что большинство людей, которые склонны к самодеструкции, не показывают свое поведение другим и стараются скрыть или иначе объяснить причину своих шрамов и ран. Между тем, в Большом толковом словаре терминов психиатрии самоповреждающее поведение определяется как «умышленное или совершаемое неосознанно физическое повреждение себе самому, чреватое серьезной патологией и даже гибелью» [5].

Умышленное причинение себе вреда, по мнению исследователей, может иметь различные механизмы в своей основе, как патологические, так и непатологические, являться самостоятельным симптомом или следствием течения заболевания [11, 13].

В работе [3] выявлена патогенетическая и клиническая неоднородность

самоповреждающего поведения, что позволяет выделить три механизма его развития: стрессовый, депрессивный, психопатоподобный. В рамках каждого механизма произведено дальнейшее деление на импульсивный и продуманный.

Самоповреждающее поведение часто связано с ощущением невозможности чувствовать или действовать, направлено на уменьшение или освобождение эмоций, которые трудно вынести (так человек надеется справиться с душевной болью) [4].

Е.В.Корень [7] отмечает, что диагностическими признаками СП можно считать:

» умышленное желание нанести себе физический вред;
» невозможность противостоять импульсу повредить себя;
» повреждение, но не смерть, является желаемым конечным результатом.

С целью изучения склонности к аутоагрессивному поведению у молодежи нами была разработана анкета, которая заполнялась анонимно и по желанию. Она включала вопросы, касающиеся образа жизни школьников (режим дня, режим питания, занятия спортом), субъективной оценки удовлетворенности отношениями с друзьями и родителями, вопросы на отношение к различным бодимодификациям, частоте возникновения негативных эмоций, наличию самоповреждающего поведения. В анкетировании приняло участие 35 школьников 10-11 классов (профильные классы Тамбовского государственного университета имени Г.Р. Державина), из них 27 девушек и 8 юношей в возрасте 16-17 лет.

Анализ полученных результатов показал, что большинство опрошенных старшеклассников имеют постоянный режим дня с 16-часовым бодрствованием (есть экстремальные режимы в виде 12- и 19-часового дня), при этом нерегулярно и редко питаются (57% питаются 1-2 раза в день, 74% указали, что время принятия пищи постоянно меняется). Спортом и регулярными физическими нагрузками (гимнастика, бег, фитнес и т.п.) занимаются 29% старшеклассников, а 37% вообще не занимаются спортом, указывая, что недостаточно времени.

14% старшеклассников отметили, что их не устраивают взаимоотношения с друзьями, и 11% не устраивают отношения с родителями.

Обращает на себя внимание, что 43% школьников часто испытывают усталость и раздражение в результате интенсивной учебной нагрузки, реже – в ситуации общения.

Сильную злость часто испытывают 17% старшеклассников, при этом основной причиной называют ситуации, когда не получается достигнуть желаемого (11%), реже - в ситуации недопонимания с близкими или учителями (14%) , несправедливости (14%), а 9% старшеклассников отметили, что испытывают сильную злость, когда трогают их личные вещи дома.

Отношение большинства старшеклассников к различным видам бодимодификации часто негативное (57-83%), но 1-3 небольших татуировки на теле и множественные проколы ушей воспринимаются наименее негативно (31% и 43% соответственно). Наиболее негативно воспринимаются проколы губ (71%), бровей и языка (63%) и шрамирование (83%). Вместе с тем, эти виды бодимодификации уже присутствуют у 6% опрошенных старшеклассников (у 3% - шрамирование).

Стоит отметить, что только треть старшеклассников считает, что бодимодификация наносит вред здоровью (29%), а большая часть

старшеклассников воспринимает бодимодификацию как «украшение для тела» (31%), как «возможность самоутвердиться» или «выделиться среди сверстников» (29% и 11%), а также как модную тенденцию (14%). Среди прочих ответов старшеклассников можно отметить следующее: «самовыражение», «выражение своих целей, желаний, мировоззрения», «выбор человека», «просто нравится» (по 3%).

На вопрос «Была ли хоть раз в жизни ситуация, когда Вы намеренно нанесли себе повреждения (царапины, порезы и т.п.)?» 14% старшеклассников ответили утвердительно, причем 80% из них повторяли это неоднократно. Практически никто из этих школьников не знает примеров самоповреждающего поведения среди своих друзей, тогда как 43% старшеклассников, давших отрицательный ответ на наличие у них самоповреждающих действий, указали, что знают пример подобного поведения среди своих друзей.

Проведенное анкетирование смогло выявить у обследованных школьников наличие аутоагрессивных действий. Настораживает, что многие старшеклассники указали на примеры самоповреждающего поведения у своих друзей. С одной стороны, это может служить негативным примером в сложной жизненной ситуации для молодых людей, с другой стороны, таким образом, некоторые школьники могли скрыть или косвенно указать аутоагрессию, что увеличило бы показатель распространенности самоповреждающего поведения у старшеклассников.

По нашему мнению, аутоагрессивное поведение человека при определенном эмоциональном состоянии, в силу возрастных кризисов и сложившейся жизненной ситуации может привести к печальным последствиям. Поэтому в системе психолого-педагогического сопровождения обучающихся необходимо своевременное обнаружение склонности к аутоагрессивному поведению и скрининговая диагностика текущего психоэмоционального состояния молодых людей.

Скрининг текущего психоэмоционального состояния 32 учащихся 1 курса ТОГА ПОУ «Колледжа техники и технологии наземного транспорта имени М.С. Солнцева» проводился нами с помощью следующих методик: Шкала безнадёжности (Hopelessness Scale, Beck et al. 1974); Опросник одиночества Рассела (Версия 3 1996); «BPAQ» (опросник агрессии Басса-Перри); Индекс хорошего самочувствия (WHO-5 Well-Being Index 1998); Шкала семейной гибкости и сплоченности (FACES); Опросник враждебности Басса-Дарки (Buss-Durkee Hostility Inventory, BDHI).

Анализ данных показал, что у 15,6 % испытуемых выявлена легкая степень безнадежности, у 3 % – умеренная безнадежность. Именно у этих испытуемых выявлен низкий показатель самочувствия и нехватка поддержки и близких отношений. У подавляющего большинства учеников выявлен высокий уровень вербальной и физической агрессии, а также чувство вины и раздражительности. Высокий показатель по шкале «Нарциссизма», сочетающийся во всех случаях с высоким уровнем вербальной агрессии выявлен у 25% исследованных учащихся.

Известно, что высокие показатели шкал безнадежности и одиночества у учащихся являются устойчивыми предикторами психоэмоционального неблагополучия и социально-психологической дезадаптации в период психологических кризисов и декомпенсации акцентуаций характера пограничного и нарциссического типов. Таким образом, по результатам исследования у обучающихся 1 курса колледжа повышен уровень враждебности и агрессивности,

но чувство безнадежности присуще малой части исследуемых подростков. У небольшой группы имеется акцентуация характера нарциссического типа, что указывает на необходимость проведения профилактической работы в данной группе студентов.

В настоящее время в отношении психологической профилактики аутоагрессивного (аутодеструктивного) поведения у подрастающего поколения отмечается тенденция к переходу от единичных тематических мероприятий к комплексным программам. Так, студентами специальности «Клиническая психология», совместно с психологами и психиатрами ТПКБ разработана и реализовывается комплексная программа профилактики суицидального поведения «Chooselife», направленная на работу с учащимися средних и высших учебных заведений, которая включает несколько блоков:

1. Тестирование учащихся колледжей, студентов университета и старшеклассников с использованием новейшего диагностического комплекса, предполагающего опосредованное выявление риска совершения сиуцида.
2. Разработка информационных флаеров и плакатов, содержащих информацию о том, где учащиеся и родители могут получить психологическую помощь.
3. Проведение лекций и семинаров для учащихся студентами-психологами старших курсов, проведение лекций для сотрудников школ и колледжей преподавателями кафедры.
4. Разработка и проведение тренинга повышения психологической культуры (развитие коммуникативных навыков и эмпатического общения) и обучения азам выявления лиц, склонных к суицидальному поведению, для учащихся-волонтеров.
5. Разработка и проведение тренингов для лиц с риском развития суицидального поведения с целью коррекции неблагоприятных эмоциональных состояний, обучения навыкам эмоциональной саморегуляции и построение перспективы профессионального будущего.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Амбрумова А. Г., Трайнина Е. Г., Ратинова Н. А. Аутоагрессивное поведение подростков с различными формами социальных девиаций // Шестой Всерос. съезд психиатров, г. Томск, 24-26 октября 1990 г.: Тез. докл. Т. 1. М., 1990. С. 105-106.
2. Антонян Ю.М., Бойко И.Б., Верещагин В.А. Насилие среди осужденных. М.: ВНИИ МВД РФ, 1994.
3. Банников Г.С., Федунина Н.Ю., Павлова Т.С., Вихристюк О.В., Летова А.В., Баженова М.Д. Ведущие механизмы самоповреждающего поведения у подростков: по материалам мониторинга в образовательных организациях // Консультативная психология и психотерапия. 2016. Т. 24. № 3. С. 42–68.
4. Галкина Е.А., Дегтярев А.В. Отклоняющееся поведение и аутоагрессия у несовершеннолетних с модификациями тела [Электронный ресурс] // Психология и право. 2015. № 1. URL: http://psyandlaw.ru/journal/2015/n1/Galkina_Degtyarev.phtml (дата обращения: 15.11.2016)
5. Жмуров В.А. Большой толковый словарь терминов психиатрии. М.: Джангар, 2010. 864 с.

6. Зверева М.В., Печникова Л.С. Самоповреждающее поведение у подростков в норме и при психической патологии [Электронный ресурс] // Клиническая и специальная психология. 2013. № 4. URL: http://psyjournals.ru/psyclin/2013/n4/Zvereva_Pechnikova.shtml (дата обращения: 25.11.2016)
7. Корень Е.В. Дети как группа риска: фокус на подростковых суицидах, Вопросы психического здоровья детей и подростков. 2006. № 2(6). С. 129–138.
8. Коростелина А.В. Образ тела как психологический феномен. М.: Эксмо-Пресс, 2002. 223 с.
9. Матвеева Т.В. Аутоагрессивное поведение учащихся // Вестник ЧГПУ им. И.Я. Яковлева. 2013. № 4 (80). Ч. 3/ С. 129-133.
10. Польская Н.А. Особенности самоповреждающего поведения в подростковом и юношеском возрасте // Известия Саратовского университета. 2010. Т.10. Сер. Философия. Педагогика. Психология. Вып.1. С. 92-97.
11. Польская Н.А. Предикторы и механизмы самоповреждающего поведения (по материалам исследований) // Психологический журнал. 2009.
12. Психология подростка / под ред. А.А. Реана. – СПб, 2007.
13. Сергеев И.И., Левина С.Д. Несуицидальные самоповреждения при расстройствах шизофренического спектра. М, 2009.
14. Черепанова М.И. Аутоагрессивное поведение молодежи: междисциплинарный анализ // Мир науки, культуры, образования. 2014. № 2 (45). С. 354-355.

159.944:005.32

Доц. д-р Марија Котевска Димовска, e-mail: marijadimovski@yahoo.com
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе-Битола, Р. Македонија

Проф. д-р. Менде Солунчевски, e-mail: mendesolun@yahoo.com
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе-Битола, Р. Македонија

СОВРЕМЕНИТЕ ТРЕНДОВИ НА ОРГАНИЗАЦИСКАТА ПСИХОЛОГИЈА - НОВИ ПЕРСПЕКТИВИ ЗА МЕНАЏМЕНТОТ

Апстракт: Организациската психологија има заслужено признание за својата примена во работните средини. Однесувањата на човекот на работното место во услови на глобализација и технолошки напредок стануваат сè поважни за успешноста на секоја организација и ја обликуваат истражувачката агенда на организациската психологија со суптилни теми кои овозможуваат да се разбере како човечката интеракција влијае на работата и животната средина. Прашања од критична важност за бизнисот кои добиваат сериозно значење се концепти како: здравје, среќа, мотивација, развој, интелектуален, емоционален и социјален капитал. Овој труд го актуализира концептот на емоциите во организации, преку изработка на теориска рамка за емоционалната работа. Активности кои бараат емоционални способности опфаќаат улоги потребни за меѓузависни задачи во организации кои, како и со било која друга форма на човечкиот капитал, не е неопходно да се подеднакво застапени кај секоја личност и може да се компензираат од оние кои се емоционално компетентни. Трудот е теориска елаборација и емпириска проверка на психолошките импликации на емоционална интелигенција за ефективно лидерство во група. Во истражувачкиот дел се презентирани наоди од организации во Р. Македонија, за поврзаноста на емоционалната интелигенција на менаџерите со ефективното лидерство. Воедно се предлага модел за подобрување на емоционалниот капитал кој се користи во развиените земји, познат како модел за поделба на емоционалната работа. Моделот може да користи на повеќе нивоа: спонтано за време на меѓузависноста на работата, намерно со адекватна емоционална едукација во различни степени, како и со комплементарно користење на одредени вештини за подобрување на напорите на другите. Овој модел може да ги искористи предностите на разновидноста на социо-емоционалните вештини, со преземање на улогите и компензирање на слабостите на другите.

Клучни зборови: оргнизациска психологија, емоционало работен модел, емоционална интелигенција, менаџмент.

THE CONTEMPORARY TRENDS OF THE ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY - NEW PERSPECTIVES FOR THE MANAGEMENT

Abstract: Organizational psychology has received deserved recognition for its use in working environments. Human behavior in the workplace are becoming increa-

singly important for any organization, shaping the research agenda of organizational psychology with subtle threads that enable to understand how human interaction affects the work and the environment. Issues from critical value to the business, which in terms of globalization and technological advances received serious meaning, are the concepts such as: health, happiness, motivation, development of intellectual, emotional and social capital. This paper updates the concept of sphere of emotions in organizations, by developing a theoretical frame for the emotional work. Activities that require emotional capabilities include roles that are needed interdependent tasks in the modern organizations, as well as any other form of human capital, it is not necessary to be equally represented in each person. The people who tend to take roles that require emotional competencies are those who are capable of it or emotionally competent and and they can fill the gaps which lead to trouble. This paper presents the research findings in the enterprise in the Republic Macedonia, which investigated the psychological implications of emotional intelligence for effective leadership in a group. The paper proposes a model to improve the emotional capital that is used in developed countries, and is known as a model for the division of emotional labor, which can be used on several levels: spontaneously during the interdependence of work, intentionally with adequate emotional education in different degrees, and complementary use of certain skills to enhance the efforts of others. This model can take the advantage of the diversity of socio-emotional skills by taking on roles and compensate for the weaknesses of others.

Keywords: organizational psychology, model, emotional labor, emocionana intelligence, management.

ВОВЕД

Оганизациска психологија е научна дисциплина за работата и однесувањето на работното место. Од аспект на своето постоење и поле на работа оганизациската/индустриска психологија (О/И) се приближува на 100 години од своето постоење, што става акцент на нејзината еволуција и примена во работните средини. Современиот пристап на психологијата ја обликува истражувачката агенда на О/И психологијата, која во споредба со раните интереси, кои ја акцентираа продуктивноста на вработените, сега актуализира многу посуптилни теми како што се: развој на вработените, среќа, здравје, рамнотежата на односот работа-живот... Ова се прашања од критична важност за бизнисот, кои во услови на глобализација и технолошки напредок добиваат сериозно значење, а го вклучуваат талент менаџментот, обуката, проценка, селекција, организациски развој, социо-емоционални перформанси и слично. Сепак, може да се издвојат неколку најактуелни трендови во О/И психолошкото истражување и пракса кои во современите работноти места вклучуваат зголемување на емоционалниот капитал. Овде се вклучува концептот емоционален труд или емоционална работа кој е тесно поврзан со емоционалната интелигенција и компетентност.

ТЕОРИСКА ОСНОВА

Теориска основа е базирана на академски и емпириски наоди во организациска психологија кои се поврзани со различни аспекти на организациите. Организациската психологија е наука за тоа како и што луѓето мислат, чувствуваат и се однесуваат во организациите, а опфаќа аспекти како што е личноста на вработените со инклузија на особини, мотивација, лидерство

и одлуки, потоа групи, тимови и соработка, како и карактеристиките на организацијата. Лидерството игра важна улога во управувањето и влијание врз сите овие аспекти на организацијата.

Овој труд има за цел разбирање и стекнување увид во важноста на психологијата во лидерство во организациите и во наукатата за лидерство. Тесно поврзан психолошки концепт со науката на лидерство и развој на лидерство во организации е концептот емоционална работа. Тој подразбира постоење на дефинирани правила за тоа кои се дозволени или забранети емоции на работа. Како пример можат да се наведат очекуваните однесувања од бројни професии: од менаџеритете се очекува оптимистичност и харизматичност, од психолози се очекува да бидат мирни и пријатни, од наставниците да ги скријат своите негативни емоции, од услужните работници се очекува насмеани и пријателски однос во секоја интеракција со клиентот, од медицинскиот персонал се бара да останат мирни и неутрални во критични ситуации. Во прилог на гореспоменатите професии, зголемен е број на истражувањата кај менаџерски и лидерски професии, кои покажуваат дека емоционалната работа е неопходна за да се постигне зголемување на ефикасноста. Исто така истражувањата покажуваат дека екстремното емоционално вложување може да доведе до зголемен стрес и брзо согорување, како и да се намали задоволството од работата.

Малку вработени, особено на менаџерски позиции, го имаат луксузот да бидат во можност да бидат целосно свои за цело време на работа. Ефективните менаџери и лидери се повикани да го извршуваат она што психолозите го нарекуваат «емоционална работа» - напор кој е потребен да се вложи за професионално извршување на работната улога, кога она што се прави не е согласно со тоа како личноста се чувствува. Тоа се случува во социјалните контакти било да е надвор од канцеларија, или, можеби уште поважно на работа, бидејќи професионалниот успех и средства за живот зависат од социјалното и емоционално однеесување..

ЛИДЕРСТВО И ЕМОЦИИ

Емоционалналното вложување е речиси универзален дел во секоја работа и во животот, а често се нарекува пристојност. Сепак, степенот до кој една активност се изведува може суштински да се разликува, бидејќи вработениот може да делува на начин кој е поврзан со неговите основни вредности и верувања на работа или површино делување. Како пример за автентично емоционално вложување е кога клиентот треба да е биде заштитен, а продавчот се соживува со него и се грижи за решавање на неговиот проблем, додека површното вложување е кога продавачот се однесува убаво, но длабоко во себе не го чувствува тоа.

Опишаните феномени се дел од работата на многу вработени, иако тоа не мора да биде описот на нивната работа. Бројни се ситуациите кога треба да се дејствува учтиво и љубезно, тоа се појави кои припаѓаат на емоционална работа, која е еден вид на контрола и регулација на емоциите од страна на вработените. Тие се очекува да покажат или да се направи обид да се навистина искуство чувствата во тој момент не се чувствува.

Истражувањата покажуваат дека тенденцијата да се вклучат во површино делување, како неавтентичен аспект на емоционална работа во кое има висок степен на неусогласеност на она што луѓето го чувствуваат и она што го покажуваат, или преку глума или потиснување на емоции - доаѓа до голема емоционална

потрошувачка на вработенио како и до реалните трошоци за организацијата.

Идеално е кога работа во која што се толку добро прилагодени што акциите и чувствата на вработениот се во совршена хармонија, што ја елиминира потребата да се биде исцрпувачки неавтентични целиот ден. Во реалниот живот, целта е одржување на површиното дејство на минимум и наместо ангажирање во длабока глума, улогата да биде во согласност со она што навистина е реално. Претпоставувајќи дека ќе се најде значењето во работата и дека личноста не чувствува дека е на погрешно поле, тука се и некои работи што може да се направат на работа за намалување на емоционалниот труд и подобро чувствуво во врска со начинот на кој се трошат деновите. Потребно е поврзување со поголема цел, како и да се вложува во учење на вештини кои се од клучно значење за целокупната кариера

Постои заеднички контекст од кој површинското емоционално дејствување или глума потекнува:

1. несовпаѓање на личноста: на пример интровертност или екстровертност и што се очекува од вас во вашата улога
2. неускладеност на вредности, кога она што се бара да се направи не е во согласност со она што го веруваате
3. култура на работното место во која одредени начини на изразување на емоции се одобрени или не

Постојат бројни примери на неавтентично или површно емоционално делување, како на пример кога менаџерот кој имал лоша непроспана ноќ се присилува да остане енергичен и оптимист затоа што изјавувал дека «големите» лидери треба да имаат позитивност и инспирација за својот тим. Или пак кога менаџерот упатува инспиративен коментар за правење повеќе со помалку, а вработениот се насмевнува, иако она што сака да направи е да се спротивстави. Или кога клиент критикува за лошата услуга, а продавачот е неисцрпно љубезен и грижлив и покрај тоа што се навредува и очекува заштита. Кога луѓето вообичаено покажуваат нереален стрес преку глума, тие се повеќе склони кон депресија и анксиозност, намалена ефикасноста на работата и согорување. Ова има ефект и врз другите: лидери кои површно делуваат на работа поверојатно е дека ќе ги навредуваат и ќе ги омаловажуваат своите вработени и ќе ја напаѓаат нивната приватност. Стресот на работа може да се прелее во домашниот живот, како што укажува една студија со хотелските работници кои површино емоционално дејствувале на работното место, а нивните брачни другари ја процениле работата како извор на конфликт, со надеж дека во некоја друга работа нивната врска ќе биде помалку напнати.

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Целта на овој труд е да се аргументира исполнувањето на лидерскиот емоционален труд, кога се прикажуваат емоциите во обид да се изврши влијание и мотивирање на следбениците. Овај труд ги интегрира теориските сознанија за лидерство со истражување на емоционалниот труд. Предмет на трудот е да се испита дали посветеноста на емоционалните правила при емоционалниот приказ е неопходен услов кој влијае врз работата.

Надоврзувајќи се на литературта за емоционалната работа и автентичното лидерство, можеме да го унапредиме концептуалниот модел на емоционалниот приказ на лидер. Идентификувани се три категории на емоционални прикази на

лидери:

1. Лидер кој делува со површно емоционално вложување (со ниска ЕИ и ниска самосвесност)
2. Лидер кој делува со длабоко емоционално вложување (со умерена ЕИ и ниско самовладеење)
3. Лидер кој делува со автентични емоции(со висока ЕИ: самосвесност, самовладеење самодоверба).

Конзистентноста на лидерската емоционална експресија комбинирана со афективните правила и начини на покажување, влијаат на чувството на авторитет и позитивниот став на следбениците и на перцепираната автентичност на лидерот од страна на следбениците.

Емоционална интелигенција, способноста за самопроцена и политичките вештини се предложени како индивидуални разлики, кои ги модерираат емоционалните одговори на лидерот на афективните настани. Потребно е да се укаже на довербата на следбениците кон лидерот, како и неговата благосостојба, како клучни показатели. Конечно, се истражува влијанието на емоционалното вложување на лидерот во контекстуалните димензии на животната средина, вклучувајќи ги организациската култура и структура, времето, како и ситуациониот контекст.

Резултатите од методот на моделирање на емоционалните вложувања откриваат дека правилата на емоционална експресија со површно делување, со длабоко делување и автентично афективно реагирање делуваат врз работата. Така резултатите се позитивни кога посветеноста на емоционалниот приказ е автентична, и слаби кога посветеноста на правилата на емоционлна експресија се ниски. Ови резултати укажуваат дека мотивацијата игра улога во емоционалните процеси на работење во кои поединците мора да бидат посветени на правила за емоционална експресија кои влијаат на однесувањето.

ПРИКАЗ И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ

Испитувањето на односот меѓу категориите на емоционлен приказ претставен е со нивото на емоционалната интелигенција. ЕИ како независна варијабла е претставена со три емоционални компетенции: самосвесност, самопроцена и самовладеење, мерени со прашалникот за мерење на емоционална интелигенција ПКИ - 45 и трансформациско водство како ефективен стил на водств, претставен со резултати од прашалникот за мерење на трансформациско водство. Пресметана е мултипла корелација меѓу - трансформацискиот стил на водство и предикторите кои ја претставуваат емоционалната интелигенција: самосвесност, самопроцена, самовладеење, кои се претставени со резултатите од тестот за мерење на емоционална интелигенција ПКИ - 45. Освен мултипла корелација се пресметува и корелација помеѓу секоја од емоционалните компетенции со резултатите од мерењето на степенот на застапеност на трансформацискиот стил на водство.

Во табелата што следи претставени се корелациите помеѓу трансформацискиот стил на водство (колона 1) и трите предиктори поединечно: самосвесност (колона 2), самопроцена (колона 3), самовладеење (колона 4), како и интеркорелациите помеѓу предикторите.

	Трансформа-циско водство	Само свесност	Само процена	Само владеење
Трансформацис ко водство	1			
Самосвесност	0,33***	1		
Самопроцена	0.41***	0,41	1	
Самовладеење	0,50***	0,38	0,316	1

Табела 1. Корелации помеѓу резултатот од трансформациско водство и емоционалните компетентнции: самосвесност, самопроцена и самовладеење и интеркорелациите помеѓу нив

Резултатите од анализата покажаа статистички значајна поврзаност на резултатот од мерењето на степенот на застапеност на трансформациското водство со резултатите од мерењето на степенот на развиеност на ЕИ со трите емоционални компетенции, коефициентот на мултипла корелација изнесува R = 0,58 и е статистички значаен на ниво 0,001 (p < 0,001). За да се потврди влијанието на емоционалната автентичност со ефективното водство, направени се статистички пресметки на коефициентот на детерминација кој овозможува одредување на процентот со кој варијансата на емоционалната компетентност учествува во одредувањето на варијансата на трансформациско водење. Резултатите покажуваат дека процентот на варијанса на трансформациското водство кој е поврзан, т.е. одреден од варијансата на емоционалната интелигенција или се објаснува со варијансата на емоционалнте компетенции самосвесност, самопроцена и самовладеење, кога се разгледувани заедно, изнесува 34%.

Број на испитаници	Коеф.мултипала корелација	Коеф.мултипла детерминација	Варијанса	Коеф. ефикасност	Стандардна грешка
N	R	d	%	E	T
115	0,58***	0,34	34%.	19 %	0,0628

Табела 2. Мултипла корелација помеѓу степенот на развиеност на емоционалните компетенции самосвесност, самопроцена и самовладеење и тансформациско водство

Корелацијата изнесува (R= 0,58; p <0,001) и статистички е значајна на ниво 0,001 (види Табела 1.). Дека менаџери со повисок степен на развиеност на емоционалната интелигенција преферираат трансформациски стил на водство е исто така потврдена со високиот коефициент на детерминација и варијанса од 34% со која емоционалната компетентност на менаџерите учествува во одредувањето на трансформациското водство. Индексот на ефикасност се дефинира како процент на смалување на грешката во предвидување заради корелацијата меѓу варијаблите, а тој изнесува 19%. Според овие резултати може да се очекува дека менаџерите со повисока емоционална компетентност ќе преферираат трансформациско водство.

Приказ на резултатите за поврзаноста помеѓу емоционалната компетенција

самосвесност и трансформациско водство. Резултатите покажуваат дека самосвесноста учествува 11%, од варијансата во лидерското однесување.

Број на испитаници	Пирсонов коефициент	Коефициент на детерминација	Варијанса
N	r	d	%
51	0, 335***	0,112	11,2

Табела 3. Пирсонов коефициент на корелација помеѓу резултатите од ПЕК-45 и ПИЕ и резултатите од MLQ

Емоционалната компетенција самосвесност е значаен индикатор на целокупниот резултат на трансформациското водство. Позитивната корелација укажува дека колку е повисок резултатот на емоционалната компетенција самосвесност кај менаџерите толку е повисок резултататот на степенот на застапеност на трансформациското водство. Менаџерите со повисок степен на развиеност на емоционалната компетенција самосвесност преферираат трансформациски стил на водство.

ПРИКАЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ЗА ПОВРЗАНОСТА ПОМЕЃУ ЕМОЦИОНАЛНАТА КОМПЕТЕНЦИЈА САМОПРОЦЕНА И ТРАНСФОРМАЦИСКО ВОДЕЊЕ

Емоционалната компетенција самопроцена покажа статистички значајна поврзаност со трансформациско водство, која е повисока од онаа со самосвесноста, а коефициентот на корелација изнесува r=0,42; (p<0,001). Коефициентот на детерминација изнесува 0,17 што значи дека емоционалната компетенција самопроцена учествува со 17 % во трансформациското водство (види Табела 4).

Број на испитаници	Пирсонов коефициент	Коефициент детерминација	Варијанса
N	r	d	%
115	0, 417***	0,1738	17,38%

Табела 4. Пирсонов коефициент на корелација помеѓу резултатите од прашалнкот ПЕК-45 супскала самопроцена и резултатите од прашалникот од MLQ

Овие резултати ја потврдуваат изнесената поединечна хипотеза дека постои поврзаност помеѓу степенот на развиеност на емоционалната компетенција самопроцена и преферирањето на трансформацискиот стил на водство кај менаџерите. Емоционалната компетенција самопроцена е значаен индикатор на целокупниот резултат на трансформациското водство. Позитивната корелација укажува дека колку е повисок резултатот на емоционалната компетенција самосвесност кај менаџерите толку е повисок резултататот на степенот на застапеност на трансформациското водство. Резултатот говори дека може да се очекува дека личноста со висок степен на развиеност на емоционалната

компетенција самопроцена ќе преферира трансформациски стил на водство.

ПРИКАЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ЗА ПОВРЗАНОСТА ПОМЕЃУ ЕМОЦИОНАЛНАТА КОМПЕТЕНЦИЈА САМОВЛАДЕЕЊЕ И ТРАНСФОРМАЦИСКИОТ СТИЛ НА ВОДЕЊЕ

Што се однесува до емоционалната компетенција управување со себе или самовладеење, таа најдобро го предвидува резултатот на степенот на застапеност на целокупното трансформациско водство со корелација r =0,51; p <0,001) која покажува статистички значајна поврзаност. Процентот со кој емоционална компетенција самовладеење учествува во одредување на варијансата на трансформациското водство изнесува 25 %.

Број на испитаници	Пирсонов коефициент	Коеф. на детерминација	Варијанса
N	R	d	%
115	0, 50***	0,25	25%

Табела 5. Пирсонов коефициент на корелација помеѓу резултатите од прашалнкот ПЕК-45, супскала самовладеење и резултатите од прашалникот MLQ

Емоционална компетенција самовладеење е највисоко корелира со трансформацискиот стил на водство. Ова ја потврдува поединечна хипотеза дека постои поврзаност помеѓу степенот на развиеност на емоционалната компетенција самосвесност и преферирањето на трансформацискиот стил на водство кај менаџерите. Позитивната корелација укажува дека повисок резултат на емоционалната компетентнција самовладеење од страна на менаџерите предвидува повисоки резултати на трансформациски стил на водство. Може да се претпостави дека личност со висок степен на развиеност на емоционалната компетенција самомовладеење ќе преферира трансформациски стил на водство.

ДИСКУСИЈА

Наодите во трудот развиваат предлози кои разликуваат емоционални перформанси кои ги извршуваат лидерите и сугерираат дека лидерство со емоционлни вложувања е плоден предмет на широко истражувачко делување. Практични импликации наведуваат дека наместо водење бизнис во не-емотивни манири, лидерите имаат корист преку изразување на своите емоции на работното место. Емотивно експресивна лидери се повеќе харизматични и се подобро мотиватори. Ова е првиот труд кој развива теоретски модел кој опишува како лидерите ги изведуваат перформансите на емоционалниот труд.

Иако е невозможно целосно да се елиминира последиците од емоционалното вложување, на располагање се индивидуални и организациски интервенции да се минимизираат ефектите на неадекватно емоционално вложување како извор на стрес за менаџерите.

» Една од најважните организациски интервенции е спречување на

вработување неадекватен кадар, односно селекција и вработување на лица во согласност со нивните способности, знаења и вештини за соодветно да одговори на барањето на работа.

» Потребно е да се воведе задолжителна обука за новите вработени каде ќе се пренесат правилата на организациската култура за социо-емоционано изразување.
» Спроведувањето на различни обуки кои ќе им овозможат развој на емоционални компетенции, подобрување на комуникациските вештини, ефективен стрес-менаџмент и сл.
» На индивидуално ниво можно е да се направи советување со вработените, каде што тие можат да ги надминат проблемите поврзани со емоционалните вложувања.

Сите овие интервенции се вршат со цел да се развијат емоционалните компетенции кај менаџерите, да се намали стресот и да се подготват да го дадат својот максимум во извршувањето на работата на организациските цели. Ова влијае е за доброто на организацијата и нејзината успешност , како и за доброто и благосостојбата на сите вработени во компанијата.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Во овој труд се аргументира исполнувањето на лидерскиот емоционален труд, кога се прикажуваат емоциите во обид да се изврши влијание и мотивирање на следбениците. Овај труд ги интегрира теориските сознанија за лидерство со истражување на емоционалниот труд. Во трудот се испитува дали посветеноста на емоционалните правила при емоционалниот приказ е неопходен услов кој влијае врз работата. Резултатите со методот на моделирање открива дека правилата на емоционален приказ со површно делување, длабоко делување и автентично афективно реагирање делуваат врз работата. Така резултатите се позитивни кога посветеноста на емоционалниот приказ е автентична, и слаби кога посветеноста на правилата на емоционлна експресија се ниски. Овие резултати укажуваат дека мотивацијата игра улога во емоционалните процеси на работење во кои поединците мора да бидат посветени на правила за емоционална експресија кои влијаат на однесувањето. Наодите во трудот развиваат предлози кои разликуваат емоционални перформанси кои ги извршуваат лидерите и сугерираат дека лидерство со емоционлни вложувања е плоден предмет на широко истражувачко делување. Практични импликации наведуваат дека наместо водење бизнис во не-емотивни манири, лидерите имаат корист преку изразување на своите емоции на работното место. Емотивно експресивна лидери се повеќе харизматични и се подобро мотиватори. Ова е првиот труд кој развива теоретски модел кој опишува како лидерите ги изведуваат перформансите на емоционалниот труд. Надоврзувајќи се на литературта за емоционалната работа и автентичното лидерство, можеме да го унапредиме концептуалниот модел на емоционалниот приказ на лидер. Идентификувани се три категории на емоционални прикази на лидери:

ЛИТЕРАТУРА

1. Kowlessar, N. M., Goetzel, R. Z., Calrs, G. S., Tabrizi, M. J., & Guindon, A. (2011). The relationship between 11 health risks and medical productivity costs for a large employer. Journal of Occupational and Environmental Medicine,

53(5), 468–477.
2. Moran, R. T., Harris, P. R., & Moran, S. V. (2010). Managing cultural differences: Leadership skills and strategies for working in a global world. Burlington, MA: Elsevier.

National Conference of State Legislatures. (2013). Employer access to social media usernames and passwords; Year-end summary for 2012 legislation. Retrieved from http://www.ncsl.org/issues-research/telecom/employer-access-to-social-media-passwords.aspx.

3. Ryan, A. M., & Ployhart, R. E. (2000). Applicants' perceptions of selection procedures and decisions: A critical review and agenda for the future. Journal of Management, 26, 565–606.
4. SHRM Staffing Research. (2008). Online technologies and their impact on recruitment strategies. Retrieved from www.shrm.org.
5. Voss, G. B., Sirdeshmukh, D., & Voss, Z. G. (2008). The effects of slack resources and environmental threat on product exploration and exploitation. Academy of Management Journal, 51(1), 147–164.

005.32:37

Доц. д-р Марија К. Димовска, e-mail: marijadimovski@yahoo.com
Доц. д-р Гордана Тасевска, e-mail: gorde.tasevska@yahoo.com
М-р Спиро Мавровски, e-mail: spiro_mavrovski@yahoo.com

ПРОМЕНА НА ОРГАНИЗАЦИСКАТА КУЛТУРА ВО УСЛОВИ НА МОДЕРНИЗАЦИЈА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Апстракт: Организациската култура претставува начин на кој што социјлните групи се организираат во подолг временски период, со цел да одговорат на предизвиците или да ги решат проблемите кои што се наоѓаат пред нив. Кога еднаш ќе се воспостави организациска култура таа опстанува долго, дури и ако членовите на организацијата се под големи влијанија на други култури. Тоа значи дека промената на организациската култура е многу тешка, но не е невозможна. Современиот систем на образование и воспитание, претставува една сложена целина или множество сочинето од многубројни еднородни и разновидни елементи кои прават една структурна и функционална целина, со безброј меѓусебни интеракции, но и интеракции со своето окружување (Гоцевски, 2008:52). Современите тенденции на живеење и новата организациска поставеност на образовните институции наметнуваат иновации во образовниот систем. Организациската култура може и треба да се менува во контекст на промените и модернизацијата во образованието, но не целосно и не веднаш. Овој труд ќе ја детектира потребата од менување на организациската култура како и предусловите кои треба да бидат исполнети за успешно креирање на нова организациска култура во образовниот систем.

Клучни зботови: образовен систем, организациска култура, модернизација во образованието

CHANGE OF ORGANIZATIONAL CULTURE IN TERMS OF MODERNIZATION OF EDUCATION

Abstract: Organizational culture is actually what shapes the behavior in organizations, the way of solving the problems or to respond to the challenges that lie ahead of them. Once you establish an organizational culture it will continue to exist and it will be hard to change, even if the members of the organization are heavily influenced by other cultures. This means that the change of organizational culture is very difficult but not impossible. The modern system of education and upbringing is a complex or a set made up of many similar and different elements that constitute a structural and functional unit, with innumerable mutual interactions, and interactions with its environment (Gocevski, 2008: 52). Modern trends of living and the new organizational structure of educational institutions impose innovations in the educational system. Organizational culture can and should change in the context of changes and the modernization in education, but not completely and not immediately. This paper will detect the need for changing organizational culture and prerequisites must be met for successful creation of a new organizational culture in the educational system.

Keywords: education system, organizational culture, modernization of education

ВОВЕД

Организациската култура претставува збир на вредности и однесувања на менаџментот и вработените во една организација. Доколку стратегијата, целите и активностите на организацијата не се поддржани од културата - вредностите и однесувањата на вработените, можностите за постигнување на истите се минимални.

Организациската култура не е надворешно наметнат систем на стеги, туку напротив вработените интерно ги вградуваат организациските вредности и норми. Потоа, дозволуваат тие вредности и норми да ги водат нивните одлуки и постапки. Кога еднаш ќе се воспостави организациска култура таа опстанува долго, дури и ако членовите на организацијата се под големи влијанија на други култури. Тоа значи дека промената на организациската култура е многу тешка, но не е невозможна. Културата на организацијата е флексибилна но најчесто на подолг временски период.

Училиштето претставува комплексен и сложен организациски систем. Тоа произлегува од секојдневните односи на релацијата наставник-ученик; наставник-наставник и ученик-ученик. Најчеста појава при ова е т.н. „судир на генерации". Тоа практично значи судир на две култури, култура од возрасните (образувачи и воспитувачи) и култура на младите (оние што се образуваат и воспитуваат). И сето ова се одвива во една средина, со свое окружување наречена училиште. Таа средина и тоа опкружување, се карактеризираат со одредени традиции, обичаи, норми, навики, постигнати резултати, начини на однесување и комуницирање, религија итн. Сето тоа заедно со сета своја комплексност и сложеност, динамичност и отвореност го викаме култура на училиштето. (Петковски, К., Алексова, М. 2004: 35). Разбирањето на културата на едно училиште е многу значајно за унапредување на неговиот квалитет. Но, за да се разбере истата потребно е да се има предвид дека културата како продукт настанала низ долготраен процес на опстојување и функционирање на една организација, но и дека таа има развоен карактер. И затоа научниците велат дека културата е детерминирана од историјата на организацијата, претходните водачи, сегашните водачи, луѓето во организацијата и поширокиот контекст во кој опстојува организацијата.(Петровска, С. 2010: 134). Не постои единствена дефиниција за тоа што е култура на училиштето, но едно е сигурно - концептот за култура на училиштата е многу моќен концепт. Само училиште со своја сопствена култура може да има перспектива. (Казанџиска, Б. 2008: 10). Училишната култура е она по која се препознава секое училиште и она што му дава белег на секој наставник и ученик. Тоа се создава со текот на времето, еволуира и се збогатува. Опфаќа систем од процедури, норми, видливи прописи на однесување, правила на игра, начин на комуницирање меѓу персоналот, воспоставена атмосфера, ред и дисциплина. (Петковски, К. 1998: 65). Училишната култура со сите свои елементи/детерминанти го дава „персоналитетот" на секоја поединечна организација. Таа е рефлексија на видувањата и доживувањата на оние внатре, во организацијата и оние надвор, од опкружувањето. Тоа е начин на кој се остварува работата и животот во институцијата и ја прави препознатлива. (Петровска, С. 2010: 134)

1.ГРАДЕЊЕ НА ОРГАНИЗАЦИСКАТА КУЛТУРА ВО ОБРАЗОВАНИЕТО

Организациската култура е темел врз кој се јавуваат иновациите во работата кои го водат системот до неговата ефикасност и ефективност. Квантитативниот и квалитативен износ на иновациите зависи од степенот на успешна комуникација и корелација кои се императиви на добра организациска култура. Организациите со развиени комуникациски вештини создаваат услови за јасно и слободно искажување на сопствените ставови, мислења и идеи од кои произлегуваат иновативните процеси. Културата ја условува и мотивацијата. Изградените вредносни системи, правилно формираните критериуми и норми по кои се реализира процесот на охрабрување и наградување се елементи кои произлегуваат од културата, а истовремено влијаат врз нејзиното прифаќање, развивање и втемелување во организацијата.

Под поимот организациска култура се подразбира:

» доминантните вредности коишто ги усвоиле членовите на некоја организација;
» начинот на работење и реализирање на менаџерските функции;
» филозофијата на односите меѓу менаџментот и наставниците со учениците;
» начинот на решавање на конфликтите;
» елементите на стилот на поучување во одделните образовни институции;
» начинот на комуницирање во организацијата. (Ferjan, M. 1996: 60)

Градењето на култура во образованието значи институционализација на позитивните ставови на учениците, студентите, наставниците и заедницата во процесот на создавање на современо или ефективно образование. Позитивната култура е креирана, се развива и е поткрепена од квалитетно водство. (Казанџиска, Б. 2008: 10). Културата ја помага и ја чува организациската ефективност, а водството е фундаментален процес со кој организациските култури (на пр. културата на ВОИ) се формираат и менуваат. (Hopkins, D., Aiscow, M., West, M. 1996: 88)

2.ПОТРЕБА ОД МЕНУВАЊЕ НА ОРГАНИЗАЦИСКАТА КУЛТУРА

Од аспект на нејзините карактеристики, културата може да биде одлична и непримерна. Одличната култура се препознава според следните карактеристики: функционирањето на организацијата се базира на квалитетен систем на плаќање кој се применува на сите нивоа, големо внимание организацијата посветува на комуникациите помеѓу самите членови и членовите и менаџерите. Секој поединец во ваква организација се чувствува како член на сложна фамилија. За разлика од одличната култура, непримерната култура претставува нејзина спротивност. Таа се одликува со неред, недисциплина, фрустрации и незадоволство на вработените. Непримерната култура најчесто ја има во организации кои се соочуваат со кризни состојби. Надминувањето на кризата, а со тоа и менувањето на непримерната култура зависи од навремено преземање на мерки и активности на т.н. кризен менџмент.

Отсуството на функционална организациска култура или „организациска некултура“ води кон намалено почитување на вработените на училиштето, појава на конфликти, непочитување на училишниот ред од страна на учениците, оштетување на опремата и училишната зграда, отсуство на грижа и одговорност на наставниците и слаб успех на учениците. (Ferjan, M. 1996: 60). Денес посебен

проблем е и тоа што практично сè уште постојат училишта кои според начинот на работењето и однесувањето се како оние од крајот на 19-от век, а велиме дека подготвуваме кадри за 21-от век. Имено, како што вели д-р Дејл Мен во повеќето од денешните училишта се третира култура од минатото-авторитарна култура на училиштето, наспроти барањата на 21-от век-експериментална култура, либерална култура или култура на иднината. (Mahicu, P. 1999: 63).

Природно е да се случуваат промени во секој домен од животот, па така економските, политичките и социјалните промени имплицираат промени и во образованието. Се менуваат идните генерации на ученици, а старите форми на традиционална настава веќе не помагаат доволно. Новото време бара осовременување на содржините што се изучуваат, нови наставни планови и програми, нови форми на настава и начин на работа за ефикасно пренесување на информациите и знаењето, остварување на поставените цели, користење на современата технологија и интернетот. Наставниците треба да бидат свесни дека мора да воведат промени во своите планирања, да ја вклучат новата наставна методологија на своите часови, да ги согледуваат ефектите од неа, да воведат промени во оценувањето како и да одговорат на потребите од информатичката технологија. Промени мора да се случат и кај учениците: тие мора да станат свесни за тоа дека преку образовниот процес треба да се изградат во писмени личности, кои ќе поседуваат знаења од науката, од светските јазици, мора да научат вештини за критично размислување и решавање на проблеми, за планирање и раководење, за меѓукултурна комуникација, информатички, медиски и технолошки вештини, да изградуваат лични морални вредности, да ја развијат свеста за чување на животната средина, мултикултурна толеранција и разбирање. Од тука доаѓа и потребата од коренити промени и во организациската култура, воопшто.

3.ТРАДИЦИОНАЛНОТО НАСПРОТИ МОДЕРНОТО ВО ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ

Во најширока смисла на зборот, традицијата претставува севкупност од обичаи, верувања, легенди, начини на облекување, исхрана, однесување, карактеристични за една средина (култура, нација, регион, село, град), (Педагошки лексикон,1996,504). Под традиција се подразбира и усното предавање на знаења, вештини, уметност, занаети, морални правила и како таква претставува културно наследство кое се пренесува од генерација на генерација, (М.Вујаклија,1974,963) Во тој контекст традицијата претставува „сврзувачко ткиво“ кое ги поврзува членовите на една заедница во цврста заедница, чувајќи го нивниот идентитет и ентитет. Факт е дека денес постои проблем кај младата генерација. Нивниот проблем е непочитување на авторитет како во семејството, така и во училиштето, а тоа е извор на многу други проблеми како се почести разводи, семејно насилство, проблеми на работното место, во средината. Затоа повеќе од потребно е на децата да им се претстават јасно рамките на закони, правила и забрани. На тој начин ќе се создадат услови за сигурност, за созревање. Во спротивно последиците се многубројни како немотивираност за учење и работа, преголема слобода за одлучување и делување без постоење на потребното ниво на зрелост. Затоа најдобро е да се сочуваат скапоцените вредности од традицијата во семејството, и заедно со убавините на современото да се трасира патот до среќно детство и развој на зрела, способна, креативна и инвентивна млада личност.

Овој процес почнува во семејството низ повеќе форми како: почитување

на потребите на детето, без да се занемарат сопствените потреби; поставување на авторитет на вредности, наместо моќ; обликување на односот со детето, со градење и почитување на правилата; должностите на детето кои ќе бидат зададени, потребно е да се во склад со неговата возраст, затоа што на овој начин ќе се покаже довреба во неговите способности, но и ќе се развие свест за неговиот придонес во семејството. Процесот продолжува во училиштето што силно се рефлектира и во животот понатаму. Затоа со право можеме да заклучиме дека модерниот начин на живот ја уништува традицијата и традиционалните вредности. Од тука и грижата за зачувување на традицијата, која е предмет на интерес и грижа на сите фактори во заедницата

4.СОВРЕМЕНА СРЕДИНА НА УЧЕЊЕ ЗА НОВИТЕ ГЕНЕРАЦИИ

Денес живееме во свет кој сè повеќе се поврзува во директна комуникација, на човек со човек, институција со институција, понуда со побарувачка. Интернетот и виртуелниот свет тоа го потврдуваат. Верското убедување, националните носталгии и хероите играат се помала улога и имаат сè помало значење во таквата комуникација. На луѓето денес им е поважно да се разберат, да комуницираат на ист јазик и во областа во која се интересираат, отколку да го демонстрираат својот национален или верски идентитет. Овие нови потреби, нови знаења ќе бараат поинаква култура на живеење, која ќе треба да биде многу поефикасна. Тоа ќе предизвика потреба од стандардизација на системите за образование на широки географски простори, светски образовни стандарди, универзализација на образовните институции. Но за да се случи тоа, образовните институции треба да се менуваат, тие мора да ги придобијат децата, учениците, студентите, а тоа не може да се направи преку сегашните традиционални наставни методи, дидактики и методики, туку со модерна интегрирана педагогија која ефикасно ќе го балансира учењето и поучувањето, педагогија насочена кон актуелното и идно време, педагогија која ќе нуди конкретна форма и реализација на она што го зборува и прави.

Воспитно образовниот процес е чин на овладување со културните и цивилизациските текови во одредено општество. Всушност, под ова се подразбира овладување со одреден систем на вредности, морални норми, елементарни научни спознанија, форми на уметничко изразување, научниот и уметничкиот јазик, технологијата, како и содржината на користењето на слободното време. Преку создавањето на заедничкиот дискурс (учител – дете, студент), учителот директно влијае и на културолошкиот развој. Учителот е репрезент на културата во која детето ќе се формира во личност. „Културата го обликува умот, ги осигурува вредностите со кои ги конструираме не само нашите светови, туку и развиваме само-концепција и ги спознаваме сопствените способности“ (Bruner, според: Colic, 2005).

ЗАКЛУЧОК

Организациската култура не е статична. Таа се менува низ времето, со појавата на нови предизвици и ограничувања. Според тоа, таа се учи и се манифестира низ верувањата, вредностите, нормите, материјалните „артефакти“, како и низ вербалното и невербалното однесување. Вредностите и принципите врз кои се темелат културата и субкултурите на една организација, се пренесуваат во норми и однесување. Тие обично се опфатени и опишани во „насоките“,

„инструкциите“ на етичките кодекси, деонтолошките кодекси и дисциплинските кодекси. Од поединецот се бара истите да ги почитува. Организациската култура е клучна, а соодветното индивидуално однесување е производ на поединецот кој се соочува со конфликт помеѓу „нормата“ и „вредноста“.

Традиционалното воспитување и образование, полека но сигурно ја губи трката во процесот на развивање нови компетенции кај младото поколение. Секое училиште може да се модернизира. Така воведувањето на иновативни пристапи во процесот на воспитание и образование кои се компатибилни со традиционалните училишни обрасци, нема да ги изгуби постојните квалитети. Ова е реално можно доколку ги има во предвид не само потребните компетенции за живот и работа во 21 век, определени како когнитивни, социјални, емоционални, работно-акциски туку првенствено да ја има во предвид нивната морална и естетска димензија. Во тој правец на делување, во целост се потврдува визионерската мисла на П. Шимлеша: „Силата на една нација ќе се мери со силата на нејзиниот кортекс“, (Pero Šimleša, 1973).

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Hofstede, G. (2001), Culture's Consequence: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
2. Hofstede, G.(2007), „Cultural Constraints in Management Theories“, in Osland J., Kolb D., Turner M, Rubin I, The Organizational Behavior Reader, Prentice Hall, 2007
3. Porter, M.(1985), „Competive Advantage“,New York,The Free press
4. Reiman, T. & Oedewald,P.(2001), „Evaluation of organizational culture“, Methodological Studies, VTT Industrial Systems, 5 November 2011
5. Robbins, S. (2003), Organizational Behavior, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall
6. Schein, E.H.(1988), Process Consultation Vol. 1 (Rev.): Its Role in Organization Development (Reading,MA:Addison-Wesley, 1988).
7. Schermeron, Hunt, Osborn: „Organizational Behavior“, Chapter 3 Organizational Behavior accros Cultures
8. Gerc, K. (1998), „Tumačenje kultura“ 1. Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa.
9. Golubović, Z.(1973), „Čovek i njegov svet u antropološkoj perspektivi“. Beograd: Prosveta.
10. Grinberg , Baron (1998), „ Ponašanje ljudi u organizacijama“, Beograd
11. Janićijević, N. (1997), „Organizaciona kultura“, Novi Sad:Ulixes, Beograd: Ekonomski fakultet.
12. Janićijević, N.(2008), „ Organizaciono ponašanje“, Data status, poglavlje 12
13. Koković, D.(2005), „Pukotine kulture“, Novi Sad: Prometej.
14. Milošević, B. (2004), „Umeće rada“, Novi Sad: Prometej.

http://www.a2zpsychology.com/articles/kurt_lewin's_change_theory.htm
http://www.infed.org/thinkers/et-lewin.htm
http://www.infed.org/thinkers/et-lewin.htm
http://www.sol-ne.org/res/wp/10006.htm

364.622:616-006.6

Златева Елена
Международный славянский университет «Г. Р. Державин», Р. Македония

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОНКОЛОГИЧЕСКИХ БОЛЬНЫХ

Аннотация: Современный человек изо дня в день сталкивается с всё возрастающим числом стрессовых и психотравмирующих ситуаций. Достижения в различных областях науки и техники не всегда благоприятно влияют на психическое и физическое здоровье. Все это приводит к возникновению ряда соматических заболеваний. Несмотря на значительный прорыв в изучении и лечении онкологических заболеваний, психологические проблемы онкобольных всё также вызывают много вопросов.

Ключевые слова: психологические, проблемы, онкологические, больные, психосоматика, здоровье, внутренняя картина болезни, рак, психика, психогенные реакции.

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF CANCER PATIENTS

Abstract: The modern person faces day by day with an increasing number of stressful and psychotraumatic situations. Achievements in various fields of science and technology do not always favorably affect mental and physical health. All this leads to a number of somatic diseases. Despite a significant breakthrough in the study and treatment of cancer, the psychological problems of cancer patients still cause a lot of questions.

Keywords: psychological, problems, oncological, patients, psychosomatics, health, internal picture of the disease, cancer, psyche, psychogenic reactions.

Онкологам удалось разубедить людей в неотвратимости этой болезни, но слова «рак» и «смерть» по-прежнему вызывают явный страх.

Сегодня всё очевиднее необходимость в комплексном сотрудничестве психологов, психотерапевтов и онкопсихологов при изучении личности больного, его самосознания и его отношения к болезни. Представление о «внутренней картине болезни» в большой степени характеризует защитные механизмы личности.

Ещё в прежние времена появился интерес к психическим явлениям. В мифах и верованиях древних людей делались попытки понять и объяснить психические явления. Так, например, сновидения трактовались древними как реальные переживания души. Потеря сознания и обморок считались временным отделением души от тела, а смерть – окончательным. С течением времени и накоплением научных знаний мифологические представления о психике уступили место более продвинутым объяснениям психических явлений.

Только зная закономерности высшей нервной деятельности, можно понять сложную психику человека. Эти знания отображены в трудах таких научных гениев, как И.П. Павлов (1849-1936), И.М. Сеченов (1829-1905), многих их учеников и последователей.

Издавна люди заметили что хронические и тяжело соматические заболевания

влияют на психику. Отражение тому – старинная формула: «В здоровом теле – здоровый дух».

Понятие «психосоматика» введено И. Хайнратом в 1818 году, но ещё задолго до формирования психосоматической проблемы как отдельного научного направления человеку было известно о связи между телесными (соматическими) и душевными (психическими) явлениями.

Ф. Александер связывал соматические болезни с типом эмоционального конфликта. Он пришел к выводу, что заболевший человек сам является активным агентом возникновения болезни. В 1934 году им была сформулирована «гипотеза специфичности»:

1. Психологические факторы, ведущие к соматической болезни, имеют специфическую природу. Они могут быть определены как установки больного по отношению к окружающей среде или к самому себе. Адекватное познание этих факторов возможно только в ходе лечения больного.
2. Сознательные психические процессы играют подчинительную роль в возникновении соматических симптомов, так как они могут быть свободно выражены и реализованы через произвольную систему. Подавленные тенденции вызывают хроническую дисфункцию внутренних органов.
3. Актуальная жизненная ситуация имеет только ускоряющее влияние на болезнь – понимание причинных факторов должно быть основано на знании развития личности больного.

В зависимости от того, как человек понимает свои обязанности, от его мировоззрения, от взаимодействия с обществом и природой возникают его личностные идеалы и убеждения. Обоснованная и глубокая вера человека в идеалы и принципы, ведущие его по жизни – убежденность. Человека убежденного отличает стойкость, целеустремленность и умение отстаивать свои взгляды и мнение. Убеждения формируются в течение всей жизни. Значительное влияние на формирование убеждений имеют воспитание, самовоспитание, обучение. У человека верящего в себя и убежденного в своих силах больше шансов победить смертельный недуг.

Наличие злокачественной опухоли является мощнейшим стрессом, который приводит к ряду изменений в психике онкобольных. Болезнь выхватывает человека из привычного образа и темпа жизни. Многие больные становятся замкнутыми и необщительными, избегают друзей и коллег. Часто интересы ограничиваются только своей болезнью. Обмен информацией и контакт с другими больными, искаженная слухами и страхами внутренняя картина болезни (ВКБ) способствуют усугублению и без того экстремальной ситуации. Для больного очень важно укрепить иммунную систему организма, но находясь в подавленном, депрессивном состоянии человек не в состоянии помочь себе.

Немаловажную роль в борьбе с болезнью и в выздоровлении играют родные и близкие больного. Важно поддержать близкого человека, помочь ему пережить этот тяжелейший стресс, не дать впасть в депрессию. Самое главное для окружающих онкологического больного дать ему почувтствовать свою нужность, значимость и ценность в их жизни. Также нужна работа и с психотерапевтом, который подскажет больному и его семье правильные пути решения возникающих у них вопросов, поможет им найти общий язык в долгой и непростой борьбе с тяжелой болезнью.

Неоценимый вклад в излечении тяжелобольного человека имеет его позитивный настрой и вера в будущее. Создавать хорошее настроение и ставить цели помогают группы поддержки, самопомощи. Участие в подобных группах поднимает качество жизни пациента, дает ему психологическую поддержку от людей с таким же диагнозом. В группах проводят занятия профессиональные психологи и врачи. Работа не ограничивается только лишь консультациями со специалистами. Регулярные встречи, креативные мастерские, экскурсии всё это создает положительную атмосферу, вселяет оптимизм. Участники свободно общаются на темы, которые, подчас, не могут обсудить с людьми без подобного диагноза.

Депрессивный синдром находится на первом месте среди всего разнообразия синдромов, которые встречаются у онкобольных. Затем можно выделить такие синдромы как:

» страх
» эмоциональная неустойчивость
» астения
» апатия
» сосредоточение на собственной болезни
» тревожность
» тоска
» агрессия

Данные проявления и симптомы помогают правильно оценить степень психогенной реакции, а также помогают в выборе методов лечения. Психические расстройства у онкологических больных часто возникают ещё на первом этапе обращения к онкологу и вплоть до выписки из стационара домой.

Сегодня научно подтвержден тот факт, что одолеть рак используя ишь внешнее воздействие на организм – лучевую и химио терапии невозможно. Необходима серьёзная психологическая работа с пациентом, которая поможет ему активизировать внутренние резервы организма. Классическая медицина часто не излечивает людей именно потому, что причины болезни остаются глубоко в подсознании и продолжают своё разрушающее воздействие. Работа специалистов, поддержка родных, положительный настрой и поиск внутренних сил для борьбы с болезнью необходимы для того, чтоб онкобольной осознал – диагноз это ещё не приговор.

Как видим, не стоит рассматривать болезнь только как медицинскую проблему. Внутренняя картина болезни онкологических больных – комплексная. Это важнейшая область для детального её изучения психологами, психотерапевтами, онкологами и онкопсихологами.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. «Психосоматическая медицина. Принципы и применение», Ф. Александер; пер. с англ. А.М. Боковикова, В.В. Старовойтова; под научн. ред. С.Л.Шишкина. М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2006 г.
2. «Практическая психология».- Екатеринбург : бизнес книга, 1999г.
3. «Личность и ее формирование в детстве» - М. Образование, 1968
4. «Основы современной онкологии» - Давыдов М.И., Демидов Л.В, Поляков Б.И.; Москва 2002
5. www.hospise.ru

6. www.vmpr.ru
7. www.help-petient.ru

005.966-053.6

Prof. Daniela Hristova Tasevska, Ph.D,
Emilija Ugrinovska, Doctorant
Faculty of Philosophy, Department of Psychology, University „St. Kiril & Metodiy“

КАРИЕРНО РАЗВИТИЕ В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ И ПРОФЕСИОНАЛНО КОНСУЛТИРАНЕ В УЧИЛИЩЕ

Abstract: Skills development for professional choice and self-realization as a lasting orientation of students in the upper school age marked the beginning of a strategy for self-management career. Professional counseling at school used to teach about sebeaktseptirane (self-acceptance) and to mobilize resources for personal deployment.

Keywords: professional choice, professional development, career counseling at school

КАРИЕРНО РАЗВИТИЕ В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ И ПРОФЕСИОНАЛНО КОНСУЛТИРАНЕ В УЧИЛИЩЕ

Абстракт: Развитието на умения за професионален избор и себереализация като трайна насоченост на ученика в горна училищна възраст поставя началото на стратегията за себеуправление на кариерата. Професионалното консултиране в училище, а именно да се формират умения за себеакцептиране (себеприемане) и да се мобилизират ресурсите за личностно разгръщане.

Ключови думи: професионален избор, професионално развитие, професионално консултиране в училище

Advising students about career development is known as professional counseling at school. It builds on the fundamental theories that are a prerequisite for the effectiveness of the psychological intervention. Among the many theories of career counseling at school is the theory of behavioral-oriented consulting. It is defined as a process in which students learn to solve problems and overcome difficulties associated with deciding on the professional selection and professional development. The aim of vocational counseling at school to develop skills in self-acceptance and to mobilize resources for personal deployment. Here a central role plays mapping bidirectional link between school psychologist and student. Skills development for professional choice and self-realization as a lasting orientation of students in the upper school age marked the beginning of a strategy for self-management career. Its main feature is the fact that the student himself manages his desire for professional orientation and psychologist-consultant supports his efforts in achieving chosen career. Professional counseling career distinguish separate processes of dialogue-core among which are:

» Target knowledge - serves to clarify the objective to be achieved in career counseling. Moreover, finding the target is carried out in stages.
» Diagnostic knowledge - allows establishing the current situation of the student. This means that the school psychologist as a consultant for professional development of student learning needs of his desire and the contradiction between the current situation and expectations for career success.

- Knowledge of the subject of the psychosocial intervention - serves for precise indication of the problem and explain why.
- Operational knowledge - covers knowledge of individual behavioral model and its effectiveness in solving problems.
- Differentiated knowledge of the institutions involved in the system of vocational education and employment - so school psychologist (consultant) will have alternatives to stimulate students to make a decision.

Described processes are essential in providing psychological support for career development and professional orientation of individual stages of upper school age. In the work with students, school psychologist is required to orient the youth in the elements of career development as a significant part of their lifetimes. It is the professional interaction with them to focus on clarifying the relationship between:

- the student wishes: «I want»;
- Self of the student: «I can»;
- The ability of the student: «I have.»

Therefore, during the professional interaction needed to discuss the views of the students on the following topics:

1. «What do I do?» 2. «What can I do?» 3. «What should I do?»

As an element of career development statement «it» reveals the wishes of the student in terms of his professional career. The second element, the statement «I» presents the strengths of the young man who may be based on his choice of profession and to plan its successful development in this professional field. Moreover, this element displays what additional knowledge, attitudes and skills young could develop, and also the restrictions that would hinder his professional growth. As to the third element of career development, the statement «must» in the aspect of psychological work, the importance of the situation (the labor market, training of youth, competition and the competitiveness of professional adaptation, etc.) And proper career planning. In developing a plan for career development includes actions closely resembling desires, abilities and skills of students to the realities of the labor market.

The information provided on the different professions and types of work concerns:

- production and technical aspects - technical parameters, production process and its organization;
- socio-economic aspects - looking for a certain kind of professions pay trends in the labor market, chances of finding a job for a profession prestige of the profession;
- medical and hygienic aspects - working conditions in terms of health and safety differences by gender and age;
- personal and psychophysiological aspects - requirements regarding psychophysiological and personal qualities to enable the youth to exercise the chosen profession successfully;
- pedagogical aspects - opportunities to absorb certain profession (professional schools, universities, other forms of vocational training, continuing education for enhancing the professional qualifications).

In this sense, it is assumed that career planning is a thoughtful synthesis of objectives and actions that will help achieve the objectives. Young people tend to believe that the development of a plan for career development is impractical action because of the widespread understanding that things can happen if there are conditions for it. In this context, an important role of the school psychologist - to overcome social

prejudice, on the view that the professional realization of personality does not depend entirely on external factors, is a process that requires persistence on pursuing the target. The development of attitude career includes recognition of the complexity and diversity of the real relations of impact. Therefore, it is necessary psychologist-consultant career development to discuss with students topics related to his life experiences that prove that he own strength and resources has been successful and that he is «protagonist» (creator) of life .

Psychological support for professional orientation can be organized in the context of the following activities:

1. Talk to the young man on the personal needs for career guidance and information for correct choice of profession and career.
2. Provision of accurate, comprehensive and adequate information.
3. Optimal provide youth access to needed information.
4. Help the young for rational use of the information.

The function of the consultant›s career consists in his ability to steer students to those institutions which are related to career development. This implies professionals to work on the principle of multi-institutional cooperation, i. E. - to work with the young person, the school psychologist to fully utilize the resources of the community (local government organizations, NGOs, employers› associations, etc.).

At the operational level, the school psychologist can structure the process described by:

» Detailed familiarizing students with professional fields and specific activities that are included in each of them.
» Organization of meetings with representatives of different professions and expand information about a particular professional field and specific profession.
» Visit to natural conditions in the workplace and monitor a profession «on the ground».
» Practice (service) of preferred profession, to «experience» the work environment as a whole.
» Information presentations (films, brochures, multimedia), which reveal the essence and peculiarities of work in different professions.

Career planning is associated with knowledge of the labor market. This requires students to accept that it is possible in certain periods of their lives they change their profession and workplace, due to the dynamics of the labor market. For example, if today is looking for many builders it in the next 10 years could increase demand for nurses and that of builders reduced. It anticipating trends in the labor market can help making the right decision for professional development (continuing education for higher education, training or retraining)

Generally, the difficulties faced by students when deciding on professional self-determination and career development are the result of:

» Fluctuations for final professional choice because they don't understand the advantages and disadvantages for certain professional fields.
» Neglect of own resources to choose an occupation because unreal decreased self-esteem or lack of self-confidence. This results in selection of low-skilled labor activities, although the youngster has the potential to retraining and mastering the profession of higher rank.
» Availability of internal emotional conflicts that hinder decision on the occupation.

» Reluctance to take responsibility for career development or frequent change of career choice and career planning due to social immaturity.

Realization in a profession requires the development of an action plan aimed at defining steps for finding a job or, «What can I do to get the job that I want to do professionally?»

The conceptual focus of career guidance in schools can be summarized as construction and development of complete model social competence of the student.

Social competence is the ability to produce a result in the social expression and self-realization of the individual.

The development of social competence as a quality of personality consists of:

» External behavior (observable steps taken to obtain the result);
» Internal processes (conscious and unconscious mental processes, representations and beliefs);
» Internal states (emotions, feelings and attitudes that contribute to obtaining this result).

It's about organization model professional counseling in school institution where students are involved in the change process; confront its own critical situation; actively involved in learning and practicing skills / abilities, leading to successful authorization (See. Scheme 1);

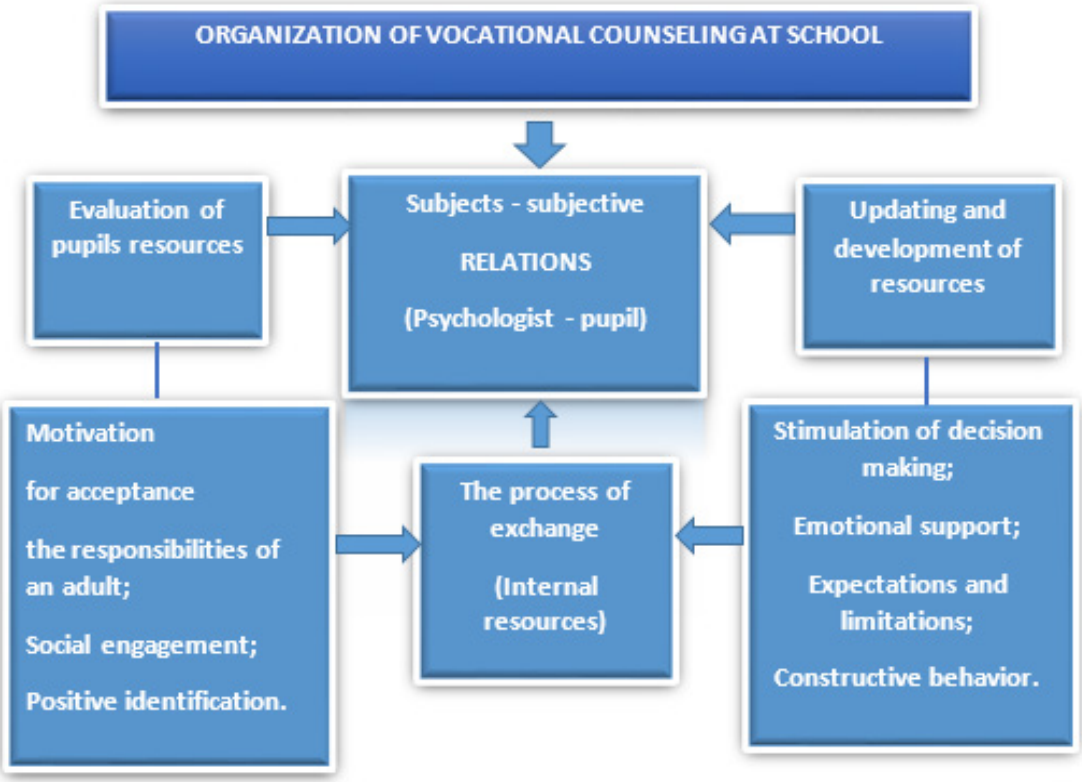

Internal resources means motivation for accepting the responsibilities of adult social competence, social engagement and positive identification. External resources means: emotional support, psychological interpretation, stimulation of decision analysis of the expectations and limitations.

Developments in the stage of school age is directed towards a cultural and pro-

ductive person. (Abramova, 2013) Its main quality characteristics manifest themselves as practical ability to: multidimensional analysis of each social situation; sense of perspective; developing diverse and flexible behavioral strategies; conscious action; autonomy and authenticity in the decision.

Main task of vocational counseling as support and assistance to students is to provide space for the study of non-standard (non-template habitual behaviors) modes of actions which presuppose its effective adjustment in accordance with the socio-cultural requirements, opportunities and conditions. Reducing public established prejudices can be successful if we take into account the model of decision making, which is typical for students. Distinguished three models of decision:

» rational - it is sufficient to provide the necessary information and support in the implementation of the decision already taken;
» intuitive - Support is needed when considering the alternatives;
» dependent - requires continuous trust relationship of communication and support to students for forming the ability to self-decision.

On the other hand, the «intensive modernization of society seriously problematic issues of geo-strategic, social, economic, cultural and ethnic identity» (Dyankova G. Dermendzhieva, S. 2016). Therefore, considering the professional choice in upper school age means above all taking into account their own interests, motivation and skills as well as skills for social adaptability in the context of globalization and the expectations from the exercise of the chosen profession. Therefore, career planning includes the formation of an attitude that the plan is a series of actions that may frustrate owing to social events. This means that in the process of professional interaction psychologist consultant career should prepare students for success and for failure in the implementation of the plan. Therefore, every step of analyzing the career plan, the school psychologist should guide young man to provoking topics: «What if what plan does not happen, can you go further ...». Thus the professional career development focus the student to mind the own resources and mobilize them fully in the context of the career plan. Important consulted to understand the plan for career development is dynamic in nature and that its content is subject to change in order to effectively adapt to current circumstances.

In conclusion, the present analysis comes summary that career does not end with choosing a profession, rather it starts from this point.

REFERENCES:

1. Абрамова, Г., С. Въведение в практическую психологию. // Брест, 2013, с. 26.
2. Дянкова Г. и С. Дерменджиева. Култура и език – културни мостове и езикови пропасти в епохата на транскултурализма. // В: Балкански синтезе /под. ред.: Любиша Митрович /, Филозовски факултет, Универзитета у Нишу, 2016, с. 83. ISSN 24061190

159.942.5:616-006.6

М-р Ана Чучкова
Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“ Свети Николе-Битола, Р. Македонија

ВЛИЈАНИЕТО НА СТРЕСОТ И ТРАУМИТЕ ВРЗ ПОЈАВАТА НА ОНКОЛОШКО ЗАБОЛУВАЊЕ

Апстракт: Кој е клучниот фактор за “отклучување” на болеста?

Докажано е дека морбидитетот се зголемува при промена на емоционалната рамнотежа на пациентите кога тие го доживуваат животот како неудовлетворителен, заканувачки, неподнослив, конфликтен и не можат да се справат со него.

Емоционалната и интелектуалната состојба игра важна улога како при перцепцијата на болестите, така и при третманот. Активноста и позитивното учество на пациентите може да влијае врз болеста, резултатите од лекувањето и квалитетот на нивниот живот.

Обично психосоматски заболувања се јавуваат како резултат од дејството на несвесни процеси. Едно од достигнувањата на современата наука е идејата дека човек може да се научи да ги управува психичките процеси кои влијаат на широк спектар на физички процеси. Преку влијание на психата организмот може да се принуди да оздрави.

Постојат различни фактори кои ја исклучуваат болеста - канцерогени супстанции, генетска предиспозиција, зрачење, неправилна исхрана. Секој од овие фактори не може да објасни зошто еден заболява, друг - не.

Клучни зборови: психолошки карактеристики, онкоболни, стрес, емоции,загуба

THE IMPACT OF STRESS AND TRAUMA ON THE OCCURRENCE OF ONCOLOGICAL DISEASE

Abstract: Which is the key factor for disease “unlocking”?

It has been proven that morbidity increases when changing of the patients emotional balance for what they experience life as unsatisfactory, threatening, unbearable, conflict and can’t cope with it.

The emotional and intellectual condition plays an important role both in the perception of the disease and the treatment. Activity and positive participation of patients may affect the disease, the results of treatment and quality of life.

Usually, psychosomatic disorders are resulting from the action of unconscious processes. One of the achievements of modern science is the idea that a man can learn to manage mental processes that affect a wide range of physical processes. Through impact on the psyche, body can be forced to heal.

There are various factors which exclude the disease - carcinogenic substances, genetic predisposition, radiation, improper diet. Each of these factors can’t explain why one falls ill and others - No.

Keywords: psychological characteristics, cancer patients, stress, emotions, loss

"Опстанокот, кажано накратко, започнува од моментот кога соопштуваат на пациентот дека има рак и продолжува до крајот на неговиот живот."

Mullan, NCCS

Ако меѓу штетните фактори и ракот имаше директна причинско-последична врска, зголемувањето на влијанието на овие фактори би предизвикало зголемување на морбидитетот од рак. Иако статистиката ја докажува оваа верзија, голем дел од луѓето, подложени на влијанието на штетните фактори, не заболуваат, а луѓе неподложени на многу силно влијание, заболуваат и покрај сè. Односно само влијанието на штетните фактори уште не е доволно за да предизвика рак, и обратно, намалувањето на нивното влијание не може автоматски да заштити од рак.

Резултатите од многу истражувања покажуваат дека за настанувањето на ракот не е доволно само постоење на атипични клетки, потребно е и потиснување на природната систем на заштита на организмот. Според една од теориите за потеклото на ракот во секој организам постојано се произведуваат клетките на ракот. Обично имунолошкиот систем внимателно ја следи појавата на секакви атипични клетки и ги уништува. Имунолошкиот систем се состои од неколку видови клетки, кои ги уништуваат "лошите" тела. Овој процес на самозаштита постојано се одвива во организмот, на сите негови нивоа. На сличен начин организмот постојано се бори со клетките на ракот, уништувајќи ги пред да нанесат штета.

Очигледно, во одреден момент некој фактор намалува отпорот на организмот и предизвикува приемчивоста кон ракот. За да настане рак, дејството на имунолошкиот систем би требало некако да е нарушено.

Дел од податоците покажуваат дека стресот значително влијае врз слабеењето на имунолошкиот систем и ја нарушува хормоналната рамнотежа.

Емоционален стрес може да го потисне имунолошкиот систем и на тој начин да ја ослабне природната заштита на организмот против ракот и други болести.

Кога ги анализираат причините поради кои стресот може да предизвика болести, Холмс и Масуд забележуваат колку е важна индивидуалната реакција на стресот.

"Доколку активностите на организмот се насочени за надминување на стресни ситуации, тие активности можат да го намалат отпорот на болестите, особено ако човек избира погрешни методи за надминување на својот стрес, несоодветен начин за проблемите кои стојат пред него . Овој поглед на болеста уште еднаш потсетува дека можностите на човекот не се бескрајни, дека имаме ограничено количество енергија. Ако надворешните фактори бараат многу големи енергетски загуби, може да не ни стигнат сили да се бориме со болеста. Кога животот ќе се исполни со проблеми и ние не успеваме да се справиме со виталните ситуации, како резултат се појавува болеста."

Нервниот систем на човекот е создаден како резултат на милиони години еволуција. Опстанокот на примитивниот човек зависи од неговата способност брзо да се одреди силата на заканата - да се победи или да избега. Ако нервниот систем забележи надворешна закана, нашето тело веднаш реагира (со промена на хормоналниот баланс) и е подготвено да дејствува соодветно. Во животот на современото општество, сепак, оваа реакција е се повеќе потисната.

Човечкиот организам се одржува така што, ако по стресот следува

физичка реакција, стресот не нанесува голема штета. Но, кога тензиите не добие разредување (поради можни социјални последици, на пример) во овој случај во организмот се акумулираат негативни последици од стресот. Т.нар. хроничен стрес е оној на кој организмот навремено не е отреагирал. Токму овој стрес според научниците е многу важна причина за многу болести. Хроничниот стрес го потиснува имунолошкиот систем кој одговара за неутрализацијата на клетките на ракот и патогени микроорганизми. Ние чувствуваме стрес не само во моментот кога доживуваме дефинитивно настан кој предизвикува негативни емоции, но и секој пат кога се сеќаваме на овој настан.

Сличен одложен стрес и поврзаните со него тензии можат да имаат силно негативно влијание врз природните заштитни системи на организмот.

Нивото на емоционалниот стрес предизвикан од надворешни настани, зависи од тоа како конкретниот човек ги интерпретира и доживува овие настани.

ПСИХОЛОШКИ ПРЕДУСЛОВИ ЗА РАКОТ, РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊА

Луѓето откриле поврзаност на ракот со емоционалната состојба на човекот уште пред повеќе од 2 илјади години. Уште во 2 век од н.е. римскиот лекар Гален обратил внимание на тоа дека "весела жена" поретко заболува од рак, во споредба со жените кои често се тажни. Во 1701 година, англискиот лекар Хендро во трактат, посветен на природата и причините за ракот, го посочува неговиот однос со "виталните трагедии, предизвикани силни неволји и маки."

Едно од најдобрите студии кои сметаат дека постои врска помеѓу емоционалните состојби и ракот, е опишано во книгата на пратела Карл Јунг, Елида Ейвънс - "Истражување на ракот од психолошка гледна точка", чие Предговор е напишано од самиот Јунг. Според него Еиванс успеала да открие многу тајни поврзани со ракот, вклучувајќи ја непредвидливоста во развојот на оваа болест, зошто болеста се враќа по долги години и зошто ова заболување се асоцира со индустријализацијата на општеството.

Од Истражувањата со 100 болни од рак, Еиванс прави заклучок дека пред почетокот на болеста мнозина од нив ги загубиле важните емотивни врски. Таа смета дека сите се однесуваат на психолошкиот тип, склон да се поврзува со некој предмет или улога (со човек, работа или дом), и не развива сопствена индивидуалност. Кога овој објект или улога, со кои човек се поврзува, исчезнат, таквите пациенти се наоѓаат насамо со себе, но им недостасуваат навики со кои да се справат со такви ситуации. За онколошките пациенти е карактеристично да ги ставаат на прво место интересите на другите. Освен тоа Еиванс посочува дека ракот е симптом за нерешливпроблем во животот на болниот. Нејзините забелешки беа потврдени и допрецизирани со подоцнежни истражувања.

Врз основа на анализата на психолошките аспекти во животот на онкоболните се определуваат четири основни моменти.

Младоста на овие пациенти е обележана со чувството на осаменост, оттуѓеност, очај. Близината со другите луѓе предизвикува кај нив тешкотии и им се чини опасна. Утврдено е дека карактеристика на овие луѓе, кои подоцна се заболени од рак, длабоко почувствувале недостаток на блискост со родителите. Тие често манифестираат силни чувства и обично се во лошо расположение. Друга опција е раната загуба на близок човек.

Во раниот период од зрелоста, овие пациенти или создале длабоки важни за нив односи со некого, или добиле огромно задоволство од работата. Во овие

односи или улога тие ја давале целата своја енергија, смислата на нивното постоење, околу нив се гради целиот нивен живот. Типично за онкоболните е дека тие посветуваат внимание само на една личност. Обично онкоболните се целосно посветени на родителите,децата сопругот.

С. Бансон кој излегува со извештај на конференција во Академијата на науките во Њујорк, забележува дека постои очигледна врска помеѓу ракот и следните состојби - угнетеност, депресија, очај.

Бартроп открива дека вдовиците сопруг има очигледни прекршувања во имунолошкиот систем, кои се манифестираат пет недели од моментот на смртта на партнерот.

Постојат уште многу слични истражувања каде што јасно се покажува врската меѓу начинот на реагирање на стресот, односот кон самиот себе и појавата на онколошка болест. Во следното мое истражување детално ќе ги прикажам добиените резултати од 200 испитаници. Со ова истражување започнав во 2014 година во Р.Македонија. Првичните резултати се земени од десет здрави и десет онкоболни жени. Поединечно со секоја е направено психолошко интервју. Првичните разлики што лесно се забележуаа кај двете групи жени е начинот и желбата за дискусија. Сите десет болни жени изразуваа голема желба да ги покажат своите емоции, да разговараат за нив, желба да покажат колкава тежина носат. Додека првичните видувања кај здравите жени се: Ја испитуваа средината каде се ноѓааат, постоеше кај сите првична предпазливост, автоматски одговараа на прашањата, кај сите десет се забележуваше делумна затвореност во изразувањето на своите емоции.

Анализата на сите десет онкоболни жени покажува: главно преживувањата на загуба кои се случиле во периодот непосредно пред докажувањето болеста.

Загуби, преживари во период подолг од пет години преддијагностицирањето се третираат како претходни загуби и рана трауматска сепарација, кои би можеле да фрлат дополнителна светлина врз анализата напсихолошки контекст на настапот на малигниот процес, но не се сметаат како директно поврзани со него.

Тука беа забележани бројни значајни реакции на тага и психичка неорганизираност поврзани со настани како заминување на член од семејството, промена во односите, губење на работа, годишнини, разделба со апатиченобјекти, симболизираат врските со претходните изгубени значајни фигури и др.

Резултатите од анализата на случаите покажува дека апсолутно сите испитани лица преживеале некаква реална или закана за губење на објект или идентификација како непосредно, така и во периодот до 5 година пред докжувањето на симптомите. Додека пак сите десет здрави жени во спроведеното интевју не покажуваат знаци на тага,страв од загуба и не покажуваат јасни сеќавања за преживеан голем стрес.

Во спроведеното интервју на сите дваесет жени им пеше приложен ТАТ тест, анализата на добиените раскази од двете групи првично посочуваат на големи разлики меѓу двете групи жени. Именно во расказите од овој тест на здравите жени јасно се забележува спротивсавување кон одредена ситуација, барање на решение за ислез од истата, здравите жени јасно покажуваа агресија кон објекти од сликата каде што ќе почувсвуваат неправда. Додека кај сите десет онкоболни жени јасно се забележуваше дека во секоја слика се поставуваат како жртва, не бараат излез од вакава ситуација, не прејавуваат никаква агресија или нелагодност кон одреден објект.

Од првиот краток дел од ова истражување можам да заклучам дека оценката за себе, односот на личноста кон зададен проблем и целосната насоченост на личноста кон другите влијае врз појавата на излечива болест. Личностите со ниска самооценка дирекно влијаат врз личната инплозијата на организмот.

Во вториот дел од истражувањето подетално ќе бидат анализирани сите 200 жени. Кај сите испитаници приложени се три психолошки тестирања и анкетни листови. Основните тези каде што во првично се докажани во краткото истражување се очекува да бидат потврдени во вториот дел од истажувањето со поголем број испитаници.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Hjell L. Ziegler D. Personality Theories. Basic assumptions, Reserch, and Applications. Mc-Graw-Hill. New York. 1997.
2. Бухановский А, Кутявин Ю., Литвак М. Общая психопатология, „Феникс", Ростов на Дону, 2003 г
3. Freud S. Vorlesungen zur Einfuhrung in die Psychoanalyse Und Neue Folge. Frankfurt of Main. S.Fishcer Verlag. 1976

37.035:316.344.5]-057.875

Татьяна Юрьевна Васильева, e-mail: dezember30@mail.ru
ФГБОУ ВО «Липецкий государственный педагогический университет имени П.П. Семенова Тян-Шанского», Липецк, Россия

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В статье показана актуальность изменений в стратегии образования, анализируются современные приоритеты развития образования, обосновывается подход к формированию гражданственности в образовательном процессе.

Ключевые слова: гражданственность, гражданская культура, современные приоритеты развития образования, содержание образования, формы и методы организации образовательного процесса.

FORMATION OF THE STUDENTS CIVIL CULTURE IN EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: The article shows the relevance of changes in the strategy of education; analyzes the developmental priorities of education; explains the approach to formation of the civil culture in the educational process.

Key words: civil culture, the developmental priorities of education, the contents of education, forms and methods of the educational process.

В современном российском обществе происходят глубокие социально-экономические и политические изменения, которые влекут за собой изменения и в сознании людей. В период, когда старые ценности во многом теряют свою значимость, а новые только создаются, возрастает образовательная роль основных социальных институтов, среди которых высшее образование занимает ведущее место в формировании мировоззрения молодого поколения. Традиционно именно на молодежь общество и государство возлагают большие надежды как на профессиональное и творческое будущее нации.

В сложившихся условиях актуальными становятся вопросы о целях и ценностях образования, о его мировоззренческих основах. Постепенно уходят из системы образования государственный монополизм, централизм в управлении, коммунистическая идеология в содержании обучения. В то же время переключение внимания в обществе на материальные ценности, главенство идеологии индивидуализма, не свойственные русской культуре, мешают процессу социализации молодежи. Меняются ценностные ориентиры молодежи, происходит обеднение и ограничение живого общения, что ведет к появлению чувства одиночества, замкнутости и отверженности. Интересы и поведенческие модели ограничиваются прагматическими целями. По нашим наблюдениям в студенческой среде достаточно слабо просматривается духовная составляющая образованного человека, проявляющаяся в интересе к другим людям, к процессам, происходящим в обществе, в способности к сопереживанию и заинтересованному диалогу.

Сегодня стратегически важно обратить внимание на социальную востребованность молодежи, осознание ее значимости для общества. Необходимо осмыслить ключевые нравственные ориентиры современного образования. Смысл образования видится в том, чтобы воспитать нравственных, ответственных граждан. Справедливо отмечает В.В. Краевский, определяя задачей образования «формирование личности человека, способного к сопереживанию, готового к свободному, гуманистически ориентированному выбору, индивидуальному интеллектуальному усилию и самостоятельному, компетентному и ответственному действию в политической, экономической, профессиональной и культурной жизни, уважающему себя и других, терпимому к представителям других культур и национальностей, независимому в суждениях и открытому для иного мнения и неожиданной мысли». [3. с. 46]

В соответствии с потребностью в людях, которые обладали бы такими качествами, требуются изменения в стратегии воспитания молодежи. Основные направления обновления воспитательного процесса с учетом потребностей общества и отечественных традиций представлены в документе «Стратегия развития воспитания в Российской Федерации на период до 2025 года». Стратегия определяет семь основных направлений развития воспитания: гражданское воспитание, патриотическое воспитание и формирование российской идентичности, духовное и нравственное воспитание, приобщение детей к культурному наследию, физическое воспитание и формирование культуры здоровья, трудовое воспитание и профессиональное самоопределение, экологическое воспитание.

Важным направлением Стратегии является гражданское воспитание, предполагающее: усвоение индивидом определенной системы культурных, духовных, нравственных ценностей и норм; развитие культуры межнационального общения; формирование приверженности идеям интернационализма, дружбы, равенства, взаимопомощи народов; формирование российской гражданской идентичности, осознанную выработку собственной позиции по отношению к современным общественно-политическим процессам; развитие правовой и политической культуры молодого поколения.

Содержательная насыщенность этих направлений должна составить основу социально-ценностной системы формирования гражданственности студенческой молодежи.

Гражданственность или гражданская культура – это составляющая общей культуры, совокупный показатель политического опыта, уровня знаний и чувств, образцов поведения и функционирования политических субъектов, характеристика образа жизни страны, класса, нации, социальной группы, индивидов.

Однако гражданская культура становится в полной мере выражением общей культуры, ее неотъемлемой частью в том случае, если проявляющиеся в деятельности умения и способности, связаны с моральными нормами. Отсюда можно сделать вывод, что формирование гражданской культуры личности имеет характер передачи не только знаний и умений, но и ценностей и убеждений. Это целенаправленный процесс обучения и воспитания, включающий в себя освоение культурного опыта, развитие соответствующего нормам демократического сознания и подготовка к адекватному реальности поведению.

Эту же мысль находим и у современных политологов, отмечающих, что нельзя

просто объявить демократию, надо научить жить в демократическом обществе. Нужно время, чтобы народ научился разуметь свободу, нуждаться в ней, ценить ее, уметь пользоваться ею. Нужно накопить политические знания, политический опыт, навыки гражданской культуры. Процесс освоения отдельным человеком основных элементов гражданской культуры понимается как политическая социализация.

Можно говорить о широком и узком понимании политической социализации. В широком смысле слова – это вся система политического обучения «целенаправленного» и «непредусмотренного», включающего не только сугубо политическое, но и неполитическое обучение, которое сказывается на политическом поведении и политических установках. Политическое обучение идет одновременно по многим каналам, человек воспринимает различные аспекты политической культуры из разных источников. Разнородный набор ориентаций, выработанных в детстве, меняется, по мнению Г.А. Алмонда и С. Вербы, под влиянием последующего непосредственного опыта соприкосновения с политикой, взаимодействует с фактическими возможностями участия, которые предоставляет политическая система, с тем значением, которое человек сам придает тому или иному вопросу, и с теми требованиями, которые накладывает на него исполнение других ролей. [1, с.131]

В узком понимании – это сознательное и целенаправленное внедрение политических ценностей, убеждений, навыков. Последнее положение особенно важно для целей образования.

Изменения ценностных ориентаций в результате воздействия различного рода внешних факторов, побуждают искать реальные механизмы целенаправленного влияния на политическую социализацию, на практики гражданского образования.

Одним из возможных подходов к формированию гражданской культуры студентов лингвистического вуза является комплексный подход, акцентирующий внимание на следующих компонентах: политические знания, социальные и интеллектуальные умения и навыки, система культурных, духовных, нравственных ценностей и опыт социально-политического поведения.

Формирование гражданственности не ограничивается рамками тех областей гуманитарного знания, которые традиционно определены в базовой части учебного плана для решения данной задачи. (Философия, История, Политология, и др.)

Оно должно происходить интегративно, когда такие цели ставятся на занятиях и по другим предметам, в том числе и по многим аспектам иностранного языка. Этим объясняется включение в содержание Практического курса иностранного языка таких тем как «Средства массовой информации и их роль в условиях демократии», «Европейское сотрудничество: проблемы и перспективы развития», «Глобализация: шансы и риски на пути к единому миру» и др. Немаловажную роль играет при этом отбор материала. Он должен быть в содержательном плане ориентирован на общечеловеческие ценности, мировую и национальную культуру, отличаться высоким уровнем проблемности, иметь высокое познавательное, развивающее и воспитательное значение, учитывать особенности региона, профессии, контингента студентов. Творческая работа с такими источниками вызывает интерес учащихся к событиям в стране и в мире, развивает их критическое мышление.

Кроме того, текстовый материал является для обучающихся объектом глубокого лингвистического рассмотрения. Особый интерес в целях данной статьи представляют тексты политической коммуникации, являющиеся важным средством, открывающим доступ к основным политическим понятиям (власть, борьба, интересы, неравенство и отношения всех видов), которые неизбежно рассматриваются сквозь призму культуры/лингвистики.

Анализ языковых средств в когнитивных, символических, идеологических, метафорических составляющих политической коммуникации позволяет найти ключ к пониманию политических понятий, социальных и культурных изменений, политических реалий того или иного государства. Чтобы производить качественную интерпретацию преподносимой информации, оценивать политическую реальность, обучающийся актуализирует знания, полученные им и на занятиях по другим предметам. Это становится возможным только при междисциплинарном подходе к обучению.

Одним из важнейших условий эффективного формирования гражданской культуры является использование активных форм и методов обучения: дискуссионных (обсуждение и анализ социально-политических ситуаций и проблем) и игровых методов (деловые и социально-ролевые игры), заседаний экспертных групп, политических дебатов и др. Перечисленные методы и формы стимулируют процесс развития обучающегося, активизируют познавательные процессы, способствуют формированию социально-ориентированной и политической зрелости студента.

В контексте обновления общей системы образовательной политики важная роль отводится внеаудиторной работе студентов, включающей в себя, прежде всего, работу лингвистических клубов, дискуссионного клуба, клуба друзей кино, участие в конкурсах и олимпиадах и т.п. Разнообразие форм работы способствует глубокому освоению идеалов и ценностей культуры своего народа и нравственных традиций народов других стран, делает возможным построение из фрагментов реальности целостного образа, собственной ценностной картины мира, является неотъемлемым условием осознания собственной культурной идентичности и предпосылкой участия в диалоге культур.

Мы считаем, что необходимым условием включения человека в мир культуры является не простое созерцание стороннего наблюдателя, а целенаправленное осмысление, рефлексия фактов чужой культуры. М.М. Бахтин писал: «Чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя полнее и глубже… Мы ставим чужой культуре новые вопросы, каких она сама себе не ставила, мы ищем в ней ответа на эти наши вопросы, и чужая культура отвечает нам, открывая перед нами новые свои стороны, новые смысловые глубины» [2, с. 334-335].

Студенческая среда рассматривается также в качестве важного аспекта воспитательной работы, способствующего формированию соответствующего социального поведения. Это сообщество, в котором обучающийся проявляется как личность и активный деятель. Внеаудиторная деятельность способствует формированию гражданской культуры высокого индивидуального уровня, поскольку предусматривает закрепление базовых ценностей социального поведения.

Овладение навыками социального проектирования, необходимыми для того, чтобы занять активную жизненную позицию по отношению к развитию ценностей гражданского общества трудно представить без опыта научно-

исследовательской деятельности студентов. Конечно, во многих вузах есть традиция кафедральных студенческих конференций, где каждый обучающийся может доложить о результатах работы и опубликовать тезисы докладов. Однако попытки наладить массовые исследования и изыскания студентов в вузе приводили к формализации процесса, к имитации исследовательской работы. Все дело в том, что проведение молодежных исследований требует от преподавателя индивидуального подхода, большего труда, больших организационных усилий, то есть является дорогостоящим учебным приемом. Еще большую ценность исследования приобретают, если ведутся интегративно, методами разных наук. Опыт подобной интеграции показывает, что от такого взаимодействия все образовательные области выигрывают. Возникают совершенно иные познавательные возможности, работают иные когнитивные механизмы, расширяется поле культурных и ценностных ориентаций.

Исследовательские проекты «История моей семьи – история моей страны», «Культура Липецкого региона в зеркале немецкого языка», «Сокровища города Липецка» – это серьезная работа студентов под руководством преподавателя, поддерживающая связь поколений и память в обращении к собственной истории. Характер и глубина исследований в рамках названных проектов позволяет делать выводы о позитивной практике активного и искусного культивирования в сознании человека ценностных представлений.

Активное участие в исследовательской работе принимают иностранные студенты из Ирака, Монголии, Вьетнама, Туркменистана, обучающиеся в институте. Доклады, представляемые ими на занятиях и научных конференциях, носят ярко выраженный культурологический характер, пронизаны любовью к родине, своему народу, родной культуре. Несомненно, это вызывает интерес студенческой аудитории, способствует пониманию ценности и неповторимости каждого человека, каждого народа, проявлению доброжелательности ко всем людям, развитию чувства собственного достоинства, национального самосознания, патриотизма, ведет к диалогу культур. Кроме того, ценностные ориентации, приобретаемые человеком, определяют его жизненную установку, политическую позицию, позволяют видеть истинное содержание событий, поступков, явлений. Подобное знакомство с восточными культурами дает возможность по достоинству оценить достижения незападных стран, ценностно-смысловой ресурс их цивилизаций и воспитывает уважительное отношение к национальному достоинству людей, их чувствам, религиозным убеждениям. Обучающиеся начинают адекватно воспринимать современные процессы. Такая направленность образовательного процесса способствует преодолению европоцентристской рамки, при которой точкой отсчета и единственным критерием оценки чего бы то ни было закрепились смыслы, представления, стандарты, практики, возникшие в рамках именно западной цивилизации.

Степень влияния системы образования на формирование гражданской культуры личности студента во многом зависит от профессиональной культуры педагогов и тех отношений, которые складываются между современными преподавателями и студентами. Ведь хорошо известно, что образование – это не только локальная сфера культуры, но социальный институт, занимающий фундаментальное место в любом обществе. И это место определяется его миссией транслятора культуры как системы ценностей и норм, правил и образцов, касающихся жизненных смыслов, профессиональной деятельности,

повседневности. [3, с. 62]

Преподаватель не просто обучает предмету. Он неизбежно соотносится студентами с их будущей профессией или родом занятий, с определенной моделью поведения. Соответственно, от преподавателя и от того образа, который он формирует у учащихся о себе и своей специальности, зависит, разочаруется ли студент в своем профессиональном выборе или укрепиться в нем, обретет образец определенной нравственной позиции или нет. В процессе преподавания важен диалог между преподавателем и студентом – в противовес авторитарности – где преподаватель делится с учениками секретами мастерства, где преобладает атмосфера сотрудничества.

Подводя итог рассуждениям можно сказать, что предлагаемый подход может быть одним из возможных путей решения проблемы формирования гражданственности студента. При любом подходе важно, чтобы структура образовательного процесса способствовала решению основных задач: дать обучающимся знания о мире; оснастить, вооружить их интеллектуальными и социальными умениями и навыками, подготовить к активному участию в жизни общества на основе сформированной системы ценностей, приобретенного опыта социального поведения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алмонд Г.А., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис №4. 1992.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества». М., 1979.
3. Роль образования в формировании гражданского общества. Круглый стол журналов «Вопросы философии» и «Педагогика» // Педагогика, №3, 2007.

340.63:159.9.018

Николић Гордана
Универзитет у Нишу, Медицински факултет, Клиника за заштиту менталног здравља КЦ Ниш

Крстић Мирослав
Универзитет у Косовској Митровици. Филозофски факултет. Клиника за заштиту менталног здравља КЦ Ниш

Жикић Оливера
Универзитет у Нишу, Медицински факултет,. Клиника за заштиту менталног здравља КЦ Ниш

ФОРЕНЗИЧКИ АСПЕКТ РЕАКТИВНИХ СТАЊА

Апстракт: Особе које су преживеле негативне/трауматске догађаје, могу бити учиниоци кривичних дела мотивисани психолошким разлозима (освета, материјана корист) и тада су одговорни за своје постуке. Форензичка анализа доказује повезаност дела са психопатолошким доживлавањима и патолошким мотивима, у случају психијаријских компликација. Пролазни психотични поремећаји утичу на смањење кривичне одговорности и пословне способности. У случају ПТСП, вољно понашање је компромитовано у дисоцијативним епизодама „флеш-бек" и у случају тежих психијатријских компликација: тешка депресија, алкохолизам, параноидна стања. Материјална компензација остварује се уколико су претрпљени страх и душевни болови значајно умањили животну способност особе и довели до дуготрајних последица на њен квалитет живота.

Кључне речи: форензичка анализа, реактивна стања, кривично право, грађанско право

FORENSIC ASPECT OF REACTIVE DISORDERS

Abstract: Persons with negative/traumatic experience can do criminal acts, motivated by psychological reasons (revenge, material benefits),and they are responsible for their acts.

Forensic analysis assess relation between criminal act and psychopathological experience in the presence of psychiatric complications. Transient psychotic disorders influence on diminished criminal responsibility and legal compentence. In the case of PTSD, voluntary behavior is compromised in dissociative episodes „flashback" and in case of serious psychiatric complications such as : Major Depression, Alkoholism, Delusional disorder. Material compensation is claimed after experienced fear and psychological suffering which influence on diminished general competence in everyday living and quality of life.

Key words: forensic analysis, reactive disorders, criminal law, civil law

Реактивна стања су поремећаји изазвани психосоцијалним стресом. То су патолошке реакције на негативна изненадна искуства и манифестују се психичким симптомима неуротичног или психотичног нивоа који ремете уобичајено функционисање особе. Реактивна стања су релативно ретке појаве, за разлику од

животних проблема и кризних стања.

У свакдневном животу, препреке које ометају особу да оствари своје циљеве, називамо проблемима, који се решавају и превазилазе улагањем појачаног напора и коришћењем нових механизама адаптације. Овако тешкоће стимулишу личност на развој и њихово успешно превазилажење доприноси сигурности, самопоуздању личности.

КРИЗА-ФОРЕНЗИЧКИ АСПЕКТ

Лични развој од детињства и током читавог живота одрасле особе, одвија се кроз решавање кризних стања. Криза је психолошка прекретница настала због изненадне промене услова и околности живота, тј. озбиљно нарушене равнотеже човека и околине. Психлошка реструктурација је последица анксиозности која је први симптом кризе и основни покретач нових механизама адаптације. Доживљај немоћи, безизлазности, праћен је и пролазним депресивним симптомима: губитак задовољства, дисфорија, енергетски пад, несаница, умор, редукција иницијативе. Стање је пролазно, траје неколико недеља (4-6) и завршава се опоравком, тј емоционалном стабилизацијом након стеченог новог искуства. Био-психолошка предиспозиција за кризно реаговање је склоност анксиозним реакцијама услед конституционалне неуровегетативне лабилности, од значаја је и негативно индивидуално искуство које представља психолошку вулнерабилност за доживљену промену (1).

У домену грађанског права, криза може да омета радну способност и да утиче на апсентизам нарочито за послове који захтевају прецизност, добру концентрацију, високу одговорност. С обзиром да се ради о пролазном стању, криза не доводи до значајног умањења опште животне способности, тако да доживљај кризе није разлог за новчану надокнаду. Доживљена емоционална патња се процењује индивидуално и углавном је део психолошке реституције, а не дуготрајна последица преживљеног негативног искуства.

У односу на кривично правни аспект, у току кризног стања очувана је способност логичног расуђивања, предвиђања планирања и вољног одлучивања. Поремећај емоционалне равнотеже не умањује одговорност особе за своје поступке. У пракси, чиниоци кривичних дела, некада оправдавају свој поступак измењеним емотивним стањем услед кризе, али такво стање не омета свесну контролу понашања, тако да су особе правно урачуњиве за поступке. Недозвољени поступци: физички напад, преваре, крађе су начин да се нађе најкраћи пут решавања проблема или изласка из кризе, уобичајен код психопатиформних личности ниских или неизграђених морално-етичких принципа. Утицај кризе на одговорност за кривично дело се индивидуално процењује у случају млађих пунолетних лица, емоционално незрелих личности, особа у вулнерабилним животним фазама, као што су труднице, жене у лактацији, особе које трпе болове. У форензичкој анализи, разматра се настанак пролазног поремећаја психичких функција и степен утицаја на мишљење и понашање. Оваква стања су пре итузетак него правило, јер се криза разматра као физиолошка реакција а не патолошка појава.

ФОРЕНЗИЧКИ АСПЕКТ АКУТНЕ РЕАКЦИЈЕ НА СТРЕС

Општа карактеристика реактивних стања је изненадно настали слом адаптационих механизама услед психо трауматизације. Траума је изненадни

негативни догађај који специфично погађа слабу тачку особе и значи губитак: здравља дела тела, физичког изгледа, блиске особе, љубави, новца, социјалног положаја (2).

У акутној реакцији на стрес, искуство трауме доводи до тренутне дезинтеграције личности до стања шока и реституције са развојем психичких симптома. Манифестује се краткотрајним поремећајем свести услед психогеног шока. То је стање дисоцијације, сужења свести са непотпуним сећањем на све елементе догађаја. У тренутку настају афекти страха, беса, очаја који доводе до поремећаја когнитивног функционисања. У оваквом, афективном стању поремећене свести могући су поступци против других људи или ствари, тј. кривично дело. С обзиром да је у тим тренуцима ослабљена вољна контрола понашања као и логично расуђивање, некада се одговорност за дело процењује као смањена. Тада је насилни поступак усмерен према узроку трауматског искуства и има одбрамбени карактер-дела учињена у афекту. Други поступци који немају логичну везу са истовременим негативним и потенцијало трауматичним догађајем, нису у функцији акутне реакције на стрес и за такво поступање је очувана потпуна одговорност особе за своје понашање. Након краткотрајног шока-стање „слеђености"особа је преплављена анксиозним стањем које са осцилацијама у интензитету траје до 48 сати од трауматског догађаја. Могућа је појава и депресивних симптома, стања беспомоћности, туге безвољности, пасивизације. Овакве емоције доминирају расположењем и ремете сан, енегетски исцрпљују особу, основно расположење је нестабилно, плачљиво, напето, дисфорично, настаје пад у општем нивоу функционисања. У овим стањима, кривична одговорност је очувана јер свест и расуђивање нису компромитовани. Вољно одлучивање промишљање и разумевање правних радњи може бити ометена услед пролазне непромшљености безвољности и опште слабости, али је пословна способност генерално очувана. У психијатријском вештачењу, потребно је проценити да ли је неки поступак у функцији потојеће дезинтеграције или одбране од анксиозности или је усмерен на задовољење неких других потреба и циљева , а трауматско искуство је само оправдање које би пред законом смањило одговорност (3). У смислу претрпљене неимовинске штете, доживљени страх у оквиру акутне стресне реакције, карактерише се као примарни страх. Он је паничног (максималног) интензитета кратког трајања и дезинтегришућег утицаја на личност. Анксиозно стање које следи након примарног страха је секундарни страх, блажег до средњег интензитета и трајања и представља душевну патњу. Хронификација анксиозности након акутне стресне реакције, развој неуротичних поремећаја: агорафобије, паничног поремећаја, генерализованог анксиозног поремећаја, може бити основ за процену претрпљене нематеријалне штете, када је такво стање изазвано поступањем друге особе. Процењује се вештачењем присуство дуготрајних и будућих непријатниг емоција, патње које ометају живот особе и ограничавају је у постизању за њу очекиваних циљева.

ФОРЕНЗИЧКИ АСПЕКТ ПОРЕМЕЋАЈА АДАПТАЦИЈЕ

Негативно промењен животни концепт може изазвати психичку реакцију на нарушену равнотежу особе и околине. Промена се доживљава као губитак стабилности и ослонца, безизлазност и беспомоћност услед немогућности да се остваре циљеви и потребе на ранији начин. Особа не може да се снађе у новим околностима осећа се уплашено, као пред непремостивим тешкоћама, будућност

је незамислива а неизвесност опште присутна (4). Поремећај се испољава као анксиозни, депресивни или мешовити анксиозно депресивни синдром, поремећај социјалног понашања или комбиновани емоционални и поремећај понашања. Ниво симптома је неуротски, очуван је тест реалности, рационални однос према себи и другима. Овакво стање траје од неколико дана до 6 месеци и може ометати свакодневно функционисање: сан, апетит, вољу за радом, рекреацијом социјалним активностима. Особа је очуваних сазнајних функција и може да одлучује о својим поступцима има очувану кривичну одговорност и пословну способност.

У смислу питања претрпљене неимовинске штете, уколико је поремећај прилагођавања настао као последица губитка социјалне сигурности и стабилног окружења, може се указати да особа у оваквом стању има душевне патње/болове јер у њеном расположењу доминирају негативне, непријатне емоције стрепње, бриге, беспомоћности, осрамоћености, унижења. У пракси се оваква стања могу видети као реакције на губитак посла, на миграцију у нову средину (економску, верску, политичку), губитак ранијег положаја (премештај на лошије радно место-деградација, затварања-унижење, страх, повреда угледа части), и може се вештачењем утврдити постојање душевне патње која је у извесном степену довела до умањења опште животне способности и за коју се некада тражи материјална надокнада. У већини оваквих стања, нема основа за новчану компензацију јер је стање пролазног карактера и не доводи до значајног психичке поремећености. Задатак вештака је да сагледа више аспеката.

Степен претрпљених психичких болова зависи од многих фактора:

» Преморбидних особина личности, тј. да ли је таква особа специфично осетљива на ситуацију промене,
» Општег животног контекста особе у односу на који се процењује општи значај претрпљеног,
» Могућност/немогућност актуелне социјалне и психолошке подршке и помоћи која би умањила патњу,
» Интензитета и трајања негативних емоција као и начина на који утичу на животне способности,
» Процењује се и да ли у оквиру 6 месеци долази до потпуног опоравка - стање се завршава „ реституто ад интегрум“, или се особа не опорави од поремећаја клиничка слика се „обогаћује“ и наставља стањем хроничне неурозе или психотичног стања. У том случају реактивно стање, тј. поремећај адаптације је увод за други психички поремећај неизвесног тока и исхода, који захтева психијатријско лечење и далеко више омета особу. У том случају материјална компензација има основа јер поремећени услови живота и нарушена равнотежа личности дуготрајно мењају ниво функционисања и онемогућавају квалитет живота који је раније постојао.

ФОРЕНЗИЧКИ АСПЕКТ ПОСТТРАУМАТСКОГ СТРЕСНОГ ПОРЕМЕЋАЈА ПТСП

Поремећај настаје након преживљеног катастрофичног искуства, услед немогућности интеграције преживљеног у сећање. Почетак је у оквиру месец дана од трауме (постоји и ПТСП са касним почетком, више месеци од трауме) траје неколико недеља или месеци, пролази спонтано и уз психотерапију, уколико је праћен интензивном анксиозношћу, депресијом, агресивним понашањем, неопходан је медикаментозни третман (5).

Одговорност за кривична дела учињена у различитим фазама поремећаја,

је предмет индивидуалне форензичке анализе. Афективно сужење свести у „flash-back" епизодама је стање губитка контакта са реалношћу и немогућности контроле понашања. Свест је усмерена на пробуђена сећања а не на реалне догађаје. Могући су одбрамбени агресивни поступци или неусмерена и непланирана активност која никада не иде у корист особе нити се њима постиже неки други циљ. У таквом стању особа бежи, сакрива се трчи, удара око себе, насумице пуца из оружја и може некога да повреди и да учини материјалну штету. Уколико се докаже да је понашање последица измењене свести, за овакве поступке је правно неурачуњив. За друга дела која су разумљива из животног контекста и нису последица измене свести, одговорност је потпуна. Урачуњивост је очувана за поступке у алкохолисано стању „actio libera in causa", осим ако се ради о болести зависности.

У пракси се поставља питање радне способности ратних ветерана и материјалне компензације за преживљено трауматско искуство. ПТСП је пролазни психички поремећај који у основи не испуњава критеријуме за новчану надокнаду због страха, душевних болова као ни за губитак радне способности. Уколико настану тешке депресивне епизоде, психотичне компликације и болести зависности који се јављају у склопу ПТСП, инвалидност је могуће утврдити. Пословна способност је очувана у свим сферама, може бити нарушена у епизодама психијатријских компликација који представљају пролазне душевне поремећаје.

ФОРЕНЗИЧКИ АСПЕКТ РЕАКТИВНИХ ПСИХОЗА

Параноидне, схизоидне, хистрионичне, цклотимне личности, након индивидуално специфичног трауматског искуства могу развити пролазни психотични поремећај чији садржај и карактеристике имају разумљиву везу са преживљеним искуством као и са преморбидним особинама личности. У стању дезорганизације понашања, често је свест помућена а под утицајем сумануих идеја и халуцинација, могућа су дела против других људи, за које постоји делимична амнезија. За оваква дела присутна је неурачуњивост, или је битно смањена. Правне радње учињене у стању привремене душевне поремећености, су не важеће, јер је тада пословна способност нарушена. У стањима „затворских психоза" насталих као реакција на искуство затварања, урачуњивост је очувана за дела учињена пре одласка на издржавање казне. Присутна је немогућност особе да прати и разуме судски поступак, тако да је процесна способност нарушена. Судски поступак се тада прекида и наставља по престанку реактивног стања.

ЗАКЉУЧАК

У реактивним стањима, кривична одговорност и пословна способност су углавном очуване. Индивидуалном форензичком анализом треба утврдити специфичности сваког акта, а постојање стања привремене душевне поремећености може да умањи кривичну одговорност и да наруши пословну способност особа, за дела учињена у таквом стању.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Kaličanin P. Psihijatrija. Velarta Beograd 1997.
2. Kecmanović D. Psihijatrija. Svetlost , Medicinska knjiga Beograd-Zagreb, 1989.
3. Kovačević R. Forenzička psihijatrija, Pravni fakultet u Banjoj Luci, Centar za

publikacije 2000.
4. Jaspers K. Opšta psihopatologija. Prosveta-Savremena administracija Beograd 1978.
5. Milchman M S. Forensic implications of changes in DSM-5 criteria for responses to trauma and sress. International Journal of Low and Psychiatry 2016; 49: 163-182.

618.414.4

проф.др. Диана Белевска, e-mail: diana.belevska@t-home.mk
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе-Битола, Р. Македонија

м-р Јана Белевска, e-mail: janabelevska@hotmail.com
ПЗУ „Ре-МЕДИКА“ - Скопје, Р. Македонија

м-р Елена Кузмановска, e-mail: e.jakimovaa@gmail.com
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе-Битола, Р. Македонија

ПОРОДИЛНА БОЛКА-ОЧЕКУВАЊА И РЕАЛНОСТ

Апстракт: Секој од нас има доживеано некаков вид на болка, која може да ја оцениме спрема нашето субјективно мислење. Луѓето различно реагираат и ја оценуваат различно на скалата за болка. Посебен вид на болка што може да ја почувствува само жената која е на прагот да стане мајка, е родилната болка. Оваа болка, секоја жена ја чувствува и опишува различно, во зависност од претходните искуства, емоционалната состојба, како и од тоа колкава поддршка има од семејството и најблиските, како и од анатомијата на нејзиното тело.

Клучни зборови: породилна болка, степен на болка, породување

BIRTH PAIN-EXPECTATIONS AND REALITY

Abstract: Everyone has his own experience with some type of pain, pain which can be rated according to our subjective opinion. People react differently and they evaluate the level of pain with scale for pain. Special type of pain that can be felt only by the woman, a mother to be, is birth pain. This pain, is described differently by every mother. That depends a lot from her previous experience, from her emotional condition, and from the support she has from her family, and the anatomy of her body.

Key words: birth pain, pain grade, childbirth

МОЖНОСТИ ЗА ОЛЕСНУВАЊЕ НА ПОРОДУВАЊЕТО

Под олеснување на породувањето се подразбира отстранување, односно намалување на степенот на болка при породувањето. Меѓутоа, олеснување на породување значи и скратување на траењето на породувањето и намалување на родилните компликации. Родилните болки може да се намалат со помош на фармаколошки и психолошки постапки.

ФАРМАКОЛОШКИ ПОСТАПКИ ЗА ОТСТРАНУВАЊЕ НА БОЛКА

Лекови за ублажување на болка се применуваат во акушерството уште од средината на XIX век. Најпрво, за таа цел бил користен етер, а подоцна и хлороформ. Како што одминувало времето, се користеле и деривати на морфиум, барбитурати и други средства кои овозможувале брза и лесна апликација и делотворно ја ублажувале болката. Меѓутоа, користењето на лекови за време на раѓањето може да има негативни последици. Се утврдило дека опијатите дејствуваат на стеснување на свеста на мајката, а за барбитуратите е утврдено дека ја намалуваат респирацијата на детето, па така може да се каже дека без оглед на

видот на користени лекови, сепак постојат можности од нивно негативно дејство, како врз организмот на мајката, така и врз организмот на плодот, во кој преку плацентата лекот доаѓа многу брзо. Опоидните аналгетици имаат голема важност при намалувањето на акутната болка. Строго определени насоки се неопходни при избирањето на лек, метода на администрација, дозирање и избегнување на несакани ефекти. Затоа во денешно време се користат лекови кои не влијаат негативно на мајката или на плодот. Најчесто се користат епидурална или спинална анестезија.

ПСИХОЛОШКИ ПОСТАПКИ ЗА ОТСТРАНУВАЊЕ НА БОЛКА

Од психолошките постапки за отстранување на болка при породувањето, најпознати се:

- Постапката на "природно породување"
- Постапката на психопрофилакса
- Ламазовата метода
- Постапката на хипнотичка сугестија

Скоро сите тие постапки се засноваат на некои заеднички начела и тоа: намалување на стравот и тегобите, известување на трудниците за сите аспекти на породување, увежбување на мускулна опуштеност, како и градење на позитивен емоционален однос помеѓу трудницата и здравствениот персонал.

Психопрофилактичките постапки се развиваат во 50-те години од минатиот век, благодарение на постоењето на фактот дека болката не е нужно поврзана со раѓањето и дека може со сугестија да се делува кон намалување на болката, како и тоа дека стравот и тежината се фактори кои најсилно делуваат врз интензитетот на болката. При оваа постапка се делува преку здравствено "просветлување", односно објаснување. Цел на здравственото "просветлување" е запознавање на бремената жена со сите аспекти на породување, отстранување на од порано стекнатите предрасуди, запознавање на трудницата со анатомско-физиолошките основи на пораѓајот, како и детално запознавање со текот на породување и начинот на соработка со здравствениот персонал. Постојат силни докази дека жените од поразвиените и побогати земји, кои добиваат континуирана акушерска нега за време на породувањето, кои имаат воспоставено добра комуникација со здравствениот персонал околу нив, и кои добиваат целосна поддршка за време на породувањето, чувствуваат понизок степен на болка. Исто така, породувањето им тече со помал број на интервенции и имаат чувство на контрола врз самиот чин.

Ламазовата метода на олеснето породување се состои во детално информирање на бремената за бременоста и пораѓајот, тренинг на мускулната опуштеност, тренинг за отстранување на вниманието од болните импулси, како и вежби за дишење. Релаксација се постигнува со помош на физички вежби и вежби за дишење. Задачата на физичките вежби и на вежбите за дишење е двократна. Од една страна преку нив се постигнува мускулна опуштеност која сама по себе го олеснува породувањето, а самата мускулна опуштеност води до намалување на емоционалната напнатост. Емоционалната и мускулната напнатост се толку поврзани, што секоја емоционална напнатост води до појава на мускулна напнатост и обратно. Споредувајќи ги родилките кои се склони кон "катастрофизирање" на болката и оние кои не се склони кон вакво однесување, се увидело дека родилките склони кон "катастрофизирање" често чувствувале

перинеална болка и до еден месец после породувањето. Се смета дека од голема помош кај ваквиот тип на жени е практикувањето на когнитивно-бихејвиоралната терапија, уште во пренаталниот период.

Методата на хипнотичка сугестија не е нова во акушерството. Нејзиното користење започнува кон крајот на XIX век. По своите основни начела се темели на истите цели како и останатите психолошки постапки на ублажување на болката- основната цел е намалување на емоционалната и мускулната напнатост на родилката пред и за време на породувањето. Со хипноза се намалува болката, но на начин кој не е штетен по респираторниот систем и крвоток на детето и мајката. Притоа, нормалниот тек на раѓањето е задржан, а болката во голем дел или целосно е отстранета. Болката при раѓањето е условена од физички контракции на матката и растегнување на лигаментите во карлицата за време на раѓањето на детето, како и заради постоењето на изразено чувство на страв, загриженост и напнатост, кои се поврзани со нереалните очекувања и предрасуди за породувањето како многу болно случување.

ИСТРАЖУВАЧКИ ДЕЛ

Во рамки на изработениов труд, беше спроведено истражување на темата "Родилна болка-очекувања и реалност". Истражувањето беше спроведено во Одделението за Гинекологија и Акушерство, во Клиничка болница "д-р Трифун Пановски"-Битола, во периодот од 15.02-05.03.2017. Испитанички беа родилки кои беа присутни на Одделението, и кои беа испитувани за степенот на болка за време на трите родилни периоди. При истражувањето, ќе се измери и спореди појавата и степенот на болка кај родилките, кои се поделени во две групи, родилки кои посетувале претходна психолошка подготовка и родилки кои не посетувале претходна психолошка подготовка.

На прашањето:-"Колкава болка очекувате дека ќе почувствувате за време на породување?"- од групата која била на претходна подготовка најмногу испитанички (42,84%) одговориле дека очекуваат да почувствуваат болка со интензитет 10, од понудени одговори од 0-10. Од групата што не била на претходна психолошка подготовка најголем број на родилки(57,12%) изјавиле дека очекуваат да почувствуваат болка со интензитет 10, од понудени одговори од 0-10.

На прашањето:- "Колкава болка чувствувате? (во прв родилен период-период на отварање на маткино устие и спуштање на плодот)," од групата што била на претходна подготовка најмногу испитанички (28,56%) одговориле дека чувствуваат болка со интензитет 7, од понудени одговори од 0-10. Од групата што не била на претходна психолошка подготовка најголем број родилки (33,32%) изјавиле дека чувствуваат степен на болка 10, од понудени одговори од 0-10.

На прашањето :-"Колкава болка чувствувате? (во втор родилен период, односно периодот на експулија на плодот)" од групата што била на претходна подготовка најголем број на испитанички (23,8%) одговориле дека чувствуваат болка со интензитет 10, од понудени одговори од 0-10. Од групата што не била на претходна психолошка подготовка најголем број родилки (23,8%) изјавиле дека чувствуваат степен на болка 10, од понудени одговори од 0-10.

На прашањето:-"Кој од следните зборови најдобро ја опишува болката што ја чувствувате? (непосредно пред експулија на плодот)", од групата што била на претходна подготовка најмногу одговориле дека чувствуваат болка која ја

опишуваат како в) вознемирувачка (38,08%), додека од групата која не била на претходна подготовка еднаков број на испитанички (по 28,56%) одговориле дека чувствуваат болка која ја опишуваат како г) страшна и д) неподнослива.

На прашањето:-"Колкава болка чувствувате? (трет родилен период- после породување на плодот, период во кој излегува плацентата", од групата што била на претходна подготовка еднаков број на испитанички (по 19,04%) одговориле дека чувствуваат степен на болка 2,5 и 6. Од групата која не била на претходна психолошка подготовка најголем број на испитанички (28,56%) изјавиле дека чувствуваат степен на болка 6, од понудени одговори од 0-10.

На прашањето:-"Колкава болка реално почувствувавте за време на породување" (после породување), од групата што била на претходна подготовка еднаков број на испитанички (по 23,8%) одговориле дека почувствувале степен на болка 8 и 10. Од групата која не била на претходна психолошка подготовка најголем број на испитанички (33,32%) изјавиле дека почувствувале степен на болка 10,од понудени одговори од 0-10.

ЗАКЛУЧОК

Според резултатите од спроведеното истражување може да се заклучи дека доживувањето на родилната болка е нешто на што влијаат голем број фактори. Како еден од нив што овде е земен во предвид е факторот на постоење или непостоење на претходна психолошка подготовка кај родилката. Резултатите несомнено покажуваат дека испитаничките од групата што посетувале часови за психолошка подготовка пред раѓање имаат пониски оценки за болката што ја почувствувале за време на сите родилни периоди, за разлика од испитаничките од групата кои не посетувале часови за психолошка подготовка пред раѓање. Овој податок доволно говори за важноста што ја имаат ваквиот тип на подготовки за идните мајки и родители воопшто и за тоа дека бројот на школи или стручни лица што ја имаат оваа задача во заедницата треба да биде што поголем.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Havelka, M. (2002): Zdravstvena psihologija, Naklada "Slap", Jastrebarsko
2. Obstetri Williams
3. Anne Danielle Santos Soares, Tânia Cursino de Menezes Couceiro, Luciana Cavalcanti Lima, Fernanda Lobo Lago Flores, Eusa Maria Belarmino Alcoforado, Roberto de Oliveira Couceiro Filho (2012): Association of Pain Catastrophizing with the Incidence and Severity of Acute and Persistent Perineal Pain after Natural Childbirth: Longitudinal Cohort Study, Sociedade Brasileira de Anestesiologia, "Elsevier Editora Ltd"
4. Khitham Mohammad, Insaf Shaban, Caroline Homer, Debra Creedy (2014), International Journal of Nursing and Midwifery
5. Neeta Kumar (2007), WHO Normative Guidelines on Pain Management, WHO, Geneva

316.356.2-055.5/.7

Д-р Арсовска Несторовска Кети
М-р Марина Кузмановска
МСУ „Г.Р.Державин“ Свети Николе- Битола, Р.Македонија

ЛГБТ РОДИТЕЛСТВО – ИСТОПОЛОВИ РОДИТЕЛИ И НИВНИТЕ ДЕЦА

Апстракт: Последните децении од 20 почетокот на 21 век доведоја до многу општествено политички социјални и културолошки промени, во контекст на тие промени го следиме и поимањето на родителството на ЛГБТ заедниците како социјална конструкција која представува еден нов можен поглед на сфакањата на односот на родителите и децата на современото општество. Во ова труд родителството на ЛГБТ заедниците ке се посматра само како социјална конструкција со која не мора да се согласиме но основната интенција е да го анализираме, нормативно да ги претсавиме ЛГБТ заедниците и да истакниме одредени сознанија на етаблирани светски асоцијации во врска со нивните ставови колку овај облик на родителство е возможен и на кој начин функционира.

Клучни зборови: ЛГБТ заедници, родителство.

LGBT PARENTHOOD – SAME-SEX PARENTS AND THEIR CHILDREN

Abstract: The last decades of the 20th early 21st century led to many social political social and cultural changes in the context of these changes follow and understanding of parenting LGBT communities as a social construct that represents a new possible view of understanding the relationship between parents and children contemporary social. In this paper parenting LGBT community will be seen only as a social construct that does not have to agree but the main intention is to analyze normative to represent LGBT communities and highlight certain knowledge of established secular associations about their views as this form of parenting is possible and how it works.

Key words: LGBT communities, parenthood.

ВОВЕД

Во текот на човековата историја, доминантно, т.е скоро легитимно е сфакањето на родителството, дека тоа е социоопшествена конструкција која се реализира помеѓу партнери од спротивен пол, како нешто природно, интиутивно или како нешто што е од дадено од Бога.

Но, бидејќи опшествените групи во текот на своето постоење се трансформираат и менуваат така и бракот- семејството, како заедница наспрем традиционалната форма во која постои и сеуште доминира во изборната форма, добива некои свои нови модалитети познати како истополови бракови кои прераснуваат во ЛГБТ семејства. Всушност истополовите бракови се брачни заедници од две личности од ист пол и род. Како последица на ваквите брачни заедници настанува ЛГБТ родителството преку усвојување на деца, донација на сперма, како хранителско семејство, или со посредство на сурагатно мајчинство. Има и такви случаеви кога мајката и таткото пред да стапат во истполовата брачна

врска биле во хетеросексуална врска во која добиле дете. Значи, ако се пејди од податокот дека во САД постојат признати ЛГБТ заедници во кој до 2005 год. се вдомени по најразличен основ 270.313 деца и живеат во овие истополови семејства, а, во 2010 год. овој број нараснал на 356.140 деца, оваа проблематика очигледно е дека заслужува анализа и треба да биди предмет на расправа.

Во академските кругови на нашата средина воопшто не се третира проблемот на ЛГБТ родителството и како предметен професор по група предмети на катедрата за психологија во честите дискусии и расправи со студентите, дојдов до сознание дека предрасудите во ставовите кај истите, со кој се посматра социјалната конструкција на родителството, всушност ја исклучува воопшто можноста за постоење социјалната конструкција на родителство на ЛГБТ заедници. Токму затоа во овој труд ќе бидат накратко представени ЛГБТ заедниците, нивното право на признатост во голем број земји, додека во другиот дел ќе бидат изнесени резултати од истражувања кој во основа ги покажуваат општествените услови за постоење на ЛГБТ родителството како и проблематизирање на социјалната конструкција на родителството на истополовите бракови. Секако овој труд има дескриптивна природа без тенденција да биде исцрпен и потполн, но исто така треба да послужи како база за анализа на ова проблематика која во нашето општество потполно се негира и табуизира.

Голем е бројот на многу ЛГБТ личности кои ги подигнуваат своите деца во хетеросексуални бракови при што другите членови на семејството и незнаат дека нивниот партнер – ка или едниот од родителите не се хетеросексуалци. Најчестите причини поради кои се таат ваквите состојби и сексуалната ориентација во хетеросексуалните бракови се најразлични. Кај некој доминира страв од дискриминација, кај некои доминира желбата за семејство а кај некои доминира религиозниот сегмент. Разоткривањето на вистината пред семејството може да биде многу тежок чин за некои луѓе или за членовите на нивното семејство при што тие треба да се изборат како со новото сознание, така и со анти-геј ставовите во средината во која што живеат. Во последните децении се прават вистински револуционерни пресвртници и можности за истополово родителство каде две жени можат да добијат женско дете со генетски предиспозиции од двете, или двајца мажи можат да добијат машко или женско дете со генетски материјал од двајцата.

Се чини дека ЛГБТ родителството не е тема со која се занимаваат психолозите и педагозите но од аспект на родителство е значајна од барем две причини. Пред се битен е фактот дека механизмот на социјална конструкција на родителството длабоко влијае на динамиката на односите внатре во семејството и второ многу е битен односот на општествените институции према членовите на ЛГБТ семејствата или во поширока смисла она што значи поддршка или отфрлање кое семејството го добива од општеството.

Во прилог ја изнесува теоријата на Кларк(2001) која користи истражувачки аргументи кои во медиумите често се користат за да ја истакнат штетноста од подигнување и воспитување на деца во истополови бракови. Во оваа теорија се нагласува неморалноста на родителите во истополовите бракови и втората компонента која често се истакнува е негативното влијание кое родителите можат да го имаат врз детето во овие ЛГБТ заедници. Имено чести се нападите на многу критичари дека родителството во ЛГБТ заедниците е грев, дека е неприродно и себично бидејќи ги игнорира најдобрите интереси на децата. Исто

така се истакнува дека на децата им недостасуваат соодветни модели за учење на однесувањето и се наведуваат можни опасности дека и тие ке се преобразат во идни хомосексуалци или дека можеби ке ги напаствуваат своите врсници. Некои од "аргументите" почиваат на невистинити премиси дека кај децата кои растат во ЛГБТ заедницата ќе има проблеми поради недостатоци од модели каде се учи како да се играат улогите на син или ќерка во семејството, а од друга страна сосема е јасно дека во еднородителските семејства исто така овие модели недостасуваат. Друга импликација која често се споменува е дека децата кои растат во ЛГБТ заедниците имаат големи можности да станат потенцијални хомосексуалци. Ваквиот дискурс во прецепцијата на хомосексуалноста ја представува истата како болест, и на некој начин ја конструира хетеросексуалноста како природна и почетна точка која се "расипува" и менува под влијание на присутноста на личности кој се хомосексуално ориентирани(Raymond, 1992, prema Clarke 2001). Веќе е истакнато дека според оваа теза многу се почести негативните импликации од подигнувањето на деца во ЛГБТ заедниците од типот на напаствување на врсниците, што всушност најчесто се случува во оние општества каде хомосексуалноста се смета за девијантна појава. Цела оваа аргументација е проблематична бидејќи прифаќа повеќе мерила за припадност, морал, и нешто што се смета најдобро за детето. Имено, доколку семејството почива на строго природни податоци, без никакви медицински интервенции го добиле потомството тогаш не е природно ни забременувањето со помош на различни медицински техники за реализација на оплодувањето или уште посвојувањето на дете е нешто што излегува надвор од природната состојба на семејството.

Друго, кога е во прашање моралот многу е битно на што се повикуваме. Според нормите на водечките религии разводот не е морален и тоа е до ден денес така, посебно кај припадниците нај католичката религија, бидејќи бракот се третира коко институција која човекот ниту ја создал ниту можи да ја растури. Очигледно и ова сфаќање за не-моралноста на бракот се промени.

Трето, конструкцијата што е од најдобар интерес за детето, се покажала дека е проблематична и временски и културно е условена. Имено Конвенцијата за правата на децата не дефинира што е тоа најдобар интерес за детето, туку тоа може да се открие од различните пишувани материјали кои на децата им гарантираат право на живот, или право на родителска грижа.

(Von Rossum 2010) истакнува дека конвенцијата не зборува ништо за тоа, какво да биде семејството во својата структура, за да биде остварен најдобриот интерес на детето, иако во начело е истакнато дека најдобра грижа на детето можат да му обезбедат двата биолошки родители, на доследен начин во едно стабилно внатрешно опкружување, но од ова сфаќање за најдобриот интерес за детето не отпаѓаат само еднополовите семејства, туку и цела друга низа на семејни структури кои важат за дисфункционални. Семејната педагогија истакнува дека е огромно задоволството и исполнетоста на родителите битен предуслов за добро родителство (Brajsa, 2995; Juul, 2002, Wall 1986,) Од сите горе наведени причини премисата дека истополовите семејства не се најдобри за обезбедување на интересита на децата се чини дека е прилично проблематична.

Секако, овие тези треба само да послужат како потенцијал за критично разгледување на аргументите кои се користат против подигнувањето на децата во ЛГБТ заедниците, а кои не се секогаш научно потврдени, туку општествено врежани во парадигмата на однесување на луѓето, што има дава најчесно еднаква

тежина како и на научно докажаните факти.

Од друга страна се зголеми бројот на научните истражувања, кои доследно покажуваат дека ЛГБТ заедниците се подеднакво спремни и способни како и хетеросексуалните родителски заедници во подигнувањето на децата. Исто така истражувањата покажале дека не постои корелација меѓу сексуалната ориентација на родителите и нивната емоционална и психолошка прилагоденост во однесувањето со децата. Многу етаблирани и признати меѓународни организации како што се Американската психолошка асоцијација, Американската психијатриска асоцијација, Националната асоцијација на социјалните работници. изјавуваат " Способноста на геј, и лезбејските личности како родители како и позитивните резултати кои ги остваруваат со нивните деца покажуваат дека во овие заедници преовладува хармонија во отсуство на несогласување на партнерите. Изјавите на водечките асоцијации на експертите на оваа област покажуваат професионален консензус дека децата воспитани од страна на лезбејки и геј родители не се разликуваат многу во еден значаен поглед од оние кои растат и се воспитуваат во хетеросексуални родителски парови. Ни едно кредибилно емпириско истражување кое е реализирано во САД не го покажува спротивното". Професор Јудитх Стацеу од Њу Јорк истакнува дека "Ретко постои толкава слога во било која област на ошстествените науки како што е со геј родителството. Тоа е причина што Американската академија на педијатрите и сите главни професионални организации со експертиза од областа на здравјето на детето се согласуваат да дадат мислење и резолуција со која што се поддржуваат родителските права на истополовите бракови. Меѓу овие организации кои ги поддржуваат истополовите родителски права на ЛГБТ се; Американската психијатриска асоцијација, Националната асоцијација на сцијалните работотници, Лигата на Америка за здравјето на децата, Американската адвокатска комора, Американската психоаналитичка асоцијација, Американската академија на семејните лекари, кралскиот колеџ на психијатри, Канадската психолошка асоцијација итн.

Треба да се истакни дека Американската психолошка асоцијација го поддржува усвојувањето деца и родителството од страна на ЛГБТ заедниците истакнувајќи дека предрасудите негативно се одразуваат врз психолошкото здравје на еден од половите парови, и дека не постојат емпириски докази дека нивното родителство можи да шкоди. Канадската психолошка асоцијација покажала загриженост бидејќи некои личности и институции лошо ги тумачат резултатите од психолошките истражувања за да ги подржат своите позиции, а нивните позиции почиваат на други позиции на вредности и уверувања. Најчесто истражувачите спорат околу прашањето дали децата од истополовите семејства ќе бидат повеќе наклонети кон истополови сексуални искуства кога ќе пораснат или не. Од друга страна, се поставува прашањето дали ваквите размисли се релеванти, бидејќи хомосексуалноста не е болест и не се смета дека е штетна, не посакувана или превенција на професијата која се занимава со менталното здравје на луѓето.

Неколку проверени студии со кои се споредуваат децата кои растат во истополови бракови, и деца кои растат со татко и мајка не откриле некоја врска меѓу истополното родителство и ветојатноста дека тие деца покасно ќе се идентификуваат како хомосексуалци. Голем број на автори во САД истакнуваат дека хомофобијата и хетеронормативните ставови биле последица во поранешните

истражувања на децата од истополовите родители и дека студиите на децата кои растат со еден родител не се релевантни за студиите од истополните семејства. Откриено е дека во овие семејства има помалку притисоци при воспитувањето на децата помала стереотипност, отвореност отколку во хетеросексуалните семејства Објаснувањето на современите психолози се движи во контекст на тоа дека ставовите кои ги градиме кога живееме во семејство кое не е оптеретено со стереотипи и забрани ја зголемуваат слободата на изборот. Авторите заклучуваат дека овие разлики не се значајни за општеството а произлегуваат од хетеросексуални и хомосексуални двојки.

Сфаќањето на ЛГБТ родителството како социјална конструкција представува еден нов можен поглед на сфакање на однос на родители и деца во современото општество. Секако, не е нужно да се сложиме со наведените елементи но социјалните конструкции на ЛГБТ родителството, но изнесенит ставови укажуваат какви релации се развиваат меѓу родителите и децата, што зборува за податокот дека партнерските врски не остануваат во социјален и временски вакум, туку дека тие се менуваат и од таму потребата за нивно истражување. ЛГБТ заедниците и родителството кај истите како социјална конструкција треба да се перцепира како импулс за критичко промислување на оваа проблематика, ревизија на знаењето, кое често ја запоставува и игнорира оваа појава.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Allport, G.W(1954). The nature of prejudice. Reading Addison – Wesley.
2. Aronson, E, Wilson, T.D I Akert, R.M (2005) Socijalna psihologija. Zagreb: Mate
3. Barth, F.(2002). An Anthropology of knowledge. Current Anthropology, 43 (1) 1-18
4. Brown, R.(2004). Group processes. Oxford. Blackwell publishing.

37.015.3:159.954

м-р Марина Кузмановска
МСУ „Г. Р. Державин“ Свети Николе - Битола, Р. Македонија

ПРИМЕНА НА КОГНИТИВНИТЕ СТИЛОВИ НА УЧЕЊЕ КАЈ КРЕАТИВНИТЕ УЧЕНИЦИ ВО ПРОЦЕСОТ НА НАСТАВАТА

Апстракт: Во рамките на моделот за поттикнување и развој на надареноста и креативноста, се истакнува важноста на учењето преку откривање, внатрешната мотивација и структурата на знаењата за развој на способностите за учење, имагинација и креативност. Методот на учење по пат на откривање го поттикнува креативниот процес кој се базира на когнитивните потреби како што се нов начин на инерпретација на информациите како и нивно комбинирање и откривање на нови стилови на учење.

Учењето по пат на откривање се спроведува преку оргинален развиен систем на вежби.

Клучни зборови: креативност, стилови на учење, настава, ученик.

APPLICATION OF COGNITIVE LEARNING STYLES AT CREATIVE STUDENTS IN TO THE TEACHING PROCESS

Abstract: Within the model to encourage the development of talent and creativity, emphasizes the importance of learning through discovery, internal motivation and structure of knowledge for development of learning abilities, imagination and creativity. The method of learning through discovering stimulates of creative process based on cognitive needs such as new way of interpretation of information and combining them and discovering new styles of learning.

Learning by discovering is implemented through original developed system of exercises.

Key words: creativity, styles of learning, education, student.

ВОВЕД

Поттикнувањето на креативноста треба да биде една од програмските задачи и ориентација на современото училиште за што е потребно да се осигура време во редовниот наставен процес. Доколку тоа не се направи креативноста и натаму ќе остане на маргините на училишната пракса. Креативноста не би требало да се поттикнува на маргините од наствниот процес,туку тоа треба да стане една од најважните задачи за која е потребна да се предвиди времето, постпките и стручната помош на наставниците.

Bruner се залага за поттикнување на креативната настава за сите категории на ученици. Тој пронашол начин како да се зголеми учеството и активностите на учениците во наставниот процес, потенцирајќи го принципот на “учење е чин на откривање.” Bruner посебно го истакнува значењето на внатрешната мотивација за учење и тука посебно ја нагласува важноста на следните мотиви: радозналост, мотив на идентификација, потреба за постигнување и компетентност.Методот на учење по пат на откривање го поттикнува креативниот процес кој се базира на

когнитивните потреби како што се нов начин на интрепретација на информациите како и нивно комбинирање и откривање на нови.Учењето по пат на откривање се спроведува преку оргинален развиен систем на вежби и тоа преку следните принципи: разгледување на материјалот на нов начин, откривање на што е можно поголем број на идеи и односи во дадениот текст, собирање и анализа на фактите во корист на хипотези, и обратно, и многу повеќе.

Примена на когнитивните стилови на учење кај креативните ученици во процесот на наставата

Постојат латерални техники кои настојуваат да ги вежбаат природните можности на мозокот. Техниките за латерално мислење го поттикнуваат дивергентното мислење.

Една од многуте техники кои придонесуваат за потикнување на креативноста е цратање на ментални мапи. Во училиштата кога се работи на одреденат тема за прибирање на податоци, белешките се наредени во линеарен правец. Но мозокот не функционира на тој начин, тој не ги скалдира информациите во правилни линии или колони. Мозокот информациите ги складира на своите дендриди кои личат на гранка од дрво (Dryden и Vos,2001).

Како се цртаат менталните мапи:

1. "Замислете дека вашите мозочни клетки се како дрво, од кое секое на своите гранки складира соодветни податоци.
2. Сега обидете се главните идеи од било која тема да ги распоредите на листот хартија во форма на дрво.
3. Почнете од главната идеја- најдобро со симбол сместена во средината од листот а од страната потоа цртајте гранки кои растат од неја.
4. За секоја работа на која сакате да се сетите напишете по еден збор или по еден симбол, по една главна тема за секоја гранка
5. Меѓусебно поврзаните идеи сместетеги на иста главна гранка, така што секоја излегува како нова подгранка.
6. Употребете различни биоци или маркери за темите кои се меѓусебно повразани.
7. Нацртајте што повеќе слики и симбили.
8. Кога ќе ја завршите секоја гранка, заокружете ја во границите со одредена боја.
9. Редовно дополнувајте ја секоја гранка " (Dryden и Vos,2001).

На таков начин се цратаат менталните мапи кои представуваат една од техниките за поттикнување на креативното мислење. Друга исто така применувана техника е цртање на шест шапки.

» Оваа техника не учи на тоа да се поделат мислењата на 6 различни начини кои се метафорично прикажани со шапки(со промена на шапките се менува нашиот начин на мислење),
» Да се зголеми ефикасноста на средбата и да се скрати нејзиното времетраење,
» Да се истаржи секоја ситуација или проблем и да се создадат алтернативи кои излегуваат надвор од рамките на очигледните решенија,
» Да се користи техника на "паралелно мислење" за охрабрување на идеите и како ефикасна алтернатива спротиставувањето на мислења,
» Да се користат различни видови на мислења.

Dryden и Vos(2001) истакнуваат дека во голем број на училишта не се применуваат креативните техники, иако од повеќе аспекти тие се наш клуч за иднината.

Кретивните техники тешко можат да се вклопат во редовната наставна програма и во традиционалната наставна структура.

Стратегии и стилови на учење кои ги применуваат креативните ученици

Најголемиот дел од когнитивното функционирање (мислење, учење и решавање на проблемите) кај надарените и креативни се одвива на повисоко ниво каде доминира метакогнитивното мислење и метакогнитивното знаење – тие формираат таков ментален склоп и стил на учење за решавање на проблемите.

Преку метакогнитивната стратегија креативниот ученик прави стратегија за организирано мислење. Креативниот ученикот стекнува контрола над самиот процес на учење.

Факт е дека не може секогаш се да се научи и како резултат на тоа постојат одредени техники и стилови на учење кои им помагаат на учениците.

Поголемиот број на автори се согласуваат со констатацијата дека когнитивните стилови се многу значајни во наставниот процес.

Когнитивните стилови се значајни при постигнувањето во процесот на учење.

Поимот "когнитивен стил" најчесто се користи кога се говори за когнитивна обработка на информациите воопшто. Најчесто користено, најприфатено одредување на когнитивните стилови е следното: когнитивен или сознаен стил е склоп на индивидуални разлики во начинот на памтење, мислење и решавање на проблемот.

Врз основа на описите на когнитивните стилови доминираат перцептивните канали и врзувајќи го моделот на столот за начинот на прием на информациите, широко е присутен и користен за обликување на наствните содржини е т.н. VAK модел на когнитивните стилови. Еден од често применуваните когнитивни стилови во училиштата е VAK (визуелен, аудитивен и кинестетски) модел, кој се развил на оснаова на неуро-лингвистичкото програмирање.

1. Визуелниот тип на учење е карактеристичен за оние ученици кои најлесно ги усвојуваат знаењата кога информациите се презентираат визуелно, во облик на текст и слика.
2. Аудитивниот тип учење се карактеризира со тоа што преку ваквиот стил на учење информациите најдобро се восприемаат на следниот начин: активно слушање на час, учество во дискусии, размена на идеи.
3. Кинестетскиот стил на учење се манифестира на следниот начин:учење преку пишување на забелешки, цртање на слики и диаграми.

Употребата на овој модел во педагогијата, му овозможува на наставниците во процесот на организација на часовите со примена на овие три типови когнитивни стилови. Учениците исто така можат да го применуваат овој модел како би си помогнале на самите себе со што би се фокусирале на она што најповеќе им користи и е во центарот на нивниот интерес.

VAK моделот настанал како последица на се повеќе забрзаниот процес на учење во светот, и како што изгледа се повеќе е популарен овој модел.

Сите ние кои се занимаваме со учење ги користиме сите три слушни

канали, преку кои примаме нови информации и искуства. Меѓитоа судејќи по VAK теоријата еден или два од овие стилови се доминантни. Доминантниот стил всушност представува и најефикасниот стил за личноста т.е.да ги науче новите информации. Тој стил не секогаш е ист за сите содржини.

Стил на учење е основен и доминантен начин на прием, обработка и употреба на стимул\информациите во процесот на учење, а најпрепознатлив е во текот на организираното учење во наставата.

Прв кој ги основал четирите стилови на учење е David Kolb(1984).

Според него тоа се: Активисти, Мислители, Теоретичари и Прагматичари. Овој модел се базира на четворостепен процес на учење во кој:

1. непосредното и конкретно искуство овозможува основа за
2. посматрање и рефлектирање (мислење) кое се дестилира во
3. апстрактни концепти произведувајќи нови импликации за акција која може да биде
4. активно тестирана произведувајќи нови искустав.

Просто речено, првата фаза на овој циклус учење представува собирање на конкретни искустава, втората се базира на посматрање и промислување на истите, третата се однесува на поврзување на тие искустав со широката база на знаење кај учениците, додека четвртата фаза представува примена на тие искустава и собирање на нови.

Активно учење-за ученикот најдобро учење е тоа во кое учениците активно учествуваат во процесот на донесување на знаења Clark(2000).

Најдобар начин да се привлече и задржи нечие внимание всушност представаува индивидуата, активно да биде влкучена во задачата.

Учењето во кое сака ученикот да предвиди што ќе се случи е еден од клучните вештини на активното учење и она што може да им помогне од содржината која се учи да им стане поинтересна. Активното учење подразбира активно барање на нови информации, креативниот ученик постојано поставува прашања и бара нови одговори, а не само да се прочита како да се дојде до крајниот резултат. Активниот ученик активно размислува, постојано е вкчлучен во дијалог со самиот себе за тоа што ќе се случи наредно, или како работите можат да се поврзат и да се интегрираат едни со други. Потребата за знаење, предвидување и потврдување на сопствените предпоставки представува возбудлив процес кај креативните ученици.

Преку различните когнитивни стратегии на учење креативните ученици својот мозок го користат на посложен начин за функционирање што всушност представува размислување надвор од рамките на постојаното мислење, создаваат нови мисли и идеи, како и поврзување на нови податоци.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Andrilovic, V., Cudina – ObradoviC, M. (1996). Psihologija ucenja i nastave. Zagreb
2. Griggs, S. and Dunn, R. (1996). Learning styles of Asian – American adolescents. Emergency librarian.
3. Grigorenko, E.L., Sternberg, R.J. (1997). Styles of thinking, abilities, and academic performance. Exceptional children. Vol.63, No. 3, pp. 295 – 312.

4. Grigorenko. E.L., Sternberg, R.J. (1995). Thinking styles. U: International handbook of Personality and intelligence. Ed. Saklofske, D.H., and Zeidner, M. New York: Plenum press.
5. Jung, C.G. (1984). Psiholoski tipovi. Novi Sad: Matica srpska.
6. Mandic, P. (1990). Kognitivni stilovi i stilovi ucenja. Pedagogija br. 3. Beograd.
7. Mandic, P., Gajanovic, N. (1991). Psihologija u slzbi ucenja i nastave.Lukavac:
8. Grafokomerc Tunjic.
9. Mandic, P. (1990). Kognitivni stilovi i stilovi ucenja. Pedagogija br. 3. Beograd.
10. Mandic, P., Gajanovic, N. (1991). Psihologija u slzbi ucenja i nastave.Lukavac: Grafokomerc Tunjic.

159.946.3.018

Кирил Трајчев
Универзитет „Гоце Делчев“ Штип, стручњак од практитка

ЛОГОТЕРАПИЈАТА НА ВИКТОР ФРАНКЛ ИЛИ ПОТРАГА ПО СМИСЛАТА НА ЖИВОТОТ

Апстракт: Виктор Емил Франкл е виенски психијатар, едно од најзначајните имиња во психологијата и психотерапијата и создавач и втемелител на логотерапијата. Поминал низ многу искушенија и лични страдања кои придонеле да ја зацврсти позицијата дека човековиот живот не ја губи смислата и во ситуација кога се допира неговото дно. Основач е на еден нов метод наречен логотерапија според кој многу од денешниве растројства се должат на недостаток на цел или смисла на животот. Според Франкл смислата не произлегува од човековата егзистенција, туку со смислата се соочува егзистенцијата. Еден од основните поими во логотерапијата е егзистенцијалниот вакуум. Овој вакуум е предизвикан од губењето на некои базични инстинкти, како и од слабеењето на традиционалните вредности. Логотерапијата на Франкл нуди три начини за извлекување од егзистенцијалниот вакуум и наоѓање на смислата на животот: творештво, доживување на некоја вредност и трпение. Според Франкл никој и ништо не може да ни даде смисла или цел на нашиот живот. Самите ние преку дадената одговорност треба да го пронајдеме тој пат на смислата.

Клучни зборови: логотерапија, смисла, егзистенција, смисла на животот

LOGOTHERAPY OF VIKTOR FRANKL OR SEARCHING OF THE MEANING OF LIFE

Abstract: Viktor Emil Frankl is a Viennese psychiatrist, one of the most important names in psychology and psychotherapy as well as a creator and founder of the logotherapy. He passed through many temptations and personal sufferings that have contributed to strengthen the position that human life does not lose the meaning in a situation when it touches its bottom. He is the founder of a new therapy method called logotherapy , according to which many of today›s disorders are due to the lack of purpose or the meaning of life. According to Frankl the meaning does not come from human existence, but the existence faces the meaning. One of the basic concepts in logo therapy is the existential vacuum. This vacuum is caused by losing some basic instincts as well as the weakening of the traditional values. Frankl`s logotherapy offers three ways of pulling out of the existential vacuum and finding the meaning of life: creativity, experiencing some values and patience. According to Frankl nothing and nobody can give us a meaning or purpose of our life. Via our given responsibility we should find the way to the meaning by ourselves.

Key words : logotherapy, meaning , existence, the meaning of life

I.

Виенскиот психијатар Виктор Франкл (1995 – 1997) се смета за основач и најистакнат претставник на една посебна варијанта на егзистенцијалистичката психотерапија, позната под името логотерапија. Самиот термин логотерапија е

од грчко потекло и е кованица од зборовите λογος = смисла и τεραπεα = лечење, што буквално значи лечење со смисла или исцелување со смисла. Неговата логотерапија се нарекува уште и нова„Трета виенска психотерапија" (првите две се на Фројд и Адлер). Творецот на логотерапијата за разлика од, егзистенцијалистите од атеистичка насока, припаѓа на оние кои застапуваат религиозна варијанта на филозофијата на егзистенцијата. Виктор Франкл тврди дека основата на своите теориски ставови ја нашол во самиот живот. Тој наведува дека во голем процент од сите невротски проблеми како основен симптом се јавува губењето на смислата на животот. Франкл воведува една нова нозолошка единица – ноогени неврози, за кои смета дека се последица на егзистенцијалните фрустрации, а главен симптом е чувството за губење на смислата на живеење. Во логотерапијата терапевтот активно го стимулира пациентот, го наведува да почне со потрагата по смислата, намерно да се фокусира на нешто или некого надвор од него самиот. Логотерапевтите сметаат дека барањето на задоволство и избегнувањето на болка односно непријатни чувства се лоша услуга во таквите настојувања. Самото решавање на психичките проблеми лежи главно во согледувањето на конфликтот меѓу реализираната смисла на постоењето и условите за нејзино остварување..

Според Франкл еден од базичните човекови мотиви е волјата за смисла. Дури самото човеково трагање за смислата е најсигурниот знак за постоењето на човекот. Смислата на животот не е апстрактна туку е конкретна и единствена за секоја личност. Ниеден друг човек не може да ја открие или да ја понуди смислата освен секој самиот на себе. Франкл нагласува дека човекот и во најтешките ситуации може да ја пронајде личната смисла. Името логотерапија кое Франкл прв пат јавно го употребил во 1926 година, го сметал за најсоодветно, затоа што за разлика од другите струи на егзистенцијалистичката анализа, како централна точка на интерес на логотерапијата е човековото трагање за смисла.

Односот на логотерапијата и религијата е исто така сложен, бидејќи нивните дејности некаде се допираат, па и дури и нивните резултати можат да бидат исти, макар што целите им се суштински различни. Целта на религијата е спасувањето на душата, а не душевното здравје. Од друга страна логотерапевтот анализирајќи го пациентот, може кај него да ја открие и ослободи потиснатата религиозност.

Целта на логотерапијата како психотерапевтска техника е да му овозможи на пациентот да стане свесен за она што несвесно го сака и кон што вистински се стреми, но не само во нагонска и психолошка, туку и во духовна смисла. Задачата на терапевтот не е во тоа на пациентот да му ја пронајде смислата на животот, туку само да му помогне во неговиот обид. Самиот пациент мора да ја најде личната смисла на својата егзистенција, со сопствен напор да ја открие, а не да ја измисли. Механизмот со кој се постигнува оздравување во логотерапијата се состои во тоа пациентот да се предизвика храбро да се соочи со смислата и целта на своето живеење и да биде поттикнат и охрабрен да ги оствари. Ќе го парафразирам самиот Франкл кој по повод лечењето на една своја пациентка ќе рече дека неговата задача како психотерапевт е да ја поттикне на свесно ниво да се запраша за смислата на својот живот, наместо да ги потиснува своите сомнежи.

II.

Логотерапијата се занимава со смислата на човековото постоење и особено со терапевтска техника која овозможува да се пронајде смислата на животот. Франкл го создал системот на логотерапијата за да им помогне на поедини луѓе да

ја пронајдат смислата на сопствената егзистенција. Логотерапијата е првенствено терапевтски метод на помагање на лица кои чувствуваат недостаток на смисла. Франкл тргнува од претпоставката дека нема психотерапија без теорија за човекот и некаква филозофија на животот на која ќе се потпре психотерапијата. Теоријата за логотерапијата ја сумира во три поими: слободна волја, волја за смисла и смисла на животот. Кога размислува за човекот настојува да ги поврзе неговата телесна, психичка и духовна димензија. Бидејки кога се земаат предвид само телесните потреби и човековите телесни карактеристики и димензии, неминовно се занемаруваат другите човечки својства од психолошка и духовна природа. Сепак човекот не е еднодимензионален. Но наспроти неговата повеќедимензионалност човекот е интегрално и единствено суштество. Неговите поврзани психички, физички и духовни карактеристики го прават единствен, неповторлив, упатен кон другите и детерминиран да ја бара смислата. Од тука да се биде човек според Франкл значи да се биде секогаш насочен кон нешто или кон некого. Од слободата на волјата преку волјата за смисла до смислата на животот е главната нишка на системот на логотерапијата.

Човекот е слободно суштество бидејки го ужива дарот на слободната волја. Но слободата е само половина од вистината за него. Другата половина е одговорноста. Иако човековата слобода е ограничена и условена од животната средина, тој сепак е слободен да заземе став во однос на таа ограниченост. Човековата слобода не значи да се биде неограничен, туку да се биде подготвен да се заземе став и да се спротивстави на средината и судбината и да се биде свој. Слободата не е слобода од биолошки, психолошки и социјални услови. Таа е впрочем слобода за нешто, а не слобода од нешто. Тоа е слобода да се заземе став спрема сите условувања. Затоа Франкл го опишува човекот како суштество кое постојано одлучува. Се надева и сака притоа слободно и одговорно да одлучува со што би ги зачувал своите дела од минливоста и пропадливоста.

Суштината на логотерапијата е говорот за иднината, за целите кои треба да се постигнат, за задачите и работите кои треба да се извршат. Самиот збор „логос" е од старогрчко потекло и едно од повеќето негови значења е токму смисла. Па од таму логотерапијата се сосредоточува на смислата на човековата егзистенција, која е примарна мотивациона сила. Свртувајки се кон самата смисла Франкл вели како ние не ја измислуваме туку ја откриваме. Не е човекот тој кој прашува за смислата на животот, туку животот нему му поставува прашања на кои тој треба да одговори. А да се одговори на животот може единствено ако се одговори за својот живот или ако се биде одговорен. Одговорноста е вистинската суштина на човековата егзистенција.

Човекот имено постојано ја бара смислата на свото постоење и живот. И тоа е она што Франкл го нарекува волја за смисла, а ја дефинира како коренит стремеж на човекот да ги пронајде и оствари целта и смислата на животот.

Поаѓајќи од човековата слобода Франкл жестоко се противи на мислењата и тврдењата на оние психолози и теоретичари кои човековата состојба ја опишуваат како нешто што е детерминирано од биолошките инстинкти или конфликтите од детството и некои други надворешни фактори. Навистина човекот е подложен на влијанија од надвор и извесни околности кои го погодуваат во животот. Такво нешто впрочем му се случило и на самиот Франкл во времето кога бил во концентрационите логори. И покрај неслободата и логорските условености, тој искусил како човекот може да биде слободен да избира и да реагира на

околностите. Тој не може да ги одбегне влијанијата на силите околу себе, но слободен е да заземе свој став против нив. Тоа му дава слобода и способност да се издигне над судбината и околностите и со сопствената волја да ја пронајде смислата на животот и да ја открије целта на својата егзистенција. Колку сме поспособни да се надминеме себеси посветувајќи се на некоја цел или личност, толку повеќе стануваме луѓе. Во таков случај тоа е и главниот критериум за развој на здрава личност, бидејќи на таков начин стануваме вистински свои, господари на својата судбина и градители на својата среќа.

Меѓутоа барањето на смислата ја вклучува нашата лична одговорност. Никој и ништо не може да ни даде смисла или цел на нашиот живот. Нам самите ни е дадена одговорност да го пронајдеме тој пат на смислата и по него да чекориме. Мораме одговорно и слободно да ги доведеме во врска сите околности на нашето постоење и да го осмислиме истото. Животот е траен предизвик на кој треба да се одговара, не само со зборови и мисли туку и со дела, покажувајќи со тоа кон конкретната смисла која сме ја откриле. Главна причина за многубројните болести на денешнината е недостатокот на цел и смисла во животот. Отсуството на животната смисла раѓа душевни немири, кои Франкл ги нарекува ноогени неврози, а состојбата ја опишува како бесцелна, бесмислена, неосмислена, празна. Придружничка на бесмисленоста е убиствената душевна празнина, која Франкл ја открил и меѓу студентската популација во неконтролираната трка по задоволства и наслади. Во таа смисла тој тврди дека упорното барање на разонода е знак за празен живот. Луѓето имаат се повеќе слободно време и често се во состојба на неврткa, па тој егзистенциски вакуум се доживува како состојба на досада која треба со нешто да се пополни. Досадата и апатијата се типични симптоми на ноогените неврози, кои настануваат од две причини. Првата е во тоа што човекот во однесувањето не е повеќе воден и управуван од инстинктите, туку од разумот. Ја има изгубено инстинктивната моќ засекогаш, па лично мора да одбере како ќе се однесува. Втората причина е во губењето на традиционалните прописи и вредности кои до неодамна го поддржувале неговото однесување, а сега ја губат важноста. Поединецот мора да донесува одлуки и одговорно да се однесува. Бидејќи со човекот главно не управуваат инстинктите, а традицијата не му пропишува што треба да прави, тој често е во состојба да не знае како да постапи. И тогаш се прилагодува кон другите и она што другите го прават (конформизам) или пак го прави само она што другите му го одредуваат (тоталитаризам).

Егзистенцијалната празнина е раширена во сите општества – и во социјалистичките и во капиталистичките земји. Лекот всушност се состои во пронаоѓањето на смислата на животот. Логотерапијата на Франкл нуди три начини како човекот да се извлече од тој егзистенцијален вакуум и да ја најде смислата на животот. Прво остварувајќи некое дело (творештво), второ доживувајќи некоја вредност и трето според начинот на односот кон страдањето кое на човекот му ја нуди последната можност за остварување на најголемата вредност, да се исполни најдлабоката смисла со трпение, кое повеќе не е страдање кога ќе се најде смислата на жртвата. Франкл својата теорија на логотерапија ја проживеал во тешки логорски услови. Се уверил како тешките воени, затворски услови ги надживеале само оние кои на нешто се надевале или пак пред себе имале некаква задача и смисла. Според Франкл шанса да преживеат имале главно оние кои биле психички насочени кон иднината, кон некоја задача која во иднината треба да ја исполнат, кон смислата на очекуваното остварување или кон личноста која со

љубов ги чека. Оние пак кои биле без такви цели или стремежи останувале без внатрешна потпора и набргу се губеле. Затоа Франкл смета дека е многу важно да се научат очајниците дека не е важно што ние од животот очекуваме, туку што од нас очекува самиот живот. Тоа е еден своевиден пресврт на размислувањето, бидејќи не се прашува за смислата на жиотот, туку му се препушта на животот во секој момент да нѐ прашува, а ние да даваме одговори, и тоа не со размислување и зборување, туку со дејствување и правилно однесување.

III.

Пораката на логотерапијата според учењето на Франкл е безусловна вера во безусловна смисленост на животот. Франкл уште како млад интуитивно чувствувал дека смислата е важна за човекот. Ова младешко интуитивно познание го потврдил подоцна и со својот живот, но и со примена на тестови и други психолошки методи. Резултатите покажале дека секој човек начелно е способен да ја најде смислата на животот независно од тоа на која животна возраст, пол или карактер им припаѓа, од која социјална средина е и какво образование има. Франкл истакнува дека во човекот има три елементи кои го разликуваат од другите живи суштества: духовност, слобода и одговорност. Духовноста е тешка за дефинирање, појмовно е необјаснива со материјални термини. Бидејќи човекот е под влијание на материјалниот свет духовноста не е негов производ, бидејќи духот е различен од материјата. Меѓутоа со дарот на слободата тој може да избира начин на однесување. Тоа значи дека не е однапред детерминиран, ниту условен од некои надворешни сили. Но не е доволно да се биде слободен во изборот, треба да се биде и одговорен. Затоа Франкл советува да се живее денес како што ќе се живее и утре. Духовноста, слободата и одговорноста се постојани придружници на човекот. Тие се лек за неговото здравје и голема помош во минливоста на овој свет. Ако човекот со нив се служи разумно, неговото животно дело нема да биде занемарено. Дури и тогаш кога му се чини дека оформувањето и создавањето не е завршено.

Темелната мотивација која според учењето на Франкл ги движи луѓето е волјата за смисла. Таа е многу моќна и ги засенува сите други човечки потреби и мотиви. Нужна му е на човекот за да преживее – и во граничните ситуации и во секојдневието. Без смисла и цел тешко може да се најдат причини за живеење. Осмислувањето е индивидуално и се разликува од личност до личност, од момент до момент. Но стремежите и целите на животот се реални како што се реални конкретните животни задачи. Тие впрочем ја формират нашата судбина. Состојбите во кои се наоѓаме, околностите во кои се обидуваме да ги исполниме нашите цели никогаш не се повторуваат. Затоа човек не може да се најде двапати во иста ситуација. Бидејќи целите и судбините се единствени, секој поединец мора да најде личен начин за одговор. Соочени со различните околности луѓето наоѓаат и различни одговори. Некаде формирањето на судбината ќе се реализира преку труд и творештво, во друг случај ќе се прифати самата судбина (коба) т.е. човекот ќе мора сам да си го земе крстот и да го носи. Секоја нова ситуација бара и нов одговор.

Сепак и покрај таа разноликост, а гледајќи на она што дава смисла на животот, Франкл истакнува дека постои само еден одговор за секоја конкретна ситуација. Оттаму главна задача, но и проблем на логотерапијата е како да се открие смислата која е тука, која постои, но која за жал може и да се промаши

или изгуби. А сето тоа е поради единственоста и неповторливоста на човековата егзистенција. Затоа Франкл пишува дека ако сакаме болниот да го доведеме до најголемата концентрација на неговиот живот, треба само да му покажеме како животот на секој човек има единствена цел кон која води еден и единствен пат. Секој човек во различните животни ситуации има зацртано еден свој неповторлив пат по кој може да дојде до остварување на сопствените можности.

Да се бара смислата е предизвикувачка задача, која во нас понекогаш создава извесна тензија, без која нема живот. И нормално е да постои тензија меѓу она што луѓето се и она што би требало да бидат, меѓу она што сме постигнале и она што треба да постигнеме. Тој јаз покажува како здравата личност се стреми кон целта која му дава смисла на животот. Ако тоа го нема настапува егзистенцијална празнина, кога човекот се чувствува досадно, безволно и бесцелно. Нема никаква цел и значење, па не чувствува ни желба да продолжи да живее. Тоа сепак не значи дека животот просто е бесмислен. Смислата на животот не може да се познае на основа на сивото секојдневие, туку од врвните доживувања. Франкл верува дека дури и едно осмислено доживување може да понуди осмислување на целиот живот. Тој нагласува дека човечката егзистенција може да најде цел и смисла во крајни околности, до последниот момент на сопственото постоење. Додека е свесен човекот е обврзан да остварува вредности т.е. да живее, создава, сака итн., за да се надмине себе и оствари смисла што го води кон состојба на самотрансценденција која според мислењето на Франкл е највисок степен на човековото постоење.

IV.

Логотерапијата на Виктор Франкл е нешто ново во современите психолошки струи. Логотерапијата како техника на лечење и барање на смислата има многу корисна општествена задача. Таа им ја враќа на луѓето верата во животот и ја разбудува во нив смислата за одговорност. Но таа не е само техника туку е и вештина со која успешно им се помага на луѓето да ја пронајдат смислата. Задачата на логотерапијата всушност е да : овозможи на личноста повторно препознавање на сопствената одговорност кон животните задачи и новонастанатите прилики.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Frankl, Viktor. Nečujan vapaj za smislom - Psihoterapija i humanizam. Beograd: IP „Žarko Albulj", 2007
2. Frankl, Viktor.Bog podsvesti - Psihoterapija i religija. Beograd: IP „Žarko Albulj", 2001
3. Frankl, Viktor.Psihoterapija i egzistencijalizam – Smisao i duševno zdravlje. Beograd: IP „Žarko Albulj", 2007
4. Франкл, Виктор. Зашто се нисте убили – тражење смисла живљења. Београд: ИП „Жарко Албуљ", 2009
5. Betelhajm, Bruno; Frankl, Viktor. Ubijanje duše. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003
6. Šešić, Bogdan. Čovek, smisao i besmisao. Beograd: Rad, 1977
7. Šešić, Bogdan. Marksistička filozofija smisla. Beograd : Naučna knjiga, 1979
8. Франк, Семјон. Смисао живота. Београд: Логос; Ортодос, 1995
9. Трубецкој, Јевгениј. Смисао живота. Београд: Логос, 1997
10. De Unamuno, Migel. O tragičnom osećanju života. Beograd: Dereta, 1991

159.922.76-056.49

Д-р Ванѓа Радевска
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе - Битола, Р. Македонија

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРЕН ПРИСТАП ВО РАБОТА СО ДЕЦА СО ПОСЕБНИ ПОТРЕБИ

Природното единство на човекот – личност од мултифакторни причини може да се наруши правилниот развој и работење. Потребно е мултидисциплинарен пристап во работење со тие личности.Од три дециниско работење со деца-личности со пречки во природниот психички развој и од лично преживеано може да кажам дека во мултидисциплинарноста треба да се вклучи и самата личност. Во тој случај,може да согледа новитети и да помогне на други личности.Како господар на своето најскапо богаство – човечки организам: согледај, помогни си, кажи, запиши и помогни на други!

Човекот-личност како природно создание,единство од :коскен,мускулатурен и нервен систем,каде главен организатор и двигател е нервниот систем,се развива,работи и престанува со работа.Во тој природен развој и раст се појавуваат пречки.Многу фактори се појавуваат како пречка и тоа во трите природно развојни фази:

1. Пренатален
2. Натален
3. Постнатален

Пречката е различна,од различен карактер и различен интензитет кај секоја личност.Затоа бара повеќе дисциплински пристап во остранувањето (намалување или задржување на тоа ниво) вклучувајки се и самиот себе.Секоја пречка предизвикува посебна потреба.Лично,како човек-личност,дел на природата со нормален природен развој и работење доживеав пречка-надворешна повреда на централниот нервен систем.Ќе говорам за пречка настаната од надворешн фактор во постнаталниот период.Пречката предизвика застој во работењето на центаралниот нервен систем.Воедно предизвика пречка во мускулатурниот систем а имаше опасност и на коскениот систем.Покрај помошта од стручни личности од повеќе дисциплини согледувајки ја пречката на централниот нервен систем и влијанието на мускулатурниот систем одлучив да си помогнам самата на себе.Покрај медикмнтите потребно беше строго мирување кое предизвика застој на предходно активен мускулатурен систем.Првично направив сама лангета на главата прилагодена за строго мирување.Крпа(60Х40)ја ставив околу вратот да не се движат првите пршлени на рбетниот столб.Потоа користев природна овча волна како перница(60Х20),го виткав од двете страни на главата.Главата беше во лонгета(мекост и топлина).

Целото тело беше во мирување.По извесн период почувствував кочење на мускулатурниот систем на екстремитетите.Со рацете правев благи вежби кои ги презентирав на седмата истоимена конференција.Имав успех,почувствував закочување на долните екстремитети,нозете.Почнав благи вежби кои ќе ги опишам и од кои добив позитивни ефекти.Понатаму ,оформив една композиција на вежби кои ке ги опишам во страниците што следат

ВЕЖБИ

Вежбите се изведуваат во лежечки став,нозете испружени,стапалата составени ,исправени под прав агол,се повторуваат по пет пати со длабоко дишење .

Вежба бр.1 - Двете стапала составени под прав агол се оптегнуваат нанапред

Вежба бр.2 Со соствени стапала под прав агол со десна нога се оди нанапред и се враќа во првобитна состојаба

Вежба бр.3 - Истото движење со лево стапало

Вежба бр.4 - Стаплата составени се движат наназад

Вежба бр.5 - Ова движење е само со десно стапало

Вежба бр.6 - Истото движење смо со левото стпало

Вежба бр.7 - Двете стапала составени под прав агол се движат надесно и се враќат во првобитна состојба

Вежба бр.8 - Во иста положба на лево

Вежба бр.9 - Двете стапала составени –десната оди десно и се враќаназад а левата стои во првобитна положба

Вежба бр.10 - Истото движење со левото стапало

Вежба бр.11 - Двете стапала се движат истовремено десно –лево

Вежба бр.12 - Двете стапала се движат напред –назад

Вежба бр.13 - Само десното стапало истото движење

Вежба бр.14 - Само левото стапало истото движење

Вежба бр.15 - Стапалата составени под прав агол,се движат прстите,се шират прстите и се собираат

Вежба бр.16 - Само на десното стапало

Вежба бр.17 - Само на левото стапало

Вежба бр.18 - Двете стапала истовремено се прави кружно движење почнувајки од десна страна

Вежба бр.19 - Движењето почнува кон лева страна

Вежба бр.20 - Движење само со десното стапало

Вежба бр.21 - Движење само со лево стапало

Вежба бр.22 - Наизменично двете стапала ,едно кон лево друго кон десно

Вежба бр.23 - Двете нозе се виткаат во колено и се спуштаат стапалата под прав агол

Вежба бр.24 - Истото движење само со лева нога

Вежба бр.25 - Истото движење само со десна нога

Вежба бр.26 - Стапалата испружени

Вежба бр.27 - Само со десна нога

Вежба бр.28 - Само со лева нога

Вежба бр.29 - Двете колена под прав агол составени и се движат лево-десно

Вежба бр.30 - Истовремено десната се движи десно,левата –лево

Вежба бр.31 - Нозете се испружуваат и се тресат-ослободување на мускулите.

Како рецептори ,нервните завршетоци даваат информации на централниот нервен систем ,предизвикуваат мисловни оопераци и нивно експонирање. Триењето на стапалата првично предизвикуваат смеење(од самата положба и голицкањето предизвикано од додирот)Со смеењето се ослободуваат стегите во мускулатурниор систем .Воедно и централниот нервен систем создава мисловни операции и продолжува да работи по природен пат.Прима-обработува и

експонира информации.Иако во блага форма сепак работи.Дококу се почувствува замор се прекинува вежбањето.

Со вежбите првично се предизвикува работа на рецепторите кои ги примат информациите,ги пренесуваат преку нервниот систем каде се обработуваат-се прават мисловни операции кои се експонираат преку однесувањето на личноста.

Покрј работа на нервниот систем се ослободуваат стегите на мусскулатурниот систем и нема застој на коскениот систем.Личноста наместо негативни мисловни операции предизвикани од повредата ги заменува со позитиви.Смеењето е најпозитивно,ослободување на стегите, се губи стравот од немоќ и несакани последици.

Ја губи омразата која може даа се појави кон други личности со пречки,недозволува да се појави агресија.

Добро е да се слуша музика и да се пее.На музика може да се смее и да се плаче .Плачот е ослободување на внатрешни стеги.Сам ќе престане да плаче ,ке се насмее и во депреивно,меланхолично,негативно размислување ќе премине во позитивно оптимистичко.Може да се бави и со креции-ракотворби.Личноста заборава на пречката и побргу заздравува.Воедно ја намалува емотивната болка кај себе и кај другите.

Вежбите на долните екстремитети постепено се поврзуваат со вежби на раце презентирани на предходната кконференција. Помошта од медицината треба да се почитува како и храната што се внесува овошје,зеленчук,чаеви.Ефектите се повеќе од очекувани прими ја помошта,помогни си сам и помагај на другите.

ЗАКЛУЧОК

Природата создава нормален раст и развој на личноста,но се појавуваат и пречки кои создаваат посебни потреби.Кај овие личности првично е нанесена пречка во нервниот систем а потоа во мускулатурниот и коскениот систем.Во тие случаи им треба помош која треба да се прифати а треба и сам да си помогне на себе.Треба да се примаат совети од стручни лица од повеќе дисциплини а од согледаното да се пренесе на другите.Во мултидисциплинарното работење со личности со посебни потреби спага и работење сам со себе.

,,Прими создади си сам и пружи на друг помош,,

,,Смени ги негативните мисловни операции со позитивни,,

,,Си помагаш сам а и на други околу себе,тоа е убавината,,

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Д-р Ванѓа Радевска, Докторска теза -,,Особености на мисловни операции кај мали школски деца со ментален дебил“ 19.12.2005 Букурешки универзиитет-Букурешт Р.Романија

37.016:81-028.31

Лилјана Јовановска
Магистрант на Филолошки факултет – Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип, отсек – Методика на наставата по македонски јазик и книжевност

СО РАЗБИРЛИВИОТ И ЗНАЧЕНСКИОТ ИНПУТ ДО ПОЛЕСНО УСВОЈУВАЊЕ НА НЕМАЈЧИНИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Живееме во „глобалното село“, во кое за комуникациите не постојат граници. Познавањето и усвојувањето на јазиците станува клучен фактор за меѓусебната комуникација. Меѓу практичарите постојат повеќе хипотези и теории за начините на кои учениците полесно ќе го усвојат јазикот и ќе го изградат новиот јазичен систем.

Многу е важно при усвојувањето на немајчиниот јазик какво внимание ќе се обрне на инпутот бидејќи „во самиот процес на совладување на немајчиниот јазик учениците се изложуваат на инпут од кој што обично обработуваат само мал дел и треба да му се обрне посебно внимание. На часот по немајчин јазик учениците треба да се подготват да го користат јазикот во реални животни ситуации, а не за потребите во училницата. Поради тоа сметаме дека е потребно да се промени пристапот во поучувањето немајчин јазик, односно ние во улога на наставници да понудиме активности преку кои ќе се модифицира начинот на кој учениците го перципираат и го обработуваат инпутот на кој се изложени со цел да се зголеми интејкот кој го извлекуваат од инпутот“. [1]

Клучни зборови: инпут, интејк, немајчин јазик, настава.

WITH COMPREHENSIBLE AND MEANINGFUL INPUT TO EASIER ACQUISITION OF A FOREIGN LANGUAGE

Abstract: We live in the “global village” where there are no borders for communication. Knowing and acquiring languages becomes a key factor for intercommunication. There are more hypotheses and theories among practitioners about the ways of easier acquiring a language and building a new language system.

It is very important how much attention we pay to input while acquiring a foreign language because ‘’ in the process of learning students are exposed to an input where only a small part is covered and we should pay special attention to that. During the foreign language lesson students should be prepared to use the language in real life situations and not for classroom needs. This is the reason why we think that the approach in learning a foreign language should be changed and in the role of teachers we should offer activities that will modify the way that students percept and process the input they are exposed to in order to increase the intake that they draw from the input”.

Key words : input, intake, foreign language, tuition.

ВОВЕД

Во изучувањето на еден јазик кој не е мајчин, многу е важно да се успее да се изнајдат одговори на прашањето како и на кој начин да им се приближи и пренесе

1 Коцева Весна, Уланска Татјана, Потреба од воведување на активности за обработка на инпут на часот по немајчин јазик, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

тој јазик на учениците.

„За да може најсоодветно и ефективно да се пристапи кон поучувањето, треба да се земат предвид сознанијата за начинот на учење јазик. Истражувањата укажуваат на индивидуалниот стил на учење на секој ученик, како и на сложеноста на процесот на учење. Наставниците, врз основа на сознанијата, треба да одберат соодветен приод во поучувањето".[2] „Во улога на наставници по немајчин јазик имаме задача да утврдиме и последователно да го одбереме и да го примениме најсоодветниот приод кој ќе им помогне на учениците успешно да ги усвојат граматичките особености на јазикот што го учат, односно да утврдиме кои наставни техники и методи се најефикасни во поучувањето и напредувањето во учењето". [3]

Многу е важно при при определувањето на чекорите со кои ќе се пристапи во процесот на поучување, наставникот да обрне внимание на повеќе фактори кои ќе влијаат врз неговата успешност. Како важни фактори можеме да ги издвоиме: начинот на кој учениците ќе бидат изложени на инпутот; како тоа да прејде во интејк за да се дојде до целта – аутпутот, потоа степенот на познавање на дадениот јазик, возрасната структура на учениците, условите за работа, па и карактерот и особините кои ги поседува ученикот итн.

Постојат многу теории, хипотези и генерализации за начините на кои учениците полесно ќе го усвојат јазикот и ќе го изградат новиот јазичен систем. Меѓутоа, наставникот е тој што ќе го одбере пристапот кој според него е најефективен за да се дојде до посакуваните резултати, од него зависи дали ќе обрне повеќе внимание на разбирливиот и значенскиот инпут или не или пак ќе се држи за традиционалните методи насочени кон аутпутот, поткрепени со непродуктивни граматички вежби, без претходно да се обрне внимание на обработка на инпутот.

СО РАЗБИРЛИВИОТ И ЗНАЧЕНСКИОТ ИНПУТ ДО ПОЛЕСНО УСВОЈУВАЊЕ НА НЕМАЈЧИНИОТ ЈАЗИК

Што е инпут?

„Инпут е јазикот што учениците го слушаат или го читаат во контекст на комуникацијата. Инпутот е основа за учењето јазик. Учениците се изложени на инпут и во природен (на пр. во општествената средина) и во институционален и формален контекст (пр. на часовите по јазик). За инпутот да се смета за корисен за ученикот, тој мора да задоволи два главни критериума: 1) ученикот мора лесно да го разбере инпутот, и 2) инпутот мора да содржи порака што ќе ја забележат учениците. [4]

Според Ван Патен, учениците го обработуваат инпутот со намера да ја сфатат пораката која се содржи во него и го користат него за да направат конекција помеѓу формата и значењето. Во овој процес учениците го филтрираат, редуцираат и модифицираат инпутот во нова единица наречена интејк. За време на фазата на обработка на инпутот само дел од инпутот ќе стане интејк. Методот на Ван Патен

2 Даниловска Марина, Сулејмани Бертон, Како учат учениците, Прирачник за наставата по немајчин јазик, Британски совет, Скопје, 2011

3 Коцева Весна, Уланска Татјана, Потреба од воведување на активности за обработка на инпут на часот по немајчин јазик, Универзитет „Гоце Делчев", Штип

4 Никодиновска Радица, Трајанова Мира, Улогата на инпутот, Прирачник за наставата по немајчин јазик, Британски совет, Скопје, 2011, стр.15

(Van Patten, 1996) цели кон промена на начинот на кој се перципира и обработува инпутот од страна на учениците.[5] Многу е важно пред да се крене во поучување и обработка на инпутот, да се постави прашањето: Што мораат учениците да научат или усвојат? Кога има јасно поставено цели, многу е лесно да се пристапи кон обработка на инпутот и на определување на начините и постапките за негово реализирање и одбирање на пристап и вежби кои ќе придонесат тој да стане разбирлив и значенски.

Кога почнува наставата, наставникот станува одговорен за мотивацијата на учениците која ќе ги натера самите нив да го изучуваат и користат странскиот јазик преку зборување, читање и пишување. Негова задача е да пронајде и да им овозможи моќна средина за учење која ќе придонесе за развивање на нивната способност за учење на јазикот.

При поучувањето наставникот треба да употреби начин на кој ќе го постави инпутот за да се избегнат традиционалните методи на работа. Со традиционалните методи, на пример „граматиката се предава преку долги и сложени објаснувања на граматичките правила на целниот јазик. Се пренесуваат дефиниции проследени со писмени и усни вежби, фокусирани на механичка примена на граматичките правила. Не се води сметка за употребата на јазикот во реалните животни ситуации, така што вежбите се извлечени од контекст. Целта на наставата е учениците да ги запомнат граматичките форми и истите да ги применат во нефункционални вежби". [6]

„Токму поради тоа потребно е да се промени пристапот во поучувањето граматика на немајчин јазик, односно да се занимаваме со почетната фаза на совладување на немајчиниот јазик во која учениците ги поврзуваат граматичките форми со нивното значење, и да се понудат активности преку кои ќе се модифицира начинот на кој учениците го перципираат и го обработуваат инпутот, а со цел да се постигне подобар интејк. Ако не се фокусира на аутпутот и вниманието се насочи кон инпутот, со примена на активности кои нудат можност да се интерпретира точно релацијата помеѓу формата и значењето без какво било продуцирање на таргет-формата или структурата, учениците би можеле полесно да забележат определени форми и побргу да ги обработат." [7]

Според дадени модели за усвојување на јазикот, се смета дека развојот на граматичкото значење се одвива низ следниве фази: инпут – забележување – интејк – структурирање и реструктурирање – процедурализација. Со други зборови, за да дојде до усвојување, усниот и пишаниот инпут мораат да станат интејк. Во оваа трансформација посредува забележувањето, односно наставниковиот напор да го привлече вниманието на ученикот на определените елементи на инпутот. Ова можа да се постигне на таков начин што наставникот ќе ги обработува целните структури или така што ќе го нагласи нивното место во инпутот. Ваквото обрнување на вниманието го подобрува процесот на структурирање и реструктурирање на системот на учениковото имплицитно јазично знаење. Наставникот е важниот фактор кој може, посебно граматичките структури, да ги направи поинтересни и да им помогне на учениците да го разберат материјалот на кој се изложени и да го сфатат неговото значење (разбирлив и значенски инпут), затоа што тоа е услов за

5 Коцева Весна, Уланска Татјана, Потреба од воведување на активности за обработка на инпут на часот по немајчин јазик, Универзитет „Гоце Делчев", Штип

6 Тоска В., Кадриу В., Ванева М., Наставата по граматика, Прирачник за наставата по немајчин јазик, Британски совет, Скопје, 2011, стр. 25

7 Коцева Весна, Уланска Татјана, Потреба од воведување на активности за обработка на инпут на часот по немајчин јазик, Универзитет „Гоце Делчев", Штип

полесно усвојување на немајчиниот јазик. Затоа наставникот треба да пристапи кон поприфатливи и поинтересни начини за усвојување на предвидените содржини, ставајќи акцент на разбирање на значењето на содржината што се објаснува, односно да обрне внимание инпутот да биде разбирлив и значенски. Постојат различни начини како да се постигне тоа, сè зависи од креативноста на наставникот. Еве неколку примери:

1. Кога учениците треба да ги усвојуваат знаењата, на пример, за степенување на придавките во македонскиот јазик, наместо наставникот да го избере традиционалниот начин на објаснување дека постојат три форми при степенување на описните придавки позитив, компаратив, суперлатив и дека споредбените степени се образуваат со префиксите по- + позитив (за компататив) и нај- + позитив (за суперлатив), треба да избере полесен начин за да го прифатат и разберат тоа без да им се наметне содржината како строго граматичко правило. Можат на пример, да се донесат слики од познати светски глумци или музичари, или личности кои се општопознати и низ анализирање на нивните особини кој е висок, кој повисок – а кој највисок; или кој е убав, кој поубав, а кој најубав; или пак кој е дотеран, подотеран или најдотеран. На овој начин учениците низ разбирање на значењето сами можат да дојдат до сознание за граматичкото правило за образувањето на споредбените степени кај придавките и полесно да го усвојат.
2. Друга ситуација може да биде кога им се објаснуваат, на пример, начините на глаголите. Наставникот низ еден неврзан разговор може да почне да зборува: пр. Вчера фрижидерот ми остана празен. Јас денес отидов во продавницата за да купам продукти. Имаше многу гужва и на касата чекав половина час... Така барајќи од учениците и тие да опишат како го поминале времето, може да се дојде до сознанија за исказниот начин, што претставува тој, и што се искажува со него и кога, каде и во кои ситуации се употребува. За заповедниот начин пак, може наставникот да почне со истакнување правила за однесување, на пример, во училиштето: Почитувај го наставникот! Сакај го другарчето! Седи мирен и внимавај на часовите! Не трчај по ходниците! Кога наставникот ќе побара од учениците да креираат Правилник за однесување на учениците во училиштето, и кога тие ќе го разберат и сфатат значењето на заповедниот начин – дека со него се искажува заповед, потоа полесно ќе ги сфатат правилата за негово образување. Можниот начин пак можат да го разберат ако се поведе разговор за нашите желби и на пример, ако се побара од учениците да креираат состав „Во какво училиште би сакал да учам?" и наставникот почне прв. На пр. Јас би сакал да имаме помалку часови. Би обрнувале повеќе внимание на предметите и би учеле повеќе... На овој начин учениците ќе го сфатат значењето на можниот начин и како се образува истиот и полесно ќе можат да го употребуваат во секојдневната усна или писмена комуникација.
3. Може пак на пример, ако им се објаснува за идното време, наставникот да побара заедно да напишат рецепт за јадење специфично за нивната кујна со точен опис на состојките и постапката за правење на истото. Пр. Утре ќе правиме јадење што вие ќе го изберете и што на вас најмногу ви се допаѓа. Прво ќе купиме продукти, ќе одиме дома ... На тој начин учениците ќе го разберат значењето на идното време дека со него се

искажуваат дејства што се вршат по моментот на зборувањето и потоа лесно ќе го усвојат начинот на неговото образување и полесно ќе го употребуваат во граматички правилни реченици.

4. Компјутерската технологија која во денешно време многу е застапена, исто така може да се искористи за полесно и поинтересно пренесување на некои предвидени содржини, било преку правење презентации во Power Point, било преку правење честитки користејќи го Publisher, било со користење на интернетот (пристапувајќи на голем број едукативни веб страни), социјалните мрежи, користењето на Web Quest за дополнителна мотивација на учениците и сл. сè со цел содржините да им се доближат на учениците и полесно да ги разберат и да го сфатат нивното значење.

Ова се мал број примери што всушност, ни покажуваат како да обрнеме внимание на разбирливиот и значенскиот инпут и како правилно да се сконцентрираме на него, отколку целта директно да ни е аутпутот. Ако инпутот добро се осмисли и обработи, тој ќе се прелее во интејк, за на крај тој да стане квалитетен аутпут.

ЗАКЛУЧОК

Важен е начинот кој ќе го избереме за поучување на јазикот на учениците, кој пред сè зависи како што порано споменавме, од креативноста и умешноста на наставникот и од самиот пристап што ќе го избере. Затоа наставникот треба повеќе внимание да обрне на иницијалната фаза во усвојувањето на немајчиниот јазик, повеќе да се посвети на значењето и на интерактивниот пристап за да се постигне разбирлив и значенски инпут, а помалку содржините да се пренесуваат со традиционален приод. На овој начин ќе се постигнат поефективни и подолготрајни резултати при усвојувањето на немајчиниот јазик.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Прирачник за наставата по немајчин јазик, Британски совет, Скопје, 2011
2. Коцева Весна, Уланска Татјана, Потреба од воведување на активности за обработка на инпут на часот по немајчин јазик, Универзитет „Гоце Делчев", Штип
3. VanPatten, B. (2003): From input to output: A teacher's guide to second language acquisition. New York: McGraw-Hill.
4. Заедничка европска референтна рамка за јазици: учење, настава и оценување, Филолошки факултет „Блаже Конески", 2012
5. Прирачник за тутори, Мировен корпус, Македонија

ИНТЕРНЕТ АДРЕСИ:

1. Татјана С. Грујић, Место експлицитних граматичких објашњена у савременој настави страних језика, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет, Катедра за српски језик http://www.ffuis.edu.ba/media/publikacije/radovi/2013/06/03/44_Tatjana_Grujic.pdf (пристапено на 15.02.2017 г.)
2. Марина Ђукић Мирзајанц, Неки теоријски приступи у настави страних језика подржаној рачунаром, Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Универзитет Сингидунум Београд, http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/

journals/zivjez/2016-1/zivjez-2016-36-1-12.pdf (пристапено на 15.02.2017 г.)
3. Марина Ђ. Ђукић Mirzayantz, Модел учења на даљину у настави немачког језика као страног, Докторска дисертација, Филолошки факултет, Универзитет у Београду , 2016. http://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/7667/Disertacija.pdf?sequence=1&isAllowed=y (пристапено на 17.02.2017 г.)
4. Difference between 'Intake' and 'Input' in L2 (Second Language) learning, https://acquiringl2.wordpress.com/2012/05/19/difference-between-intake-and-input-in-second-language-learning/ (пристапено на 17.02.2017 г.)
5. EFFECT OF REDUCED FORMS ON ESL LEARNERS' INPUT-INTAKE PROCESS YASUKO ITO University of Hawai'ihttp://www.hawaii.edu/sls/wp-content/uploads/2014/09/Ito.pdf (пристапено на 17.02.2017)
6. 7.https://www.slideshare.net/ajbessette/input-noticing-intake-10490838 (пристапено на 17.02.2017 г.)
7. English Language Teaching December, 2009 91 The Role of Input, Interaction and Output in the Development of Oral Fluency Shumei Zhang Foreign languages Department, Dongguan University of Tech Song Shan Lake, Dongguan, Guangdong 523808, China E-mail: zhangsm@dgut.edu.cn http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1083691.pdf (пристапено на 17.02.2017 г.)

37.091.313-021.462

М-р Серафимовски Борче
Международный Славянский Университет им. Г.Р. Державина, Р. Македония
e-mail: borcectr@yahoo.com

ОСОБЕННОСТИ САМОРЕАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В МНОГОНАЦИОНАЛЬНОЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Аннотация: Процесс формирования толерантного отношения к другим этносам остро встает в многонациональной студенческой среде. Межличностное взаимодействие студентов происходит под влиянием микросоциальной среды, окружающих людей, национальных ценностей, что создает социокультурную ситуацию духовно-нравственного развития личности в многонациональном мире.

Ключевые слова: самореализации личности, мультикультурных отношений, студенты, толерантное отношение

Abstract: The process of forming a tolerant attitude toward other ethnicity is one of most important issue in multinational student environment. Interpersonal interaction of students occurs under the influence of the micro social environment surrounding by people, national values, which creates a sociocultural situation of the spiritual and moral development of the individual in a multinational world.

Key words: personal elf-realization, multicultural relations, students, tolerant attitude

Спецификой современного этапа социализации студентов является их включенность в широкую сферу межличностного взаимодействия через посредство микросоциальной среды. К основным разновидностям первичных общностей, куда входят студенты, можно отнести как официальные или институциональные группы, так и неформальные образования.

Принадлежность к группам обеспечивает человеку возможность проявления своей индивидуальности, и, одновременно, приобщения к жизни общества, поскольку каждая группа выступает составной частью общества, проводником ее идей, установок и норм.

Процесс личностного развития студентов в значительной степени обусловливается характером их взаимодействия с личностно значимой микросредой, что находит свое проявление в реализуемых ими социальных ролях и функциях. В контексте концепции персонализации А.В. Петровского в психологической науке сложилось понимание прохождения личностью, входящей в малую социальную общность, трех основных стадий становления: адаптации, индивидуализации и интеграции.

Процесс личностного становления студента в условиях первичной группы осуществляется посредством усвоения им опыта социальной жизни группы. Движущей силой данного процесса выступают противоречия, складывающиеся между потребностью студента в персонализации и объективной заинтересованностью группы принимать, прежде всего, те проявления его индивидуальности, которые соответствуют принятым группой задачам, нормам и ценностям. При этом становление личности происходит одновременно со

становлением и развитием самой группы.

Центральным механизмом социального влияния на личность выступает складывающаяся в группе система межличностных отношений. Степень воздействия их на своих членов обусловливается спецификой совместной деятельности, ее целями и задачами, мотивами и способами достижения целей (Б.Г. Ананьев, К.Н. Волков, Л.Н. Дичковская, Я.Л. Коломинский, Е.С. Кузьмин, Г.М. Кучинский, Р.С. Немов, Н.Н. Обозов, А.В. Петровский, Л.И. Уманский, А.С. Чернышов).

Зависимость межличностных отношений в группе от индивидуально-психологических особенностей входящих в нее студентов исследовал В.И. Секун [

При социально-психологическом изучении межличностных отношений в студенческих группах, начиная с 70-х гг. XX в., исследователи, как правило, обращаются к характеристике психологической структуры группы, статусному положению каждого ее члена, оценивая эти параметры как весомые показатели степени ее сплоченности и организованности.

В процессе обучения наблюдается усложнение и корректировка отношений, обусловленных получением дополнительной информации о сокурсниках, что влечет за собой увеличение «структурированности внутри коллектива путем взаимного принятия или путем снятия выбора или отвержения» [6, с. 34].

Н.Н. Обозов отмечает, что если на первом году обучения отношения определяются в большей мере взаимностью симпатий и антипатий, то к концу обучения они становятся все более содержательными, прочными и долговечными, опосредованными «личностными особенностями взаимодействующих» [2, с. 35].

В проведенном нами исследовании динамики межличностных отношений студентов обнаружены аналогичные закономерности. По мере обучения в вузе наблюдается своеобразное выравнивание взаимоотношений и их дальнейшая дифференцировка: уменьшается численность студентов в крайних статусных группах («звезды» и «изолированные»), увеличивается число критериев социометрического статуса.

Исследование динамики развития студенческих групп показало, что по мере перехода на старшие курсы наблюдается падение ряда показателей групповой сплоченности, в том числе таких, как ответственность, коллективизм, взаимопомощь.

Ряд авторов (А.В. Гоголева, Р.С. Немов, В.А. Токарева) связывают такого рода явления с наличием тенденции перераспределения личностной значимости для студентов той микросоциальной среды, в которой осуществляется их персонификация. Одновременно ставится вопрос о необходимости переосмысления со стороны ученых и практиков функционального назначения академической группы вуза и обеспечения ее поступательного развития посредством механизмов студенческого самоуправления.

Таким образом, данные свидетельствуют о существенных изменениях, происходящих в этой сфере межличностных отношений студентов. Налицо – реальное отсутствие полноценных деловых отношений и их невостребованность со стороны членов академических групп, а также локализованность контактов на уровне отдельных группировок, характерная для личных отношений студентов.

Подчеркивая деятельностный характер становления межличностных отношений в группе, необходимо особое внимание обратить на специфику учебно-профессиональной деятельности. Многочисленные исследования влияния данного вида деятельности на процесс сплочения ее участников

в учебно-профессиональных группах ПТУ, средних специальных учебных заведениях, а также академических группах вузов свидетельствуют о том, что в указанных микросоциумах она выступает как индивидуальная по своей сути и проявляется посредством реализации субъективных усилий отдельных членов.

Каждый студент выступает единственным потребителем собственных интеллектуальных возможностей, не прибегая к помощи других и, зачастую, не стремясь сам оказать такую помощь.

Традиционно, как свидетельствует научный и практический опыт, в качестве коллективообразующей основы выступала трудовая деятельность студентов (в первую очередь, осенние сельскохозяйственные работы). Посредством этой деятельности формировалась внутренняя структура группы, выкристаллизовывалось ее лидерское звено, в значительной степени отражавшее складывающиеся здесь ценности и нормы. Именно в этот, начальный период студенческой жизни, как справедливо отмечают Н.Н. Обозов и О.И. Перкова, выявлялись такие социально-психологические характеристики студентов, как товарищество, умение «подставить плечо» и обратиться за помощью, способность к концентрации воли, коммуникабельность [2]. В результате, к концу сентября «в вуз возвращался студенческий коллектив с достаточно четко распределенными ролями» [2, с. 48].

Не менее важная роль в сплочении студенческой группы отводилась общественной активности ее членов. На это были направлены усилия руководства вуза, его общественных организаций.

В практике последних лет сложилась ситуация, когда деятельность студенческой группы реализовывается, главным образом, в рамках организационно-дисциплинарной модели обеспечения учебного процесса. Студент проводит в группе то время, которое четко ограничивается рамками учебного расписания. Реально, никаких других видов совместной деятельности у членов академической группы нет. Монополия учебной деятельности повлекла за собой существенное ограничение социальной активности личности, возможности ее персонализации посредством выхода за пределы роли обучающегося. В свою очередь, это привело к значительному снижению влияния академической группы на процесс социализации ее членов.

Полученные с использованием методов наблюдения, бесед, анкетирования, а также «Карты-схемы психолого-педагогической характеристики группы» обобщенные качественные характеристики групп выступают доказательством того, что студенты достаточно высоко оценивали подготовленность и интеллектуальную коммуникативность своей группы, одновременно давая низкую оценку ее направленности, организованности, эмоциональной и волевой коммуникативности.

При анализе оценки студентами социальной ценности своей группы обращает на себя внимание тот факт, что студенты часто не совсем понимали смысл таких терминов, как гражданственность, патриотизм, слабо представляли себе сущность коллективизма, общественной активности, товарищеской взаимопомощи. В то же время отчетливо проявляются тенденции индивидуализма и прагматизма.

Такая ситуация формализует отношения между членами академических групп, препятствуя полноценному раскрытию их личности. Попытки компенсировать дефицит межличностного взаимодействия в официальной

среде посредством вхождения в неформальную дружескую компанию не дают должного результата в силу локальных возможностей последней в вопросах разносторонней самореализации своих членов.

Итак, налицо тенденция, когда как в институциональной, так и в неформальной среде отсутствуют условия для полноценного раскрытия личности, ее персонализации. Из одной, весьма ограниченной в плане самопрезентации среды студент попадает в другую, не менее локальную в отношении реализации своих социальных ожиданий общность. В итоге, существенно затрудняются возможности социализирующего влияния внешних факторов на личностное развитие студентов.

Особую остроту эта проблема приобретает в многонациональной студенческой среде, где присутствуют несколько этнических групп.

Для этнических групп «мы-чувство» фиксирует осознание особенностей своей собственной группы, отличие ее от других групп. Образ других групп при этом часто упрощается, складывается под влиянием межэтнических отношений, формирующих особую установку на представителя другой группы. При этом играет роль прошлый опыт общения с другой этнической группой. Если эти отношения в прошлом носили враждебный характер, такая же окраска переносится и на каждого вновь встреченного представителя этой группы, чем и задается негативная установка. Образ, построенный в соответствии с этой установкой, дает этнический стереотип. Чаще всего этнический стереотип возникает из-за ограниченности межэтнического общения: черты, присущие единичным представителям другой этнической группы, распространяются на всю группу [5, с. 242]. Складывающиеся таким образом стереотипы в дальнейшем влияют на возникновение этнических симпатий или антипатий. Даже при нейтральном эффекте всякий этнический стереотип означает приписывание этнических признаков представителям иных этнических групп, т.е. способствует распространению «приблизительных», неточных характеристик, что в определенных политических условиях открывает дорогу различным проявлениям национализма и шовинизма.

Сам факт осознания особенностей своей этнической группы не содержит в себе предубеждения против других групп. Но так дело обстоит до тех пор, пока осуществляется констатация этих различий. Однако очень легко от такой констатации перейти к оценке другой группы, и тогда-то возможны искажения ее образа. Психологически при этом возникает явление этноцентризма – склонности воспринимать все жизненные явления с позиции «своей» этнической группы, рассмотренной как эталон, т.е. при известном ее предпочтении. Таким образом, этноцентризм есть сочувственная фиксация черт своей группы. Она не обязательно подразумевает формирование враждебного отношения к другим группам, хотя этот оттенок и может возникнуть при определенных обстоятельствах

Таким образом в многонациональной студенческой среде остро встает вопрос о формировании толерантного отношения с другими этносами. Данный процесс находится под влиянием окружающих личность людей, каждый из которых сам является носителем духовных, национальных ценностей, что создает социокультурную ситуацию духовно-нравственного развития личности в многонациональном мире.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Кон И.С. Социология личности. / И.С. Кон. - М., 1997.
2. Обозов Н.Н. Психология малых групп и коллективов / Н.Н. Обозов // Социальная психология. - Л., 1979.
3. Петровский А. В. Развитие личности и проблема ведущей деятельности / А.В. Петровский // Вопр. психологии. – 1987. – № 1. – С. 16–27.
4. Секун В. И. Индивидуально-психологические особенности и взаимоотношения студентов / В.И. Секун – Минск: Выш. шк., 1976. – 188 с.
5. Стефаненко Т.Г. Социальные стереотипы и межэтнические отношения / Т.Г. Стефаненко // Общение и оптимизация совместной деятельности. М., 1987.
6. Сырыщева З.С. Влияние межличностных отношений в студенческой группе на формирование специалиста высокой квалификации / З.С. Сырыщева // Студент и вузовский коллектив. – Каунас, 1973. – С. 71–75.

378.016(497.7)

Ѓорѓи Илиевски

АКРЕДИТАЦИЈАТА И ЕВАЛУАЦИЈАТА КАКО ПРОЦЕС ЗА КВАЛИТЕТНО ВИСОКО ОБРАЗОВАНИЕ

Апстракт: Акредитацијата како потврдување на студиските програми и евалвацијата како проценка, вреднување и признавање а високообразовната установа и на студиските програми за вршење на високообрзовна дејност и одржување на квалитетот на високото образование е клучен сегмент на високо образовниот систем, на секоја земја.

Квалитетното високо образование на Република Македонија треба да биде компатибилно со балканските и европските земји и нивна взаемна соработка на тој план од причини што дава профил и продукт за ангажирање и вклучување во општесвените процеси на дејствување, односно во сите свери: општесвената дејност, економијата, технологијата, производството и другите сегменти на човековото дејствување.

Сообразувајќи се со општесвено - демократските, научно - технолошките, економските и иновативните процеси, промени и движења кои имаат во целокупниот општесвен развој и напредок, условуваат и наметнуваат реформирање и иновирање на современата едукација на високо стручните кадри.

Од анализата на многу студии кај нас, Европа и пошироко, високо стручните и научни кадри преставуваат развоен ресурс за постојан развој и прогрес кој неможе да се реализира без високо стручно - научни кадри. Наведеното укажува и потврдува дека предизвиците и барањето на времето, иновациите и другите нови тенденции, треба да се прифатат и одат во чекор со универзитетот - факултетот, институтите односно професорите, соработниците и студентите.

Клучни зборови: високо образование, акредитација, евалвација, обем и квалитет на студиски програми, рангирање

ACCREDITATION AND EVALUATION AS A PROCESS FOR QUALITY HIGHER EDUCATION

Abstract: The accreditation as a confirmation of the curriculum, and the evaluating as assessment and recognition of the higher education institution and study programs for performing educational activities and maintaining quality higher education is a key segment of the higher education system of each country.

Quality higher education in the Republic of Macedonia should be compatible with the Balkan and European countries and their mutual cooperation in this area, because it results with profile and product for engagement and involvement in social processes of action, in all areas: social activities, economics, technology production and other aspects of activity.

Adequately with the social - democratic, scientific - technological, economic and innovative processes, changes and developments that have overall development and progress, impose reform and innovation of modern education of highly professional staff.

The analysis of many studies in our country, Europe and beyond, the highly pro-

fessional and scientific staff are developmental resources for continuous development and progress which can not be realized without a highly specialized professionals. Foregoing indicates and confirms that the challenges and the requirement of time, innovation and other recent developments should be accepted by the University - Faculty, institutes or professors, associates and students.

Keywords: higher education, accreditation, evaluation, volume and quality of study programs, ranking

ВОВЕД

Квалитетот на високообразовните институции е приоритет на секоја европска земја, а во овие рамки и на Република Македонија.

Нашата држава има прекрасно едукативно тло, затоа што Македонија има длабоки културно-историски и педагошко-просветителски традиции уште од древното историско минато, уште од времето на словенските и македонски просветители и педагошки дејци, Кирил и Методиј и Климент и Наум Охридски. Имајќи ги во предвид овие длабоки древно-културно-историски традиции никнати на Македонската почва и на македонското едукативно тло, оттука се наметнува потребата од создавање на современа високообрзовна дејност во Република Македонија компатибилна со европскиот високообразовен систем.

Од напред наведеното се поставува прашањето. Зошто е потребно да се направат надворешни евалуации на универзитетите. Потребно е затоа што треба да се проверат, оценат, обезбедат подобар квалитет во сите домени на своето дејствување на универзитетот, да се согледаат силните страни, како и слабите страни на акредитираните студиски програми, условите за работа, наставата, наставниот кадар и слично.

Квалитетот на високообрзовните институции во секоја земја, како и во Република Македонија се врши преку рангирање на високообразовните институции. Во Република Македонија тоа рангирање се прави на секои две години, по барање на Министерството за образование и наука(МОН) така во академската 2013/14 година го изврши Шангајскиот Џио Тонг универзитетот (Shanghai Jiao Tong university) од Народна Република Кина, исто така и во 2015/16 година го направи Шнгајскиот униве́ритет а објавен во 2017 година.

Ќе се обидам да ги истакнам некои мерки за вреднување на квалитетот на високото образование во Македонија, Хрватска, Бугарија и Албанија.

МЕРКИ И КРИТЕРИУМИ ЗА ВРЕДНУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Согласно Законот за високообразование (ЗВО) оценувањето на квалитетот на високото образование во Република Македонија, го врши Одборот за акредитација и евалуација (Евалуацијата- значи проценка, вреднување односно нормативно согласно Законот оценувањето на квалитетот на високото образование) и опфаќа:

- одобрување, потврдување и признавање на високообразовната установа и на студиските програми, за вршење на високообразовната дејност што се остварува преку акредитацијата,
- Проценка на квалитетот на вршењето на високообразовната дејност, управувањето, финансирањето, академските и другите активности и нејзините приоритети, што се остварува преку системот на еваулација и

» други активности и механизми преку кои се развива и одржува квалитетот на високото образование утврдени со закон и актите на телата што го оценуваат квалитетот на високото образование.

Евалуацијата се врши преку евалуациони методи заради обезбедување на воедначен квалитет на високото оразование на единствениот европски простор за високо образование, се применуваат постапки и стандарди и насоките кои се применуваат од Европската асоцијација за евалуација во високото образование(ЕНЉА) и од други институции, оранизации и асоцијации кои вршат обезбедување на квалитетот на високото образование.

Согласно Законот за високо образование Одборот за евалуација, (теоретски постои-практично не функционира) кога би функционирал со своите права и обврски би :

» утврдувал дали проектот за основање на високообразовна установа и поднесената документација се исполнети условите за вршење на високообразона дејност;
» одлучувал за акредитациата на научната установа која сака да ја врши високообразовната дејност на студии втор и трет циклус на студии;
» уврдувал дали високообразовната установа ги исполнува условите за организирање на студии за нови студиски програми и би утврудвал капацитетот за студирање на високообразовната установа;
» најмногу на секој пет години ќе го следи и оценува квалитетот на вршењето на високообразовната дејност, научноистражуачка, уметничка и стручна работа, на академскиот кадар и на студиските програми на високооразовните установи и врз основа на оценката би ја продолжувал или одземал акредитацијата;
» Од својата работа Одборот за евалуација ќе објавува извештаји за резултатите од надворешната евалуација и би доставувал извештај до Владата на Република Македонија, и би го информирал и министерот надлежен за работите на високото оразование за одобрените акредитации и за резултатите од евалуацијата.

Организацијата, работата, начинот на одлучување, методологијата за акредитација и евалуација, како и други прашања во врска со работата на Одборот поблиску се уредува со Правилник, по предходна добиена согласност од Владата на Република Македонија.

Согласно Правилникот, може да се констатира дека функционира постапката за акредитација. (Што е акредитација-тоа значи потврдување или докажување на некој документ во конкретниот случај акредитирање на студиски програми, кои ги поднесуваат универзитетите од нивните соодветни факултети).

Од напред наведеното од акредитираните универзитети односно единици на факултети односно нивни студиски програми, за жал, може да се констатира дека Одборот за акредитација и „евалуација“ ги акредитира сите достасани барања за акредитирани студиски програми, иако во поголем дел приватни како и некои јавни униврзитети поконкретно дисперзирани единици потфрлаат по наведените критериуми и нормативи, не ги исполнуваат добиените акредитирани решенија и добиените решенија за почеток за работа добиени од Министерството за образование и наука.

РАНГИРАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА УНИВЕРЗИТЕТИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Квалитетот - Рангирањето на високообразовните институции во Р.Македонија се спроведува задолжително на секои две години. Такво рангирање е направено во академската 2013-2014 година, по барање на Министерството за образование и наука, а го изврши Шангајскиот Џио Тонг универзитет (Shanghai Jiao Tong university) од Народна Република Кина, рангирањето е објавено во 2014 година. Во рангирањето се вклучени 20 високообразовни установи запишани во регистарот на високообразовни установи. При тоа, користени се индикатори за академските перформанси и конкурентноста, а кои се одесуваат на клучните аспекти од работењето на овие високообразовни институции, како што се настава и учење, истражување и социјална димензија:

Total number of degree-seeking students	Вкупен број на запишани студенти
Number of foreign students (degree-seeking)	Број на странски студенти (запишани студенти)
Number of students (degree-seeking) who received academic scholarships from Ministry of Education and Science	Број на студенти (запишани студенти), кои добиле академски стипендии од Министерството за образование и наука
Total number of undergraduate students (degree-seeking)	Вкупен број на додипломци (запишани студенти)
Total Number of 1st year students (degree-seeking)	Вкупен број на студенти запишани во прва година
Number of 1st year students (degree-seeking) who had participated in state matura examination	Број на запишани студенти во прва година кои полагале државна матура
Average score of those 1st year students (degree-seeking) who had participated in state matura examination	Просечна оценка на студентите запишани во прва година кои полагале државна матура
Total number of academic staff	Вкупен број на наставен кадар
Number of academic staff with doctoral or other terminal degrees*	Број на наставен кадар кои се доктори на науки или друга повисока академска титила (звање)
Number of academic staff with 1 year or above foreign work experience	Број на наставен кадар кои имаат една или повеќе години работно искуство надвор од земјата
Total institutional income	Вкупно приходи во институцијата
Annual spending on library resources	Годишна потрошувачка на библиотечни ресурси
Annual spending on IT infrastructure and equipment	Годишна потрошувачка на ИТ инфраструктура и опрема
Number of undergraduate-level degree recipients	Број на студенти на додипломски студии кои се стекнале со диплома

Number of undergraduate-level degree recipients who graduated within regular time	Број на студенти на додипломски студии кои дипломирале во предвидениот рок
Number of undergraduate-level degree recipients who had 3 months or above foreign study/practical experience	Број на студенти на додипломски студии кои се стекнале со диплома кои имаат престој на студии во странство/ практично искуство 3 или повеќе месеци
Number of undergraduate-level degree recipients who are available to work but jobless 6 months after graduation	Број на студенти на додипломски студии кои се стекнале со диплома кои може да работат, но се невработени после дипломирањето
Number of degree recipients in the field that leads to a regulated profession	Број на студенти на додипломски студии кои се стекнале со диплома во поле кое води до регулирани професии
Number of degree recipients who passed professional qualification tests at the time of graduation	Број на студенти кои се стекнале со диплома и кои ги положиле тестовите за професионална квалификација во времето на дипломирање
Number of doctoral degrees granted	Број на докторирани
Total research income	Вкупно приходи за истражувања
Research income from government fundings and inter-governmental organizations	Приходи за истражување кои се добиени од владини фондови и меѓувладини организации
Research income from industrial/ commercial companies and public corporations	Приходи за истражување кои се добиени компании и јавни корпорации
Number of papers published in peer reviewed journals	Број на објавени трудови во рецензирани списанија
Number of papers indexed by Web of Science	Број на трудови индексирани во Web of Science
Number of books published	Број на издадени книги
Number of patents issued	Број на издадени патенти

Од извршеното рангирање-рејтингот на високообразовните институции е следен:

1. Универзитет „Свети Кирил и Методиј“-Скопје
2. Универзитет „Гоце Делчев“-Штип
3. Униврзитет на Југоисточна Европа-Тетово
4. Универзитет за информатички науки и технологии„Свети Апостол Павле“-Охрид
5. Универзитет „Св.Климент Охридски“-Битола
6. Универзитет Американ Колеџ-Скопје
7. Меѓународен Балкански универзитет-Скопје
8. Универзитет ФОН-Скопје

9. Државен универзитет во Тетово
10. Европски универзитет-Скопје
11. Приватна висока школа за новинарство и односи со јавност-Скопје
12. Приватна висока стручна школа „Еуроколеџ"Куманово
13. Приватна висока стручна школа „Бизис Економија"-Скопје
14. Универзитет за туризам и менаџмент-Скопје
15. Меѓународен универзитет Струга
16. Меѓународен славјански универзитет„Г.Р.Державин"-Свети Николе-Битола
17. МИТ универзитет-Скопје
18. Приватна висока стручна школа „Бизнис академија Смилевски"-Скопје
19. Универзитет за аудиовизуелни уметности-Европска филмска академија ЕСРА Париз-Скопје-Њујорк
20. Универзитет „Евробалкан"-Скопје (Според податоци на МОН на Р.Македонија2014)

Рангирањето на високообразовните институции во Р.Македонија се спроведе и во академската 2015-2016 година, по барање на Министерството за образование и наука, а го изврши Шангајскиот Џио Тонг универзитет (Shanghai Jiao Tong university) од Народна Република Кина. Во рангирањето се вклучени 19 високообразовни установи запишани во регистарот на високообразовни установи. При тоа, користени се 21 индикатор за академските перформанси и конкурентноста, а кои се одесуваат на клучните аспекти од работењето на овие високообразовни институции, како што се настава и учење, истражување и социјални услуги.

И во ова рангирање Првиот универзитет „Свети Кирил и Методиј"во Скопје, е на првото место. За другите рангирани универзитети по листата не би сакал да се изјаснувам, но моите согледувања и познавања од инспекциската практика ми даваат за право за поопсежно преиспитување односно анализа на вредноста на секој универзитет.Со право има доста реакции од страна на некои универзитети во врска за квалитетот-рангот на листата, а нивните објаснувања се дека: „треба листата да се преиспита и корегира врз основа на објективизирани критериуми во однапред позната методологија на сите учесници во рангирањето во функција на целосно транспарентен и објективен процес и обезбедена непристрасност и контрола на квалитетот".

Во Република Македонија (до сега не е направено), има неминовна потреба за рангирање на квалитетот на факултетите по студиски програми по универзитети во јавните и приватните универзитети, поконкретно, вршење рејтинг на квалитетот по студиски програми (Правни, Економски, Медицински, Природно-математички Стоматолошки, Фармацевтски, Информатички, Уметнички, Спортски и слично) од Природно-математички науки, Техничко-технолошки науки, Медицински науки и здравство, Биотехнички науки, Општесвени науки и Хуманистички науки. Зошто е потребно. Потребно е пред се, да се согледа квалитетот на јавните и приватните факултети- насоки или студиски програми, можност идните кандидати – студенти да се определат и да извршат избор за нивно натамошно образование да се запознаат со квалитетот на акредитираните студиски програми - потребни на пазарот на трудот по завршување на студиите, за додипломски, постдипломски и докторски студии, условите за работа, наставата, наставниот кадар и слично.

Моите анализи укажуваат (од практиката-за некои универзитети),

постојат универзитети што не ги исполнуваат основните критериуми, согласно нормативите, а добиле акредитација од Одборот за акредитација и „евалуација", дури и за трет циклус акредитирани студиски програми. Некои универзитети имаат само по неколку редовно вработени професори, а имаат пет или повеќе факултети и многу студиски програми за кои им се дадени акредитации, а некои добиени акредитирани студиски програми дури се во мирување. Некои државни (дисперзирани) и приватни универзитети немаат просторни услови, немаат лаборатории, немаат можност за изведување на настава и вежби по групи, немаат нагледни средства, немаат наставници имаат само запишани студенти. Ваквиот пропуст драстично го намалува квалитетот на високото образование. За ваквиот пропуст една наша пријателска земја како што е Република Турција преку нивниот Совет за високо образование YOK – највисок орган за образование, не им ги признава дипломите кои ги завршиле на некои универзитети во Р.Македонија. Република Турција го укина Договорот број 98/11600, потпишан 1998 година меѓу Р.Турција и Р.Македонија за признавање на дипломите за средно, високо образование, магистерски и докторски студии и по 11.февруари 2017година, нема да ги признава дипломите стекнати во Република Македонија.

Самиот овој факт и дадена „образовна шлаканица" од страна на Р.Турција, доволно укажува и дава до знаење за преиспитување и зголемување на квалитетот на студиските програми чии дипломи Р.Турција ги нострифицира, како и преиспитување на Одборот за издадените акредитации по универзитети, како и зошто министерството за образование и наука во понатамошната постапка издава Решение за почеток со работа, кога не ги исполнуваат условите согласно Законот за високо образование-Уредбите за нормативи и стандарди за основање на високообразовни установи и за вршење на високообразовна дејност. Ваквата состојба, слободно можам да кажам е одраз на како што истакнав нефункционирање на Одборот за евалуација кој нормативно постои но не и во практиката односно не функционира, каде го согледувам и најголемиот пропуст за обезбедување, оценување и реализцијата на квалитетот во високото образование.

Од тие причини потребно е на ниво на Државата да профункционира Агенцијата за евалуација (не функционира, а треба согласно Законот за високо образование) кој ќе има надлежност да го следи и оценува квалитетот на вршењето на високообразовата дејност, научно-истражувачката, уметничката и стручната работа, на академскиот кадар и на студиските програми на високообразовните установи и врз таа основа му предлага на Одборот за акредитација да ја продолжи или одземе акредитацијата или како што наведувам во мојата книга: „По стапките на реформските процеси на образованието во Р.Македонија" да се формираат НЕЗАВИСНИ АГЕНЦИИ од компетентни лица од теоријата и практиката, афирмирани професори од универзитетите, кои ќе ги вреднуваат и акредитираат студиските планови и програми на факултетите. За нивната работа ќе треба да дадат отчет пред Владата на Република Македонија, како и пред Собранието на Република Македонија.

Мерки и критериуми за вреднување на квалитетот на високото образование во Република Хрватска

Согласно Законот за наука, обрзование и спорт на Република Хрватска, каде што во нивниот законски акт Правилник за мерките и критериумите за вреднување на квалитетот и реализацијата на високообразовните институции и студиски

програми ги спроведува преку Националниот совет за високо образование (Национален совет). Агенцијата за наука и високото образование (Агенцијата) е специјализирана установа задолжена за административните работи и постапката за вреднување. Агенцијата за својата работа му дава отчет на Националниот совет. За законската работа на Националниот совет, отчет за својата работа му дава на Министерството за наука образование и спорт, проверката од резултатите на квалитетот и реализацијата на високообразовните установи и студиските програми од поедини посебни подрачја од науката, уметностите и високото образование извештај за работата поднесува на Хрватското собрание, Владата на Република Хрватска или на министерот за наука, образование и спорт.

При вреднувањето на квалитетот и реализацијата на високообразовите установи, која го организира Агенцијата ги утврдува исполнетоста и реализацијата на високообразовната установа условите за добивање на дозвола-акредитација пропишани согласно Законот за научна дејност и високото образование и Правилникот за мерките и критериумите за основање на високо образовни установи, а ги бараат следните податоци и индикатори:

1. Опис на високообразовната установа (име, студии и насоки, научни проекти, внатрешната организациона поставеност, органите на високообразовната установа, број на административни и број на наставни лица),
2. Организација на студиские програми (курикулум-наставен план, предавања, семинари, вежби), предвиден број часови за поедини предмети, број на дипломски работи, последипломски програми, соработка со други високообразовни установи и научни организации, критериуми и услови на пренос на ЕКТС-бодови)
3. Мисија, цели и предмет на високообразовните установи (примарна мисија и цели, специфични цели, содржини на програмата, можност за вработување на основа на стекнатата диплома, потикнување на програмата на самостојно учење и работа, современост на програмата)
4. Истражувачки програми и меѓународна соработка (научни домашни и меѓународни проекти, соработка со меѓународните институции, публикување на домашни и меѓународни собири, мобилност на наставникот (работејќи во странство), соработка со други физички и правни субјекти)
5. Студенти (број на студенти по пол, видови на студии (предипломска и дипломска настава и последипломска настава), статус (домашни или странски, редовни или вонредни), број на студенти по поедини години на студии, по насоки и предмети), број на студенти кои се запишуваат на студии како прв и втор избор, просечно траење на студиите, меѓународни контакти (размена на студенти), студентски програми и проекти(вклучувајќи ERASMUS, CEPUS I dr.), организација на студентите, студентски активности, контакти со поранешни студенти (ALUMNI) и слично.)
6. Наставници (наставници-вкупен број наставно оптеретени во матичата установа и вон неа, академски степени на наставниците, научни и наставни звања, работни услови за наставникот, јавни функции кои ги извршуваат на високообразовните установи и јавни должности, активности на наставникот на проекти, семинари, конференции, менторство на јавно одбранети дипломски работи, мобилност на наставникот работа на друга високообразовна установа во земјата,

странство и слично).

7. Внатрешен механизам за обезбедување на квалитет (самоеваулација, развивање на индикаторите за квалитет, анкетирање на студентите, истражување успешност на студирање и причина за неквалитетна, неефикасна и предолго студирање, усовршување на наставникот (life-long learning), факти за усовршување на наставата, вклучување во програмите на електронско учење, усвојување на ISO стандарди во административниот дел на високообразовните установи, издавача дејност.). (Правилник за мерките и критериумите за вреднување на квалитетот и реализацијата на високообразовните институции и студиски програми на Р.Хрватска)

Мерки и критериуми за вреднување на квалитетот на високото образование во Република Бугарија

Извршениот рејтинг на високото образование по факултети - студиски програми во Република Бугарија, за академската 2014 година, а со цел идните кандидати-студенти да се определат и ориентираат професионално, да го продолжат своето образование на 52 професионални насоки односно студиски програми на 51 високообразовна установа од формирани 58 критериуми. Направен е рејтингот по клучни аспекти: наставен процес, научни истражувања, наставна средина, социјално-битови (секојдневни) и административни услуги, престижност, реализација и врска со пазарот на трудот, и по индикатори и тоа:

Група 1. "Наставен процес"

Индикатор 1.1 "Акредитација на програмите"
Индикатор 1.2 " Акредитација на институцијата"
Индикатор 1.3 "Задоволство од наставниот процес"
Индикатор 1.4 "Учество во стажирање"
Индикатор 1.5 "Интензитет на обуката"
Индикатор 1.6 "Меѓународна мобилност"
Индикатор 1.7 "Специјалности за обука на бакалаври"
Индикатор 1.8 "Специјалности за обука на магистри"
Индикатор 1.9 "Регулативни специјалности"
Индикатор 1.10 "Ексклузивност на наставниот кадар"
Индикатор 1.11 "Значајност на наставниот процес за наставниот кадар"
Индикатор 1.12 "Интензитет на наставата"

Група 2. "Научни истражувања"

Индикатор 2.1 "Индекс на цитираност на високообразовната институција - факултетот (Scopus)"

Индикатор 2.2 "Индекс на цитираност на високообразовната институција - факултетот (Web of Knowledge)"

Индикатор 2.3 "Индекс на цитираност според научната област (Scopus)"

Индикатор 2.4 "Индекс на цитираност според научната област (Web of Knowledge)"

Индикатор 2.5 "Индекс на цитираност без автоцитираност според научната област (Scopus)"

Индикатор 2.6 "Среден број (просечна) цитираност на документот (Scopus)"

Индикатор 2.7 "Среден број (просечна) цитираност на документот (Web of Knowledge)"

Индикатор 2.8 "Документи кои се цитирани барем еднаш (Scopus)"

Индикатор 2.9 "Документи кои се цитирани барем еднаш (Web of Knowledge)"

Индикатор 2.10 "Статии (трудови) во научни списанија (Scopus)"

Индикатор 2.11 "Статии (трудови) во научни списанија (Web of Knowledge)"

Индикатор 2.12 "Учество на студентите во НИД (научно-истражувачка дејност)"

Индикатор 2.13 "Докторски програми со професионална насоченост"

Индикатор 2.14 "Сооднос помеѓу докторанти / студенти"

Индикатор 2.15 "Докторски програми во високото образование – на факултетите"

Индикатор 2.16 "Вкупно средства за НИД по студент"

Индикатор 2.17 "Добиени средства преку спонзорство за НИД по студент"

Индикатор 2.18 "Значајност на научните истражувања за професорите"

Индикатор 2.19 "Интензитет на научната работа"

Индикатор 2.20 "Употребливост на научните достигнувања и услуги од работодавците"

Група 3. "Наставна средина"

Индикатор 3.1 "Садисфакција од наставната средина"

Индикатор 3.2 "Стопански инвентар"

Индикатор 3.3 "Опрема"

Индикатор 3.4 "Библиотечен фонд по студент"

Индикатор 3.5 "Употребливост на библиотечниот фонд"

Индикатор 3.6 "Овозможување на информативен пристап"

Индикатор 3.7 "Просторни услови"

Индикатор 3.8 "Значајност на наставната средина за наставниот кадар"

Група 4. "Социјално-битови (секојдневни) и административни услуги"

Индикатор 4.1 "Стипендии"

Индикатор 4.2 "Садисфакција од социјално- битовите и административни услуги"

Индикатор 4.3 "Самоевалуација на администрацијата за социјално-битовите и административните услуги"

Индикатор 4.4 "Студентски домови"

Индикатор 4.5 "Значење на социо - битовите и административните услуги за наставниот кадар"

Група 5. "Престижност"

Индикатор 5.1 "Среден (просечен) успех од дипломата за завршено средно образование"

Индикатор 5.2 "Странски студенти"

Индикатор 5.3 " Престижност меѓу студентите"

Индикатор 5.4 " Престижност меѓу работодавците"

Индикатор 5.5 " Престижност меѓу наставниот кадар"

Индикатор 5.6 "Значајност од престижноста за наставниот кадар"

Група 6. "Реализација и врска со пазарот на трудот"

Индикатор 6.1 "Примена на стекнатото високо образование"

Индикатор 6.2 "Невработеност меѓу дипломираните"

Индикатор 6.3 "Осигурани приходи на дипломираните"

Индикатор 6.4 "Придонес кон системот за осигурување"

Индикатор 6.5 "Сооднос на осигурителниот приход на дипломираните

спрема просечната плата за областа"

Индикатор 6.6 "Регионална значајност"

Индикатор 6.7 "Значајност во реализацијата за наставниот кадар"

МЕРКИ И КРИТЕРИУМИ ЗА ВРЕДНУВАЊЕ НА КВАЛИТЕТОТ НА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО РЕПУБЛИКА АЛБАНИЈА

Во 2010 година CHE (Центарот за развој на високото обраование) почна да го развива системот за рангирање за албанските високообразовни институции, кој бил пуштен како пилот по бројот на институции. Рангирањето било следено од страна на Албанското министерство за образование и наука со цел да се зголеми транспарентноста на албанскиот високообразовен систем и да се даде информација на напредните студенти, тие да можат да се информираат за нивниот избор, за изборот што можат да го направат во нивните студии и тоа преку показатели и испитаници за актуелниот начин на работа во Албанското високо образование.

Индикаторите се инфилтрирани со 9 димензии. Освен мултидеминзиалноста, рангирањето е базирано и се употребува ранг групи и тоа:

Топ или врвни групи: профил на студентот , резултати од студијата и интернационални ориентации,

Средни групи: Истражување, настава и учење и објекти

Долни групи: Пазар на трудот, севкупна оценка (студенти, професори), град, универзитет

Со ваквиот начин на мултидимензионални полиња се рангира Албанскиот високообразовен систем. (R.Albanija, CHE-Centre for Higher Education 2010)

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ѓ.Илиевски,Европските трендови во високото образование, Просветно дело бр2,Скопје 2009
2. Ѓ.Илиевски,По стапките на реформските процеси на образованието во Р.Македонија,Алфа Медијапринт,Скопје 2012
3. Н.Петров,Болоњските процеси и високошколските институции во Р.Македонија, Просветно дело,бр 2,Скопје2009
4. Законот за високо образование (Сл.Весник на РМ бр. 35/08, 103/08, 26/09, 83/09, 99/09, 115/10, 17/11, 51/11, 123/12, 15/13, 24/13 и 41/14).
5. Рејтинг на висшите училиша в Блгарија 2014, http:// rsvu.mon.bg
6. Правилник, за мерките и критериумите за вреднување на квалитетот и реализација на високите образовни установи и студиските програми,Министерство за наука, образование и спорт,Р.Хрватска
7. Извештај CHE-Centre for Higher Education 2010 R.Albanija)

373.3.091.212:159.923(497.7+470)

М-р Милена Спасовска, e-mail: spasovska.milena@gmail.com
МСУ „Г.Р. Державин“ Свети Николе – Битола, Р. Македонија

М-р Николај Уточкин, e-mail: utochkinikolai@gmail.com
ТДУ Г.Р. Державин“ – Тамбов, Русија

Проф. д-р Диана Белевска, e-mail: diana.belevska@t-home.mk
МСУ „Г.Р. Державин“ Свети Николе – Битола, Р. Македонија

Проф. д-р Нина Коваљ, e-mail: kafspsy@mail.ru
ТДУ Г.Р. Державин“ – Тамбов, Русија

ОПТИМИЗАМ И ПЕСИМИЗАМ КАЈ УЧЕНИЦИТЕ ВО СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА ВО МАКЕДОНИЈА И РУСИЈА

Апстракт: Ова истражување беше спроведено со цел да се испита нивото на оптимизам и песимизам кај учениците во средните училишта во Македонија и Русија, и разликите во присуството на оптимизам и песимизам во однос на националност и пол. Истражувањето е спроведено на примерок од 101 ученик во средни училишта во Македонија и Русија, од кои 50 се од руска националност, а 51 од македонска националност, на средна возраст од 16,82 години. Резултатите од истражувањето покажуваат дека учениците во средните училишта во Македонија и Русија во поголема мера се оптимистични, и дека постојат разлики во нивото на оптимизам и песимизам во однос на националност и пол.

Клучни зборови: оптимизам, песимизам, ученици, Македонија, Русија

OPTIMISM AND PESSIMISM AMONG HIGH SCHOOL STUDENTS IN MACEDONIA AND RUSSIA

Abstract: This research was conducted in order to examine the level of optimism and pessimism among high school students in Macedonia and Russia, and the differences in the level of optimism and pessimism in relation to nationality and gender. The research was conducted on a sample of 101 student in high schools in Macedonia and Russia, of which 50 are of Russian nationality and 51 are of Macedonian nationality, on the average age of 16,82. The results of the research show that the students in high schools in Macedonia and Russia are generally optimistic, and that there are differences in the level of optimism and pessimism by nationality and gender.

Key words: optimism, pessimism, students, Macedonia, Russia

ТЕОРЕТСКИ ОСВРТ

Важна компонента на индивидуалната добросостојба која современата психологија се повеќе ја истражува е присуството на оптимизам и песимизам како индивидуални особини, и истите се поврзуваат со задоволството и квалитетот на живот на личноста. Оптимизмот според Шеер и Карвер се дефинира како стабилна тенденција „да се верува дека ќе се случат повеќе добри отколку лоши

работи", односно е поврзана со позитивни очекувања на индивидуата за идните настани. (Scheier&Carver, 1985) Според ова определување, оптимистите се луѓе кои очекуваат работите да се одвиваат позитивно, и овие очекувања се стабилни низ контекст и време. Спротивно на ова, песимизмот е генерална тенденција да се очекуваат негативни исходи, односно гледање на најлошиот аспект на нештата.

Изучувањето на природата на оптимизмот и песимизмот во однос на индивидуалните разлики е предмет на интерес на се повеќе истражувачи на полето на психологијата. Тајгер (1979) го определува оптимизмот како расположение или став поврзан со очекувања за социјалната или материјална иднина – оние која личноста ги оценува како социјално посакувани, и од кои има корист или задоволство. Оптимизмот е една од најадаптивните и најодредувачки карактеристики на индивидуата, и според овој автор е присутен кај секоја личност во помала или поголема мера. Сајкс (1984) го дефинира оптимизмот како„склоност да се има поволни погледи", или „надежна диспозиција".[1] Со други зборови, оптимизмот е генерално очекување на позитивни исходи. Според Карвер, Шреер и Сегерсторм (2010), оптимизмот е индивидуална диференцијална променлива која е одраз на степенот на поволни очекувања од иднината (го користат изразот диспозиционен оптимизам). Повисоко ниво на оптимизам се поврзува со подобра субјективна добросостојба во неповолни или тешки периоди. Во контекст на ова, оптимизмот се поврзува со повисоко ниво на способности за справување со проблемите, со подобро физичко здравје, социо-економски придобивки, повисоки достигнувања во образованието, повисок приход итн.[2]

Во денешните услови на живеење, според Питерсон, оптимизмот е пожелна карактеристика и важна компонента на човековото функционирање. Современите теории го третираат оптимизмот како когнитивна карактеристика – како цел, очекување, или како каузална карактеристика – која има смисла додека верувањето се однесува на прашања поврзани со иднината за кои личноста има силни чувства, и може да биде мотивиран, но и мотивирачки. (Peterson, 2000) Според овој автор, оптимизмот води до постигнување на целите, додека песимизмот доведува до откажување. Оптимизмот се поврзува со позитивно расположение, добар морал, упорност и ефикасност во решавање на проблемите, со академски, професионален, спортски, политички успех, популарност, добра здравствена состојба и долг живот, додека пак песимизмот наговестува депресија, пасивност, слабост, социјална изолација, влошено физичко здравје. Оптимистите имаат самодоверба и истрајни се во различни животни предизвици, додека песимистите се сомневаат и колебливи се во исти ситуации.

Оптимизмот и песимизмот се генерализирани верзии на доверба и сомнеж кои се однесуваат на животот, наместо на еден специфичен контекст. (Scheier & Carver, 1992) Песимистичните луѓе се оптоваруваат со вина, и во оваа интерпретативна шема, негативните интерпретации на поединецот во врска со настаните влијаат врз нивните очекувања да имаат контрола над идните настани, и последователно на ова, тие влијаат на чувствата и однесувањето. (Maruta, 2000) Според Селигман (2001), начинот на кој луѓето ги интерпретираат нивните неуспеси и порази ја прави разликата меѓу оптимизам и песимизам. Исто така, според некои автори, тие се под влијание на опкружувањето и искуствата во животот на индивидуата. (Robinson-Whelan, et al., 1997) Во Русија, повеќе истражувачи ги одредуваат

1 Skyes, J. B. (1984). The concise Oxford dictionary of current English (7 Ed.). Oxford: Oxford University
2 Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. Clinical Psychology Review, 30, 879-889

оптимизмот и песимизмот како „структурни когнитивни персонални диспозиции, кои вклучуваат позитивен/негативен експланаторен стил (како оцена и начин за објаснување на причините кои доведуваат до позитивни или негативни исходи), надеж-безнадежност (како позитивни/негативни очекувања во специфични ситуации во иднината, подготвеност за дејствување за постигнување на саканите цели), и самоефективност (како верување во ефективноста на сопственото дејствување). (Коваль и Уточкин, 2016)

Дел од истражувачите кои работат во оваа област не се согласуваат дека секогаш оптимизмот е добра карактеристика, а песимизмот лоша, и ги истакнуваат позитивните и негативните страни на тоа да се биде оптимист/песимист. Според Хилман (2014) песимизмот од една страна може да изгледа како деструктивна карактеристика, но всушност може да биде корисна и да спречи невнимателни дејствија или преземање на непотребни ризици, да поттикне преземање мерки на претпазливост и да влијае на креирање план за непредвидливи ситуации.[3] Оптимистичните луѓе кои имаат превисоки очекувања за исходите во различни ситуации, може да бидат помалку мотивирани да се обидат да ги подобрат нивните околности. Овој автор истакнува дека најздрава позиција е да се држи баланс меѓу двете крајности, но да се фаворизира оптимизмот. Оптимизмот и песимизмот можат да бидат добри мотиватори, емоционалната компонента која ја содржат ги прави влијателни во животот на индивидуата. (Armor, 2011)

Истражувањата кои се правени на популација ученици во средно училиште и млади возрасни покажуваат дека оптимистичните ученици веруваат во позитивни можности во иднина, и тоа е поврзано со активност, упорност, здрави механизми за справување со стресот, додека песимизмот е поврзан со емоционална болка, здравствена проблеми и негативно справување. Исто така, кај песимистичните ученици се забележува повеќе стрес, депресивност, анксиозност, осаменост и влошено здравје. (Sitimela Joseph, 2004) Оптимизмот според Маршал и соработниците (1992) е позитивно поврзан со екстровертноста и позитивни емоции, додека пак песимизмот се поврзува со невротичност и негативни емоции. [4] Истражување за оптимизмот и песимизмот кај млади возрасни покажува поврзаност на оптимизмот со поголемо задоволство од животот, додека песимизмот е поврзан со присуство на депресивни симптоми. (Chang et al, 2009)

Генерално, оптимизмот е карактеристика на личноста која се поврзува со позитивни очекувања во однос на иднината, додека пак песимизмот е поврзан со очекување на негативни исходи. Истражувањето кое беше спроведено во периодот од декември 2016 до март 2017 година на ученици во средни училишта во Македонија и Русија, има за цел да го истражи присуството на оптимизам и песимизам кај оваа популација.

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕ

Предмет на ова истражување е нивото на оптимизам и песимизам кај учениците од средните училишта во Македонија и Русија, и разликите во присуството на оптимизам и песимизам во однос на националност и пол. Основна

3 Hillman, K. (2014). The psychology of pessimism and optimism. Преземено на 15 март 2017. http://www.psychology24.org/the-psychology-of-pessimism-and-optimism/

4 Marshall, Grant N.; Wortman, Camille B.; Kusulas, Jeffrey W.; Hervig, Linda K.; Vickers Jr., Ross R. (1992). Distinguishing optimism from pessimism: Relations to fundamental dimensions of mood and personality. Journal of Personality and Social Psychology, Vol 62(6), 1067-1074

цел на истражувањето е преку дескрипција да се добијат сознанија за нивото на оптимизам и песимизам кај оваа популација, и истото има квалитативен и квантитативен карактер.

Во истражувањето се определени следните хипотези:

1. Постојат разлики во нивото на оптимизам и песимизам кај учениците од средните училишта во Македонија и Русија;
2. Постојат полови разлики во нивото на оптимизам и песимизам кај кај учениците од средните училишта во Македонија и Русија.

Како зависни варијабли во истражувањето се определуваат пол и националност, а како независни варијабли се определуваат оптимизам и песимизам.

Во истражувањето се примени дескриптивен научен метод, со основните истражувачки методи на индукција и дедукција, анализа и синтеза. За потребите на истражувањето е користена техниката тестирање и применет е инструментот LOT-R тест (Life Orientation Test-Revised) кој е наменет за мерење на нивото на оптимизам/песимизам кај личноста. Тестот е составен од 10 тврдења, а испитаникот го изразува согласувањето или несогласувањето со дадените тврдења на скала од пет точки (1-воопшто не се согласувам, 5-потполно се согласувам).

Истражувањето е спроведено на пригоден примерок, на вкупно 101 ученик во средно училиште. Од нив N=51 се ученици од СОУ „Кочо Рацин" – Свети Николе, Р. Македонија, на возраст од 15 до 18 години (просечна возраст M=16,68), од женски (N=25) и машки пол (N=26). Останатите N=50 испитаници се ученици во специјализирани паралелки на Одделот за предуниверзитетска обука при ТДУ „Г. Р. Державин" – Тамбов, Русија. Испитаниците се на возраст од 15 до 18 години (просечна возраст M=16,82), од женски (N=25) и машки пол (N=25).

Националност	Пол	Пол	N	%
	Машки (N)	Женски (N)		
Македонци	26	25	51	50,5%
Руси	25	25	50	49,5%
Вкупно	51	50	101	100%

Табела 1. Приказ на структурата на примерокот по пол и националност

Добиените резултати се обработени во програмата Excel на ниво на дескриптивна статистика, со пресметување на аритметички средини, проценти и графички прикази. Податоците соодветно се анализирани и интерпретирани.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

По направената дескриптивна анализа на сите податоци, добиени се скорови за нивото на оптимизам и песимизам кај испитаниците. Со LOT-R тестот се добива еден скор на целиот тест кој го изразува нивото на оптимизам/песимизам кај личноста, односно е општ показател на оптимизам/песимизам. Минимален скор на тестот е 0 (екстремен песимизам), максимален е 24 (екстремен оптимизам), со просечна вредност M=12. Сите вредности под средната вредност покажуваат песимистичност во поголема мера, додека сите вредности над средната вредност покажуваат оптимистичност во поголема мера. Резултатите се прикажани табеларно и графички.

Националност	Пол						Вкупно		
	Машки			Женски					
	Min	Max	Среден скор	Min	Max	Среден скор	Min	Max	Среден скор
Македонци	2	24	13,9231	5	22	15,08	2	24	14,4902
Руси	8	24	17,48	5	24	16,28	5	24	16,88
Просечни - ПОЛ	5	24	15,7	5	23	15,68			

Табела 2. Приказ на добиени резултати од тестирање со LOT-R тестот

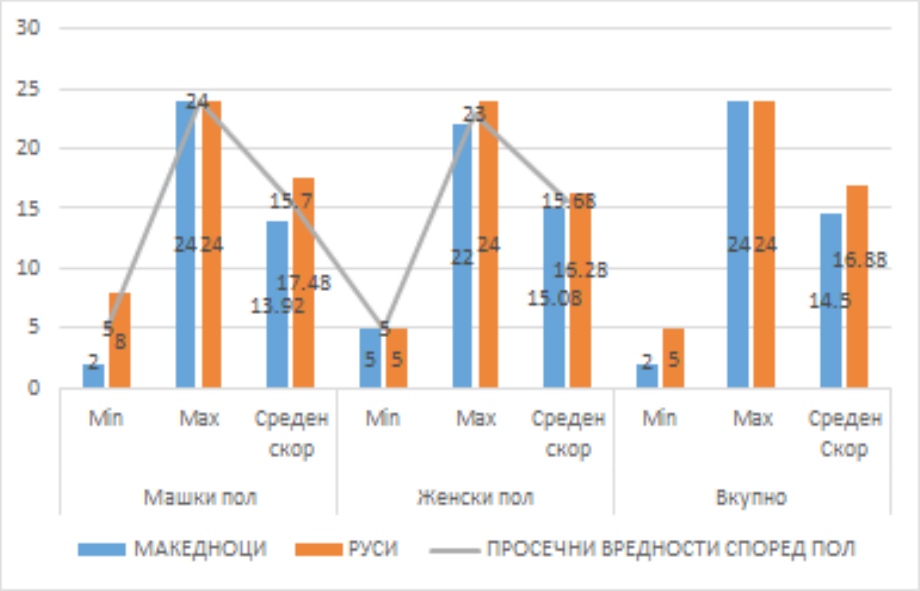

Графикон 1. Приказ на добиени резултати од тестирање со LOT-R тестот

Според резултатите кои се прикажани табеларно и графички, може да се забележи дека испитуваните групи во поголема мера се оптимистични - постигнатите скорови ја надминуваат средната вредност M=12. Добиените резултати покажуваат дека постои разлика во скоровите според националност, односно руските ученици се пооптимистични (M=16,88) од македонските ученици (M=14,5). Кај руските ученици минимален добиен скор е Min=5, а максимален скор е Max=24, додека кај македонските ученици минимален добиен скор е Min=2, а максимален скор е Max=24.

Според полот, добиена е приближно иста средна вредност во нивото на оптимизам и песимизам кај учениците од машки (M=15,7) и женски пол (M=15,68). Минимален среден скор кај учениците од машки пол е Min=5, а максимален среден скор е Max=24. Кај учениците од женски пол минималниот среден скор е Min=5, а максималниот среден скор е Max=24.

Иако глобалниот среден скор не покажува разлика во нивото на оптимизам и песимизам во однос на полот, се забележува разлика во однос на полот според националност. Испитаниците од женски пол од македонска националност се пооптимистични (M=15,08) од испитаниците од машки пол (M=13,92). Кај учениците од руска националност пооптимистични се испитаниците од машки

пол (M=17,48) за разлика од испитаниците од женски пол (M=16,28).

Истражувањето за нивото на оптимизам и песимизам во однос на полот покажува дека руските ученици од машки пол се пооптимистични (M=17,48) од македонските ученици од машки пол (M=13,92). Исто така, руските ученици од женски пол се пооптимистични (M=16,28) од македонските ученици од женски пол (M=15,08).

Резултатите од истражувањето покажуваат дека учениците во средните училишта во Македонија и Русија во поголема мера се оптимистични. Интерпретираните резултати ги потврдуваат истражувачките хипотези, односно постојат разлики во нивото на оптимизам и песимизам кај учениците од средните училишта во Македонија и Русија, и постојат полови разлики во нивото на оптимизам и песимизам кај учениците од средните училишта во Македонија и Русија.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Спроведеното истражување за нивото на оптимизам и песимизам кај учениците од средните училишта во Македонија и Русија покажува дека учениците во поголема мера се оптимистични, односно имаат позитивни очекувања за иднината. Истражувањето покажува дека постојат разлики во нивото на оптимизам и песимизам кај учениците во однос на националност и пол. Според добиените скорови од спроведеното тестирање со LOT-R тест, руските ученици се пооптимистични од учениците во средните училишта во Македонија. Во однос на полот, учениците од женски пол од Македонија се пооптимистични од нивните машки соученици. Во Русија пооптимистични се испитаниците од машки пол за разлика од испитаниците од женски пол. Руските ученици од машки пол се пооптимистични од македонските ученици од машки пол, исто како руските ученици од женски пол кои се пооптимистични од македонските ученици од женски пол.

Иако разликите во нивото на оптимизам и песимизам кај учениците од средните училишта во Македонија и Русија се мали, сметаме дека се должат на различните социо-економски услови на живеење, и на културните и индивидуалните разлики во разбирањето на оптимизмот и песимизмот. Резултатите од истражувањето можат да придонесат за проширување на теоретските концепти за оптимизам и песимизам и да бидат основа за понатамошни истражувања во областа. Исто така, добиените резултати можат да се искористат во работа со учениците за балансирање на нивото на оптимизам и песимизам преку психолошко советување, како и за развивање на програми за подобрување на квалитетот на живот и личен развој на учениците во средните училишта.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Aspinwall, A.G., Sechrist, G.B., Jones, P.R. (2005). Expect the Best and Prepare for the Worst: Anticipatory Coping and Preparations for Y2K. Motivation and Emotion, Vol. 29, No. 4, 357 – 388
2. Chang, E. C., Chang, R., & Sanna, L. J. (2009). Optimism, pessimism, and motivation: Relations to adjustment. Social and Personality Compass, 3(4), 494–506
3. Коваль, Н., Уточкин, Н. (2016). Оптимизм как психологический феномен

в представлениях студентов. Меѓународен дијалог: ИСТОК-ЗАПАД (Психологија и образование),3, 95-98
4. Massey, Cade, Joseph P. Simmons, and David A. Armor (2011), "Hope Over Experience: Desirability and the Persistence of Optimism," Psychological Science, 22, 274-281
5. Maruta, T., Colligan, R. C., Malinchoc, M., & Offord, K. P. (2000). Optimists vs. pessimists: Survival rate among medical patients over a 30-year period. Clinic Proceedings, 75, 140-143
6. Peterson, C. (2000). The future of optimism. American Psychologist, 55(1), 44-55
7. Peterson, C., Seligman, M. E. P. (1984). Causal explanations as a risk factor for depression: Theory and evidence. Psychological Review, 91, 347-374
8. Robinson-Whelan, S., Kim, C., MacCullam, R. C., & Kiecolt-Glaser, J. K. (1997). Distinguishing optimism from pessimism in older adults: is it more important to be optimistic or not to be pessimistic? Journal of Personalityand Social Psychology, 73, 1345±1353
9. Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1993). On the power of positive thinking: The benefits of being optimistic. Current Directions in Psychological Science, 2, 26-30
10. Seligman, M. E. P. (1991). Learned optimism. Knopf: New York
11. Sitimela Joseph, R. (2004). The influence of optimism and pessimism on the psycho-physical wellness of learners in grades 8-12. Преземено на 05.03.2017.
12. https://dspace.nwu.ac.za/bitstream/handle/10394/2412/radebe_sj.pdf?sequence=1
13. Tiger, Lionel (1979). Optimism: The Biology of Hope. Simon and Schuster
14. Уточкин Н., Спасовска, М. (2017). Психологическая характеристика оптимизма в структуре принятия решения о выборе профессии. Психолог и вызовы современного мира, 65-70

15.922.63.018

Билјана Илиев, e-mail: biliev@live.com
Универзитет „Св. Кирил и Методиј " – Скопје

ПСИХОЛОШКИ ПРОМЕНИ И ПСИХИЧКИ ПОРЕМЕТУВАЊА ВО ТЕК НА СТАРЕЕЊЕТО И СТАРОСТА

Апстракт: Промената на структурата на населението со порастот на бројот на стари лица а со тоа и психичките пореметувања, а и новите сознанија за процесите на стареење и староста, причина се да се заштити менталното здравје на старите лица во развиените земји, денес се дава поголемо значење. Психијатрите и психолозите го разгледуваат проблемот на психичките пореметувања во старечка возраст. Ги прикажуваат современите теории за етиопатогенезата на овие пореметувања, психодинамските аспекти на процесот на стареење и староста. Денес се преземаат психофармаколошки, психотераписки и социотераписки мерки за овој животен циклус, а посебно значење се придава на превенција на пореметувањата за да се живее квалитетна старост.

Клучни зборови: страри лица, психички пореметувања, стареење,старост, психофармаколошки, психотераписки и социотераписки мерки

PSYCHOLOGICAL DISORDERS AND PSYCHOLOGICAL CHANGES DURING AGING AND AGE

Abstract: The change of population structure with the growing number of older people and thus mental disorders, and new knowledge about the processes of aging and age, the reason is to protect the mental health of the elderly in developed countries, it gives greater meaning. Psychiatrists and psychologists have discussed the problem of mental disorders in nursing age. Showing contemporary theories of the pathogenesis of these disorders, psychodynamic aspects of the aging process and age. Today undertaken psihofarmakological, psychotherapeutic and socioterapeutic measures for the lifecircle of particular importance attaches to the prevention of disorders to live a quality age.

Key words: older persons, psychiatric disorders, aging, age, psihofarmakological, psychotherapeutic and socioterapeutic measures

Последниве години во многу земји во светот на заштитата на менталното здравје на сталите лица се придава поголема грижа од порано. Една причина за тоа е промена на структурата на населението со порастот на бројот на старите лица, а со тоа и на психичките пореметувања, а другата причина се новите сознанија за процесите на стареењето и староста. Една од основните сознанија на науката е дека стареењето на единката и на населението две различни појави. Првата е во функција на траењето на животот, а другата е поврзана со демографските промени. Со птоблемот на стареење денес се занимаваат различни науки, а во поново време се развиле и посебни дисциплини – геронтологија и геријатрија со специфични подрачја како што се социјална геријатрија, експериментална геријатрија, психогеријатрија. Геријатријата претставува медицинско подрачје на геронтологијата, таа проучува што медицината може да направи за да се одржи

добро здравје на старите особи, да спречи и да одложи појавување на разни болести кои кај старите особи често се јавуваат. Геријатријата во истражувањето применува најприкладни начини на лечење и рехабилитација на старите лица. Кај старите лица покрај медицинските, во голема мера се применуваат и многубројни социјални, економски и други фактори кои со медицинските се тесно поврзани па не може одвоено да се разгледуваат и решаваат. Научна област во која тие проблеми посебно се истражуваат се нарекува социјална геријатрија. Научна област во која тие проблеми посебно се истражуваат се нарекува социјална геријатрија, додека истржувањата на регресивните (инволутивните, старечките) појави кои претставуваат суштна на процесот на стареење спагаат во доменот на експерименталната геријатрија. Психогеријатријата е подрачје на геријатријата која го истражува настанувањето и развојот на психичките алтерации на старите лица, се бави со нивна превенција, лечење и рехабилитација на старите лица со психолошки промени и психички пореметувања. Последните стотина години просечното трање на должината на животот се зголемило повеќе од два пати, но се зголемил и бројот на на психички пореметувања кај старите лица што има значење за социјалниот образец на поединецот, семејството и заедницата. Општествените промени се причина за многубројни психолошки и социјални трауми кои интензивно влијаат на психичкото здравје на поединецот, заедницата, а посебно на старата популација.

Најчести психички пореметувања во пресениумот се неурозите, а по нив доаѓаат:

1. Психозите во инволуција во потесен смисол,
» инволутивна депресија
» параноидни психози и парафренија
2. Пресенилни психози
» Пикова болест,
» Алцхајмерова болест
3. Психолошки промени во склоп на физиолошкиот сениум
4. Социопсихолошките влијанија
5. Органски етиолошки фактори како причина за психички промени кај стари лица
» цереброваскуларен синдром,
» сенилен инфективен психосиндром,
» постенцефалитичен психосиндром,
» сенилен посттрауматски психосиндром
6. Психопатолошки пореметувања во сениумот предизвикани со психоафективни и социоекономски фактори
7. Подрачјето на емоционалниот живот
8. Карактерни промени во сениумот
» сенилни депресивни психози
» сенилни параноидни состојби
» конфузно – делириантни состојби
» сенилни деменции

Границите меѓу тие две големи морбидни групи не се многу големи.

Овде ќе ги објасниме неурозите, а ќе ги наброиме останатите психички пореметувања кои настануваат покрај овие две големи групи.

НЕУРОЗИ

Неурозите треба да се одвојат од оние неурози кои кај тие особи постоеле и порано и претставуваат само продолжување на поранешната патологија. Најчесто кај неурозите во старечка возраст е хипохондричниот синдтом со тегоби на дигестивниот и кардиоваскуларниот систем. Во некои случаи со телесните тегоби постои и неизвесност, неспокојство и страв. Неретко во основата на неуротичните жалби се наоѓат емотивни промени, субдепресивни и депресивни расположенија кои долго време можат да останат неприметени. Може да се случи депресијата да се појави како реакција на веќе споменатите хипохондрични жалења и како патолошко реагирање на некоја непријатна ситуација. Друг чест облик на неуроза во инволуцијата е депресивната симптоматологија со соматски еквиваленти со чувство на постојан умор и внатрешна напнатост.

Нарушувањата на сонот произлегуваат од долготрајна внатрешна напнатост, а чувството на умор е дел поради несоницата, а дел е на неуротичките реакции на слабеење на половата моќ. Со тоа се во врска и неретките агресивни пулзии насочени кон себе и кон другите. Во склоп на неуротичките промени опишана е и друга симптоматологија: преосетливост, раздразливост, апатија, желба за самоистакнување, вербална агресивност и противење, чувство на неадекватност и отфрленост како преодно потенцирање на на сексуалните нагони кои може да доведат до девиации. Често постои и зголемување на сексуалните желби кои претставуваат еден вид компензација за намалување на сексуалната моќ. Неуротските симптоми често се манифестираат на претеран начин и театрално и со драматизација, кое е важно да се има на ум во психотераписките постапки. Појавата на се поголем број неурози и сознанијата за нивната генеза се повеќе ги ангажираат лекарите да се баваат со нивно лекување и да се менува ставот на лекарите кон превенцијата и лекувањето на неурозите. Познатое дека порано се заземал негативен став кон овие пореметувања. Основно лекување е индивидуална психотерапија и тоа површинска или длабинска, групна психотерапија и социотерапија. Примена на психофармакологија сама или во комбинација со психотерапијата и социотерапијата може во некои случаи да биде од големо значење.

На неуротските сенилни пореметувања во староста имсе придава поголемо значење отколку порано. Причината поради која овие пореметувања порано биле занемарувана се објаснува со тоа што невротските пореметувања во таа возраст имаат посебни одбележија кои произлегуваат од промената на структурата и активноста на нервниот систем која влијае на патопластиката на неурозите. Денес неурози во сениумот се откриваат се почесто од порано, а подобро се разбира и нивната психодинамика за настанување. Честа е појавата на сенилен хипохондриски синдром кој етиолошки се поврзува со социјалната изолација кој еден од основните феномени на староста. Тој синдром е многу близок на депресивните содржини кај старите лица. Синдромот во прв ред претставува неуротично пореметување иако никако не треба да се занемари присуството на придружни телесни симптоми, како што се засилен замор и исцрпеност и многу други промени кои претставуваат директна последица на органскиот сенилен процес односно промените на мозокот и другите органи. Најчести невротични симптоми во старечка возраст се: анксиозност, фобични и опсесивни симптоми, состојби на напнатост и неспокојство. Неуротичната симптоматологија влијае на социјалното однесување на ова население. Нивното прифаќање на околината

поради изнесената симптоматологија е отежнато. Околината ги дразни и иритира и не им го прави животот пријатен и среќен. Тие се чувствуваат беспомошни, некорисни, осамени, стравуваат од зголемената зависност од другите, од болести и смрт. Иако во настанувањето на неурозите кај оваа популација се работи за механизмот на потиснување, ова на старите лица не води до решавање на нивните егзистенцијални, психолошки и други проблеми. Невротичните тегоби во сениумот често се поврзани со бројни телесни симптоми како и симптоми од централниот нервен систем што ја отежнува нивната дијагностика. На социјален план неуротичните состојби обично не се манифестираат во поголема мера, но со други манифестации во сениумот кои се однесуваат на соматски диференцирана состојба може давлијае на продлабочување на психопатолошките појави кои се карактеристични за старечка возраст.

Во денешно време се смета да невротичните пореметувања во сениумот не претставуваат дефинитивна и иреверзибилна состојба па со поголемо разбирање за старите особи и нивните проблеми можат повеќе од порано да се спроведе лекување со психотерапија, социо – тераписки постапки и психофармацевтски.

ПРЕВЕНЦИЈА

» Да се запознаат многубројните фактори кои влијаат на процесот на стареење на поединецот и популацијата
» Да се намалуваат влијанијата на неповолните фактори, а да се потикнуваат оние поволните со кои се намалуваат проблемите во староста
» Да се чуваат телесното и психичкото здравје, да се збогатат психолошките и социјалните компоненти на животот и староста
» Да се откријат и спречат првите настапи на психосоцијална дезадаптација во стаечка возраст, па така да се овозможи реализација на другите задачи
» Да се спроведат социотераписки и рехабилитациски постапки со кои се воспоставуваат складнипсихолошки и социјални односи на старите лица во заедницата
» Рано откривање на првите знаци на декомпензација и запознавање на факторите кои се важни за нивно настанување
» Користење на индивидуални или групни психолошки постапки за спречување на настанувањето или терапијата на психичка декомпензација
» Подржување на различни облици на друштвени активности за стари лица
» Ангажирање на општеството да се однесува со поголемо внимание кон старите лица

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Белевска, Д.; Филиповска, А.; Чадловски, Ѓ. (2010), Медицинска психологија, Скопје: Просветно дело
2. Георги Чадловски – (2004) Психијатрија том 2 , Скопје: Просветно дело
3. Проф. Д-р Меглена Ачкова – (1999)Психијатрија, Бугарска Национална Академија по Медицина, Издавач „ Знание" ЕООД
4. Каплан и Садок (2012) Сеопфатен учебник по психијатрија, издавач Табернакул

616.895.4

Билјана Илиев, e-mail: biliev@live.com
Универзитет „Св. Кирил и Методиј " – Скопје

ПРИЧИНИ И ТРЕТМАН НА ДЕПРЕСИЈА

Апстракт: Иако во терминологијата на двете најчесто користени нозологични класификации МКБ-10 и DSM-IV постојат разлики, главните црти на депресивниот синдром се: депресивно расположение, губење на искуство за задоволство, недостаток на енергија, песимистички размислување, значително нарушување на општото, семејното, општественото и работно функционирање.

Депресивните епизоди се карактеризираат со: намалено расположение, губење на интересот и задоволствата, намалување на психичката и физичката енергија и активноста, ментален и телесен замор, намалување на вниманието и концентрацијата, намалување на себедоверието и себеценењето, чувство на вина и безвредност, идеи на самоповредување и самоубиство, нарушено спиење и намален апетит. Намаленато расположение варира од ден на ден и постои тренд кон дневни варијации.

Причини - Денес најактуелни се: генетски условеност, биохемиски промени, невроендокрини, мембранска-електролитна хипотеза, холинергичните хипотези, хронобиолошки хипотези, невроанатомски и неврофункционални промени, невроендокрина дисрегулација, невротрансмитерска дисфункција, временски и денонoќен ритам, психолошки и социјални фактори, психолошки теории, социолошки теории.

Третман на депресијата - постојат три главни типови лекување на депресијата: медицинска, психолошка и социјална. Справување со депресија често вклучува комбинација од овие типови.

Клучни зборови: депресија, причини за депресија, третман на депресија.

CAUSES AND TREATMENT OF DEPRESSION

Abstract: Although the terminology of the two most commonly used nosological classifications ICD-10 and DSM-IV there are differences, the main features of the depressive syndrome: depressed mood, loss of experience pleasure, lack of energy, pessimistic thinking, substantial impairment of general, family , social and work dysfunctioning.

Depressive episodes are characterized by: reduced mood, loss of interest and pleasure, reduce mental and physical energy and activity, mental and physical fatigue, reduced attention and concentration, feelings of guilt and worthlessness, ideas of suicide, sleep disturbances and decreased appetite. Decreased mood varies from day to day and there is a trend towards daily variations.

Reasons - genetics conditionality, biochemical changes, neuroendocrine, membrane electrolyte hypothesis, cholinergic hypothesis hronobiological hypotheses, neuroanatomically and neurofuntional changes, neuroendocrine dysregulation, neurotransmitter dysfunction, time and circadian rhythm, psychological and social factors, psychological theories, sociological theories.

Treatment of depression - there are three main types of depression treatment: medical, psychological and social. Dealing with depression often involves a combina-

tion of these types.

Key words: depression, causes of depression, treatment of depression.

Депресивните епизоди се карактеризираат со: намалено расположение, губење на интересот и задоволствата, намалување на психичката и физичката енергија и активноста, ментален и телесен замор, намалување на вниманието и концентрацијата, намалување на себедоверието и себеценењето, чувство на вина и безвредност, идеи на самоповредување и самоубиство, нарушено спиење и намален апетит. Намаленато расположение варира од ден на ден и постои тренд кон дневни варијации.

Основни симптоми:

» намалено расположение,
» губене на интересите и задоволствата,
» намалување на психичката и физичката енергија и активност и ментален и телесен замор.

Индиректни симптоми:

» намалено внимание и конценрација,
» намалени самодоверба и самопочитување,
» чувство на вина и безвредност,
» песимистички поглед на идната,
» идеи за самоповредување и самоубиство,
» нарушено спиење и
» намален апетит.

Епидемиолошките податоци се проверуваат во однос на ширењето, курсот, социо-демографски корелати, и јавни трошоци за тешка депресија во целиот свет. Тешка депресија се оценува во овие студии, за да бидат видени по честите нарушувања. Иако оценките за ширењето и разбирањето на животот варираат значително во различните земји од причини во кои би можеле да учествуваат како материјалните и методолошки процеси, крос националните податоци се јасни при документирањето на ширењето значајни за живот со големи разлики во возраста на почеток и висок ризик од доживотното chronic- повторувачки сресови. Бројот на социо-демографските корелати на тешка депресија се среќаваат постојано во различни земји, како и крос-национални податоци документирани од здруженија со бројни негативни последици, вклучувајќи тешкотии во улогата на транзиции (на пример, ниско образование, тинејџер, раѓање, брачна интерференција, нестабилна вработеност) намалена улога и функционирање (на пример: низок семеен квалитет, ниска продуктивност на работа, ниски примања), зголемен ризик од појава, упорност и сериозност на широк спектар на секундарни болести и зголемен ризик од рана смртност како резултат на физички болести и самоубиство.

Депресијата е честа состојба која го нарушува функционирањето на луѓето поради нарушувањето на расположението, недостаток на енергија и замор во поголемиот дел од времето. При најсериозните случаи депресијата може да доведе до мисли за самоповредување и самоубиство.

Етиопатогенезата на афективните растройства до денес е недоразјаснета и се уште е необјаснета. Се споменуват многу хипотези на кои механизмите причинители се посматрат секој од сопствен агол на посматрање.

Биолошки фактори: генетски условеност, биолошки промени, невроендокрини, мембранско-електролитна хипотеза, холинергичните хипотеза, хронобиолошки хипотези, невроанатомски и неврофункционални промени, невроендокрина дисрегулација, невротрансмитерска дисфункција, годишни и денонокни ритми, психолошки и социјални фактори, психолошки теории, социолошки теории.

Психолошки и социјални фактори: докажани ризик фактори вклучуваат негативни настани во детството, негативни животни настани, стрес и недостаток на социјална поддршка.

Психолошките теории ставаат акцент на емоционалните тегоби во раниот развој (фиксација на оралната фаза) поради ускратена љубов, загуба на саканиот објект и поради зависност. Психодинамски ориентираните аналититичари причините ги наоѓаат во нарушената врска меѓу трите инстанци на личноста, во престрогото супер - егото кое поставува строги и ригидни забрани пред егото.

Психолошко лекување

» Да се проучат причините кои стојат зад желбата на пациентот да умре (емоционален стрес, животни проблеми?).
» Важно е да се олесни чувството на безнадежност. Да се нагласи иреверзибилноста на смртта и дека тоа не е решение за проблемите или чувствата на тага.
» Поврзете ја суицидалната идеја со емоционалниот стрес: депресијата често е проследена со чувство на безнадежност и желба за смрт и тие ќе се намалат кога се ублажуваат депресивни симптоми.
» Објаснете како и во кој временски период лекови и други можности за третман можат да ја олеснат маката на пациентот.
» Испитувајте факторите во животот на пациентот, кои можат да дејствуваат како протективен фактор против самоубиствено однесување: вклучувајќи блиски членови на семејството и ефектот на можното самоубиство за нивните животи.

Точки за разгледување за време на третманот

» Полна тераписка корист од антипсихотици и антидепресиви не се постигнува до една недела по започнатото лекување. Бензодиазепините брзо ја олеснуваат анксиозноста.
» Ординирајте само мала количина лекови истовремено.
» Кажете му на пациентот како да влезе во контакт и да добие помош во криза 24 часа дневно.
» Обидете се да откриете дали пациентот има специфична опрема дома, потребни за извршување на самоубиство (други лекови, оружје и др.).
» Да се идентификуваат социјалната мрежа на пациентот (човек за одржување).

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Белевска, Д.; Филиповска, А.; Чадловски, Ѓ. (2010), Медицинска психологија, Скопје: Просветно дело
2. Георги Чадловски – (2004) Психијатрија том 2 , Скопје: Просветно дело
3. Проф. Д-р Меглена Ачкова – (1999)Психијатрија, Бугарска Национална Академија по Медицина, Издавач „ Знание" ЕООД
4. Каплан и Садок (2012) Сеопфатен учебник по психијатрија, издавач Табернакул

005.962.13:005.332.1]:005.953

Д-р Фросина Денкова Зафировска
IT Labs, HR менаџер

Доц. д-р Софија Георгиевска
УКИМ - Скопје, Филозофски Факултет

ПЕРФОРМАНСАТА НА ВРАБОТЕНИТЕ – АЛАТКА ЗА КАТЕГОРИЗИРАЊЕ НА ВРАБОТЕНИ

Апстракт: По спроведувањето на интервјуата во рамки на една Компанија (евалуација и самоевалуација на 518 вработени) беа анализирани и обработени податоците, при што на ниво на Компанија утврди листа на вработени кои се разликуваат во оцените добиени од евалуациите и самоевалуациите за оцена поголема од 0,75 (маркирани со една звездичка) и 1,00 (маркирани со две звездички).

Оцените кои беа добиени по пат на евалуација на технички и нетехнички вештини, овозможија да биде направена категоризација на вработените во рамки на 5 категории и тоа – клучни вработени, високи потенцијали, регуларни вработени, потпросечни вработени и нови потенцијали.

За секоја од идентификуваните категории на вработени, предложена е развојна програма као дел од целокупната Талент менаџмент програма, која ќе се развива во следниот период, што впрочем беше и една од главните цели на ова истражување.

Клучни зборови: перформанса, клучни вработени, категоризација

PERFORMANCE OF EMPLOYEES - A TOOL FOR CATEGORIZING OF EMPLOYEES

Abstract: After conduction the interviews within the one company (Evaluation and self evaluation to 518 employeed) were analyzed and processed data, in which was establishes the list of employees that have differences in evaluation and self-evaluation score greater than 0.75 (marked with one asterisk) and 1.00 (marked with two asterisk).

Grades which were obtained by evaluation of the technical and non-technical skill, used as device for categorization of the employees within the 5 categories as follows - key employees, high potentials, regular employees, underachievers and new potentials.

For each of the identified categories of employees was submitted a development programs as part of overall talent management program, which will be developed in the following period, which was actually, and one of the main goals of this research.

Key words: performance, key employees, categorization

ПЕРФОРМАНСАТА НА ВРАБОТЕНИТЕ – АЛАТКА ЗА КАТЕГОРИЗИРАЊЕ НА ВРАБОТЕНИ

Во рамки на ова истражување – применто на 518 вработени во една компанија, направена е категоризација на вработените во однос на нивните вештини, постигнувања и потенцијал кој што го имаат и кој што може да се искористи во иднина преку креирање и спроведување на различни програми по мерка и според потребите на различните категории.

Сите вработени се категоризирани во 5 категории:

1. Клучни вработени се вработени кои поседуваат специфични, витални или критични вештини за бизнисот односно функционирањето на одделните единици на Компанијата. Не секогаш овие вработени имаат можност или потенцијал да работат на повисоки работни позиции и да водат тимови. Како критериум за ставање на вработените во оваа категорија е ситуацијата кога одредени вештини ги поседува само еден вработен во тимот и ги извршува на солидно ниво. Секако, за категоризација земен е и инпут/предлог од Менаџерите на Одделот.
2. Високи Перформери се вработени кои имаат вештини и потенцијал со кој се издвојуваат во рамки на постигнувањата во нивните тимови и кои во иднина можат да заземаат и повисоки работни позиции и да водат тимови. Во некои случаи тоа се вработени кои поседуваат клучни вештини.
3. Нови потенцијали се вработени кои се нови во компанијата или на работната позиција но, од досегашното следење на нивната работа се проценува дека имаат вештини и потенцијал да напредуваат и да постигнат висока перформанса.
4. Регуларни вработени се вработени кои во однос на развојот на вештините и постигнувањата се на ниво кое што е солидно за да ја извршуваат работата и да ги постигнат зададените цели.
5. Потпросечни вработени се вработени кои во однос на развојот на вештините потребно за извршување на работата како и во однос на постигнувањата се на многу ниско и незадоволително ниво.

При Категоризацијата на вработените, мора да се има предвид, дека во секое Одделение/ Оддел нивото од кое се започнува со категоризација на вработените е различно, бидејќи групата е таа од која зависи во кој ранг ќе се движат подпросечните вработени, регуларните вработени и високите перформери. Рангирањето на вработените се прави според збирот од просечните оценки за техничките и нетехничките вештини за секој вработен.

Од табелата може да се забележи дека најнизок криериум за рангирање на сите категории на вработени има во Одделот 3 во Компанијта.

Со цел да ги категоризираме вработените кои постигнале најниски и највисоки резултати на техничките и нетехничките вештини, како критериум се земени најниските и нависоките оценки кои ги постигнале вработените во одделот/ одделението во кое работат.

Оддели/одделенија во компанијата	Подпросечни вработени		Регуларни перформери		Високи перформери	
	Најниска оцена	Највисока оцена	Најниска оцена	Највисока оцена	Најниска оцена	Највисока оцена
Оддел 1	1,50	2,60	2,61	3,33	3,36	3,67
Оддел 2	2,27	2,27	2,59	3,29	3,41	3,57
Оддел 3	**1,33**	2,16	**2,25**	3,00	**3,14**	3,83
Оддел 4	2,51	**2,58**	2,69	3,29	3,48	3,83
Оддел 5	1,76	2,25	2,31	3,18	3,19	3,4
Оддел 6	1,55	2,30	2,35	3,15	3,16	3,83
Оддел 7	1,76	2,45	2,51	3,25	3,31	3,71
Оддел 8	2,00	2,00	2,53	3,3	3,18	3,83
Оддел 9	1,88	2,27	2,31	3,33	3,69	**4,08**
Оддел 10	1,36	2,05	2,39	3,06	3,23	3,55
Оддел 11	2,37	2,37	2,37	**3,42**	3,81	3,93
Оддел 12	/	/	2,75	2,75	/	/
Ранг	**1,33**	**2,58**	**2,25**	**3,42**	**3,14**	**4,08**

Може да се види дека на ниво на цела компанија рангот во кој се движат вработените е следниот:

» Подпросечни вработени (1,33-2,58)
» Регуларни перформери (2,25-3,42)
» Високи перформери (3,14-4,08)

Сепак, мора да се потенцира, дека во просек, секаде се земани долните и горните 10-15% од вработените во цел Оддел / одделение со цел да се направи категоризацијата по рангови, иако некаде при донесување на одлуката предвид се земени и други фактори како Интересот кој го има вработениот, каде се гледа во иднина, дали е нов вработен на таа работна позиција и слично.

Како и да е, во секој од Одделите / одделенијата, групата (односно резултатите на сите вработени на технички и нетехнички вештини) се оние кои го диктираат рангот во кој ќе бидат сместени трите категории на вработени.

Во продолжение е дадена табела, со приказ на бројот и процентуалната застапеност на секоја од категориите на вработени по Оддели/Одделенија.

Оддели/одделенија во компанијата	Број	Клучни вработени	Високи перформери	Регуларни вработени	Нови потенцијали	Потпросечни
Оддел 1	64	2	8	31	13	10
Оддел 2	10	2	1	4	2	1
Оддел 3	124	4	7	77	28	8
Оддел 4	25	2	2	15	2	4
Оддел 5	62	7	5	36	5	9
Оддел 6	87	9	7	55	5	11
Оддел 7	63	7	7	35	2	12
Оддел 8	7	2	0	4	0	1
Оддел 9	34	1	2	23	2	6
Оддел 10	25	3	1	14	3	4
Оддел 11	16	1	1	12	1	1
Оддел 12	1	0	0	1	0	1
Вкупно	**518**	**40 (7,69 %)**	**41 (7,88%)**	**307 (59,03%)**	**63 (12,11%)**	**68 (13,07%)**

Од податоците, добиени со мерење на перформасата произлегува Талент Менаџмент - Предлог програми и развојни решенија за вработените кои се катгоризирани во различна категорија, и тоа:

Клучни вработени- За оваа група на вработени, кои поседуваат специфични вештини многу важни за извршување на работата во одделите во кои работат, пред се потребно е креирање на Програма за нивно препознавање и мотивација преку која тие најпрво ќе се промовираат во рамки на компанијата, со што ќе се влијае на нивната мотивација, а потоа и ќе учествуваат и во одредени активности во кои ќе земат учество во временски период од 2 години.

Предлог програма за клучни вработени ''Loyalty Program" би се одвивала во неколку фази:

» Kick off event настан со кој би се означил почетокот на програмата и би се претставила групата на клучни вработени во целата Компанија
» Опис на програмата- Со влегувањата во оваа програма вработените би потпишале договор со кои ќе се регулираат одредени аспекти на статусот на Клучниот вработен, нивните права но и обврски. Имено, за оваа категорија на вработени потребно е да се предвиди/подготви Каталог на привилегии кои ќе имаат право да ги користат за време на траењето на програмата како на пример:

1. Бесплатно користење на паркинг услуги во рамки на наркингот на Компанијата
2. Зголемен дневен износ на храна/пијалок во мензата
3. Дополнителни 4 часа платено отсуство
4. Дополнителен ден од годишен одмор
5. Олеснителни околности за станбен друг тип на кредит кредит
6. Еднократен бонус во висина од одреден процент на нето годишна плата
7. Одреден % зголемување на плата на годишно ниво, за секоја година за

која е склучен договорот за клучни вработени
8. Обука по избор
9. Осигурување
10. Краткорочна времена посета на друга Компнија од иста дејност за стекнување дополнително искуство

Клучните вработени за времетраењето на договорот, нема да смеат да ја напуштат компанијата и имаат за обврска да го пренесат своето знаење на структуриран начин, со поддршка на Одделот за човечки ресурси.

Доколку во Одделот нема вработен на кој во моментот може да се пренесе знаењето, се препорачува да се подготви нов кадар за таа намена, како дополнителен услов за стекнување на бенефициите по договорот за Клучен Вработен.

Високи Перформери- Предлог Програмата за оваа категорија на вработени е "Success Program" која би се состоела од најпрвин промоција на вработените од оваа група пред Компанијата и Менаџментот и оддавање на лично признание од страна на Менаџментот за нивните високи резултати. (плакати, статуетки). Пожелно е целата група д-а има ручек/вечера или некаква свечена средба со Менаџментот.

Секој од Одделите да има дедицирано годишен буџет за оваа категорија на вработени, кој би се користел односно индивидуално би се дистрибуирал на вработениот- висок перформер, по претходно утврдена развојна цел и долгорочен план како знањето /вештината која ќе се развие би се искористила во рамки на Компанијата.

Пожелно е од листата на вработените од оваа категорија да се дадат номинации од секој Оддел и за време на Новогодишната забава да се одбере ''Најдобриот член на семејството". Или пак од секој оддел да има по еден претставник- најдобар вработен.

Вработените од оваа категоријатреба да имаат персонализирана развојна програма, како би го достигнале нивото согласно Succession Policy Nomination. Во тоа би можело и да се вклучи Краткорочна времена посета на друга Компанија со иста дејност за стекнување дополнително искуство

Нови потенцијали – ''Innovation Program" За оваа група на вработени се пропорачува идентификување на т.н Амбасадори (на волонтерска база) од редовите на Новите потенцијали и нивна поддршка од страна на Одделот за Човечки во креирање на крос Функционални тимови од различните оддели кои ќе имаат задача да осмислат одредено иновативно решение со кое би се подобрила функционирањето на оперативниот дел од работата, би се подобрило корисничкото искуство на патниците, би се олеснило секојдневното функционирање на вработените и слично. Најдобриот предлог ќе биде награден од страна на Менаџментот (ваучер за патување, викенд за целиот тим и слично) а во имплеменатција на истиот ќе бидат вклучени и дел од Клучните Вработени кои би можеле да бидат Ментори и да го пренесуваат своето знаење.

Регуларни Вработени- ''Grow Program"- Идејата на оваа програма е секој од линиските Менаџери да добие таргет по минимум двајца регулар вработени (кои самиот ќе си ги одбере) да ги мотивира и зголеми нивната перформанса во текот на следиот период од 6 до 12 месеци. Ова би било континуелно секоја година со различен број на вработени. Според исходот на нивниот напредок би се мерел

и успехот на линискиот Менаџер во овој аспект. За таа цел потребно е секој од Менаџерите да креира План за равој, да одреди временски интервали во кои ќе се среќава со вработените, ќе постават цели и континуирано ќе им дава повратна информација за нивното постигнување, за што на крајот од периодот би изготвил структуриран извештај.

Исто така, потребно е креирање на Тренинг план за развој особено за оние вештини каде регуларните вработени имаат евалуација под 2,5 и да се вклучат во Тренинг програма за подобрување на истите.

Во однос пак на нетехничките вештини ќе се изработи портфолио на интерни обуки за сите нетехнички вештини вклучени во проектот и за истите ќе се направи препорака за обука кој од овие вработени која обука треба да ја посети.

Во рамки на спроведување на проектот од разговорите со линискиот менаџмент произлезе потребата за зајакнување на капацитетие на оваа линија на вработениво насока на преземање на поголема одговорност, водење на луѓе и нивно мотивирање. Линиските менаџери/раководителите за оваа група на вработени се препорачува ''Group Coaching Program" со надворешни коучеви, каде најпрвин ќе се идентификува во кој домени е потребно зајакнување и подобруавње на Менаџерските капацитети на оваа група на пример (донесување одлуки, делегирање и сл., а потоа во времетарење од 6 месеци ќе се работи на реализација на Коучинг план со дефинирани цели и реализација на истите.

Потпросечни вработени- За оваа група на вработени се препорачува ''Re-engagement Program"секој од Одделите да направи проверка и дополнителна анализа за вработените кои се категоризирани тука. Со секој од вработените потребно е да има индивидуален разговор на кој ќе му даде повратна и информација и ќе му го објасни статусот кој вработениот во моментот го има во рамки на Одделот и ќе му зададе таргет во кој аспект се очекува негово подобрување. Потоа, ќе ја следи неговата перформанса и оонесување во временски период од 6 месеци, после кој период, финалната листа во форма на извештај ќе достави во Човечки ресурси

ЛИТЕРАТУРА

1. Achoui, Mustapha and Mansour, Mourad (2007), "Employee Turnover and Retention Strategies: Evidence from Saudi Companies", International Review of Business Research Papers Vol. 3 No. 3 Pp. 1-16
2. Ahmad, Rusli , Yei Pei Toh Eileen, Bujang Sopian (2013), "Relationship between Types of Benefit (leave, loan and retirement plan) and Employees' Retention" International Journal of Education and Research Vol. 1 No. 8
3. Ali, Ashique (2007), "Managing Employee Retention: The Role of Organizational Culture and Attitudes of Supervisor on Turnover Intensions".

005.96:159.928.23

Д-р Фросина Денкова Зафировска
IT Labs, HR менаџер

Доц. д-р Софија Георгиевска
УКИМ - Скопје, Филозофски Факултет

МЕНАЏИРАЊЕ НА ТАЛЕНТИ

Апстракт: Глобалните организации се носители на процесот и ефектите од глобализацијата, имајќи предвид дека токму со своите деловни активности тие доведуваат до зголемување на размената на добра и услуги, интензивирано движење на факторот на производство, капитал и информации.

Организациите кои функционираат во глобалниот свет, знаат дека веројатноста за нивниот одржлив успех најмногу зависи од нивната способност да ги привлечат, да ги развијат и да ги задржат талентираните вработени.

Клучни зборови: Човечки ресурси, талент, менаџмент

TALENT MANAGEMENT

Abstract: Global organizations are carriers of the process and the effects of globalization, keeping in mind that it is their business they bring to the exchange of goods and services, intensive movement of factors of production, capital and information.

Organizations that operate in a global world, know that the likelihood of their sustained success mostly depends on their ability to attract, develop and retain talented employees.

Key words: human resources, talent, management

МЕНАЏИРАЊЕ НА ТАЛЕНТИ

Менаџментот на таленти е област која е сè повеќе во епицентарот на истражувањата и интересирањата, не само кај теоретичарите, туку и кај практичарите на менаџментот на човечки ресурси, а која означува правец во кој се развива, во традиционалната смисла сфатена, функција на менаџментот на човечки ресурси. Менаџментот на човечки ресурси, како функција која дава поддршка, треба да прерасне во стратегиска деловна група која ја овозможува и ја подобрува комуникацијата помеѓу вработените, посредува во размената и делењето на знаењето и напредувањето и константното усовршување на вработените. Различни теоретичари овој правец го нарекуваат со различни термини, како што се: менаџмент на таленти, менаџмент на работниот учинок на вработените, менаџмент на животниот циклус на работната сила, менаџмент на човечкиот капитал. Мислењето за името менаџмент на таленти, се смета дека е најсоодветниот назив. Кратко кажано, обидот вистински луѓе со вистински вештини да се најдат на вистинските работни места, што е и општа дефиниција за менаџментот на таленти, е основно тежнеење и предизвик на секоја современа организација. Нужноста за менаџмент на таленти, како нов концепт во менаџментот на човечки ресурси е фокусирање на стратегиски најважните вработени: иновативни и креативни работници на знаење. Одовде, менаџментот на таленти најчесто се доведува во врска со политиките на менаџментот на

човечки ресурси насочени кон максимизирање на сите вработени, односно со политиките кои се поврзани со регрутирањето, селекцијата, задржувањето и развојот на оние вработени кои се идентификувани како клучни за успех во деловното работење на организацијата. Како би изгледала организацијата која поединечни автори ја нарекуваат организација која ја придвижуваат талентите – организација која инвестира и вложува во своите единствени и специфични способности за управување со талентите, со што би произвела инзвонредни резултати за организацијата. Овие организации се вешти во дефинирањето на потребите од таленти, откриваат разновидни извори на таленти, со развој на индивидуалните и тимските таленти внатре во организацијата. Она што е важно да се нагласи е неопходноста наведените способности на организацијата да се интегрираат со организационата деловна стратегија и заедно да се вградат во деловните процеси. Единствено на таков начин е можно да се создаде еден постојан извор на конкурентска предност на организацијата.

ИСТРАЖУВАЊЕ

Целта на ова истражување е креирање на дата база, односно систем во кој ќе бидат ставени сите вештини на вработените во компанијата во која истото беше реализирано. Оваа база на Компанијата ќе и помгне во неколку аспекти: пред се да се стекне јасна слика и увид ''кој што знае во компанијата", а со помош на тоа да се донесуваат пообјективни одлуки кои ќе се однесуваат пред се на вработените. Истовремено, со помош на ова истражување сакавме да ги одвоиме и различните категории на вработени и согласно нивните потреби, да предложиме соодветна развојна програма, како на пример кои се клучни вработени, кои се вработените со највисок потенцијал и слично. Дополнително, целта на ова истражување е и земање информации за тоа кои дополнителни вештини ги поседуваат вработените, но не ги користат на сегашната работна позиција.

Податоците за ова истражување беа собирани во две фази:

» Евалуација - интервјуа со менаџерите во рамките на кои ги евалуираа вработените (претпоставените даваа инпут за нивото на развој на вештините на вработените)
» Самоевалуација-интервјуа со вработените во рамки на кои се правеше самоевалуација на вештините (вработените даваа инпут за нивото на развој на своите вештини)

Предмет на евалуацииите и самоевалуациите се голем број технички вештини на вработените (идентификувани од страна на секој од Менаџерите на Одделите) и 7 издвоени нетехнички вештини за кои сакаме да го видиме нивото на развој кај сите вработени во компанијата, а тие се: комуникациски вештини, тимска работа, добро познавање на организацијата, професионалност и одговорност, почитување и работна етика, организациски вештини и менаџирање со време и ориентација кон корисници. Дополнително, на ниво на компанија сакаме да го видиме и нивото на познавање на компјутерски вештини како и познавањето на англиски јазик.

Во процесот на евалуација и самоевалузација на техничките и нетехничките вештини се користеа следните 5 нивоа на развој:

1. Потребен е развој на вештината
2. Основно ниво на развој на вештината
3. Средно/Солидно ниво на развој на вештината

4. Напредно ниво на развој на вештината
5. Експертско ниво на -развој на вештината

ПРИМЕРОК

Ако ги разгледаме демографските карактеристики, ќе забележиме дека 407 вработени (78,42%) се од машки пол што е и во согласност со очекувањата, ако се земе предвид приородата на работата во најголем број од Одделите. Најголем процент – 37,59% отпаѓа на возрасната категорија – од 41 до 50 години. Во однос на работното искуство 38,46% од вработените имаат до 5 години работно искуство во Одделот во кој во моментот работат. Најголем процент или 73,44% од вработените се со средно образование.

Карактеристика	Број на вработени	Процент %
Пол		
Машки	407	78,42
Женски	111	21,58
Возраст на вработените		
21 – 30 години	98	18,99
31 – 40 години	82	15,89
41 – 50 години	194	37,59
51 – 60 години	116	22,48
Над 61 година	26	5,03
Работно искуство		
До 5 години	200	38,46
6 до 10 години	62	11,92
11 до 15 години	36	6,92
16 до 20 години	101	19,42
21 до 25 години	83	15,96
26 до 30 години	25	4,80
Над 31 година	13	2,50
Образование на вработените		
Основно	3	0,58
Средно	379	73,44
Вишо	16	3,1
Високо	106	20,54
Специјализација	9	1,16
Магистратура	3	0,58

Кога станува збор за нетехничките вештини, уште на самиот почеток, беа издвоени 7 нетехнички вештини поврзани со компаниските вредности, а кои ги работат сите вработени - комуникациски вештини, тимска работа, добро познавање на организацијата, професионалност и одговорност, почитување и работна етика, организациски вештини и менаџирање со време и ориентација кон корисници.

Нетехнички вештини	Број на вработени	Просечна оцена
Комуникациски вештини	518	2,86
Тимска работа	518	2,85
Добро познавање на организацијата	518	2,92
Професионалност и одговорност	518	2,96
Почитување и работна етика	518	**3,05**
Организациски вештини и менаџирање со време	518	**2,79**
Ориентираност кон корисници	412	2,99

На ниво на цела компанија, од 7-те клучни нетехнички вештини, во просек, најразвиена е вештината Почитување и работна етика (3,05), а најмалку развена е Организациски вештини и менаџирање со време (2,79).

Препораките кои призлегуваат од испитувањето на нетехничките вештини се следниве:

» Потребна е доедукација на сите вработени во однос на компјутерските вештини
» Во однос на перцепцијата на тимска работа, без исклучок сите се перцепираат како добри тимски играчи истовремено перцепирајќи дека тимската работа во одделот е на многу ниско ниво на развој и неопходно е подобрување на оваа вештина.
» Во однос на проактивноста добиени се контрадикторни резултати. Вработените себе си се перцепираат како проактивни и дека преземаат иницијатива во текот на своето работење, додека нивните претпоставени не ги перцепираат како проактивни. Можеби тоа се должи на различното дефинирање и разбирање на проактивноста, во смисла дали иницијативата на вработените излегува од рамките на нивните секојдневни обврски и активности и е нешто што го прават дополнително и своеволно или е дел од секојдневните обврски. Се препорачува поголемо поттикнување и вреднување на проактивноста од страна на претпоставените/водичите/супервизорите и охрабрување на вработените да преземаат иницијатива.

Како дел од анализата на ова истражување направена е предлог категоризација за Менаџирање со успешни вработени. За оваа цел беше користен инпутут на секој од Менаџерите за тоа кој вработен би можел да биде содветна замена за раководните места или водичите на смена/супервизорите во нивните тимови, а во финалната категоризација имаше удел и вкупната оцена на вработениот од евалуација и самоевалуација.

Предлог категоризацијата за секоја работна позиција е направена во три дела односно за секоја од предложените позиции идентификувани се 3 различни предлози за замена од аспект на подготвеноста на предлог кандидатот за преземање на повисока позиција и тоа:

» Подготвен веднаш
» Подготвен за временскиот период од 1-3 години
» Подготвен за повеќе од 3 години

Кај одредени работни позиции има ситуации во кои или нема никаков предлог за замена кој би можел интерно да се земе предвид, или пак нема предлог за вработени кои веднаш се подготвени. Но, сепак и тоа е информација која што треба да се искористи во насока на пополнување на оваа категоризација во целост но и работа со предложените кандидати.

За оваа цел се предлага воведување на програма ''Prepare to lead" во рамки на која раководителите на струкуриран начин треба да го пренесуваат своето знаење на предложените кандидати, да им поставуваат повеќе цели кои се повразани со менаџирање на тимот, зголемување на одговорноста, да ги информираат за ''големата слика" давајки им можност да имаат искуства и да го доживеат нивното искуство, овозможувајки им можност во некои денови да работат заедно на ''нивните задачи", да присуствуваат на состаноци или да ги менуваат кога е потребно. Ова треба да е иницирано и мониторирано од страна на повисокиот менаџмент, за подобра реализација.

ЗАКЛУЧОК

Може да се заклучи дека неопходноста за одговор на променливото окружување на економијата на знаење, глобализацијата, знаењето и работниците со знаење како основа за постигнување и одржување на конкурентската предност, ја наметнува и потребата од измена на функциите на менаџментот на човечки ресурси во насока кон формулирање на деловни стратегии кои во центарот на своето интересирање ќе ги стават талентираните, иновативните и креативните вработени. Во таа насока, за современата организација, претставува нужност, она што е всушност, суштината на менаџментот на таленти – вистински луѓе и вистинско знаење да бидат во вистинско време и на вистинско место, што е многу сериозна задача која се наоѓа пред современиот менаџмент на човечки ресурси.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Bratton, J., Gold, J., Human Resource Management: Theory and Practice (2000, Second Edition), Macmillan Press LTD, London
2. Carell M, Elbert., Hatfield R., Human Resource Management, Prentice all, N.Y., 1995
3. Harris, O.J.,Hartman, S.J. , Organizational Behavior, (2002), The Haworth Press, Inc. , New York
4. Mahapatro, B.Bhusan: Human Resource Management, New Age International (P) Ltd. Pubishers, New Delhi, 2010 McCourt Willy, Eldrige Derek:Global Human Resource Management, Elgar publishing LTD, UK – Cheltenham, 2003
5. Pynes, E. Joan: Human Resource Management for public and nonprofit organizations, 3 Edition, Strategic approach, Published by Jossey – Bass, San Francisco, 2009
6. R.A. Noe, J.R. Hollenbeck, B. Gerhart, P.M. Wright (2007) Fundamentals of Human Resource management, Mc Graw Hill, International edition
7. Torrington, Derek, Hall, Laura & Taylor, Stephen: Human Resource Management, 7 Edition, Pearson Education Limited., England, 2008
8. Werther, B. William, Davis Keith, Human Resource and personal Management, McGraw – Hill, Inc. New York, 1995

159.922.1:37.011.33]-056.26/.36

Проф. д-р Диана Белевска, e-mail: diana.belevska@t-home.mk
МСУ „Г.Р. Державин“ Свети Николе – Битола, Р. Македонија

М-р Милена Спасовска, e-mail: spasovska.milena@gmail.com
МСУ „Г.Р. Державин“ Свети Николе – Битола, Р. Македонија

М-р Јана Белевска, e-mail: janabelevska@hotmail.com
ПЗУ „Ре-Медика“ Скопје, Р. Македонија

УЛОГАТА НА СЕМЕЈСТВОТО ВО СЕКСУАЛНАТА ЕДУКАЦИЈА НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Апстракт: Лицата со попреченост, како и сите луѓе, се сексуални суштества. Често, овој аспект на нивниот развој е занемарен поради сложени функционални и медицински проблеми со кои се соочуваат, но потребата за сексуална едукација од рана возраст во рамките на семејниот систем е од клучна важност за развојот на индивидуата во независна и одговорна личност. Семејството има најважна улога во овозможување на пристап до информации кои се од важност за сексуален развој на членовите со попреченост, за предизвиците со кои можат да се соочат, за социјалните правила поврзани со сексуалноста кои треба да ги усвојат и слични дилеми. Овој труд дава теоретски осврт на сексуалната едукација на лицата со попреченост во рамките на семејството, која е неопходна за здрав сексуален развој на личноста и остварување на интимни врски, формирање на брак и проширување на семејството.

Клучни зборови: сексуална едукација, семејство, лица со попреченост

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE SEXUAL EDUCATION FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

Abstract: People with disabilities, like all people, are sexual beings. Often, this aspect of their development is neglected because of the complex functional and medical problems they face, but the need for sex education from an early age within the family system is crucial to the development of the individual in an independent and responsible person. The family has an important role in providing access to information that is significant for the sexual development of the members with disabilities, the challenges they may face, the social rules related to sexuality that should be accepted, and similar dilemmas. This paper provides a theoretical overview of the sexual education of persons with disabilities within the family circles, which is necessary for healthy sexual development of the person and establishment of intimate relationships, marriage formation and expansion of the family.

Keywords: sexual education, family, people with disability

Лицата со попреченост, исто како и сите луѓе, имаат потреба да ги развиваат и изразуваат своите сексуални потреби. Сексуалниот развој е процес поврзан со основните човекови потреби да се биде сакан и прифатен, со чувство

на привлекување и уважување, споделување љубов и размена на мисли и емоции. Овој процес опфаќа анатомски и физиолошки промени кај секоја индивидуа, но исто така е поврзан и со знаења, верувања и ставови, односно покрај биолошкиот вклучува и социјален контекст кој се однесува на родова улога, созревање, креирање на слика за себе и сопственото тело, социјални врски итн. Многу често на лицата со попреченост им недостасува едукација за сексуалноста, а со тоа и се ограничува нивната привилегија за пристап до информации поврзани со интимноста и сексуалните релации. Општоприфатено е мислењето дека лицата со попреченост се асексуални и немаат потреба за развивање на интимни врски, но овој мит негативно влијае врз нивниот личен развој, развојот на интерперсонални релации, самодовербата, сликата и свесноста за сопственото тело, емоционалниот развој и социјалното однесување. (DiGiulio, 2003)

Прашањата поврзани со сексуалноста, вклучително и емоционалните релации, репродукција, безбедна сексуална активност и слично, се присутни кај секоја личност во сите фази од индивидуалниот развој. Поради тоа, сексуалната едукација е неопходна за здрав развој на секоја индивидуа, без разлика дали се работи за личност со типичен развој или лице со попреченост. Медиумите, формалните образовни програми во училиштата, неформалните едукации од страна на различни организации и други облици на информирање се потребни за да им се овозможи на младите личности да се стекнат со потребните знаења поврзани со сексуалноста. Но, имајќи во предвид дека семејството е контекст во кој се одвива индивидуалниот развој и се стекнува индивидуалниот идентитет, природно е во истиот да се овозможи и сексуална едукација уште во рана возраст. Родителите имаат есенцијална улога како едукатори за сексуалноста на нивните деца, примарно преку ексклузивниот однос на доверба, заштита и лојалност кој го имаат со своите членови. Иако прашањата поврзани со оваа тема можат да бидат непријатни, важно е од улога на родител со децата да се споделуваат информации за сексуалноста, да се преиспитаат ставовите, да се расчистат дилемите и да се развијат вештини за здрав развој и исполнет живот.

Често сетот на верувања на членовите на семејството за здравјето и болеста го одредуваат начинот на интерпретација на состојбата на членот со попреченост и понатамошното однесување. (Rolland, 1987) Неретко, членовите со попреченост се третираат како деца, и врз основа на тоа сексуалноста е табу тема во семејниот систем. Но, неопходно е да се прифати фактот дека младите лица со попреченост созреваат и ги доживуваат сите, или скоро сите физички и емоционални промени како и лицата со типичен развој. Потребно е родителите на лица со посебни потреби да го прифатат овој факт, и да не им ставаат „забрана" на членовите со попреченост да се експлорираат и себе и сопствената сексуалност. Раната едукација за сексуалноста во рамките на семејството создава клима на доверба која им овозможува на членовите да бараат информации и поддршка, да прашуваат и отворено да зборуваат за сите прашања кои ги засегаат. Сексуалната едукација понекогаш погрешно е разбрана како „учење како да се има сексуални односи", но во реалноста опфаќа широк спектар на чувства, мисли, ставови, однесување поврзани со тоа каков е односот на личноста кон сопственото тело, љубовта, сексуалните односи, интимните врски, заштита од насилство и злоупотреба и многу други аспекти.

Родителите на лицата со попреченост треба да зборуваат за сексуалноста на јазик кој е безбеден, јасен и чувствителен, соодветен на возраста на нивните

деца, потребно е да располагаат со повеќе информации за тоа како попреченоста може да влијае врз развојот на личноста, и да ги прошират капацитетите за информирање и едуцирање на децата. Сексуалната едукација во рамките на семејството треба да ги опфати следните аспекти: слика за себе и сопственото тело, пубертетски промени, лична нега и хигиена, сексуално изразување, социјални вештини, контрацепција, како и правата и обврските на сексуалното однесување. Едукацијата во рамките на семејниот систем треба да биде соодветна на когнитивните и функционалните способности на членот со попреченост. Често, доколку се работи за интелектуална попреченост кај децата, потребни се модификации во пренесувањето на информации за истите да можат да бидат разбрани. Исто така, клучна е и соработката на родителите со пошироките системи, училиштето, опкружувањето, во планирање на сексуалната едукација на нивните деца.

Слика за себе и сопственото тело – Родителите имаат важна улога во развојот на сликата за себе и сопственото тело кај лицата со попреченост, посебно поради тоа што попреченоста влијае на создавање слика дека телото на личноста со попреченост „не е нормално". Факт е дека различностите се сосема природни, телата имаат различни форми и големини, и не постои „нормален тип на тело". Потребно е да им се помогне на лицата со попреченост да се прифатат такви какви што се (посебно кај лицата со физички хендикеп), да бидат љубопитни и да се спознаат себе си. За време на пубертетот, кога се одвиваат најзначајните физички и физиолошки промени, потребно е родителите да ги расчистат дилемите на нивните деца кои се однесуваат на тоа „дали е нормално тоа што им се случува или не".

Пубертетски промени – Информациите за промените кои се случуваат со телото на лицето со попреченост за време на пубертетот го олеснува овој природно стресен процес. Растењето и промените во пубертетот можат да предизвикуваат болка, непријатност, емоционална напнатост и слично. Родителите треба да ги подготват децата за промени кај девојчињата како растење на градите, зголемување на колковите, добивање на менструален циклус, растење на влакна на различни делови од телото, и кај машките како изразени физички промени, промени на гласот, растење на влакна, зголемување на половиот орган и добивање повеќе ерекции, влажни соништа и многу други промени. Раната едукација овозможува полесно прифаќање на овие очекувани промени.

Лична нега и хигиена – Промените во пубертетот се проследени со појава на акни, зголемено потење, зголемена влакнетост. Важно е лицата со попреченост да се грижат за личната хигиена, а во домот ги стекнуваат основните вештини во грижата за себе. За девојчињата посебно е важно да се грижат за себе за време на менструалните циклуси. Едукаторите за лица со посебни потреби даваат сугестии да се подготви лицето за добивање на менструален циклус пред да го добие, и да се води календар за циклусот.

Сексуално изразување – Сексуалноста често се поистоветува само со секс, но реалност е многу поширок поим кој содржи родов идентитет и улоги, сексуална ориентација, задоволство, интимност и репродукција. Сексуалноста се доживува и изразува преку мисли, фантазии, верувања, ставови, желби, однесувања, улоги и врски. Сексуалноста е здрав и природен дел од животот на лицата со попреченост, исто како и кај сите луѓе. Попреченоста, без разлика дали е физичка или ментална, не е пречка за доживување на сексуални искуства, иако

механизмите за постигнување на сексуално задоволство можат да варираат. Не постојат правила за сексуално изразување, освен тоа да вклучува согласност и сигурност.

Мастурбацијата е нормално сексуално однесување и е дел од сексуалниот развој и на момчињата и на девојчињата. Многу често оваа тема е непријатна во семејството, но отворениот пристап кон оваа сексуална активност на лицата со попреченост е од клучна важност за да се спречи несакано несоодветно однесување или непријатни ситуации, посебно кога се работи за член од семејството со интелектуална попреченост.„Забраната" за мастурбација од страна на родителите може да доведе до криење и практикување на оваа активност во небезбедна средина. Исто така, колку и да звучи непријатно, важно е да се споделат информации за безбедно мастурбирање со цел да се спречат несакани повреди. Важно е исто така да се научат членовите со попреченост дека мастурбирањето е приватна, лична работа, и дека не е во ред да се практикува на јавни места. Лицата со попреченост треба да ги разликуваат јавните од приватните места, и да знаат кое однесување е соодветно за истите.

Сексуални односи со други лица исто така се нормален дел од развојот на лицата со попреченост. Кај лицата со физичка попреченост важно е да се практикуваат безбедни сексуални односи, но важно е да се каже дека пенетрацијата не е единствен начин за сексуална активност со партнер, и дека може да се практикуваат различни активности кои доведуваат до сексуално задоволство. Семејството треба да биде поддршка на членот со попреченост за развивање на интимни врски, и да го охрабрува развивањето на партнерски релации. Лицата со интелектуална попреченост исто така имаат право на сексуални односи, доколку може да дадат согласност за тоа. Едукацијата на лицата со интелектуална попреченост во рамките на семејството примарно треба да биде насочена кон превенција од сексуална злоупотреба. Истражувањата покажуваат дека лицата со интелектуална попреченост почесто се жртви на сексуална злоупотреба. Лицето со попреченост треба да се научи да препознае несакано однесување и истото да го пријави. Сексуалните односи со други исто така треба да бидат сигурни, и поради тоа едукацијата за контрацепција за заштита од сексуално преносливи болести и несакана бременост е приоритет за секоја индивидуа. Членовите на семејството можат да му овозможат на членот со попреченост да добие информации за можностите за контрацепција, и да му помогнат во одлуката за избор за користење на соодветно контрацептивно средство.

Развивање на социјални вештини – Во рамките на семејството развивањето на социјални вештини и почитување на себе и другите се карактеристики кои овозможуваат подобра комуникација и остварување на релации со другите. Добрите социјални вештини како слушање, водење разговор, изразување на мисли и емоции (давање комплименти, извинување, изразување чувства на соодветен начин) се корисни за интеракција со другите и формирање на значајни врски. Во рамките на семејниот систем членовите учат како да комуницираат со другите и можат да ги препознаат соодветните начини за изразување. Исто така, споделувањето на емоции е значаен дел од комуникацијата, и разбирањето на своите и чувствата на другите придонесува до развивање на поквалитетни интерперсонални односи.

Правата и обврските на сексуалното однесување – Лицата со попреченост, без оглед дали се работи за интелектуална или физичка, имаат целосно право

да доживуваат и изразуваат сексуални мисли, чувства и однесувања, без да се плашат и да бидат казнувани, да добијат сексуална едукација без оглед на возраста, полот или попреченоста, да создадат свои индивидуални вредности поврзани со сексуалноста, и да бидат заштитени од сексуално вознемирување и злоупотреба. Од друга страна, лицата со попреченост имаат обврска да ги почитуваат вредностите и приватноста на другите, да информираат за евентуални сексуални преносливи инфекции, и да превенираат несакана бременост .

Сите лица со попреченост кои се на возраст за стапување во брак, имаат право да формираат брачна заедница врз основа на признавање на слободна и целосна согласност од идните брачни партнери. Лицата со попреченост можат сами да одлучуваат за проширување на семејството, но значајно е да им се овозможи пристап до информации за планирање на семејството соодветни на нивните потреби. Улогата на примарните семејства е од исклучителна важност за помош на членовите со попреченост да формираат свои семејства, преку пружање поддршка на членовите во одлуките кои ги донесува во однос на стапување во брак и проширување на семејството, и во одговорностите кои ги презема. Потребно е членовите со попреченост да постојано да се охрабруваат во процесот на осамостојување, но и да им се овозможи поддршка кога ќе им е потребна. Во однос на ова, исто така примарните семејства на лицата со попреченост треба да бидат спремни да ги прифатат нивните деца како возрасни индивидуи кои можат да бидат одговорни за себе и сопствените постапки. Во тоа може позитивно да влијае градењето мрежа на поддршка од социјалната заедница, институциите, и другите семејства кои имаат членови со попреченост.

Во продолжение се дадени насоки за поквалитетната сексуална едукација на лицата со попреченост во рамките на семејниот систем:

» Едукацијата за сексуалност во рамките на семејниот систем да започне од рана возраст и да биде соодветна за развојниот стадиум на личноста;
» Родителите да бидат отворени за прашања поврзани со сексуалноста;
» Да се овозможат едноставни, директни објаснувања за прашањата поврзани со сексуалноста;
» Да бидат подготвени за разговор за телото и искуствата со телото пред да започне пубертетот;
» Доколку е потребно, да применат различни техники на учење – информации преку книги, видео, прашања и одговори, играње на улоги во симулирани ситуации: „Што би направиле доколку..." и сл.;
» Родителите да бидат подготвени да истражуваат повеќе за сексуалноста на нивните деца;
» Да се дискутираат и семејните и индивидуалните вредности поврзани со сексуалноста;
» Да се помогне на личноста со попреченост да развие добри социјални вештини;
» Лицата со попреченост да се третираат како возрасни луѓе кои можат да бидат одговорни за своето однесување;
» Да се превенира сексуално злоставување на лицата со попреченост;
» Да се овозможи отворен пристап до информации и поддршка надвор од семејниот систем;
» Да пружат поддршка на лицата со попреченост во формирање на интимни врски, брак и проширување на семејството.

Сексуалната едукација за лицата со попреченост во рамките на семејниот систем е од исклучителна важност за развојот на личноста. Едукацијата за сексуалноста има за цел да овозможи на лицата со попреченост да изградат капацитети и да ги поттикне да се чувствуваат самоуверени и сигурни во врска со себе и сопствената сексуалност, да ги поддржи да развијат вештини, знаења и разбирање за сексуалноста, вредностите, врските и интимните релации, да се подготват за физичките, социалните и емоционални промени со кои се соочуваат со развојот, и најважно од се, да ги прифатат различностите и да се насочат кон подобрување на квалитетот на живеење и самореализација.

КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. American Academy of Pediatrics. (1999). Sexuality education of children and adolescents with developmental disabilities. Pediatrics, 97, 275- 278
2. Аспекти на сексуалност и сексуално образование. Преземено на 01.04.2017 година. http://hera.org.mk/wp-content/uploads/2014/06/Aspekti-na-seksualnost-web.pdf
3. Cheng, M. M., & Udry, J. R. (2002). Sexual behaviors of physically disabled adolescents in the United States. Journal of Adolescent Health, 31, 48-58
4. Cuskelly,, M. & Bryde, R. (2004). Attitudes towards the sexuality of adults with an intellectual disability: Parents, support staff, and a community sample. Journal of Intellectual & Developmental Disability, 29, 255-264
5. DiGiulio, G. (2003). Sexuality and people living with physical or developmental disabilities: A review of key issues. The Canadian Journal of Human Sexuality, Vol 12 (1): 53-68
6. Intellectual disability and sexuality. Преземено на 03.04.2017 година. https://www.betterhealth.vic.gov.au/health/conditionsandtreatments/intellectual-disability-and-sexuality
7. Matejevic M., Jovanovic D. (2011). The functionality of families with children with special needs from the systemic perspective. Facta Universitatis 10 (1):57-66
8. Richards et al. (2006). Sexuality and developmental disability: Obstacles to healthy sexuality throughout the lifespan. Developmental Disabilities Bulletin, No. 1 & 2, pp. 137-155
9. Rolland, J. S. (1987), Chronic Illness and the Life Cycle:A Conceptual Framework. Family Process, 26: 203–221
10. Sexuality and Disability:A Guide for Parents. Преземено на 12.04.2017 година. http://www.arc-spokane.org/PDFs/Sexuality%20and%20Developmental%20Disability%20parent%20guide.pdf

159.9:81'27

м-р Јасмина Пресилска, e-mail: jasmina.presilska@msu.edu.mk
Лектор по француски јазик – Правен факултет
МСУ „Г. Р. Державин" Свети Николе - Битола, Р. Македонија

ПСИХОЛОНГВИСТИКАТА ПРИ ИЗУЧУВАЊЕ НА СТРАНСКИ ЈАЗИЦИ

Апстракт: Во овој научен труд ќе ја анализираме психологијата на изучување на еден или повеќе странски јазици. Психологијата има зе цел да го објасни начинот на изучување на странскиот јазик но и промените во човековиот мозок, ги објаснува процесите на учење на странскиот јазик и ги разгледува разликите помеѓу различни изучувачи на јазикот.

Правени се различни истражувања во врска со јазикот и човековиот мозокот кои се базираат на Невролингвистиката, која објаснува дека локацијата и организацијата на јазиците во мозокот може да се разликува кај оние кои зборуваат само еден јазик и кај познавачите на повеќе јазици. Таа разгледува што е научено во физичка смисла: што е додадено или променето во невролошката шема на човековиот мозок кога поединци усвојуваат уште еден странски јазик.

Клучни зборови: психологија, влијание, странски јазик, промени, психолингвистика

PSYCHOLINGUISTICS IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

Abstract: In this scientific paper, we are analyzing the psychology of learning of one or more foreign languages. The psychology aims to explain the way of learning the foreign language, but also the changes in the human brain, explains the processes of learning foreign language and is observing the differences between the different language learners.

Different scientific researches are made in relation to the language and the human brain which are based on neurolinguistics, describing that the location and organization of languages in the brain may differ to those who speak only one language and those which are multilinguals. This science is firstly describing what is acquired in physical sense: what is added or changed in the neurological scheme of the human brain when they add another language.

Key words: psychology, influence, foreign language, changes, psycholinguistics

ИЗУЧУВАЊЕТО НА СТРАНСКИ ЈАЗИК И ВЛИЈАНИЕТО ВРЗ ЧОВЕКОВИОТ МОЗОК

Може да се каже дека секоја социјализирана личност зборува, покрај мајчиниот, барем уште еден странски јазик. Глобализацијата и сите особености што таа ги носи налага познавање на еден или повеќе странски јазици кои се изучуваат на различна возраст, при различни услови но и по различни методи на учење.

Секој ден, милиони луѓе користат повеќе од еден јазик со цел комуникација на работа или дома. Докажано е дека одлуките што одредено лице ги прави

зависат од тоа дали тој зборува на сопствениот јазик или на странски јазик. Најновите истражувања направени во оваа област покажуваат дека решението на одреден проблем зависи од јазикот на кој се размислува. И тоа кога се размислува на странски јазик прифаќаме посвесен начин на одлучување. Крајниот резултат е дека решенијата за проблемите имаат тенденција да бидат помалку емоционално натоварени и помала е можноста за донесување на грешна одлука. Со цел докажување на оваа теорија, група научници поставиле проблем кој му го задале на лица кои зборуваат еден или повеќе странски јазици. Целта била да се реши проблемот и на мајчиниот јазик но и на повеќето јазици кои ги познавале. На крајот од испитувањето, подоброто решение доаѓало кога лицата размислувале за решението на проблемот на странски јазик. За тоа каков е процесот на размислување во случај кога одредена личност се изразува на својот мајчин или странски јазик објаснување дава науката која се занимава со процесите во мозокот при додавање, врз веќе потоечките знаења, на познавања од нов јазик.

Психолингвистиката е интердисциплинарен научен домен на истражување во кој соработуваат психолози и теоретичари лингвисти кои сакаат да ја разберат основата на јазикот. Таа ги третира когнитивните процеси ставени во употреба во преработката и продукцијата на јазикот. Психолингвистиката ги објаснува менталните операции кои произлегуваат од обработка на информацијата на повеќе планови како фонологијата и фонетиката, лексиката, синтаксата, морфологијата, семантиката и прагматиката.

Психолингвистиката како наука заедно со теоретската лингвистика ја сочинуваат невролингвистиката. Невролингвистиката е научна дисциплина која ги проучува физиолошките механизми поврзани со јазикот, почнувајќи од начинот на тоа како го зборуваме јазикот, како го учиме па сè до јазичните пореметувања. Оваа дисциплина ја проучува локализацијата на јазикот во мозокот, јазичната обработка, мозочната структура и учењето на јазикот.

Истражувања во врска со одредена локација во мозокот која е специјализирана за јазикот се поврзуваат уште во деветнаесеттиот век со Пол Пјер Брока[1] (1861, 1865) кој по одредени истражувања заклучил дека предниот лев дел од мозокот (Брока област) е одговорен за способноста на говорење. Тој забележал дека повреди на левиот дел од мозокот завршуваат со губење на моќта за говорење, што не е случај кога настануваат повреди на десниот дел од мозокот. Верник (Wernicke, 1874) понатаму дошол до податок дека дел од кортексот кој се наоѓа во непосредна близина е одговорен за аудитивниот влез но и за обработката на јазикот.

Комуникативните функции за кои секоја од хемисферите на мозокот е специјализирана се наведени во следнава табела, како што истакнале Obler и Gjerlow (1999). Специјализацијата на хемисферите за јазици е иста без разлика дали јазикот е зборуван или не: телесните лингвистични функции за знакови јазици употребени во јазикот на глувите е исто така сместен во левата хемисфера.

1 Откако станал професор и истражувач на Универзитетот од Париз, Пол Пјер Брока го направил најважното истражување за анатомијата на човековиот мозок: го пронашол центарот за говор кој сега уште е наречен и Брока област. Брока дошол до овие сознанија после истражувањата на мозокот на пациенти со афазија (неможност да зборуваат).

*Брока бил сметан за чудо од дете и завршил матура по литература, математика и физика. Се запишал на медицински факултет на 17 години и завршил на 20години - кога сите негови врсници тогаш почнувале да учат.

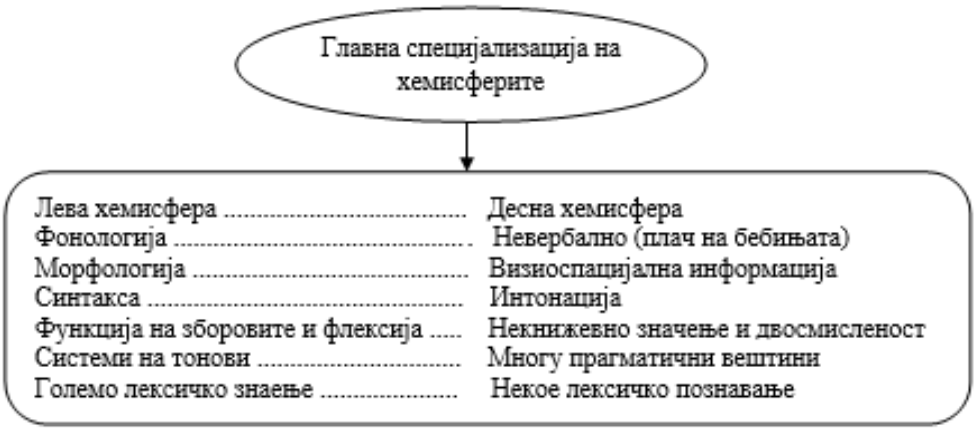

Интересот за тоа како мозокот е организиран за различните јазици исто така датира од деветнаесеттиот век (Фројд 1891). Некои истражувања наведуваат дека два и повеќе јазици може да се најдат на различни локации во мозокот и да имаат различни мрежи на активација.

На прашањето за тоа колку се независни јазиците едни од други одговорот е дека тие ниту се целосно независни ниту пак се целосно поврзани. Ervin и Osgood (1954) предложиле теорија за тоа како јазиците се поврзани во човековиот мозок и ги нарекол : координиран (се однесува на паралелни лингвистички системи, независни едни од други), дополнет (споен или унифициран систем) или подреден (подреден на еден лингвистички систем со пристап преку друг) билингвализам. Најчесто се среќаваат "дополнет билингвализам" кој најчесто се јавува во раното детство и е познат како спонтан билингвализам и "подреден билингвализам" кој се верува дека е настанат со изучување на втор странски јазик преку познавањето на првиот странски јазик.

Следна дилема е тоа како се јазичните структури организирани едни во однос на други? Дали и двата јазици се чуваат во иста област од мозокот? За одреден број мултилингвисти, се пронашло дека првиот и вториот странски јазик се сместени во различни области од мозокот но и двата главно се сместени во левата хемисфера. Сепак, десната хемисфера може да биде повеќе вклучена во зачувување на вториот странски јазик отколку на првиот. Пример: Истражувачи стимулирале одредени сегменти од мозокот за време на операција и дошле до заклучок дека доколку се вознемируваат одредени точки од мозокот доаѓа до блокирање на луѓето во можноста да именуваат предмети на двата јазици, додека пак доколку се вознемируваат други точки од мозокот – нема ваков ефект.

Уште едно прашање кое се поставува во врска со промените во човековиот мозок е дали два или повеќе јазици ја покажуваат истата загуба или прекин после повреда на мозокот. Кога постои повреда на мозокот кај мултилингвисти, тероијата кажува дека последно наученото јазик ќе се изгуби прв, па потоа тој претходно што се учел и така сите следни. Други пак истражување, од страна на Obler и Gjerlow (1999) кажуваат дека најбрзо ќе се поврати оној јазик кој бил најинтензивно употребуван непосредно пред несреќата.

УЛОГАТА НА ВОЗРАСТА ПРИ ИЗУЧУВАЊЕ НА СТРАНСКИ ЈАЗИК

Дали организацијата на мозокот за вториот странски јазик во поврзаност со првиот странски јазик се разликува според возраста на која се изучува, како е изучуван или пак нивото на владеење. Одговорот на овие прашање е позитивен на сите три работи, со најсилна изразеност кај возраста на која се изучува вториот странски јазик и влијанието на организацијата на мозокот. По истражувањата на Vaid (1983), се заклучило дека поединци кои се стекнуваат со втор странски јазик подоцна во животот повеќе ја инволвираат десната хемисфера. Па така, оние кои го изучуваат вториот странски јазик помеѓу 9 и 12 години повеќе ја вклучуваат десната хемисфера отколку оние кои тоа го прават до возраст од 4 години.

Многу често, лицата кои учат нов странски јазик често се среќаваат со потешкотии доколку тоа се остварува на повозрасни години. Според Vivian Cook & David Singleton, на прашањето дали има одредена возраст на која најдобро се учи втор странски јазик – тие даваат одговор кој е позитивен – факторот возраст е најважен за изучувањето на втор странски јазик. И дури се истакнува дека што порано се започнува со изучување на еден јазик – тоа е и подобро.

Доколку еден јазик се изучува на повозрасни години – тоа може да има и одреден позитивен ефект, или да дава предност пред младите изучувачи на јазик. Па така повозрасните лица секогаш се поуспешни во вештината Читање, и тие имаат помали потешкотии при учење на граматичките правила и помнење на лексички поими. Повозрасните лица имаат потешкотии при аудитивна имитација и меморирање како и со усните одговори заради тоа што целосно претходно размислуваат за одговорот што ќе го дадат. Повозрасните лица исто така имаат тенденција да преведуваат, односно се она што ќе го кажат на странскиот јазик најпрво го размислуваат на нивниот мајчин јазик а потоа истата конструкција на реченица ја преведуваат на другиот јазик. Тоа го отежнува разбирањето затоа што најдобриот начин за изразување на странски јазик е кога се размислува на самиот јазик. Со тоа се зачувуваат соодветните конструкции на странскиот јазик.

Голем број научници од областа на лингвистиката истакнуваат дека изучувањето на странски јазик кај деца има огромни придобивки и тоа социолошки, когнитивни, психолошки. Кај децата се зголемуваат вештините за критичко размислување, се зголемува воедно и нивната креативност и флексибилност. Мерени се и постигнувањата на училиште па се заклучило дека децата кои учат еден или повеќе странски јазици имаат поголеми постигнувања на училиште.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Brandon Keim, "Thinking in a foreign language makes decisions more rational", 2012
2. Keysar, Boaz – "Using a Foreign Language Helps Decision-Making", 2012, Association for psychological science
3. Nick C. Ellis, "The Psychology of Foreign Language Vocabulary Acquisition": Implications for CALL-Department of Psychology, University of Wales Bangor, Bangor, Gwynedd, Wales LL57 2DG UK
4. Muriel Saville – Troike, "Introducing second language acquisition", Cambridge University press, 2006
5. Rosamond Mitchell & Florence Myles, "Second language learning theories", ARNOLD a member of the Hodder Headline Group, London, 1998

37.014.3(470)

Князев Николай Павлович
ФГБОУ ВО «Липецкий государственный педагогический университет имени П.П. Семенова-Тян-Шанского»
E-mail: nikolya.knyazev.98@mail.ru

ИНФОРМАТИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ. ЭТАПЫ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ. ПРЕИМУЩЕСТВА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ И КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБРАЗОВАНИИ.

АННОТАЦИЯ:

В данной статье рассматриваются история информатизации образования, основные теоретические вопросы и предпосылки использования информационных и коммуникационных технологий в процессе образования, а также проблемы информатизации и способы их решения.

Ключевые слова: информационные технологии, информатизация, электронно-вычислительная техника

INFORMATIZATION OF MODERN EDUCATION. THE STAGES OF INFORMATIZATION OF EDUCATION. THE BENEFITS OF USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN EDUCATION.

ABSTRACT:

This article discusses the history of Informatization of education, the principal theoretical issues and prerequisites for the use of information and communication technologies in education and problems of informatization and ways of solution.

Keywords: Information technology, Informatization, computer technology

Конец XX – начало XXI века характеризуются быстрыми темпами развития информационных технологий , которые облегчили жизнь человека и привели к положительным результатам развития общества. Действительно, современное общество является информационным: информационные технологии приобретают глобальный характер и охватывают все сферы деятельности человека. Широкое распространение информационные технологии получили и в образовании.

В истории информатизации образования можно выделить несколько этапов:

Первый этап – электронизация (конец 1950-х – начало 1970-х гг.). Данный этап характеризовался широким использованием электронно-вычислительной техники (ЭВТ) в подготовке студентов технических специальностей. ЭВТ использовалась в образовательных программах, направленных на выработку у студентов математического, логического и алгоритмического типов мышления,

а также обучение студентов базовым знаниям математической логики, основ программирования, освоение принципов работы с ЭВТ. Однако в то время ЭВТ отличались слабой мощностью, малой производительностью и большими размерами, что затрудняло их продуктивное использование в образовании.

Второй этап – компьютеризация (середина 1970-х – 1990-е гг.). К этому времени происходит усовершенствование ЭВТ: они становятся более мощными, усовершенствуется интерфейс (диалоговое взаимодействие), появляется программное обеспечение. ЭВТ стали занимать меньше места, соответственно стали гораздо проще в обслуживании, легче и дешевле в производстве. Всё это повлияло на процесс информатизации образования, появились и получили широкое распространение автоматизированные системы обучения.

Третий этап, современный, характеризуется глобальным использованием ЭВТ в образовании. Компьютеры стали гораздо мощнее и быстрее, позволяют работать в многозадачном режиме с большими объёмами информации. Также в образование вводятся новейшие мультимедиа-технологии, технологии виртуальной реальности и т.п.

Таким образом, по мере развития ЭВТ поднимается уровень образования в целом. Появляются новые способы обучения, которые отличаются более высокой продуктивностью при более малых затратах. Например, развитие ЭВТ привело к тому, что стали возможным дистанционное обучение, проведение различных онлайн конференций, поддержание коммуникации на любом расстоянии, также появилась возможность неограниченного доступа к разным источникам информации, автоматизировалась процедура поиска и обработки информации, появилась возможность работы с большим объёмом информации. Разрабатываются новые программы обучения, основанные на использовании мультимедиа-устройств и различных онлайн консультаций. Всё это положительно сказывается на уровне образования.

Процесс информатизации в учебном заведении включает в себя систему мероприятий, таких как:

- Создание и поддержание аппаратно-технической составляющей системы (установка оборудования и программного обеспечения);
- Создание локальных сетей и подключение к сети Интернет;
- Создание информационных ресурсов в сети Интернет, освещение деятельности учреждения;
- Формирование информационной культуры у всех участников образовательного процесса;
- Обучение персонала, включая переобучение, повышение квалификации и прохождение соответствующих курсов.
- Применение различных методик обучения, с целью повышения мотивации и эффективности обучения студентов…

Однако, зачастую, процесс информатизации имеет ряд препятствий и противоречий, таких как:

- Неготовность преподавателей к информатизации образования;
- Некачественная подготовка персонала;
- Отсутствие методик обучения;
- Отсутствие средств на оснащение учреждения соответствующей техникой;
- Оснащение некачественным программным обеспечением.

Рассмотрим информатизацию российского образования на современном

этапе. Для примера, можно рассмотреть комплекс мер, принятых правительством Российской Федерации, по повышению уровня качества образования в России в период с 2001 по 2005 гг. В 2001 году в силу вступает постановление Правительства РФ №630 «О Федеральной целевой программе «Развитие единой образовательной информационной среды»». Целью федеральной программы «Развитие единой образовательной информационной среды» являлось объединение образовательного пространства РФ, повышение качества образования, на основе использования информационных и коммуникационных технологий и применения новых методик обучения. Сроки реализации программы – с 2001 по 2005 год. Можно выделить несколько этапов реализации данной программы:

1. 2001 год - начинается оснащение учебных учреждений информационными и коммуникационными технологиями с необходимым программным обеспечением, а также повышение квалификации преподавателей и подготовка учителей к работе с информационными технологиями.
2. 2002 – 2003 гг. - происходит формирование единой образовательной информационной среды, завершается поставка информационных технологий в учебные учреждения, разрабатываются новые методики обучения, основывающиеся на использовании информационных технологий, проводятся курсы профессиональной переподготовки учителей, разрабатываются современные электронные методические материалы.
3. 2004 – 2005 гг. - разрабатываются и тиражируются электронные учебные материалы.

Результатом реализации программы стало повышение качества системы образования, повышение качества образования в сельских школах и т.п.

Безусловно, использование информационных технологий становится определяющим элементом развития современного образования. Использование информационных технологий в образовании даёт ряд преимуществ перед традиционным обучением:

- расширяет возможности представления и обработки информации;
- повышает интерес у студентов, а соответственно и мотивация;
- способствует большему развитию способностей и активизации умственной деятельности;
- даёт возможность отслеживать процесс выполнения заданий;
- предоставляет большие возможности в моделировании;
- упрощает управленческую деятельность учебного процесса;
- позволяет более детально освоить предметную область;
- способствует выработке умений анализа и принятия решений в нестандартных проблемных ситуациях;
- позволяет проведение учебно-исследовательских экспериментов.

Однако, если полностью отказаться от традиционной системы обучения, могут возникнуть следующие проблемы:

- Снижение роли и грамотности устной и письменной речи;
- Ослабление способностей самостоятельного творческого мышления;
- Снижение социализации;
- Отсутствие прямого исследования действительности и т.п.

Таким образом, в процессе образования имеет место использование смешанной системы обучения, которая позволяет совмещать традиционное

обучение (проведение лекций, семинаров и лабораторных работ) и практические мероприятия с использованием информационных технологий. По мнению исследователей, именно такая система образования повысит эффективность обучения.

Реализовать смешанную систему обучения можно несколькими этапами:

1. Формирование целей и методик обучения с использованием информационных технологий, направленных на определённые достижения в образовании;
2. На основе поставленных целей создаётся аппаратно-техническая составляющая системы;
3. Детализация функций ЭВТ и выбор способов их реализации.

Или же актуальным может представиться комплексный подход в образовании, т.е. использование комплекса мер в процессе обучения, таких как совмещение нескольких методик одновременно или использование нестандартных методик, которые могут повысить заинтересованность учащихся.

Примером использования комплексного подхода в образовании в России может служить реализация программы развития «Единой информационной образовательной среды» (далее - ЕИОС), которая сформирована на основании требований и положений Федерального закона № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» от 29 декабря 2012 года и ряда других государственных программ, направленных на развитие образования в России.

Задачами программы развития ЕИОС были:

» Обеспечение доступности образования за счёт использования информационных технологий;
» Предоставление возможности выбора профиля и системы обучения;
» Развитие дистанционного обучения;
» Автоматизация управленческой деятельности учебных учреждений;
» Повышение информативной открытости образования;
» Обеспечение качества образования;
» Повышение заинтересованности и мотивации учащихся;

Для повышения качества образования и повышения заинтересованности учащихся предлагается использовать методики обучения, включающие в себя игровые образовательные ресурсы, ресурсы для развития познавательной и исследовательской деятельностей, средства интерактивного взаимодействия, сервисы дистанционного обучения, виртуальные тренажёры, сервисы поддержки международного взаимодействия, сервисы поддержки профессиональной аттестации и сертификации и т.п.

Реализация программы повышения качества образования ЕИОС рассчитана на период с 2013 по 2020 гг. На данный момент уже удалось достичь определённых результатов, однако предстоит ещё нелёгкий путь по достижению поставленных целей.

Таким образом, информатизации образования должна отводиться ключевая роль, так как именно от этого процесса зависит эффективность и качество образования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Роберт И.В. «Теория и методика информатизации образования» [Текст]/ Роберт И.В. – Москва, 2014. – 3с – 149с.
2. Информатизация образования [Электронный ресурс] URL: http://fb.ru/article/256501/informatizatsiya-obrazovaniya---eto-tehnologii-informatizatsii-obrazovaniya
3. Григорьев С.Г, «Информатизация образования» [Текст]/Григорьев С.Г. - Москва, 2005. – 12с – 48с.
4. Постановление Правительства РФ от 28 августа 2001 г. N 630 «О Федеральной целевой программе «Развитие единой образовательной информационной среды (2001-2005 годы)» (с изменениями и дополнениями) [Электронный ресурс] URL: http://base.garant.ru/1586371/

37.091.212.5-056.45:159.923.3

А.В. Гладких

ПРОЕКТНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ У ОДАРЕННЫХ ДЕТЕЙ

АННОТАЦИЯ:

в статье выявлена актуальность формирования одаренности у младших школьников, проанализированы психолого-педагогические основы одаренности. Показана роль ценностей в формировании личности младших школьников. Обозначена актуальность проектно-исследовательской деятельность младших школьников и ее роль в формировании системы ценностей.

Ключевые слова: одаренность, ценности, проектно-исследовательская деятельность, младший школьник.

DESIGN-RESEARCH ACTIVITY AS A MEANS OF FORMING A VALUE SYSTEM FOR GIFTED CHILDREN

ANNOTATION:

the article reveals the relevance of the formation of giftedness in junior schoolchildren, analyzed the psychological and pedagogical foundations of giftedness. The role of values in the formation of the personality of younger schoolchildren is shown. The relevance of the design and research activity of junior schoolchildren and its role in the formation of the value system is indicated.

Key words: giftedness, values, design and research activity, junior schoolchild.

Современный мир становится все более динамичным и быстро развивающимся. Постепенно в общественном сознании формируется мысль о том, что невозможно прожить без сохранения и умножения творческого, интеллектуального потенциала страны. Поэтому большое значение в обучении отводится развитию одаренных детей. В настоящее время во многих странах работа с одаренными детьми занимает одно из важных положений и признана на государственном уровне. Она проявляется в практической диагностике, выявлении уровня сформированности одаренности детей, их обучении, воспитании и развитии, а также нацелена на подготовку творческого человека. Это связано с тем, что обществу требуются неординарные личности, которые будут владеть не только знаниями, умениями и навыками, но и способные применить их творчески и нестандартно, открыть что-то новое, сделать из простой вещи нечто интересное и нужное для общества.

Проблемой развития одаренных детей занимались такие исследователи и ученые, как Дж. Галлаир, Дж. Гилфорд, Э. Де Боно, А. В. Запорожец, А. Матюшкин. В.А. Моляко, Н.Н. Поддьяков, Дж. Рензулли, С. Л. Рубинштейн, Б.М. Теплов, П. Торренс, Д.Н. Узнадзе и др. Большой вклад в изучении одаренности внесли Б.М. Теплов и С.Л. Рубинштейн, которые дали классификацию понятиям «способности»

и «одаренность» по единому основанию – успешности деятельности. Под способностями они понимали индивидуально-психологические особенности, отличающие одного человека от другого; способностями называют не всякие индивидуальные особенности, а лишь такие, которые имеют отношение к успешности выполнения какой-либо деятельности. Одаренность является качественным своеобразным сочетанием способностей, от которого зависит успешное освоение деятельности.

Исследователем Н.С. Лейтесем разработана концепция детской одаренности и развития способностей и считал, что основными факторами развития творческих способностей ребенка является умственная активность и саморегуляция. Н.С. Лейтес утверждал, что только взаимообусловленное действие между этими факторами приведет к успешному достижению цели. Н.С. Лейтес провел эксперимент, в котором участвовали мальчики 9-11 лет и выявил, что важным критерием одаренности детей является стремление к трудовой деятельности. По его мнению, успехи детей – это результат потребности в деятельности, а также успешное ее осуществление.

Современный исследователь В.А. Моляко, занимаясь проблемами психологии одаренности, выделил следующие основные составляющие:

- задатки, склонности, проявляющиеся в выборочных предпочтениях, высокой чувствительности, а также в динамичности психических процесов;
- интересы, их направленность, доминирование познавательных интересов;
- проявление общего интеллекта, который проявляется в схватывании, понимании, быстроте оценок и выборе пути решения адекватных действий;
- настойчивость, целеустремленность, при выполнении деятельности;
- творчество, проявляющееся в умении комбинировать, находить аналоги;
- интуитивизм – способность к сверхбыстрым прогнозам и решениям;
- способности к выработке личностных стратегий и тактик при решении общих и специальных новых проблем, задач, поиске выхода из сложных, нестандартных ситуаций и т.п.

В.А. Моляко подчеркивал, что одаренность проявляется в развитии индивидуальных качеств личности, в выполнении задач и целей, используя нестандартные решения и способы. Важным критерием одаренности В.А. Моляко считает высокую умственную деятельность, а также применение знаний, умений и навыков при решении проблемных задач.

Таким образом, одаренность – это системное, развивающееся качество психики, которое поможет человеку достичь более высоких результатов в различных видах деятельности по сравнению с другими людьми. Одаренность помогает выделиться яркими, незаурядными достижениями,

Исследователи считают, что младший школьный возраст является тем периодом, когда можно формировать творческие способности, развивать креативность и воображение. Именно в этом возрасте дети сохраняют свою детскую непосредственность, наивность, но уже приобретают способность к иной логике мышления, включаясь в учебную деятельность. Для педагога в этот период важно оценить уровень способностей каждого ученика, выявить одаренных детей и наметить дальнейшую деятельность. Наиболее важным,

по нашему мнению является развитие системы ценностей. В психологической литературе под ценностями понимают значимые для индивида психологические образования, отвечающие личностным и социальным запросам в условиях конкретного общества. Можно также сказать, что ценности — это духовные и материальные феномены, имеющие личностный смысл и являющиеся мотивом деятельности человека.

Исследуя ценностные ориентации школьников начальных классов, Е.Ф. Ященко определила следующую реальную субординацию ценностей, которые она делит на две большие группы: цели-смысл жизни и качества личности. К ценностям цели-смысл жизни относятся семья, любовь, профессиональное совершенствование и материальная обеспеченность, деятельность познания, творческая деятельность, духовное общение, красота, здоровье, статус личности и патриотизм. К ценностям личностного порядка (качествам личности) относятся гуманизм, требовательность и целеустремленность, честность, общительность, жизнерадостность и гражданственность.

Еще одну классификацию ценностей дает В.А. Сластенин. В данной классификации важную роль играют эмоционально-волевые компоненты, как внутренние ориентиры. В тесной взаимосвязи выступают социально-педагогические и профессионально-групповые ценности, служащие основанием индивидуально-личностной системы педагогических ценностей. Эта система включает:

- ценности, которые связаны с утверждением личности в социальной и профессиональной среде;
- ценности, которые выражают потребности человека в общении и расширении этого общения;
- ценности, дающие ориентир на саморазвитие творческой индивидуальности;
- ценности, позволяющие осуществить самореализацию;
- ценности, удовлетворяющие прагматические потребности.

Существуют разные подходы к формированию системы ценностей. Одним из них является проектно-исследовательская деятельность. В первую очередь, это связано с тем, что любой младший школьник в силу своего возраста, а особенно одаренный ребенок, проявляет любознательность ко всему окружающему. У них четко проявляется потребность в исследовательской и поисковой деятельности, что позволяет им проявлять творческий потенциал в процессе обучения, воспитывать жажду к получению новых знаний. По мнению В.И. Андреева, В.В. Давыдова, Л.В. Занкова, проектно-исследовательская деятельность интересна тем, что позволяет ученикам проявить самостоятельность в выборе решения творческих задач, наметить пути исследования, достичь какого-либо результата. Младший школьник получает удовольствие от того, что он сделал это сам, без помощи взрослого. Таким образом, развивается познавательный интерес, который так необходим для дальнейшего успешного обучения. Д.Б. Эльконин подчеркивал, что главное условие проектно-исследовательской деятельность является отсутствие принуждения и давления на ребенка. Должен присутствовать только личный интерес и увлеченность.

В процессе проектно-исследовательской деятельности у учащихся формируются такие умения и навыки как работа с проблемами, анализ ситуации и поиск решения. Важно, что младший школьник в процессе проектной

деятельности осуществляет выбор, планирует и оценивает свою работу. Ребенок приобретает такие умения как самоорганизация и саморегуляция. Проектно-исследовательская деятельность дает большую возможность ребенку пофантазировать и помечтать, воплотить свои мечты в реальность. Тем самым, мы развиваем в каждом ребенке творческие способности. Педагог следует помнить, что именно в этом возрасте закладывается интерес, потребность и привычка к активной умственной деятельности, хотя отношение детей к миру носит игровой характер. При выполнении проектно-исследовательской деятельности стоит остерегаться большого объема серьезного научного материала, малодоступного для детского восприятия. Целью исследования должно быть «открытие» новых, интересных для него самого знаний и фактов, желание поделиться этими открытиями с одноклассниками, родителями, учителями.

Согласно Федеральному государственному стандарту начального общего образования второго поколения (далее ФГОС НОО) выделяют следующие этапы проектно-исследовательской деятельности:

1. Формулирование проблемы, обоснование актуальности выбранной темы.
2. Постановка цели и конкретных задач исследования.
3. Определение объекта и предмета исследования.
4. Выбор метода (методики) проведения исследования.
5. Описание процесса исследования.
6. Обсуждение результатов исследования.
7. Формулирование выводов и оценка полученных результатов

На каждом этапе проектно-исследовательской деятельности формируются различные ценности. При рассмотрении формирования ценностей будем опираться на классификацию, созданную В. А. Сластениным. На этапе формулирования проблемы учащиеся овладевают такими ценностями, которые позволяют осуществить самореализацию. Этап постановки цели является самым важным в проектно-исследовательской деятельности, так как направляет ребенка, дает ему возможность выстроить свою деятельность по правильному пути. Так, на данном этапе у младшего школьника формируются такие ценности, как целеустремленность и стремление к познанию нечто нового. При планировании и организации работы происходит формирование требовательности к самому себе при выборе путей решения, развиваются творческие способности, так как ребенок самостоятельно выбирает эти пути, внося в деятельность некую «изюминку». Чаще всего в начальных классах проектно-исследовательская деятельность проводится в группах. Поэтому на этапе проведения эксперимента формируются ценности, удовлетворяющие потребность в общении, такие как уважение к мнению сверстников и учителя, общительность. В процессе проектно-исследовательской деятельности формируются ценности, связанные с утверждением личностью своей роли в социальной и профессиональной среде. Ребенок учится слушать и слышать окружающих, находить оптимальные пути решения. При выполнении проектно-исследовательской деятельности конкретного содержания формируются различные виды ценностей. Проект «Моя Родина» позволяет развить личностные ценности, такие как патриотизм и гражданственность. В данном проекте также предусматривалось воспитание профессиональных ориентаций, как ценностей.

Таким образом, исследовательскую работу можно вести в разных

направлениях. Важно, чтобы она была интересна детям, развивала их творческие способности и таланты. Проектная деятельность, формируя инициативность, самостоятельность и креативность, помогает раскрывать творческий потенциал личности, создает благоприятные условия для развития одаренности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.

1. Федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования. Утвержден приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 6 октября 2009 г. № 373.
2. Лейтес Н. Бывают выдающиеся дети... // Семья и школа, № 3, 2000.
3. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности. // Вопросы психологии. 2010. № 5.
4. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина - М.: Издательский центр "Академия", 2014.

37.06-057.874:316.624

Ѓорѓијевска Александра
Универзитет „Климент Охридски“- Битола, Факултет „ФАМИС“

НАСИЛСТВО ВО УЧИЛИШТА

Апстракт: Постојат бројни фактори за насилството во училиштата. Овде спаѓаат различните сфаќања за насилството, општествено-економските фактори, животот на ученикот во семејниот дом и надворешната средина на училиштето. На пример, може да постојат големи разлики меѓу културите и општествата во дефинирањето на тоа што претставува насилен чин или средина. Без оглед на културниот или социо-економскиот контекст на училиштето, насилството се случува како во физичка, така и во психолошка форма.

Клучни зборови: училиште, насилство, форми

VIOLENCE IN SCHOOLS

Abstract: There are numerous factors for violence in schools. These include various notions of violence, socio-economic factors, the life of a student in the family home and the environment of the school. For example, there may be huge differences between cultures and societies in defining what constitutes a violent act or environment. Regardless of the cultural or the socio-economic context of the school, violence occurs both in physical and in psychological form.

Keywords: school, violence, forms

Насилството врз децата е еден од најсериозните проблеми. Насилството ги загрозува основните права, нивниот развој, здравјето и благосостојбата која може да го доведе во прашање детскиот живот. Безбедноста и чувството на сигурност на децата во училиште се основа за нивниот развој и максимални образовни постигнувања. Постојат многу фактори за постоењето на насилство во училиштата. Некои од побитните се општествено - економските фактори, животот на ученикот во семејниот дом и надворешната средина на училиштето.

Безбедна училишната средина е индикатор за квалитетно воспитно - образовен процес и ги опфаќа безбедната физичка и социјална околина. Организациската клима е чувство за организацијата, односно индивидуалните и споделените перцепции и ставови на членовите на организацијата. За да се изгради позитивна клима потребно е директорот на училиштето одлично да владее со сите пет карактеристики на однесување на водач и тоа: стручна, кадровна, едукативна, симболичка и културна. Исто така, едно современо училиште не може да се замисли без соработка со родителите на учениците, нивното организирање и неизбежното континуирано контактирање. Во училиштата во кои има изградено здрава клима за работа се инкорпорирани поголем дел од елементите на училишната клима, а тоа се: колегијалност, толерантност, флексибилност, несебичност, заемна соработка, доверба, совесност, одговорност, самопожртвуваност, самоконтрола, отвореност, чесност и аргументираност.

Еден од поважните елементи за пријатна училишна клима е довербата. Исто така треба да постои заемна почит што зборува за изградено чувство за меѓусебно респектирање и уважување меѓу вработените во однос на нивната личност, како и

во однос на нивната работа. Други важни елементи се: соработка и тимска работа, добронамерна критика, искреност и самокритичност, колегијалност, несебичност и чесност, меѓусебно разбирање, толерантност и флексибилност, размена и примена на искуства, како и постоење пофалби и награди што ќе доведат до мотивација и охрабрување за натамошен позитивен однос кон работата.

Но, освен времето поминато со обврските на училиште, учениците често неорганизирано го поминуваат слободното време и остануваат без контрола на родителите или наставниците. Тогаш „вредностите" помеѓу младите не се доброто поведение и знаење, туку бегањето од часови, самоистакнување преку правење проблеми во одделението, покажување физичка сила и сл. При такви несредени односи и непочитување на основните морални норми, учениците се стекнуваат со создавање навики за давање на отпор најпрво кон родителите, а потоа и кон наставниците. Нарушената комуникација е, исто така, честа причина која доведува до конфликтна ситуација во училницата како на релацијата ученик – ученик, така и на релацијата ученик – наставник. Ако наставникот сака да има успех, во комуникацијата со учениците треба да се негува атмосфера на меѓусебно разбирање и почитување. Во спротивно учениците ќе покажат облик на насилно однесување кон училиштето, нивниот револт ќе биде насочен кон училиштето или наставникот. Овие „тешки" ученици ќе се „афирмираат" создавајќи една хиерархија на инверзни вредности во однос на оние во училиштето и училишните норми кои ги пропишува државата.

Насилството и стравот од насилство се реални проблеми во нашите училишта, имајќи во предвид колку ученици и наставници секој работен ден го поминуваат во училиштето во еден мошне тесен ограничен простор. Ги посочуваме следните облици на насилство во училиштето: врсничко насилство (bullying); nасилство кон учениците од страна на вработените во училиштето; насилство на учениците кон вработените во училиштето; институцијата училиште како насилник.

Превенцијата е проактивен процес со кој се охрабруваат поединците и групите како да се справуваат со животните предизвици, случувања и транзиции, создавајќи и поддржувајќи услови кои ќе промовираат здрави однесувања и животни стилови. Таа претпоставува создавање услови, прилики и искуства со кои се развиваат здрави и автономни луѓе. Под превенција подразбираме збир на мерки насочени кон популацијата деца, млади и возрасни со цел поттикнување на позитивниот развој на децата и младите, јакнење на заштитните фактори како и смалување на факторите на ризик за развој на ризични однесувања и пореметувањата во однесувањето, пред нивното појавување.

Со најстарата поделба на превенцијата на примарна, секундарна и терцијарна, постои и поделба на примарна превенција, рана интервенција и третман/рехабилитација.

Постојат училишни програми чија целна група се сите категории ученици, а по правило и возрасните – училишниот персонал и родителите. Превентивните програми ретко имаат една цел, тие почесто имаат и по повеќе цели. Задачи на превентивните програми се: развивање на социјални вештини - децата да се научат на соодветни вештини во социјалната комуникација; решавање на социјални проблеми - децата учат како социјалните проблеми да ги решаваат чекор по чекор; развивање на емпатија - моќна заштита за стопирање на започнатото малтретирање или поттик сведоците да застанат во одбрана на жртвата; контрола на бесот - децата учат како да го препознаат и контролираат

својот бес преку различни техники: релаксација, длабоко дишење, броење до десет, давање инструкции сами на себе и слично.

Многубројните мерки се преземаат против насилството во училиштето и се групираат според целните групи на кои се насочени. Во првата група спаѓаат интервенции насочени кон ученикот. Во втората група спаѓаат интервенции насочени на наставниците. Во третата група спаѓаат интервенции насочени на училишната програма. Во четвртата група спаѓаат интервенции насочени кон управата на училиштето. Во петтата група спаѓаат интервенции насочени на физичката училишна средина.

За да бидат превенциските програми на насилство меѓу учениците успешно изведени наставниците, би требало да се информираат за тоа што сè се подразбира под терминот насилство над и меѓу учениците и како да го препознаат. Содржините наменети за родителите во главно се однесуваат на едуцирање на родителите за облиците на насилство, неговите причини и последици, можностите за превенција на насилството во семејството и меѓу врсниците.

ИСТРАЖУВАЊЕ

Предмет на истражувањето се мислењата и ставовите на наставниците, родителите, стручните соработници и учениците за информираноста, појавните облици, зачестеноста на насилното однесување меѓу учениците во основните училишта во општина Кочани. Цел на истражувањето е да се добијат квалитативни сознанија за информираноста на учениците, наставниците, стручните соработници, родителите; облиците на насилно однесување во училиштето; постоење и имплементација на програми за превенирање на насилно однесување во училиштето; местата на изведба на насилното однесување, како и да се идентификуваат предлози, препораки од сите засегнати страни за превенирање и надминување на оваа појава. Се реализираше разговор во просториите на основните училишта и траеше две недели. Примерокот го сочинуваат 11 стручни соработници.

Основно училиште	Број на стручни соработници
ОУ "Крсте Петков Мисирков"	f
ОУ „Кирил и Методиј"	4
ОУ „Малина Попиванова"	3
ОУ „Никола Карев"	2
ОУ „Раде Кратовче"	2
вкупно	11

Според нивните одговори, сите 11 стручни соработници се сретнале со појавата на насилно однесување кај учениците. Тоа е честа појава. Стручните соработници забележале повеќе знаци на насилно однесување кај ученици од машкиот пол и кај оние од повисоките одделенија. Заклучно со резултатите добиени од истражувањето може да се констатира дека постојат разлики во поглед на идентификување на изворот на информации според кои наставниците и учениците добиваат информации од одделенскиот раководител на часот на одделенската заедница, според учениците информации се добиваат најчесто од медиумите.

Двете засегнати страни сметаат дека треба поактивно учество на родителите во работата на училиштето, поголемо партиципирање на родителите во работата на училиштето низ најразлични форми. И наставниците и учениците сметаат дека

на насилниците треба да им се пружи неопходната помош во рамки на училиштето. И според наставниците и според учениците насилно се однесуваат учениците од двата пола и тоа од повисоките одделенија. Согласност и кај учениците и кај наставниците има и за лицето кај кое се упатува ученикот со пројавено насилно однесување-најчесто педагогот, психологот во училиштето.

Споредбената анализа на ставовите на наставниците и стручните соработници покажа дека постојат извесни разлики во нивните ставови во поглед на имплементацијата на содржини за превенција од насилно однесување и постоење на посебни програми за превенција на насилно однесување во основното училиште.

Појавата на насилно однесување во училиштето не е нова. Во училиштето се јавуваат сите облици на насилно однесување (физичко, емоционално, социјално, вербално, психичко), но сепак како најзастапен облик е физичкото насилство. Наставниците имаат некои минимални претходни знаења за препознавање на насилното однесување на учениците и содржини на превенција се реализираат еднаш неделно на одделенскиот час. Со вклучувањето на родителите во работата на училиштето ќе се влијае на создавањето на позитивна училишна клима. А во однос на програмите за превенција од насилно однесување, се истакнува дека се работи за програмата „Животни вештини", обука која сите ја посетувале, како и посебни програми на педагошко- психолошките служби, но има и такви наставници кои никогаш не слушнале за такви програми.

Учениците непрекинато како во семејството, преку медиумите, така и во училиштето се сведоци на однесување кое содржи елементи на насилство и дека тие обрасци ги усвојуваат како модели на однесување. Овој проблем подразбира рана идентификација и превенција на појавните облици на насилно однесување меѓу учениците, работа со родителите и наставниот персонал. Главната одговорност треба да ја имаат возрасните.

А, вработените во училиштата треба да се добро запознаени и информирани за овој проблем. Потребна е нивна доедукација која ќе се однесува на оспособеност за детекција, интервенција, превенција на различни девијантни, деструктивни појави во основното училиште. Од големо значење е и родителите навремено и редовно да се информираат за сите планирани активности во училиштето на нивните деца.

Училиштето и родителите мора децата и младите да ги подготви со соодветни мислења, вредносен систем, начин на однесување, кои ќе им овозможат конструктивно решавање на секојдневните животни ситуации.

Проблемот со насилно однесување во училиштата бара брзо дејствување и ефикасни програми за превенција на насилно однесување посебно помеѓу учениците, нешто за кое сме повикани сите ние како членови на пошироката општествена заедница.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелоска – Галевска, Н. (2005)Планирање на научноистражување. Скопје: интерен материјал;
2. Bašić,J. (2009).Teorije prevencije:prevencija poremećaja u ponašanju I rizičnih ponašanja djece I mladih.Zagreb: Skolska kniga;
3. Bakovljev,M.(2007)Statistika u pedagoškim ispitivanjima. Beograd: Naucna knjiga

4. Bašic,J.,Koller-Trbovic, N.,Uzelac ,S.(2004) Poremećaji u ponašanju I rizićna ponašanja.ERF,Sveuciliste uZagrebu;
5. Basic,J., Zizak i sar. (1992) Programski aspekti tretmana djece i omladine s poremecajima u ponašanju.Zagreb: Socijalna zaštita;
6. Bandzur,V,Potkonjak,N.(1999) Metodologija pedagogije. Beograd: Savez Pedagoških društavaJugoslavije
7. Bouillet,D.Uzelac,S. (2007) Osnove socijalne pedagogije.Zagreb: Školska kniga;
8. Bud,Dj.(1996) Efikasne škole, Centar za usavrsavanja rukovodilaca u obrazovanju,Beograd;
9. Вујаклија, М., (1974) Лексикон страних речи и израза. Београд: Просвета;
10. Glasser, W. (1994) Kvalitetna škola-škola bez prisile.Zagreb: Educa;
11. Grupa avtori (1998) Vrednovanje i rejting osnovne škole- istrazivanja, Beograd;
12. Група автори, (1996) Општа педагогија. Београд:Учителски факултет;
13. Gašić-Pavišić, S. (1998) Nasilje u školi;vo M. Milosavljević (red.): Nasilje nad decom.Beograd: Fakultet politickihnauka;
14. Gašić-Pavišić, S. (2004) Mere i programi za prevenciju nasilja u školi, Zbornik instituta za pedagoška istraživanja, Beograd: Institut za pedagoška istrazivanja
15. Emmer, E., L. Stough. Classroom Management: A Critical Part of EducationalPsychology, With Implications for Teache
16. Education.Educational Psychologist, Summer2001, Vol. 36 Issue3;
17. Жужул, М. (1986)Преглед теорија агресивности.Загреб :Пенолошке теме
18. Ilić, M., Branković, D., Milijević, S., Suzić, N., (1999) Pedagoške i psihološkeosnove vaspitno obrazovnog rada, Društvo pedagoga RS, Banja Luka;
19. Ivić, I., (1996) Položaj dece u našem društvu i šta se može učiniti za djecu sadi ovdje. Beograd;
20. Камчева-Лакинска Б.(1996) Самостојната работа на ученикот во наставата. Кавадарци: Даскал Камче;
21. Коскарова-Попова,Р.(2004) Вовед во педагогијата.Скопје: График мак принт ДООЕЛ-Експорт ИмпортСкопје.
22. Kocijan,H.D.(1996) Moje se dete menja u cemu je problem.Zagreb: Skolskaknjiga;
23. Malič, J. (1973), Razrednik u osnovnoj školi. Zagreb:Školskaknjiga;
24. Mandič, D, P. (1968) Saradnja porodice u škole.Sarajevo: Zavod za izdavanjeudžbenika
25. Milosavljevic,M.(2004) Zlostavljanje i zanemarivanje dece.Socijalno- humanitarno „Sačuvajmo decu".Beograd: IntergrafMM.
26. Мојаноски,Ц.(1998).Методологија на н а у ч н о -истражувачката работа. Штип:2-риАвгуст
27. Pejovic – Milovancevic, M.(2001)Poremecaj ponašanjadecei omladine.Beograd, ZadudzbinaAndrejević;
28. Poldrugac, Z.,Marusic, D. i Zizak, A.(2006). Poludnevni tretman djece i mladezi s poremecajima u ponasanju. Sveuciliste u Zagrebu, Edukacisko rehabilitacijskifakultet
29. Петрова - Ѓ., Е. (2007). Современото училиште и моралното воспитание. Штип: Педагошкифакултет;
30. Петрова-Јовановска, М. (1999), Креативноста на учениците низ

слободнитеактивности во основното училиште. Битола: Биангл;
31. Popadic,D. (2009), Nasilje u školama. Beograd: Radonic;
32. Попоски, К., (1997) Психолошки основи на современата настава. Скопје:Просветно дело;
33. Раткович, М. (2000). Школа у променама. Београд: Учитељски факултет;
34. Rot, N., (1994), Osnovi socijalne psihologije.Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,Beograd;
35. Singer, M.(1984)Nasilnićko ponašanje,Zagreb: Penoloske teme,br.3-
36. Стоилковска, А. (2005) Како да се изгради здрава училишна клима. Битола,Скопје, Херакли Комерц;
37. Стојановска,В. (2004). Дидактички аспекти на соработката меѓу училишниот педагог и наставниците, Скопје: Форум;
38. Stavanovič, M., Ajanovič, D. (1997), Školska Pedagogija, Varaždinske toplice;
39. Suzić, N. (1994) Vaspitni rad u odjeljenjskoj zajednici, Banja Luka:Vid;
40. Stakic, Dj.(1991) Metodika rada sa maloletnim delikventima, Gornji Milanovac: Decjenovine;
41. Сулејманов,З.,Стојановски, Н. (2002). Социјална патологија.Скопје: Фило-зофски факултет;
42. Trnavac, N.(1992) Škola pod lupom-škola kao predmet kritike. Institut za pedagogiju i andragogiju,Beograd:FF;
43. Fromm,E.(1976)Anatomija ludske destruktivnosti. Zagreb:Naprijed;
44. www.unicef.org/tfyrmacedonia/MK_Studija_za_nasilstvo.pdf
45. www.ombudsman.mk/comp.../lizvesta-fizicko%20maltretiranje-mk.pdf
46. http://stopbullyingnow.hrsa.gov/kids/48.http://www.anti-bullyingalliance.org.uk
47. http://www.childsafetyaustralia.com.au/children/bullying/bullying.htm
48. http://www.dijete.hr/attachments
49. http://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/SchoolViolence_FactSheet- a.pdf
50. http://www.justice.gov/jmd/ps/schoolviolence_1006.pdf
51. www.vesta.ba/images/publikacije/nasiljemedjudjecom.pdf
52. www.beznasilstvo.mk

364-787.9-053.88/.9(497.7)

Доц. д-р Даниел Павловски, e-mail: daniel.pavlovski@msu.edu.mk
МСУ "Г. Р. Державин" Свети Николе-Битола, Р. Македонија

СЕРВИСИ ЗА ПОДДРШКА НА СТАРИТЕ ЛИЦА И НЕФОРМАЛНИТЕ ДАВАТЕЛИ НА СОЦИЈАЛНИ УСЛУГИ

Апстракт: Сервисите за стари лица се наменети за двете страни во дијадата на згрижување, старото лице кое има потреба од грижа и членовите на семејството кои ја даваат услугата. Важноста на сервисите за социјална заштита на стари лица е поради фактот што овие сервиси им даваат можност на членовите на семејството во одреден временски период да одморат од секојдневните активности околу грижата за старото лице. Грижата кон старите лица е динамичен процес кој со текот на времето се менува во зависност од состојбата и потребите на корисниците, поради што и видот на поддршка и помош со текот на времето исто така мора да се менува.

Клучни зборови: стари лица, социјални услуги и социјална заштита.

SUPPORT SERVICES FOR THE ELDERLY AND INFORMAL PROVIDERS OF SOCIAL CARE

Abstract: The services for the elderly are deployed on both sides of the dyad care, older person in need of care and family members who provide the service. The importance of social protection services for the elderly is due to the fact that these services provide an opportunity for family members at some time to rest from daily activities to care for an older person. Because caring for the elderly is a dynamic process that over time changes depending on the condition and needs of the users, the kind of support and assistance over time must also must be changed.

Keywords: elderly, social services and social protection.

Во минатото, давателите на социјални услуги примарно се фокусираа кон квалитетот на грижа за крајниот корисник, не земајки ги во предвид потребите на членовите на семејството кои се грижат за старото лице и кои најчесто се„скриени пациенти" на кои им е потребна стручна помош (Family Caregiver Alliance, 2006a). Меѓутоа, важноста од одредување на степенот на помош што им е потребна на членовите на семејството, како и на старите лица, сè повеќе се препознава како значајно.

Мерките и активностите за поддршка на старите лица сè повеќе се насочени кон зголемување на капацитетите на семејството за грижа и намалување на притисокот од средината кој се јавува како резултат на потребите на старите лица од секојдневна помош и поддршка (Feinberg, 2004; Pickard, 2004). Поддржувајќи го семејството во многу случаи се одложува сместувањето на старото лице во институција и со тоа се намалуваат трошоците на семејството, но и на општеството.

Сервисите за стари лица всушност се насочени кон двајцата клучни субјекти, старото лице и семејството кое се грижи за него. На пример, дневните центри за стари лица нудат социјализација, социјални и здравствени услуги на корисниците, но во исто време им даваат можност на членовите на семејството дел од времето

да си го посветат за себе, приватно и професионално.

Светските искуства говорат дека голем дел од семејствата кои што се грижат за некој свој постар член најчесто воопшто не користат некој сервис или услуга кои би им помогнале во секојдевната грижа, или пак истите ги користат селективно до тој степен што ги повикуваат на помош дури во моментите кога едноставно немаат друг избор. Причините за ваквата состојба се најразлични и се движат од недоволна информираност на семејствата за постоење на вакви сервиси и за спектарот на услуги што ги нудат, недоверба во сервисите, па се до немањето доволно средства за нивно ангажирање во грижата за старите членови на семејството на кои им е потребна помош. Исто така, за ваквата состојба придонесува и фактот што голем дел од семејствата кои се грижат за старите лица себе не се доживуваат како даватели на услуга и не сметаат дека им е потребен одреден вид помош или поддршка, иако реално за тоа постои потреба (Franks, Pierce and Dwyer, 2003).

Поддршката од страна на државата за старите лица и нивните семејства зависи од буџетските капацитети, бидејќи економската состојба на државата т.е. нејзините финансиски можности во голем степен влијаат врз социјалната политика и мерките и активностите во социјалната заштита на старите лица.

Меѓутоа, кога станува збор за улогата на државата во обезбедувањето поддршка за семејствата кои се грижат за своите стари членови во иднина се очекува дека таа ќе биде неизвесна. Од една страна јавните власти се повеќе ќе ја пропознаваат како неопходна, но од друга страна истата ќе зависи од буџетските можности на секоја земја одделно. Имајќи во предвид дека голем број на земји се соочуваат со буџетски дефицит, кратења и мерки на штедење, како и поради влијанијата на процесите на децентрализација на надлежностите од државата на локалните власти, извесно е дека ќе дојде до значително намалување на фондовите кои се наменети за помош и поддршка на неформалните даватели на услуги на старите лица (членовите на семејството).

Во исто време, за очекување е дека дел од приватниот сектор со цел зголемување на мотивираноста и продуктивноста ќе понуди одредена поддршка за своите вработени кои имаат стар член во семејството кој има потреба од секојдневна помош и поддршка. Исто така, се предвидува зголемување и на бројот на субјекти од приватниот сектор (т.н. приватни провајдери) кои ќе понудат социјални и здравствени услуги за старите лица, меѓутоа кои заради високата цена на чинење на услугите најверојатно ќе бидат достапни само за поимотните стари лица и за оние кои имаат деца со високи приходи и кои се во можност да ги платат услугите што им се потребни на нивните родители.

Исто така, во овој процес треба да се имаат во предвид и културните вредности кои влијаат на односот на членовите на семејството кон своите стари членови и истите да се искористат во насока на креирање морални вредности кои значат почитување и помагање на старите лица, како и изнаоѓање механизми за мотивирање на семејствата да обезбедат соодветна грижа.

Заради обезбедување помош и поддршка на старите лица, но и на семејствата кои во континуитет и во подолг временски период испорачуваат одредени услуги за своите стари членови на кои им е потребна помош и кои не се во можност самостојно да си ги задоволуваат секојдневните потреби, во Република Македонија постојат следните установи за вонинституционална социјална заштита:

» Дневен центар и клубови за стари и возрасни лица;

» Центар за давање помош во домашни услови.

Освен овие две вонинституционална форми за социјална заштита на стари лица, во развиените земји во европа и САД, постои широк спектар од сервиси кои обезбедуваат поддршка на старите лица и членовите на нивните семејства кои се грижат за нив.

Во продолжение следи опис на најчесто применуваните форми за помош и поддршка на старите лица и неформалните даватели на социјални услуги.

Дневен центар и клубови за стари и возрасни лица

Дневните центри за стари лица се дизајнирани со цел да обезбедат заштита и дружење за старите лица на кои им е потребна помош и надзор во текот на денот. Програмите во дневните центри нудат помош за членовите на семејството кои на дневна основа се грижат за старото лице и им овозможуваат слобода да одат на работа, да водат сопствен бизнис, или само да се релаксираат, знаејќи дека старото лице е добро згрижено и безбедно.

Целта на програмите во дневните центри е да се одложи или спречи институционализацијата, преку обезбедување алтернатива грижа, за подобрување на самодовербата и поттикнување на социјализацијата.

Постојат два вида дневни центри за стари лица: а) социјални дневни центри, во кои доминира социјалната димензија и б) здравствени дневни центри, односно дневни центри за здравствена заштита. Во социјалните дневни центри се обезбедуваат друштвени активности, оброк, рекреација и некои основни здравствени услуги, додека во здравствените дневни центри се нудат поинтензивни здравствени, терапевтски и социјални услуги за стари лица со тешки здравствени проблеми и оние изложени на ризик од потреба за нега во домашни услови.

Дневните центри можат да бидат јавни или приватни, непрофитни или профитни, вообичаено работат во тек на работните денови (од понеделник до петок), во безбедна, поддржувачка, внимателно организирана и уредена средина. Тие можат да функционираат како независна установа или како работна единица во рамки домовите за стари лица, геријатриски центри, болници и сл. Персоналот во дневните центри е обучен да врши надзор и укажува помош при земање лекарства, служи топол оброк, организира физичка и окупациона терапија, социјални активности и сл. Исто така, тие можат да помогнат и во организирање на превоз од домот на старото лице до дневниот центар, и обратно.

Згрижувањето на стари лица во дневни центри претставува планирана програма на активности чија цел е да се промовира благосостојба преку социјални и здравствени услуги. Целта на дневните центри е двојна:

» Да им обезбеди на старите лица да излезат од своите домови и да добијат ментална и социјална стимулација;
» Да им даде на членовите на семејството кои се грижат за старото лице, пауза и оддишка од секојдневната грижа и можност дел од времето да си го посветат на себе, приватно и професионално.

Во однос на плаќање на услугите во дневните центри постојат различни комбинации, одредени дневни центри, пред се оние кои ги менаџира невладиниот сектор се бесплатни, додека приватните профитни дневни центри ги наплаќаат своите услуги од корисниците, или пак државата или општината го прави тоа, но најчесто само за старите лица лица со ниски приходи и материјално

необезбедените.

Центар за давање помош во домашни услови

Со цел старите лица да можат да останат да живеат што подолго во сопствениот дом и сопствената локална заедница дизајнирани се центри за давање помош во домашни услови. Овие центри се наменети за старите лица кои заради здравствени проблеми и потешкотии имаат потреба од поддршка и помош во извршување на секојдневните активности.

Центрите за давање помош во домашни услови им помагаат на старите лица да живеат независно во своите домови што е можно подолго. Замајќи ги во предвид границите на здравствената состојба на старите лица, тие нудат широк спектар услуги и често можат да ја одложат потребата од институционализација.

Овие центри најчесто нудат окупациона и физикална терапија, медицинска нега, дневно и неделно земање лекарства, помош на старите лица во извршување на секојдневните активности, како бањање, облекување, хранење, помош во готвење, чистење, одржување на домот и сл.

Треба да се направи разграничување помеѓу здравствена нега во домашни услови и центрите за давање помош во домашни услови. Иако звучат слично и во одреден степен даваат исти или слични услуги, сепак помеѓу нив постојат значителни разлики. Здравствената нега во домашни услови е ориентирана кон посложена медицинска нега на стари лица со тешки заболувања, помош за справување со одредена болест или повреда, и нејзиниот фокус се здравствените услуги, додека во позадина, односно како дополнување на својата примарна функција може да нудат и одредени немедицински услуги. Во сервисите со примарна медицинска ориентација работи лиценциран медицински пресонал, доктори, медицински сестри, терапевти и сл.

За разлика од нив, центрите за давање помош во домашни услови се фокусирани кон обезбедување помош и поддршка на старите лица во извршување на секојдневните активности и задоволување на секојдневните потреби, додека од медицински аспект испорачуваат само основни услуги во вид на помош на корисникот за редовно и соодветно земање на лекарства, мерење крвен притисок и шеќер во крвта, давање одредени медицински совети и сл.

Центрите за давање помош во домашни услови може да функционираат како профитни субјекти кои ги наплаќаат своите услуги, или како непрофитни кои услугите ги нудат бесплатно. Кај профитните субјекти цената на услугите ја покриваат крајните корисниците, или во нивно име тоа го прави државата или локалната власт, пред се за материјално загрозените стари лица, додека кај непрофитните сите трошоци се покриваат со донации од јавниот и приватниот сектор, или други субјекти и физички лица.

Центрите за давање помош во домашни услови најчесто своите услуги ги испорачуваат по неколку часа дневно, но одредени субјекти по потреба на корисникот нудат и 24 часовна помош и поддршка.

Групи за поддршка

Групите за поддршка кои се наменети за членовите на семејството кои се грижат за старите лица генерално даваат позитивни резултати, особено ако се организирани околу некоја конкретна потреба или проблем со кој се соочуваат неформалните даватели на социјални услуги. Преку учество во групите за

поддршка кај членовите на семејството се намалува депресијата, се зголемува моралот, се зголемуваат знаењата за болестите и за расположливите ресурси кои имаат задача да ги поддржат неформалните даватели на социјални услуги, но во исто време се намалува и стапката на институционализација кај старите лица.

Иако групите за поддршка нудат емоционална поддршка, сепак не значи дека со сигурност ќе го намалат нивото на стрес кај членовите на семејството кои се грижат за старите лица. Всушност, тие во одредени случаи за нив можат да претставуваат и дополнителен товар затоа што ќе мора да патуваат до местото каде што се одржуваат средбите на овие групи, додека се присутни на средбите треба да обезбедат друго лице кое во тоа време ќе се грижи за старото лице и сл. Исто така, како негативен момент се наведува дека дел од групите може да се фокусираат само на негативните аспекти од давањето нега кон старите, што во крајна линија има спротивен ефект, односно наместо да го намалува негователскиот стрес ќе придонесат за негово зголемување (Gartska, McCallion и Toseland, 2001).

Иако постојат и позитивни и негативни аспекти од овој вид помош наменет за членовите на семејството, сепак се смета дека придобивките од учество во групите за поддршка се поголеми и особено се важни и потребни во процесот на грижа за старите лица (Harris, 2002; Mittelman, 2002; Toseland и Smith, 2003).

Психо-едукативни групи и обуки за стекнување вештини

Психо-едукативните групи вообичаено ги комбинираат едукацијата и социјалната поддршка и се наменети за подобрување на психо-социјалната состојба на неформалните згрижувачи и пролонгирање на сместувањето на старото лице во институција. Преку овие групи членовите на семејството ги зголемуваат своите информации за болестите од кои боледуваат старите лица со цел да ја разберат нивната состојба, да научат како да реагираат во конкретна ситуација, но и да добијат информации кои ресурси им стојат на располагање, да научат нови вештини за решавање на проблемите и подоборување на комуникацијата со старите лица (Bourgeois et al., 2002; Burgio et al., 2003b; Kuhn and Fulton, 2004; Mittelman et al., 2004a, 2004b). Некои групи ги поддржуваат и поттикнуваат неформалните згрижувачи да превземаат и активности со цел создавање притисок врз јавните власти во насока на менување на политиките и државните програми за грижа за старите лица (Morano, 2002; Schulz et al., 2002).

Индивидуално и семејно советување

Индивидуалните интервенции, како што се когнитивно-бихејвиоралната терапија преку индивидуална работа со членовите на семејството се стремат да бидат поефикасни од групите за поддршка во решавање на проблемите како што се семејните конфликти и емоционалните реакции кон состојбата на старото лице (Richardson and Barusch, 2006; Sorensen et al., 2002). Нивната цел е да се искористат предностите на индивидуалната работа со клиентите во насока на постигнување подобри резултати за справување со предизвиците и потешкотиите со кои се соочуваат семејствата во грижата за своите стари и немоќни членови.

Во рамки на индивидуалното и семејно советување се настојува да се утврди и степенот на семејни интервенции, но не само преку утврдување колку сите членови на семејството придонесуваат во грижата за старото лице, туку и на начинот на кој ја обезбедуваат помошта. Во некои случаи, дел од членовите

на семејството може да го зголемат субјективниот товар врз членот или членовите на семејството кои го понесуваат најголемиот дел од грижата, преку давање премногу совети или критика. Кога ќе се појави ваква ситуација, интервенцијата треба да промовира помош која ќе биде во насока семејството да продолжи да ја испорачува помошта до старото лице, но во исто време и да го намали или елиминира семејниот конфликт (Eisdorfer et al., 2003; Mittelman et al., 2004a, 2004b).

Ефектите од индивидуалното и семејно советување се во тесна корелација и во значителен степен зависат од полот, етничката припадност, образовното ниво и социјалниот статус на членовите на семејството, кои на еден или друг начин се вклучени во процесот на грижа за своите стари членови (Gallagher-Thompson et, al., 2003).

Сервиси за привремено згрижување на стари лица - Respite care

Овој вид сервиси е наменет за итно и краткотрајно сместување на старото лице со цел на краток период да се ослободат членовите на семејството од грижата за старото лице. Тие нудат можност за дневно згрижување во траење од неколку часа, ноќно сместување или 24 часовно сместување во текот на неколку дена. Со ова на членовите на семејството им се дава поддршка и можност да завршат некои свои професионални или приватни обврски, или едноставно да се одморат од секојдневните активности околу грижата за старото лице (Silberg, 2001). Овој вид згрижување опфаќа широк спектар услуги кои можат да се испорачуваат во институционални услови или во домот на корисникот.

Преку воспоставување на овој вид сервиси значително се намалува потребата од институционализација на старите лица, но во исто време им се дава поддршка и помош на членовите на семејството кои се грижат за старите лица да можат непречено да ги извршуваат своите професионални и приватни обврски, да се намали стресот кај нив, како и притисокот од секојдневите обврски околу грижата (Kagan, 2006).

Овој вид услуги придонесува во насока на подигнување на квалитетот на грижа кон старите лица преку посветување внимание и на членовите на семејството кои секојдневно се грижат за старите, и развивање механизми и сервиси кои имаат за цел да им обезбедат соодветна поддршка и помош.

Сервиси за долгорочна грижа

Долгорочната грижа се однесува на голем број сервиси за поддршка и помош кои се наменети за старите лица кои, како резултат хронична болест или попреченост, не се во можност самостојно да функционираат на дневна основа. Потребата од долгорочна грижа не зависи само од здравствената состојба на старото лице, туку е поврзана со проблемите што ги има околу извршување на секојдневните животни активности (бањање, облекување, одење во тоалет, јадење, набавка на храна, готвење и чистење).

Сервисите за долгорочна грижа не се насочени кон излекување на болеста или подобрување на здравствената состојба, туку се фокусирани кон нудење помош и поддршка старото лице да може, и покрај нарушената здравствена состојба, да ги задоволува своите секојдневни потреби. Нивната цел е да обезбедат континуитет во давањето услуги сè додека старото лице има потреба од нив, а не да имаат епизодна улога.

Треба да се знае дека не постојат јасни граници помеѓу долгорочната грижа која се нуди во институционални услови и онаа во домот на корисникот, бидејќи во светски рамки се поголем е бројот на сервиси кои нудат институционални, но и вониституционални форми на заштита. Исто така, се поголем е бројот и на сервиси во заедницата кои нудат услуги во конкретна локална заедница, станува збор за центри за давање помош во домашни услови, дневни центри за стари лица, центри за самостојно живеење со поддршка, обезбедување превоз и сл. (Hooyman and Kiyak, 2008)

Голем проблем за старите лица претставува тоа што најчесто во исто време имаат потреба од здравствени услуги и услуги кои ги нудат социјалните сервиси или сервисите за долгорочна грижа. Ова претставува проблем бидејќи споменатите услуги се во надлежност на два различни системи односно министерства, првите под надлежност на министерството за здравство, додека вторите во надлежност на министерството за труд и социјална политка. При што, докторите се носечки профил во субјектите кои нудат здравствени услуги, додека кај оние кои нудат само долгорочна грижа без оглед дали во институционални услови или во домот на корисникот водечката улога ја имаат медицинските сестри, негователите и асистентите за нега. Имајќи во предвид дека се раководени и финансирани од два различни системи се отежнува и нивното интегрирање во единствен систем за

здравствена и долгорочна грижа за стари лица, меѓутоа и покрај овие пречки сè поголем е бројот на иницијативи и привразници кои ја поддржуваат идејата за нивно што побрзо интергирање.

Сместувањето во институција која нуди долгорочна грижа, семејствата најчесто ја користат како опција дури откако ќе бидат исцрпени сите можности со кои располага семејниот систем во грижата за своите стари членови. Одлуката за сместување во ваков вид институција многу често доаѓа во моментите кога членот на семејството кој секојдневно се грижел и му помагал на старото лице поради болест или смрт ќе биде спречен да ја извршува оваа функција (Family Caregiver Alliance, 2006a).

Иако најголем број од старите лица преферираат да живеат во својот дом, сепак во одредени случаи заради намалување на физичките и когнитивни способности се приморани да користат сервиси за долгорочна грижа во институционални услови. Вообичаено ова значи преселување на старото лице во установа, но и не мора да биде случај бидејќи во светот постојат голем број сервиси за долгорочна грижа кои нудат услуги во домот на корисникот.

Со зголемување на бројот на најстари стари лица (оние на возраст на 85 години) користењето на долгорочна грижа во институционални услови најверојатно ќе почне да се сфаќа како нормален дел од животниот круг.

Нега во заедницата (Community care)

Заштита во локалната заедница претставува комплексна област која означува збир од услуги кои се нудат во непосредното животно опкружување на корисникот. Овој вид услуги, можат но не морат, да бидат нарачани и/или испорачани од страна локалните власти, односно општините. Целта на услугите во локалната заедница е да обезбедат помош и поддршка на старите лица што подолго да останат да живеат во сопствените домови. Во овој контекст постојат голем број услуги кои се обезбедуваат во рамки на локалната заедница:

Услуги од домашна нега подразбира помош во извршување на личните секојдневни обврски како што се, бањање, миење, будење, помош при набавка на прехранбени и други продукти, управување со финансиите и сл. Овој вид на услуги се испорачуваат во домот на старото лице и тоа два или три пати на ден, а во одредени случаи доколку има потреба и во форма на 24-часовна нега. Во оваа форма на заштита спаѓаат и активности од типот чистење и одржување на хигиена во домот, поправки во домот, готвење и сл.

Обезбедување храна за старите лица, на дневна основа, неделно или месечно снабдување со замрзната храна. Овој вид помош може да биде организиран во вид обезбедување храна во домашни услови, во дневен центар или клуб за стари лица.

Рекреативни активности - овој вид активности вклучува предавања, игри, излети, учење нови вештини и сл.

Институционална заштита – наменета за старите лица на кои им е потребна долгорочна грижа а истата од различни причини не може да се обезбеди во домот на корисникот. Меѓутоа, не станува збор гломазни институции со голем број корисници, туку мали институционални единици во кои условите за живот се прилагодени на семејните услови, со тоа што нудат 24 часовна помош и поддршка од страна на стручни лица. Најголем број од институциите, доколку е потребно, нудат индивидуална грижа, ова вклучува помош при бањање, облекување или одење во тоалет. Овие институции, исто така, нудат и здравствени услуги за своите корисници.

Исто така, во рамки на заштитата во локалната заедница спаѓаат и: дневните центри и клубови за стари лица, организиран превоз, алармни и контакт центри, советувалишта и сл.

Електронска (он-лине) поддршка

Важно прашање на кое сè повеќе му се посветува поголемо внимание е искористување на информатичката технологија во обезбедување поддршка за семејствата кои се грижат за своите стари членови. Живеејќи во време на масовна примена на интернетот, со негова помош на семејствата многу побрзо и полесно може да им се обезбедат голем број од информациите кои се однесуваат на различни аспекти од грижата за старите лица. Интернетот и во моментот нуди богатство од информации за членовите на семејството, вклучувајќи веб страни со емаил адреси за бесплатни прашања и одговори, но во иднина се очекува нивниот број постојано да се зголемува. Семејствата кои се грижат за своите стари членови ќе имаат на располагање голем број сервиси кои ќе им нудат 24 часовна поддршка и помош преку интернет. Преку искористување на компјутерската технологија

и интернетот ќе се зголеми достапноста на информациите до крајните корисници, но и ќе се намалат нееднаквостите и бариерите со кои се соочуваат семејствата со пониски приходи.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Bourgeois, M. S., Schulz, R., Burgio, L., and Beach, S. (2002). Skills training for spouses of patients with Alzheimer`s disease: Outcomes of an intervention study. Journal of Clinical Geropsychology, 8, 53-73.
2. Eisdorfer, C., Cazja, S. J., Lowenstein, D., Rubert, M., Arguelles, S., et al. (2003). The effect of a family therapy and technology-based intervention on caregiver depression. The Gerontologist, 43, 521-531.
3. Family Caregiver Alliance (2006a). Caregiver assessment: Principles, guidelines and strategies for change. Report from a National Consensus Development Conference. San Francisco: Family Caregiver Alliance.
4. Feinberg, L. F., and Newman, S. (2004). A study of 10 states since passage of the National Family Caregiver Support Program: Policies, perceptions and program development, The Gerontologist, 44, 760-769.
5. Franks, M., Pierce, L., and Dweyer, J. (2003). Expected parental care involvement of adult children. Journal of Applied Gerontology, 22, 104-117.
6. Gartska, T., McCallion, P., and Toseland, R., Using support groups to improve caregiver health. In M.L. Hummert и J.F. Nussbaum (Eds.), (2001). Ageing, communication, and health. Mahwaf, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
7. Gallagher-Thompson, D., Hargrave, R., Hinton, L., Arean, P., Iwamasa, G., and Zeiss, L. (2003). Interventions for a multicultural society. In Coon, D., Galladger-Thompson, D., and Thompson, L., (Eds), Innovative interventions to reduce dementia caregiver distress, New York.
8. Harris, P. B. (2002). The voices of husbands and sons caring for a family member with dementia. In Kramer, E., and Thompson, L., (2002). Men as caregivers, New York.
9. Hooyman, N. R., и Kiyak, H. A. (2008). Social gerontology – a multidisciplinary perspective (8th ed.). Pearson Education, Inc, 716-759.
10. Kagan, J., (2006). Lifespan Respite Act, National Respite Coalition.
11. Morano, C. (2002). A psycho-educational model for Hispanic Alzheimer's disease caregivers. The Gerontologist, 42, 122-126.
12. Richardson, V., and Barusch, A., (2006). Gerontological practice for the twenty-first century. New York: Columbia University Press.
13. Silberberg, M. (2001). Respite Care: State Policy Trends and Model Programs, Family Caregiver Alliance, San Francisc-o.

37.035:502/504

Марија Јовановска, e-mail: pedagogmarija@gmail.com
Училишен педагог, СОУ „Таки Даскало“ Битола, Р. Македоникја

УЧИЛИШТЕТО КАКО ФАКТОР ВО ЕКО-ОБРАЗОВАНИЕТО

Апстракт: Терминот екологија произлегува од грчките зборови oikos што значи куќа и logos што значи наука. Таа е наука која ги проучува меѓусебните односи на живите суштества и животната средина, или поточно - тоа е наука која ги проучува односите на живите суштества кон животната средина во кои тие живеат, односот на средината кон живите суштества и меѓусебниот односот на живите суштества во одредена средина.

Основното начело на еко – образованието и воспитанието е изразено во потребата да еколошкото образование не биде само информирање за еко – факторите односно знаењата кои учениците ги усвојуваат да не бидат на ниво на информирање , туку целиот живот во образовните институции да биде адекватен со еколошките потреби и училиштето да стане фактор во еко образованието.

Клучни зборови: екологија, еколошка свест и култура, еколошко образование и воспитание

THE SCHOOL AS A FACTOR IN ECO-EDUCATION

Abstract: The word ecology comes from the Greek words oikos which means house and logos which means science. It is a science that studies interrelationships between human beings and their living environment, or more precisely - it is a science which studies human beings' relationships towards the environment they live in, the relationships of living environment towards human beings and the mutual relationship of human beings in the given environment.

The basic function of eco-education and upbringing is not only to inform about eco factors- facts and knowledge the students gain, but its more profound function is to create a kind of a lifestyle within the educational institutions which will be adequate to the ecological needs and demands, making the school become an important factor in the eco-education.

Key words: ecology, ecological awareness and culture, ecological education and upbringing.

ЕКОЛОШКА СВЕСТ И КУЛТУРА КАЈ МЛАДИОТ ЧОВЕК

Нема работи кои се толку вредни за истражување како што е природата.
Никола Тесла

Во услови на современо живеење и развиена цивилизација екологијата е нешто што секогаш завршува на второ место, поточно зад економијата и нашата потреба за пари и моќ. Со ова се потврдува дека планетата Земја не се врти околу сонцето туку таа се врти околу парите. Екологијата секогаш е некаде во позадина и може да преживее само ако ја напушти економијата, но тоа за жал се случува многу ретко. Екологијата е збор кој никогаш не бил сериозно разбран, бидејќи

многу луѓе сеуште мислат дека еколозите само ги плашат луѓето кога зборуваат за растечките проблеми на животната средина. Но, реалноста е сосема поинаква, бидејќи ние сега се соочуваме со повеќе еколошки проблеми од било кога досега во историјата на човештвото.

За надминување и решавање на ваквите проблеми од еколошка природа треба да постои еколошка свест, еколошка култура и морал кај самиот човек. Бројни современи автори ја нагласуваат потребата од формирање на еколошка култура и свест, не само како процес на формирање систем на знаења за еколошките објекти, процеси, заемното дејство на природата и општеството и рационалното користење на природните ресурси, туку и како свест која го интегрира во себе не само моралното и естетското однесување на индивидуата кон светот туку, во извесна смисла, и човековиот однос кон реалноста.

Во формирање на еколошката свест и култура на современиот човек важна улога има системот на еколошко образование и воспитание. Образовно – воспитниот процес во функција на заштита и унапредување на животната среднина претставува свесно и планско развивање на знаењата за човековата средина во текот на целиот живот, и има за цел развивање на свеста на човекот за основните карактеристики на човечката средина, односите во неа и односите спрема неа, врз основа на која човекот ќе тежнее кон зачувување и унапредување на средината. Еколошкото образование треба да даде сигурни знаења за основните еколошки прашања во современото општество, за завземе критички став спрема деградацијата на животната средина и да насочи кон рацинално искористување на природните ресурси.

Еколошката свест не е составена само од знаења туку и од емоционално – волјна компонента која е многу значајна , затоа што знаењето без уверување и практично делување не значи многу. Еколошкото образование и формирањето еколошки начин на размислување започнува уште од најраната возраст, па од тука произлегува значајната улога на воспитно – образовните институции на сите нивоа на образование (предучилишно, основно, средно и високо) . Затоа задача на воспитанието и образованието е стекнувања на знаења, така што генерациите кои доаѓаат и се во полна активност во решавање на проблемите на човековата средина имаат систематизирани знаења за современите проблеми на човековата средина, за карактерот и опасноста на загрозената средина, за начинот на решавање на негативните последици од нарушената еколошка рамнотежа.

За да можеме од човекот да очекуваме и побараме еколошко однесување потребно е претходно да го образоваме со воведување на еколошки содржини во сите нивоа на воспитно – образовниот систем. Поради ова не смееме да препуштиме на случајност, туку во прашање е организирана настава со тематика од екологијата , мора да се пријде многу сериозно и ефикасно, се разбира преку иновирање на постоечките наставни планови и програми и со воведување на регуларни еколошки содржини како посебни предмети и во рамките на другите предмети.

ФАКТОРИ И ИЗВОРИ НА ЕКО-ЗНАЕЊЕ

Од аспект на заштита на животната средина потребно е да се одговори на прашањата: Кои фактори, колку, и кога допринесуваат за изградување на еколошки одговорни личности. Многу е важно како единката го гледа допринесот на одделните фактори во остварувањето на целта и задачите кои се поставуваат

како барања и потреби за зачувување на здрава и квалитетна животна средина.
Факторите можат да се поделат во две групи:

» Фактори кои што можат да бидат под поимот мотивација (колку ја прифаќаат еколошката ориентација како вредност и колку се задоволни со состојбата на животната средина;
» Фактори кои можат да бидат под поимот компетенција (што знаат, за што се информирани и какво е нивното искуство);

Посебно се интересни факторите кои се поврзани со постигнувањето во еко-воспитанието и образованието во формирање на еколошка свест и култура на човекот –учениците а тоа се: семејството, детските градинки, училиштата, факултетите, претпријатијата, институции и други.

Семејството е многу битен фактор во воспитанието на младите, која делува позитивно и врз развојот на еколошките вредности на членовите. Во тој период, кај децата се впива секој збор и гест, кога ги стекнуваат првите сознанија за вредностите во животот на ко треба да посветат поголемо внимание. Во него се изградуваат формалистичките односи во остварување на грижата за непосредната околина. Основните методи на дејствување во семејството се личен пример, каде децата учат спонтано. Таквите влијанија на најмладите се од траен карактер.

Исто така значаен фактор, покрај семејството, е и групата на врсници на децата. Таа во некои влијанија ги надминува и семејството и училиштето. Врсниците се потенцијално блиски еден на друг. Тие имаат исти ставови во проценка на средината и општеството. Потребно е само да се согледаат вредностите во светот на младите, нивните потреби и начинот на кои тие гледаат на проблемот на загрозување на животната средина, како тие би се ангажирале и активирале во заштитата и унапредувањето на заштитата на животната средина.

Еколошкото образование има потреба од различни извори на знаења. Кој извор на знаење ќе биде фаворизиран зависи само од наставникот кој го организира воспитно – образовниот процес. Можат да се издвојат следните извори на знаења:

» Непосредната реалност или околина- а тоа подразбира конкретната животна средина во која ученикот егзистира. Тоа е семејството, градинката, училиштето, факултетите и сл. Тие играат важна улога во формирањето на еколошката свест и култура, и знаењата усвоени со нивното посредство се сметаат за најаквалитетни.
» Текстуални материјали –учебници, списанија, енциклопедии и сл. Учебниците се основниот извор, но еколошките содржини се недоволно и нефункционално застапени во нив.
» Наставните средства и помагала – модели, макети, слики, цртежи, табели и сл., тие ја заменуваат непосредната вистина.
» Наставникот – тој се појавува како важен фактор во реализација на целите и задачите на еколошкото образование и воспитание. Прави избор на наставните содржини, ги согледува еколошките аспекти на лекциите – градивото, го организира и води процесот на усвојување на знаењата, учествува во формирање на ставовите и навиките на ученикот, ги организира и ги изведва воннаставните активности и непосредно со своите постапки и однесување делува на личноста на ученикот.
» Телевизија, интернет и други средства се ангажират на полето на информирање, активирање на граѓаните во заштита на животната

средина. На тој начин се остварува неформално еколошко образование и воспитание, односно изградууање на еколошката свест и култура посебно кај младиот човек.

Еколошките содржини треба да им обезбедат на учениците да се запознаат пред се со: основните поими (поимот за пореметување на еколошката рамнотежа, поимот на деградација на човековата средина и сл.), да стекнат знаења за негативното влијание на загадениот воздух, на земјата , водата, за начините за заштита и спасување од тие негативни влијанија и сл.

УЧИЛИШТЕТО КАКО ФАКТОР ВО ЕКО-ОБРАЗОВАНИЕТО

Училиштето е единствениот и основниот фактор во воспитанието и еко – образованието. Со добро утврдени наставни планови и програми, наставни содржини, училиштето ја дава најголемата можност во изградувањето на свеста и културата на ученикот. Тоа дава значајна можност за стекнување одредени знаења, но и за изградување на одредени навики , за развој на еколошката свест и култура.

Во однос на тоа како да се реализира еколошкото воспитание се наведуваат три основни патишта, и тоа:

» Формирање културен однос кај детето и младиот човек во непосредниот контакт со природата, што значи спречување на секакво уништување и загадување на природата и нејзино претворање во извор на заразни и други болести.
» Систематско формирање односно систем на знаења за природата, поточно, формирање сознанија за природата, за користа која ја има човекот од здравата природа, запознавање со законите на природата, негување на научниот однос кон неа.
» Формирање естетски однос кон природата, грижа и спречување на секаква деградација. Формирање свест за убавината на природата, што го воздигнува човекот над другиот животински свет. Во оваа смисла, еколошкото воспитание има хуманистичи карактер и станува компонента на хуманистичката педагогија.

Иако воспитанието и образованието на младите за заштита на животната средина има свои почетоци во семејното воспитание, училиштето во тој поглед станува незаменливо. Колкава важност ќе им се даде на еколошките содржини и дали ќе се прави корелација помеѓу наставните предмети во самиот наставен процес и со искуствата и знаењата на учениците, во голема мера зависи од афинитетеите и обуката (искуството) на самиот наставник. Затоа треба големо внимание да му се посвети на стручно оспособување на наставниците преку обуки и семинари. Многу важно и значајно е колку училиштето како институција се вклучува во активностите кои се организираат на ниво на локалната средина и дали постои таква соработка.

Денешната современа еколошка ситуација покажува дека фондот на знаења не е на задоволителното потребно ниво. Тие знаења сами по себе не значат ништо, но затоа имаа огромен воспитен потенцијал.

ЗАКЛУЧОК

Можеме да заклучиме и да констатираме дека и покрај тоа што екологијата не е застапена како посебен наставен предмет во системот на задолжителното образование, постои континуитет во изучување на еколошките содржини од

предучилишна возраст до крајот на образованието и воспитанието на личноста, а колку од еколошките содржини ќе бидат застапени во изборните, и слободните активности на учениците зависи од афинитетот и заинтерисираноста на самиот наставник, како и од училиштето во целина.

Стратегијата на воспитание и образование за заштита на околината треба да обезбеди: разбирање дека образованието за заштита на животната средина трае цел живот, да се направи чувство на одговорност за состојбата на оклината вклучувајќи ги сите индивидуи во општеството, да се развие партнерство на сите релевантни учесници во заштитата на животната средина, да се користат сите расположливи ресурси и да се истражуваат најоптималните методи во воспитанието и образованието за заштита на животната средина како и истите да се применуваат. Само така може да се развие човековата еколошка свест и култура.

Една од најважните и најзастапена порака на еколозите е да "мислат глобално и да дејствува локално." Ова значи дека не е доволно да се знае што на човекот му се заканува, но неопходно е да се знае како да се спаси од овие закани, и како да ги спречи тие закани и опасности да не се појавуваат.

Да не пробуваме да ја покориме природата, туку да живееме во согласност со неа и со нејзините закони заради себе си, своите деца и децата на нашите деца.

ЛИТЕРАТУРА

1. Марија Костова, Анета Бараковска, Ели Маказлиева, Педагогија, Просветно дело, Скопје, 2005
2. Јован Џорџевиќ, Никола Поткоњак,Педагогија, Научна књига, Београд, 1988
3. Педагошка стварност, Нови Сад, 1964
4. Еко весник, 2016
5. Активности на маладите во унапредување и заштита на животната средина, Мирко Зафировски, Скопје 2003
6. www.ekoloskaskolamts.weebly.com

617.753.2-057.874

Львов Владимир Андреевич
ТГУ им. Г.Р.Державина, Медицинский институт, ординатор специальности офтальмология

ШКОЛЬНАЯ БЛИЗОРУКОСТЬ

Аннотация: Проблемы со зрением начинаются у детей с поступлением в школу и эта тревожная тенденция выявляется сегодня во всем мире Статистика показывает что чаще остальных близорукость наблюдается у детей в возрасте 9–12 лет, а у подростков 12-15 лет в 25-30% случаев. Сегодня нашим глазам приходится все больше «работать» на близких расстояниях – от 10 до 100 см. Продолжительные игры на мобильных телефонах, планшетах, компьютерах, неправильное положение при чтении – проблемы современных детей. Так возникает привычно-избыточное напряжение аккомодации, способное привести к развитию миопической рефракции и близорукости. Главной задачей борьбы с школьной близорукостью является соблюдение гигиенических норм, здоровый образ жизни и проведение мероприятий по своевременному выявлению и лечению миопии.

Ключевые слова: миопия, дети, аккомодация, лечение, профилактика

SCHOOL MYOPIA

Abstract: Vision problems begin in children first entering school and this alarming trend is revealed all over the world nowadays. Statistics shows that more often myopia is observed in children aged 9-12 years old and teenagers aged 12 to 15 in 25-30% of cases. To date our eyes have to "work" more often at close distances – from 10 to 100 cm. The long mobile gaming and improper position when reading – problems of modern children. So, the habitually excessive tension of accommodation occurs that can lead to the development of myopic refraction and myopia. The main task for school myopia management is to observe hygiene, a healthy lifestyle and to perform activities for timely identification and treatment of myopia.

Key words: myopia, children, accommodation, treatment, prevention

Близорукость (миопия) является одним из самых распространенных нарушений зрения у детей. Она проявляется снижением остроты зрения вдаль, т.е. удаленные объекты человек видит плохо, зато хорошо видит объекты, расположенные на близком расстоянии от него. Связано это в первую очередь с развитием и ростом глазного яблока, которое начинается с момента рождения ребенка и завершается в период полного полового созревания (10-15лет).

У новорожденных детей длина оси глаза несоразмеримо мала по сравнению с преломляющей силой оптической системы глаза и составляет в среднем 16-17 мм, чем и обусловлено очень низкое зрение в течение первого года жизни, позволяющее ему видеть предметы на расстоянии 1-2 метров. И только в возрасте 1 года, когда длина оси глаза увеличивается до 19-20 мм, его острота зрения оценивается как 10-15% от нормы. Однако по мере развития ребенка, постепенного увеличения размера глаза и формирования его внутренних структур, ребенок получает возможность не только четко видеть окружающий его

мир, но и мельчайшие предметы на близком расстоянии от глаза. Обычно такое зрение формируется в возрасте 6-7 лет и именно в этом возрасте наиболее часто выявляется гиперметропия слабой и средней степени и эмметропия[аветисов, дашевский].

Однако проблемы со зрением начинаются у детей с поступлением в школу и эта тревожная тенденция выявляется сегодня во всем мире. К настоящему времени четверть населения Земли страдает миопией (1,6 миллиарда), и, по научному прогнозу, к 2020 году это число увеличится до одной трети (2,5 миллиарда). Чаще остальных близорукость наблюдается у детей в возрасте 9–12 лет, а у подростков 12-15 лет в 25-30% случаев

Нет сомнения, что как частота, так и степень миопии неизменно возрастают по мере продолжения образовательного процесса. Так, в Германии во второй половине прошлого века было проведено обследование более десяти тысяч детей и миопия в Realschulen, была выявлена только у 1% обследованных, 30-35% - в гимназии и у 53-64% - в профессиональных школах. Такие же исследования были повторены во многих городах Европы и Америки и повсюду получили подтверждение, несмотря на некоторые различия в процентах.

Термины «ложная близорукость», «школьная близорукость», «компьютерная близорукость» практически являются синонимами, отражающими ту эпоху, в которой они возникли. Так, повсеместное и доступное школьное обучение, тяга подростков к чтению книг в прошлом веке сменилось в настоящее время подлинным «бумом» компьютеризации в школах, продолжительной работой школьников за монитором. Частота приобретенной миопии в развитых страна мира практически мало изменилась за прошедшие полвека, поскольку в основе лежит одна причина - расстройство аккомодации.

Аккомодация глаза — способность ясно видеть предметы, находящиеся на различных расстояниях от глаза. Физиологический механизм аккомодации глаза состоит в том, что при сокращении волокон цилиарной мышцы глаза происходит расслабление цинновой связки, при помощи которой хрусталик прикреплен к цилиарному телу, и в силу своей эластичности хрусталик изменяет кривизну, обеспечивая четкую фокусировку на близко расположенных предметах. Причем, это происходит независимо от нашего желания, как безусловный рефлекс.

При длительной работе цилиарной мышцы, например, работа за компьютером, может привести к нарушению аккомодационной способности глаза, и как следствие неспособность глаза поддерживать четкое видение предметов на различном расстоянии.

В настоящее время нашел широкое применение отечественный аппарат «Форбис», с помощью которого относительная аккомодация проверяется под контролем бинокулярного зрения, что обеспечивает более достоверную информацию по сравнению с предыдущими методами. Долгое время объективная аккомодография была доступна лишь в лабораторных условиях. Но с появлением автоматических аккомодографов стало возможным массовое клиническое исследование характеристик аккомодационного ответа. Таким образом, используя современную аппаратуру, появилась возможность более глубокого и объективного анализа состояния цилиарной мышцы, которая рассматривается всеми исследователями как главная причина развития приобретенной близорукости.

Сегодня нашим глазам приходится все больше «работать» на близких

расстояниях – от 10 до 100 см. Развитие цивилизации диктует свои условия. Продолжительные игры на мобильных телефонах, планшетах, компьютерах, неправильное положение при чтении – проблемы современных детей. В результате, чтобы обеспечить бинокулярное зрение, то есть способность видеть одновременно обоими глазами, внутренние прямые мышцы глаза испытывают значительное напряжение. Оно, в свою очередь, передается цилиарной мышце, которая остается в этом «скованном» состоянии даже после завершения нагрузки, например, при переводе взгляда вдаль. Так возникает привычно-избыточное напряжение аккомодации, способное привести к развитию миопической рефракции и близорукости.

За последние годы близорукость «помолодела». Нередко она развивается у детей в более раннем возрасте – от 7 до 12 лет – и даже у дошкольников. Если в подготовительных группах детских садов процент миопии составляет 1-2, то к 11 классу ее имеют до 50-60% детей. Это объясняется увеличивающимся потоком объектов зрительного восприятия, (просмотр телепередач после напряженного учебного дня, работа на компьютере, дополнительные занятия в художественных и музыкальных школах), а так же ранним развитием детей и особенностями строения опорной ткани глаза – склеры, которая в годы роста и развития становится более податливой, легко растягивается, особенно в заднем отделе глаза. Это приводит к удлинению предне – заднего размера глаза, увеличению глазного яблока и появлению осевой близорукости, которая именуется школьной.

Был проведен анализ аккомодационной функции глаз у школьников, имеющих нормальное зрение, в условиях создания искусственного напряжения при работе глаз на близком расстоянии и последующей релаксации. Проведенные исследования показали, что школьники с нормальным зрением и рефракцией, все равно имеют предпосылки для нарушения работы аккомодационного аппарата, о чем свидетельствует улучшение его состояния после релаксации.

Для профилактики возникновения первично избыточного напряжения аккомодации нужно следовать простым правилам:

Освещенность в помещении рекомендованы лампы дневного света, имитирующие естественный свет

Периоды непрерывной зрительной работы должны ограничены. На каждые 40-50 мин зрительной нагрузки должно приходиться не менее 5 мин отдыха

Гимнастика для глаз

Здоровый образ жизни и активные виды спорта являются важным фактором в профилактике близорукости, особенно бег, плавание и велосипед.

Для коррекции близорукости на данный момент медицина может предложить очковую коррекцию, контактные линзы и хирургические методы.

В 1973 году профессор Святослав Николаевич Федоров предложил и разработал новую технологию, получившую название передней радиальной кератотомии. Следует отметить, что попытки хирургического лечения миопии, был предложен еще 1952 году японским офтальмологом Сато, однако его метод привел к значительным осложнения со стороны роговой оболочки и был забыт на 20 лет. По технологии С.Н. Федорова предусматривалось не более12 максимально глубоких радиальных надрезов передней поверхности роговицы на периферии с помощью дозированного алмазного ножа, которые приводили к ослаблению периферической части роговицы и её уплощению.

Достаточно сказать, что к 1986 году, когда еще только начиналось создание

МНТК, 10% офтальмологов в США с успехом применяли кератотомию, были выполнены сотни тысяч операций и 70 % пациентов получили независимость от очков.

В конце 90-х годов стали разрабатываться и применяться методы лазерной хирургии близорукости, которые постоянно совершенствовались и достигли уровня при котором хирургическая коррекция близорукости проводится безболезненно, с минимальный послеоперационным периодом, позволяющее получить максимальную остроту зрения сразу после операции.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аветисов Э.С. Близорукость. М.: Медицина, 1999. 288 с.
2. Онуфрийчук О.Н., Розенблюм Ю.З. Закономерности рефрактогенеза и критерии прогнозирования школьной миопии // Вестн. офтальмол.2007. № 1. С. 22-24.
3. Ананин В.Ф. Аккомодация и близорукость. М.:Биомедфарм, 1992. 223 с.
4. Волков В.В. О вероятных механизмах миопизации глаза в школьные годы // Офтальмол.журн. 1988. № 3. С. 129-132.
5. Жаров В.В., Никишин Р.А., Егорова А.В. и др. Клиническая оценка состояния аккомодациис помощью метода компьютерной аккомодографии // Ерошевские чтения. Самара. 2007.С. 437–440.
6. Тарутта Е.П., Тарасова Н.А. Состояние привычного тонуса и тонуса покоя аккомодации удетей и подростков на фоне аппаратного лечения близорукости // Рос. мед. журн. 2012. Т. 5,№ 2.
7. Жаров В.В., Егорова А.В., Конькова Л.В. Комплексное лечение аккомодационных нарушений при приобретенной миопии. Ижевск, 2008. 104 с.
8. Филинова О.Б. Динамика рефракции и мышечного баланса у детей на фоне постоянной слабомиопической дефокусировки в бинокулярном имонокулярном альтернирующем формате // Рос.педиатрическая офтальмол. 2009. № 1. С. 31-33.
9. Шаповалов С.Л., Корнюшина Т.А. Аккомодационная способность глаза // Зрительные функции и их коррекция у детей / Под ред. Аветисова С.Э., Кащенко Т.П., Шамшиновой А.М. М.: Медицина, 2005. С. 93-119.
10. Львов В.А.Мачехин В.А. Состояние аккомодации у школьников с нормальным зрением // Вестник ТГУ т.21, выпуск 4, 2016. С. 1607-1611.